

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KENT KURAMLARI
DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ VE YENİ EĞİLİMLER**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Umut Seren YARIM ALTUNAY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Murat TEK**

Hatay-2024

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KENT KURAMLARI
DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ VE YENİ EĞİLİMLER**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Umut Seren YARIM ALTUNAY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Murat TEK**

Hatay-2024

ONAY

UMUT SEREN YARIM ALTUNAY tarafından hazırlanan “**KENT KURAMLARI: DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ VE YENİ EĞİLİMLER**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **SİYASET BİLİMİ KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALINDA DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

22/03/2024

Jüri Üyeleri	İmza
Prof. Dr. Murat TEK (Tez Danışmanı - Başkan)	
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Üye)	
Doç. Dr. Sonyel OFLAZOĞLU DORA (Üye)	
Prof. Dr. Hacı KURT (Üye)	
Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU (Üye)	

Umut Seren YARIM ALTUNAY Tarafından Hazırlanan “**Kent Kuramları: Değişim Dinamikleri ve Yeni Eğilimler**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım**.

Doç. Dr. Sinan ERDOĞAN

Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/03/2024)

Umut Seren YARIM ALTUNAY

ÖNSÖZ

Üç yıl önce bu teze başladığımda bilgi ve iletişim araçlarının önlenemez yükselişiyle beraber dönemin sosyo-ekonomik, kültürel, toplumsal dinamiklerinin değiştiğini ve bunun kentlerin konumunu, büyüme şeklini, önemini, yapısını, işlevini etkilediğini gözlemlemiştim. Yeni bir dönem, yeni bir çağ başlıyordu ve kentler 20. yüzyılın söylemlerinden farklı bir yöne doğru evriliyordu. Konunun yeniliğinden ve derinliğinden dolayı korkmadan yol alabilmemi sağlayan değerli tez hocam Prof. Dr. Murat TEK ve her zaman fikirleriyle destek olan değerli hocam Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ ile kentlerin geleceği üstüne teorik olarak kafa yorulması gerektiğini düşündük. Mumford'un da belirttiği gibi *kentin aracılık ettiği süreçler, yerine getirdiği işlevler ve insan hayatı üzerindeki etkileri düşünüldüğünde ütopyaların dahi merkezinde hep bir kent tasarımı bulunması şaşırtıcı değildi*. Olağan bir şekilde tez belli bir düzenlilikte yol alıyordu...

Sonra olağanüstü bir an geldi ve 6 Şubat 2023 tarihine uyandık. Hem hayatlarımız hem üstüne düşünmeye çalıştığımız Kentimiz, Antakya'mız enkaz altında kaldı. Kentlerin salt binalardan, kurumlardan oluşan, ruhsuz, mekanik bir yer olduğunu sanıp yalnızca işlevsel ve ekonomik yönüne dikkat çeken kuramların aksine bir Hataylı olarak her zaman oraya ait olmaktan gurur duyduğum; tarihini, medeniyetini, insanlarını, gastronomisini öve öve bitiremediğim; çocukluğumun, gençliğimin, hayatımın izlerini taşıyan ve yaşamışlıklardan oluşan MEMLEKETİM, EVİM artık yoktu. Lefebvre'nin ifade ettiği gibi; *mekân, üzerinde yaşayanların fiziksel ve duygusal deneyimleriyle var olmaktaydı ve "yaşanan mekânı" asıl üreten toplumdur*. Ama deprem hem tarihimizi hem kültürümüzü hem kimliğimizi hem deneyimlerimizi hem de toplumumuzu yerle bir etmişti.

Bırakın Antakya kentinin geleceğini; şimdisi, geçmişi, tarihi topyekûn molozlar altında kalmıştı. Ve birden tezim anlamsızlaştı, dönecek bir kentin ol(a)mayınca kentlerin geleceğini yazmaya çalışmak; barınma, su, hijyen, elektrik, hava kirliliği gibi 18. yüzyıl sorunlarıyla boğuşurken 21. yüzyıldaki kenti tahayyül etmek çok naif bir çaba olarak kaldı. Geçmişi yok olan geleceği belirsiz bu kent hem yerel halkından hem de yüzyıllık medeniyetinden koparılmış, öksüz olarak duruyordu. 21. yüzyılda teknoloji bu kadar eller üstünde tutuluyor, bu kadar kurtuluş reçetesi

olarak gösteriliyorken bırakın dirençli olmayı var olan yapılarımızı kurtaracak bir tek teknik destek, bir tek binamız, bir tek yapımız, altyapımız hiçbir şeyimiz yoktu; bırakın tehlikeleri, afetleri önceden hesaplayan akıllı kentleri bir tane akıllı yönetici bile bulamıyorduk... Kentimizin geleceği bizim de geleceğimizdi, buralılar için memleket binalardan daha fazlasıydı. Lefebvre; *deneyimler, yaşantılar bir kent inşa eder* demişti. Yaşanmışlıklarıyla, kültürüyle örülü kentine bu kadar bağlı bireyler için dönecekleri evleri, kışlık domates, lübye alacakları bakkal amcaları, kahve içmeye gidecekleri komşuları, referans noktası alacakları meydanları, ağaçları, kendilerine ait meclisleri, kent bellekleri yoktu artık. Konteynırlardan, prefabrik binalardan, ruhsuz duvarlardan yeniden yapılmak istenen gri görünümlü bir Hatay yerel halkı olmadan, orayı medeniyetlerin yuvası yapan çeşitli kimlikleri olmadan, deneyimleri, yaşantıları olmadan eski tarihini, kültürünü, kimliğini kazanabilir miydi? Önce neo-liberalizmin ruhsuz “beton kent” oluşumuyla silinen tarih, şimdi tenekelerden oluşan “konteynır kente” dönüşmüşken medeniyetlerin ruhu geri gelebilir miydi?

Tüm bu olağanüstü zamanları yaşarken krizlerden fırsat yaratabilme umuduyla kentin yeniden inşa sürecine bir nebze olsun katkı verebilme hevesiyle tezi bitirme gücünü kendimde buluyorum. Tezin başlarından itibaren üniversite çevresinde saatlerce tur atma pahasına bana fikirleri ile yol gösteren, farklı düşünmemi sağlayan, emin adımlarla yürüyebilmem için elinden geleni yapan, tezi bitirebilmem için planlı programlı olmam konusunda daima telkinde bulunup haklı çıkan değerli danışman hocam Murat TEK’e çok teşekkür ederim. Zorluklarla sarılı tez sürecimde kendimi toparlayabilmem, ilerleyebilmem için bir hocadan daha fazlası olan, her yolumu kaybettiğimde eline kâğıdı kalemi alıp *stres yok* diyerek yol haritamı çizen değerli hocam Muharrem GÜNEŞ’e sonsuz teşekkürler. Bir diğer özel teşekkürü TİK sürecimin gergin geçmesine engel olup renk katan, önemli katkılarda bulunan değerli hocam Sonyel OFLAZOĞLU DORA’ya ederim.

D.Ö (deprem öncesi) ve D.S (deprem sonrası) olarak adlandırdığımız bu süreçte her iki zamanda da yanımda olduğu için kendimi her zaman çok şanslı hissettiğim, tezi bıkmadan usanmadan tekrar tekrar okuyarak editoryal süreçlerini titizlikle yürüten; fikirleriyle, gülüşüyle, çözümleriyle her daim güç veren, motive eden, mutlu eden sevgili hocam Doç. Dr. Eylem BEYAZIT’a çok teşekkür ederim.

Bir teşekkürü de tez yazımının ilk gününden son gününe kadar her zaman yanımda olan, her başım sıkıştığında koşarak gelen ve rahatça yol alabilmem için

ellerinden geleni yapan, sırtımı yasladığım canım annem Leyla YARIM’a, babam Cengiz YARIM’a ve kardeşim İsmail Cem YARIM’a borç bilirim. Düzenlilik içinde yol alırken bir anda değişen hayatlara rağmen oradan oraya savrulurken bile bana olan güvenlerini her zaman hissettiğim, güç alabildiğim canım Faruk ALTUNAY’a, Zeynep ALTUNAY’a, Ece ALTUNAY’a, Gökçe KOLAĞASI’na, Baran’a, Zeynep’e ve deprem sürecinde mutluluk kaynağımız olan Deniz’e çok teşekkür ederim. Bir diğer teşekkürü de “*başlamadan önce hadi gel çay içelim*” diyerek tez sürecimde motivasyon kaynağım olan Meryem SARP’a borç bilirim.

En özel teşekkürü hem ev arkadaşım hem hayat arkadaşım olarak zor olan her şeyi kolaylaştıran, nazımı çekerek tez yazım sürecini ayrı deprem sürecini ayrı atlatmamda büyük katkısı olan varlığından güç aldığım arkadaşım, dostum, ev arkadaşım, eşim Okay ALTUNAY’a ederim.

Bu tezi en çok teoriler arasında kaybolup pratiğe uygulayamadığımız politikalar yüzünden, dirençsiz bir kentte çıkarlar uğruna depremde kaybettiğim canım Selva Halam’a, Gazi Eniştem’e, Arzu Ablam’a, Nebil Dayım’a ve Fedva Yengem’e; üniversite koridorlarında seslerini duymayı daima özleyeceğimiz Betül BALIKÇIOĞLU, Onur SEZER, Serhat AKIN, Mehmet YILDIRIM, Mehmet ÖZBİRECİKLİ hocalarıma, Fatma KELEŞ’e, öğrencilerimize ve hayatını kaybeden binlerce güzel insana, güzel hayvana, güzel doğaya, güzel Hatay’ıma adıyor; her şeyi, herkesi özlemle anıyorum...

KENT KURAMLARI: DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ VE YENİ EĞİLİMLER

Umut Seren YARIM ALTUNAY

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2024

Danışman: Prof. Dr. Murat TEK

ÖZET

Bu tezde, klasik kent kuramlarından başlayarak Chicago Okulu'ndan neo-Marksist teorisyenlere ve 21. yüzyılın güncel kent teorilerine kadar uzanan bir yelpazede, kent kuramlarının önde gelen düşünürlerinin çalışmaları incelenmiştir. 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar kentin değişen işlev ve ihtiyaçlarını bir bütün halinde ortaya koymak, her dönemin kendine özgü dinamiklerini anlamak ve bunu kuramcılar gözünden kavramlaştırmak amaçlanmıştır.

Tıpkı Chicago Okulu'nun sanayi kentinin miadını doldurması gibi, neo-Marksist teori olarak ortaya çıkan eleştirel teoriler de 21. yüzyıl toplumunun yeni kentsel bağlamı karşısında çağdaşlığını yitirmiştir. 1990'lardan itibaren neoliberal politikalar, küreselleşme ve postmodernizm kentsel mekânlarda önemli değişimler ve dönüşümler yaratmıştır. Aynı zamanda, 2008 finansal krizi, teknolojik dönüşümler, iklim krizi gibi güncel meseleler de kentlerin tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda, kentlerin yeni konumunun ve tanımının ne olacağı, kapitalizm için işlevselliği gibi sorular bu çalışmada güncel kent kuramcıları etrafında tartışılmıştır.

Ele alınan güncel teoriler, Saskia Sassen'in "küresel kent" teorisi, Edward Soja'nın "postmodern kent" yaklaşımı, Mark Gottdiener'in "sosyo-mekânsal" kuramı, Loic Wacquant'ın "kentsel marjinallik" tanımlaması, Manuel Castells'in "akışlar ve yerler uzamı", Sharon Zukin'in "inovasyon kompleksi" ile Richard Florida'nın "kentleşmiş bilgi kapitalizmi" yaklaşımıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, kentlerin geçmişten bugüne nasıl değiştiğini kapsamlı bir şekilde ele alarak, 21. yüzyıl kentlerinin anlamının, işlevinin, biçiminin nasıl olacağı konusunda derinlemesine bir analiz sunulmuştur. Kentlerin kalıcı olduğunu vurgulayarak günümüzde sanal mekânla i ie hibrit bir mekâna dönüştüğünü ne sürülmüştür. Bu alışma ile kent kuramlarının ve kentlerin geleceği üzerine yapılan tartışmalara önemli katkı sunulması hedeflenmiştir.

ANAHTAR KELİMELE

Klasik Kent Kuramları, Chicago Okulu, Neo-Marksist Kent Kuramı, Güncel Kent Kuramcıları, 21. Yüzyıl Kenti, Hibrit Kent

URBAN THEORIES: DYNAMICS OF CHANGE AND NEW TRENDS

Phd. Thesis, Umut Seren YARIM ALTUNAY

Department of Political Science and Public Administration, 2024

Danışman: Prof. Dr. Murat TEK

ABSTRACT

In this thesis, the works of the leading thinkers of urban theories, starting from classical urban theories to the Chicago School, from neo-Marxist theorists to the current urban theories of the 21st century, are analyzed. From the 19th to the 21st century, it is aimed to present the changing functions and needs of cities to understand the unique dynamics of each period, and to conceptualize it from the perspective of theorists.

Just as the Chicago School's industrial city has become outdated, neo-Marxist theory has lost its contemporaneity in the face of the new urban context of the 21st-century society. Since the 1990s, neoliberal policies, globalization and postmodernism have created significant changes and transformations in urban spaces. At the same time, current issues such as the 2008 financial crisis, technological transformations, and the climate crisis also mark a new era in the history of cities. In this context, questions such as the new position and definition of cities and their functionality for capitalism are discussed in this study around contemporary urban theorists

The current theories discussed Saskia Sassen's "global city", Edward Soja's "postmodern city", Mark Gottdiener's "socio-spatial" approach, Loic Wacquant's "urban marginality", Manuel Castells' "spaces of flows and places", Sharon Zukin's "innovation complex" and Richard Florida's "urbanized knowledge capitalism" approach.

In conclusion, this study presents a comprehensive analysis of how cities have changed from past to present, and what the meaning, function and form of 21st century cities will be shaped. Emphasizing that cities are permanent, it argues that today they have transformed into a hybrid space integrated with virtual space. With this study, it is aimed to make a significant contribution to the discussions on the future of urban theories and cities.

KEYWORDS

Classical Urban Theories, The Chicago School, Neo-Marxist Urban Theory,
Contemporary Urban Theorists, 21st Century City, Hybrid City

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL KLASİK KENT KURAMLARI

1.1. Karl Marx Ve Frederick Engels: Kentin Politik-Ekonomi Yönü.....	15
1.1.1. Sanayi Kenti ve Sanayi Kentlerinin Sorunları Tarihi	16
1.1.2. Marx ve Engels: Kapitalizm ve Kentsel Mekân İlişkisi.....	18
1.2. Max Weber: İdeal Kent Tipolojisi ve Batı Kentinin Özgünlüğü.....	25
1.2.1. Weber'in Kent Tanımı.....	26
1.2.2 Batı Kentinin Özgünlüğü.....	28
1.3. Emile Durkheim'a Göre Kent	30
1.4. Georg Simmel: Kente Sosyal Psikolojik Yaklaşım	32
1.5. Henri Pirenne Ve Tüccar Sınıfı	35
1.6. Klasik Kent Kuramlarının Değerlendirmesi.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL KENT KURAMLARI

2.1. 20. Yüzyılın İlk Yarı: Chicago Okulu Kuramcıları.....	43
2.1.1. Erken 20. Yüzyılın Sosyo-Ekonomik Durumu.....	45
2.1.2. Amerikan Kent Ekolojisi Ön Çalışmaları.....	48
2.1.3. 20. Yüzyılın İlk Yarı: Chicago Okulu Kuramcıları.....	50
2.1.3.1. Chicago Okulu'nun Düşünsel Arka Planı	51
2.1.3.2. Chicago Okulu'nun Bilim Yapma Metodolojisi.....	54
2.1.3.3. Robert E. Park: Kentsel Ekoloji Kuramı.....	56
2.1.3.4. Roderick D. McKenzie: Kentsel Ekolojik Büyüme.....	61
2.1.3.5. Ernest W. Burgess: Eş Merkezli Daireler	63
2.1.3.6. Louis Wirth: Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme.....	66
2.1.4. Chicago Okulu Kuramcılarının Değerlendirmesi ve Eleştiriler	69
2.2. 20. Yüzyılın İkinci Yarı: Neo-Marksist Kent Kuramcıları.....	76
2.2.1. 20. Yüzyılın İkinci Yarı Sosyo-Ekonomik Durum: Neo-Liberalizm, Post-Modernizm, Çok Kültürlülük	77
2.2.1.1. 1945-1970 Döneminde Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum	78
2.2.1.2. 1970-1990 Döneminde Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum	81
2.2.2. Henri Lefebvre ve Toplumsal Ürün Olarak Mekân	85
2.2.2.1. Lefebvre'nin Düşünsel Arka Planı	85
2.2.2.2. Lefebvre'nin Bilim Yapma Metolojisi: Hümanist Marksizm	88
2.2.2.3. Lefebvre ve Toplumsal Ürün Olarak Mekân.....	90
2.2.3. Manuel Castells: Kolektif Tüketim ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Kent	100
2.2.3.1. Castells'in Düşünsel Arka Planı	102
2.2.3.2. Castells'in Bilim Yapma Metodolojisi: Yapıdan Faile, Nesnellikten Öznelliğe, Marksizm'den Weber'e Bir Yolculuk	104

2.2.3.3. Kolektif Tüketim ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Kent	109
2.2.3.4. Değerlendirme ve Eleştiriler.....	113
2.2.4. David Harvey: Sermaye Birikimi Olarak Kent.....	118
2.2.4.1. Harvey'in Düşünsel Arka Planı	120
2.2.4.2. Harvey'in Bilim Yapma Metodolojisi: İlişkisel Marksist Diyalektik ve Tarihsel-Coğrafi Materyalizm	124
2.2.4.2.1. Marksist İlişkisel Diyalektik Yöntem	125
2.2.4.2.2. Aktör-Yapı Dikotomisi	128
2.2.4.3. Sermaye Birikimi Olarak Kent	131
2.2.4.4. Değerlendirme ve Harvey'e Yönelik Eleştiriler	139
2.2.5. Neo-Marksist Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi ve Eleştiriler	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNCEL KENT KURAMLARI: EĞİLİMLER VE YENİ ARAYIŞLAR

3.1. 21. Yüzyıl : Değişim Dinamikleri Ve Sosyo-Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Durum	150
3.1.1. Değişim Dinamikleri	152
3.1.2. 21. Yüzyılın İlk On Yılı: Serbest Piyasa Egemenliği	169
3.1.3. 2008'den Günümüze Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum	175
3.2. Uluslararası Raporlarda 21. Yüzyıl Kenti	186
3.3. Güncel Kent Kuramları.....	193
3.3.1. Küreselleşme, Küresel Kentler: Saskia Sassen	194
3.3.2. Post-modern Kent Kuramı: Edward Soja.....	203
3.3.3. Sosyo-Mekânsal Kent Kuramı: Mark Gottdiener.....	209
3.3.4. Neo-liberal Cezalandırma ve Kentsel Marjinallik: Loic Wacquant	212
3.3.5. Ağ Toplumu, Akışlar ve Yerler Uzmanı: Manuel Castells.....	219
3.3.6. İnovasyon Kompleksi Olarak Kent: Sharon Zukin	227

3.3.7. Kentleşmiş Bilgi Kapitalizmi: Richard Florida	238
3.4. Güncel Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi ve Tartışma.....	251
3.4.1. Güncel Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi	252
3.4.2. 21. Yüzyıl Kentlerinin Biçimi, Anlamı ve İşlevi: Kentlerin ve Kent Sosyolojisinin Sonu Mu?.....	262
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	269
KAYNAKÇA.....	276

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 19.Yüzyıl Klasik Kent Kuramları ve Kuramcıları.....	39
Tablo 2: Erken 20. Yüzyıl Chicago Okulu Kuramı ve Kuramcıları.....	69
Tablo 3: Castells'in Erken Dönem Çalışmaları.....	114
Tablo 4: Neo-Marksist Kent Kuramcıları	144
Tablo 5: 21. Yüzyılın İlk On Yılı ve Güncel Kent Kuramcıları.....	263
Tablo 6: 2008'den Günümüze ve Güncel Kent Kuramcıları.....	264

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Eş Merkezli Daireler Kuramı	64
Şekil 2. Kentsel Bölgeler	66
Şekil 3. Chicago Okulu’na Yönelik Eleştiriler.....	71
Şekil 4. Toplumsal Mekânın Üç Boyutu	97
Şekil 5. Birincil İkincil ve Üçüncül Sermaye Döngüleri Arasındaki İlişki	136
Şekil 6. 21.Yüzyılı 20. Yüzyıldan Ayıran Değişim Dinamikleri	155
Şekil 7. DHL Küresel Bağlantılılık Endeksi 2001-2022	1362
Şekil 8. Toplulukların ve Kentlerin Evrimi	181

GİRİŞ

Kent, birçok farklı kültürde ve dönemde sosyal yaşamın temel bir unsuru olmasına rağmen kentlerle ilgili genel bir teorik çerçeve oluşturma ve tanımlama girişimleri, ortak bir paydada buluşulma güçlüğünden dolayı sosyal bilimlerde büyük bir meydan okumaya dönüşmüştür. Kentlerin ne zaman, nerede ve hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini kesin bir şekilde ortaya koymanın güçlüğü ilk olarak antik kentler üzerine olan bulguların çoğunun arkeolojik ve eksik olması ikinci olarak ise tarihsel dönemlerdeki bütün kentlerin eşit bir biçimde incelenmemesinden kaynaklanır. Son olarak, eski periyotlarda kent öncesi ve kentsel dönemlere dair yazılı kaynakların eksikliği, bu dönemlerin kentsel yaşamına ilişkin bilgilerin büyük ölçüde karşılaştırmalı analiz ve yorumlama yöntemiyle belirlenmesine neden olmuştur (Hatt ve Reiss, 2002: 28). Bu durum kentsel mekânın derinlemesine bir çözümleme ile toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yönleriyle incelenmesine engel olmuştur.

Sosyal araştırmalarda kenti ele alan farklı tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlarda kent kimi zaman nüfus sayısı ve kentsel yoğunluk, kimi zaman ekonomik ölçütler kimi zaman yönetim fonksiyonu kimi zaman yönetsel örgüt birimleri kimi zaman kültür kimi zaman da toplumsal değişim üzerinden ele alınmakta; kentten nüfus birikiminin, uzmanlaşmanın, iş bölümünün, sanayileşmenin, yabancılaştırmanın, heterojenliğin, ikincil ilişkilerin yaşandığı sınırları belli fiziksel mekân olarak söz edilmektedir (Keleş, 2017: 110-111). Kent kavramı, Batı dillerinde Latince yurttaşlık (civitas) ve hemşerilik gibi kavramlardan türemiştir. Etimolojik köken olarak sosyal bir içeriğe sahip olan kent, yurttaşlık haklarının kullanıldığı mekânı ifade ederek önce yönetsel ve siyasal bir anlama sahiptir (Holton, 1999: 13). Kendi kendini yönetme yeteneği, özgür insanın siyasal katılım hakkı gibi nitelikler Antik Çağ'dan itibaren toplumsal ve mekânsal olarak sınırlandırılmış bir mekân olan kentin pozitif değerlerle özdeşleştirilmesine neden olmuştur (Holton, 1999: 15).

Kent kuramlarının incelendiği kuramsal bir çalışma niteliğine sahip olan bu tez için “kuram” tanımı da yapmak gerekmektedir. Keleş’e (2017:123) göre kuram; olayların nedenlerini, bu olayların belirli bir düzen içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediğini, aralarındaki ilişkileri inceleyerek söz konusu olayların tabi olduğu

olası yasaları belirleyen bir düşünce yapısını ifade eder. Yani kuram, olaylar arasındaki karşılıklı ilişkiler ile bu ilişkilerin sistematik bir çerçeveye oturtulmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda kent teorisi, kentlerin var oluş sebeplerini, temel yapı ve bileşenlerini, büyüme süreçlerini açıklamayı amaçlayan bir düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Bu teori, mevcut verilere dayanarak kentlerin gelecekteki evrimine dair öngörüler sunar ve bu sayede gelecek planlamaları için bir hazırlık zemini oluşturur (Türk, 2015: 42). Bir olay üstüne kavramlar yaratmak ve bunun etrafında politika geliştirmek isteniyorsa teoriye odaklanılır.

Pozitivizmin günümüz temsilcileri post-pozitivistler nicelleştirmenin ve nesnelliğin arkasına saklanarak kendilerini politikadan arındırmaya çalışmakta dolayısıyla pratiğin teoriye üstün geldiğini belirtmektedir. Çatışmasız fikir birliğine ulaşmak için ortaya çıkan bu metodolojinin tarafsızlık ve uzmanlık içerdiği düşünülür (Merrifield, 2017: 28). Bir kurum için kolayca ölçülebilir ve değerlendirilebilir “metalaşmış” bilgi üretebilen ve hibe kaynağı olan ampirik veriler hem Dünya’da hem de Türkiye’de çok popülerdir. Kaynakların çok azının teorik bilgiye veya teorik çalışmalara aktarılmasının nedeni de hem parasal bir karşılığı olmaması hem de Amerikan pragmatizminin getirdiği sonuç odaklı çalışmaların ve pratikliğin yüceltilmesidir.

Elbette tek başına saf teori de bir işe yaramamaktadır. Kuramcılarını temelsiz bir biçimde benimsemeye veya araçsallaştırmaya çalışmak da yetersizdir. Bu anlamda sadece ampirik verileri kullanarak -anketlerle- istatistik yapmayı bilim sayanlar ile yalnızca teorilere boğulup masa başı bilim yapanların ikisi de eleştirilerin hedefindedir (Bourdieu, 2014: 35).

Bu doğrultuda çalışma, teorik bir inceleme olarak kent kuramlarını derinlemesine ele almakta ve saha araştırmalarında araştırmacılara rehberlik edecek teorik çerçeveler sunmaktadır. Bu tezde, kent kuramlarının ve teorisyenlerin üzerinde durduğu ana temaların altı çizilirken, klasik 19. yüzyıldan modern şehirciliğe ve 21. yüzyılın çağdaş dinamiklerine kadar kent kuramlarının değişen veçheleri ile günümüz dinamiklerine ayak uydurup uyduramadıkları sorgulanmaktadır. Analitik boşluk ve kavramsal körlük arasında yol alan kent sosyolojisinde en azından akademik körlüğün önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Tezin konusu klasik kent kuramcılarından başlayarak Chicago Okulu'nun 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya koyduklarını dönemin ihtiyaçlarına göre ele almak, 1960'larda ortaya çıkan neo-Marksist kent kuramlarını Henri Lefebvre, David Harvey ve erken dönem fikirleriyle Manuel Castells'in çalışmaları özelinde incelemek ve son olarak "çağdaş" kent kuramları olarak adlandırılan neo-Marksist kent sosyolojisinin son dönemde değişim seyrini görebilmek adına güncel kent kuramcılarını analiz etmektir. Genelde kent sosyolojisinin, özelde kent kuramlarının değişim seyrini ortaya koymayı hedefleyen bu tezde 20. yüzyılın sonu 21. yüzyılın başında ortaya konan güncel kent kuramları ve teorisyenleri tartışılmakta, kent ve kentleşme kuramlarının sosyal bilimler yazını içinde geçirmiş olduğu dönüşüm ele alınarak alanın kendini yeniden üretip üretemediği sorgulanmaktadır.

19. yüzyılda klasik kent kuramcıları olarak adlandırılan ve bulundukları dönem itibariyle kapitalizmi ve kapitalizmin gelişimini çözümlemeyi kendilerine amaç edinen Karl Marx, Friedrich Engels, Max Weber, Georg Simmel, Emile Durkheim ve Henri Pirenne için kent başlı başına bir araştırma nesnesi yapılmamış, bu çözümlemede gerekli olduğu oranda yer almıştır. Fakat yine de bu yer alış daha sonra oluşturulan kent kuramlarına önemli bir zemin oluşturmuştur.

Chicago Okulu, kentleri ilk kez sistematik bir şekilde inceleyerek kent sosyolojisinin temellerini atmıştır. Bu okulun çalışmaları sayesinde kent, ayrı bir akademik disiplin olarak ele alınmaya başlanmış ve Chicago Okulu, kent sosyolojisinin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Chicago Okulu'nun kent sosyolojisi üzerinde özellikle etkili olan iki ana fikri vardır: Birincisi, kentsel alanların nasıl geliştiğini açıklamaya yönelik kentsel ekoloji kuramı; ikincisi ise Louis Wirth tarafından geliştirilen, kentlerdeki yaşamın evrensel yasalarını tanımlamayı amaçlayan kentlileşme kuramıdır (Pınarcıoğlu, Kanbak ve Şiriner, 2010: 83).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'lerin başına kadar uygulanan Keynesyen ekonomi politikaları, kamusal alanlarda yapılan büyük ölçekli yatırımlar aracılığıyla 19. yüzyıl modern kentlerinde önemli bir dönüşümü tetiklemiştir (Kurtuluş, 2010: 184). Marksist kent teorileri, 1960'lardaki siyasi atmosferin etkisiyle kentsel mekân üzerine yapılan çalışmaları tekrar önemli hale getirmiştir. Marksizm'in kent konusuna olan ilgisizliğinin Henri Lefebvre tarafından bozulmasıyla kent sorunları Marksizm içinde daha geniş bir ilgi alanı kazanmış ve neo-Marksist kent

kuramları¹ ortaya çıkmıştır. Lefebvre önderliğinde başlayan bu yeni kent sosyolojisi, Manuel Castells'in erken dönem çalışmaları ve David Harvey'in de katkı sağlamasıyla döneme damgasını vurur. Bu dönemde Chicago Okulu'nun sanayi kenti miadını doldurmuş ve kentin kendisinin bir meta haline geldiği kentleşme periyodu başlamıştır. Lefebvre; kapitalizmin, kent mekânını kullanarak, mekân üreterek kendini yeniden ürettiğini savunur. Castells (2017) erken dönem çalışmalarında kolektif tüketimin mekânı olarak kenti tanımlarken, Harvey (1985) ise bu süreci sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi olarak okur. Kenti toplumsal yeniden üretimi kolaylaştıracak şekilde kaynakların yoğunlaştığı yer olarak açıklar. Özellikle 1970'li yıllarda kentin sermaye ile olan ilişkisinin eleştirel bir açıdan ele alınması söz konusu olduğu için bu dönem teorileri eleştirel kentsel teori başlığı altında da değerlendirilmiştir.

20. yüzyılın sonuna kadar kendini çağdaş teori olarak adlandıran bu radikal eleştirel kent kuramları Castells'e göre (2002: 12); 21. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap vermezken yukarıda bahsedilen temaları tekrar tekrar gündeme getirmekten başka yeni bir şey üretememiştir. Dolayısıyla entelektüel bir çıkmaz yaşayan kent sosyolojisi kentsel mekânda ve genel olarak toplumda ortaya çıkan yeni sorunlarla bağlantı kurmayı bırakmıştır. Tıpkı Chicago Okulu'nun endüstriyel toplumunun miadını doldurmasından dolayı modasının geçmesi gibi, neo-Marksist teori olarak ortaya çıkan çağdaş teoriler de enformasyon toplumunun yeni kentsel bağlamı karşısında modasını ve "çağdaşlığını" yitirmiştir (Castells, 2002: 13).

Lefebvre, Harvey ve Castells'in erken dönem çalışmaları gibi neo-Marksist teorisyenlerin katkıları, modern kentleşmenin özellikle kapitalist karakterini analiz edebilmek için yeni kategoriler ve metotlar zenginliği meydana getirse de günümüz parametrelerini ve dinamiklerini anlamada eksik kalmıştır (Brenner ve Theodore, 2002). Özellikle 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başıyla beraber bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve kolektif tüketim yerlerinin sanal mekânlara taşınması (e-ticaret, e-iş, e-devlet, uzaktan eğitim), sanayi toplumundan enformasyon çağına ve ağ toplumuna geçiş, demokrasi ve temsil krizi, ulus-devletin yerini çok-kültürlülüğe bırakması, özellikle 2008 küresel ekonomik kriziyle beraber yeni kentsel toplumsal hareketlerin ve dolayısıyla yeni insan hakları hareketlerinin ortaya çıkması,

¹ "Yeni Kent Sosyolojisi" veya "Çağdaş Kent Teorileri" olarak da adlandırılan bu eleştirel kuram, bu tezde "Neo-Marksist Kent Kuramları" olarak kategorize edilmiştir.

sosyal ilişkilerdeki dönüşüm ve sanal cemaatlerin oluşması, küresel ekonominin gezegensel düzeydeki ağlarla birbirine entegre olması değişim dinamiklerini ortaya koymaktadır.

Sanayi sonrası dönemde, hizmet sektörünün yükselişi ve üretimin, en düşük maliyetli ve en az örgütlü iş gücünün bulunduğu coğrafi alanlara kayması gibi faktörlerle birlikte, esnek birikim yöntemleri kentsel alanlarda yeni dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönemde kentler artık sanayi tesislerinin konumlandığı yerler olmaktan çıkmış, sanayi faaliyetleri kent çeperine, hatta Batı'daki sanayileşmiş ülkelerin dışına taşınmıştır (Savage ve Ward, 1993). Günümüz kenti, esas olarak tüketim odaklı bir yapı üzerine kurulmuştur. Bu dönemde, sınıf çatışması gibi geleneksel çelişkiler yerine, kimlik ve temsil meseleleri üzerinden yaşanan tartışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, post-modern yaklaşımların etkisiyle kent çalışmaları, kenti yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, okunması ve yorumlanması gereken bir metin olarak ele almaya başlamıştır. Bu yaklaşımın sonucu olarak, kültürel çalışmalar kent çalışmaları alanında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Erman, 2010: 37).

Bu dönüşüm şüphesiz kentlerin anlamını ve işlevini değiştirirken kent sosyolojisi çerçevesinin de kapsamlı olarak yeniden çizilmesini gerektirmektedir. Merrifield'a (2017: 20) göre; bu yeni kavramsallaştırma içinde kamusal-özel, Kuzey-Güney, gelişmiş-azgelişmiş, kent-kır, kent-banliyö gibi karşıtlıklardan vazgeçmek gerekir. Çünkü sınır çizgileri bu ayrımlarda değil kent olgusunun kendisinde yatmaktadır. Dolayısıyla 1960'larda ortaya konulan eleştirel kuram 21. yüzyılı açıklamakta yetersiz kalmış; bu anlamda ekonomi-politik yaklaşım teorisyenlerinin güncel çalışmalarına ve güncel kent teorisyenlerinin araştırmalarına ilgi artmıştır. Tezde küreselleşme ve neo-liberalleşme dinamikleri ile teknolojik gelişmelerin etkisi altında bugünün kentlerinin ana sorunsalları tanımlanmaya çalışılmış ve bu şartlar altında kentlerin ürettiği sorunları anlamaya ve açıklamaya yönelik yeni bir paradigmanın ipuçları aranmıştır.

Dijitalleşme coğrafi anlamda uzak mekânları yakın kılsa da kenti; farklı toplumsal gruplarla -ötekiyle- karşılaşma, toplanma, bir araya gelme mekânı olarak tanımlayan Lefebvre'nin kentinden (2015) ve Holton'un (1999) tanımından farklı bir yere mi götürmektedir? Toplumsal bir gerçeklik olan kent, tarihten bugüne en temelinde insanların birlikte yaşama kültürü nedeni ile sosyal bağların kurulabildiği, başkasını gördüğümüz ve başkası tarafından görüldüğümüz kamusal mekânlardan

oluşan bir yerden farklı bir yere doğru mu gitmektedir? Kamusalığın veya müşterekliğin ve hatta kentin tanımı mı değişmektedir? Mekân ayrıcalıklı konumunu yitirirse/yitirdiğinde kent sosyolojisinden bahsetmek mümkün olabilecek midir?

Bu tezin temel amacı da yukarıdaki sorulara cevap bulabilmek adına klasik kuramlardan Chicago Okulu'na ve eleştirel neo-Marksist kent kuramlarından güncel kent kuramlarına kadar analiz ederek güncel kuramların 21. yüzyıldaki yansımalarını açıklamak ve değişim dinamiklerinden nasıl etkilendiklerini ortaya koymaktır. Neo-Marksist kuramın ortaya koyduğu kolektif tüketim, kent hakkı, mekânın yeniden üretimi gibi kent tanımlarının ve kavramların 21. yüzyılda kendini yeniden üretme anlamında sorun yaşayıp yaşamadığının, kendini yeni döneme nasıl uyarladığının keşfi çalışmanın amaçlarından birini oluşturmaktadır. Güncel kent teorisyenlerinin bir devam mı bir kopuş mu olduğu, söz konusu teorisyenlerin değişen dinamiklere eskinin argümanlarıyla mı yoksa yeni kavramlarla mı cevap verdiği sorularının yanıtı alanın entelektüel bir kriz içinde olup olmadığı sorusunun yanıtını bulabilmek adına önemlidir.

19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar kentin değişen ihtiyaçlarını, kavramlarını, özelliklerini bir bütün halinde ortaya koymak her dönemin kendine özgü dinamiklerini anlamak ve bunu teorisyenler gözünden kavramlaştırmasını yapmak alanın geleceği hakkında fikir edinebilmek adına önemlidir. Bu tez ile çağdaş olarak lanse edilen ama hala 1980'lere kadarki eserlerine atıf yapılan Harvey ve Castells'in ötesine geçmek; güncel eğilimlerin neler olduğunu ortaya koymak ve alternatif okuma biçimleri geliştirmek amaçlanmıştır. Alandaki kısır döngünün önüne geçilmesi, güncel okumaların yapılarak karşılaştırmalı bir analiz sunulması sonraki araştırmaların da önünü açması bakımından önemlidir.

Kent kuramcılarını kendi yüzyılları çerçevesinde ele alarak son dönem değişim dinamiklerini konu alan bu tez için yapılan literatür araştırmasında fark edilmiştir ki yazında "çağdaş" kent kuramcılarından bahsedilirken daha çok Lefebvre, Harvey ve Castells üçlüsünün 1970-1990 yıllarında yazdığı eserlerine odaklanılmakta bazı yazılarda da bu üçlüye R. E. Pahl'ın görüşleri de eklenmektedir.

Bu anlamda kapsamlı bir 21. yüzyıl kent kuramcıları araştırmasına tam olarak rastlanmamakla birlikte geleceğin neo-liberal şehirciliğinin ve güncel kent kuramlarının ön hazırlığını yapabilmek adına yapılan literatür taraması üç başlıkta

toplanabilir: İlk başlıkta özellikle Türkiye kent yazınında sıklıkla karşılaştığımız neo-liberal şehirciliğin mekâna pratik yansımalarını neo-Marksist kuramcılarının kavramlarından yola çıkarak analiz konusu eden çalışmalar mevcuttur.

Buna göre; Kuran'ın (2019) “Neoliberal Kentler ve Şehir Hakkı Mücadeleleri” adlı doktora tezinde Lefebvre'nin şehir hakkı kavramını tanımlayarak ve unsurları belirleyerek özellikle neoliberal politikalarla derinleşen ve kent mekânında gözlemlenen toplumsal, iktisadi, mekânsal, kültürel ve politik sorunlara yönelik toplumsal mücadele pratiklerinin bir çözümlemesini konu edinmektedir. Kuran, 21. yüzyılda gözlemlenen kentsel mücadele pratiklerini “Şehir Hakkı” kavramı üzerinden çözümlemeye çalışmıştır.

Altıntaş'ın (2002) “Küreselleşme ve Küresel Kent Kavramı: Newyork, Londra, İstanbul Kentlerindeki Ekonomik-Sosyal Transformasyon Sürecinin Analizi” adlı doktora tezinde Saskia Sassen'in ve Edward Soja'nın küreselleşme ve küresel kent tezlerinden yola çıkılarak New York, Londra ve İstanbul bu bağlamda incelenmiş ve küresel kent olma dinamikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Erman (2010) “Kent Çalışmalarının Geçmişi ve Bugünü: Hâkim Paradigmalar ve Yeni Sorunsallar” adlı makalesinde ise kent çalışmalarının dününü ve bugününü irdelemektedir. Makalede kent çalışmalarında 19. yüzyıl sonlarından günümüze dek oluşan temel paradigmalara değinilerek zaman içinde kentin nasıl anlaşıldığına ve kuramsallaştırıldığına dair ne gibi dönüşümlerin yaşandığı anlatılmaktadır. Fakat son dönem kent kuramları yine Lefebvre, Harvey, Castells'in ilk dönem çalışmalarıyla sınırlı tutulmakla beraber post-modern dönemdeki kent algısına kuramlardan bahsedilmeksizin çok az yer verilmiştir. Bu anlamda öteki çalışmalarda sıklıkla rastlanıldığı gibi neo-liberal politikaların kentleri ve kent mekânlarını dönüştürme biçimleri ve sonuçları kentsel ayrışma, kentsel yoksulluğun ve eşitsizliğin artması, kentsel damgalama gibi somut kentsel sorunlar üstünden ele alınmıştır.

Hatice Kurtuluş'un (2005) editörlüğünü üstlendiği “İstanbul'da Kentsel Ayrışma”; Tolga İslam'ın (2006) “Merkezin Dışında: İstanbul'da Soylulaştırma” (2006), “Devlet Eksenli Soylulaştırma ve Yerel Halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) Örneği” gibi çalışmalar, 21. yüzyılda neo-liberal şehirciliğin mekâna somut yansımalarını konu almaktadır. Özellikle İstanbul'un son dönemde “küresel kent”, “marka kent” olarak lanse edilmesi, kent merkezlerinin değerinin buna

bağlı olarak rantının artması burada yoksul mahallelerde dönüşümlerin yaşanmasına ve yerel halkın yerinden edilerek mahallelerin sosyo-ekonomik değişimlere uğramasına dolayısıyla yamalı kentlerin oluşmasına neden olmuştur.

İkinci başlıkta özellikle yabancı yazında ağırlık basan “21. yüzyılda geleceğin kentlerinin”, endüstri 4.0 ile oluşan “akıllı kentlerin” nasıl olacağı üstünden çalışmalarla karşılaşmak mümkündür: Schweizer’in (2014) “Videogame City in Motion” adlı doktora tezinde Lefebvre’nin mekânsal deneyim ve temsil mekânları kavramlaştırmaları, Castells’in akışlar uzamı, Soja’nın üçüncü mekân olarak adlandırdığı hayali mekân (imagined city) kavramlarından yola çıkarak kenti kent yapan unsurların sokakların, caddelerin, binaların içinde yer aldığı ya da insanların yaşadığı, çalıştığı mekânlarla sınırlı olmadığı; bunu aşan deneyimlerden ve temsillerden oluştuğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla fiziki şehirlerin video oyunlarındaki gibi kurgudan ve sanal alanlardan oluşabileceği tartışılmıştır.

Swank (2019) “Voluntarily Imprisoned: Prototype the Future City” adlı doktora tezinde ise bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemenin, sanal gerçekliklerin artmasının bireyleri birbirine fiziksel mekânlarla değil ağlarla bağlayacağını ortaya koyarak zaman ve mekân olgusunun ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Teknolojinin yaşam tarzımıza aşamalı olarak entegre olduğu ve insanın çevresini giderek kendi ihtiyaçlarına göre tasarladığı bu dönemde geleceğin şehirlerinin bireylerin gönüllü olarak kapanacağı kapsüllerden oluşacağı ileri sürülmektedir. Yaklaşan çağı bir “dağılma çağı” olarak tanımlayan yazar kapılı ve kapalı topluluklardan oluşan “yamalı şehirler” tahayyül etmektedir. Kent bu anlamda kaotik bir karmaşaya karşı özelleştirilmiş kamusalığa doğru şekil değiştirecektir.

Brenner, Madden ve Wachsmuth (2011) “Assemblage Urbanism and the Challenges Of Critical Urban Theory”; Brenner (2009), “What is Critical Urban Theory?”; Rossi (2019) “Critical Urban Theory”, Scott ve Storper (2014) “The Nature Of Cities: The Scope and Limits of Urban Theory” adlı eserlerinde de kentlerin günümüzdeki doğası sorgulanmakta ve olası değişimler ortaya konmaktadır. Ayrıca Lefebvre’nin öncülüğünü yaptığı eleştirel kent kuramlarının günümüzdeki karşılıkları tartışılarak kuramın kendini var edip edemediği üstünde durulmaktadır.

Literatür taramasının üçüncü başlığında ise sadece kent kuramcılarını konu edinen araştırmalar yer almaktadır: Al-Rebholz (2017) “Kent Kuramları: Klasikler ve

Çağdaşlar” adlı kitap bölümünde Marx ve Engels, Weber, Simmel, Chicago Okulu (Park, Burgess, McKenzie ve Wirth), Lefebvre, Harvey ve Castells’in kent sorunsalına yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Fakat burada da çağdaş kent kuramcıları olarak yalnızca Lefebvre, Castells ve Harvey’in alındığı ve 1960-1990 arasındaki eserlerine atıfta bulunulduğu görülmüştür.

Turut ve Özgür’ün (2018) birlikte kaleme aldıkları “Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak” adlı makalelerinde kent kuramlarını klasik kent kuramcılarının yeni nesil kent teorisyenlerine kadar geniş bir perspektifte ele almaktadırlar. Çalışma, klasik kent teorileri hakkında bir arka plan sunarak günümüz kentlerini anlamada ekonomik ve politik perspektiflerin sağlayacağı katkıları tartışmayı ve neo-liberalizmin kentleşmesine yeni okuma biçimi sunmayı amaçlamakla birlikte yeni nesil kent teorisyenlerinden yalnızca Neil Brenner’a yer vermektedir.

Bıçkılı (2006) “Harvey ve Castells’de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları” adlı çalışmasında klasik kuramcılardan Marx ve Engels’in kent mekânı üzerine olan düşüncelerine yer verdikten sonra neo-Marksist kent kuramcılarının politik-ekonomi vizyonlarına yer vermiştir. Çalışmada neo-Marksist vizyonun sınırlılıkları olduğu tespit edilmekle beraber kentlerin sadece neoliberal yeniden yapılandırmanın üretilip buna uygun projelerin uygulandığı “lokalize” alanlar olmadığı üstünde durulmuştur. Bu bağlamda neo-marksist teorinin kenti ekonomi ve üretim ilişkileri üzerinden anlatma çabasını Weberyen teorinin sosyolojik kavrayışının sağlayabileceği alternatif yöntemle tamamlanması gerektiği önerilmiştir. Bahçeci ve Öktem (2019) ise “Küreselleşme Sürecinde Kentselliğin Dönüşümü: Toplumsal, Teknolojik ve Mekânsal Süreçler Üzerine Bir İnceleme” adlı makalelerinde Manuel Castells’in son dönem çalışmalarına yer vererek küreselleşme sürecindeki kentselliğin dönüşümünü Castells’in ağ toplumu ve akışlar uzamı kavramlaştırmalarına yer vererek açıklamışlardır.

Koyuncu (2011) “Sosyoloji Kuramlarında Kent” adlı makalesinde klasik 19. yüzyıl sosyologlarından Chicago Okulu’na ve neo-Marksist kent kuramcılarının kentsel yaşam üzerine yeni kaygılar ve yaklaşımlar başlığı ile de son dönem teorisyenlerinden Richard Sennett’e ve Zygmunt Bauman’a yer vermiştir. Aynı şekilde Gül ve Ergun (2012) “Kent ve Göç Sosyolojisi” adlı eserlerinde kent sosyolojisinin gelişimini klasik kent kuramcılarıyla başlayarak anlatmakta çalışmanın

devamında Chicago Ekolüne ve yeni kent sosyolojisi adı altında da Lefebvre, Harvey ve Castells ve Gottdiener'a yer verdikten sonra çalışmayı güncel kent sosyolojisi başlığı altında bitirmektedirler. Güncel kent sosyolojisinde, her kentin farklı ve kendine özgü sosyal, kültürel ve mekânsal nitelikleri, kent kimlikleri, kent alt kültürleri, kente ilişkin tüm toplumsal, kültürel, düşünsel ve davranışsal yaşam biçimleri ve pratiklerinin ele alınması gerektiği üstünde durulmuş ve Castells'in son dönem ağ toplumu ve akışlar uzamı teorisine yer verilmiştir.

Literatür taramasında tespit edilen kent kuramları alanındaki eksiklikler doğrultusunda 20. yüzyılın sonlarında neo-liberalizmin fiilen kendisini hissettirdiği ve küreselleşmeyle beraber güç kazandığı yıllarda ortaya çıkan son dönem güncel kent kuramları bu çalışmada, Sassia Sassen'in "küresel kent", Edward Soja'nın "post-metropolis", Mark Gottdiener'in "sosyo-mekânsal kent teorisi", Manuel Castells'in son dönem çalışmalarından olan "ağ toplumu, akışlar uzamı ve yerler uzamı", Loic Wacquant'ın "kentsel marjinalliği", Sharon Zukin'in "inovasyon kompleksi" ile Richard Florida'nın "yaratıcı endüstri ve yaratıcı sınıf" teorilerinden yola çıkarak 21. yüzyılın değişen dinamiklerine verdikleri cevaplarla ortaya konmakta, kentlerin varoluş dinamiklerinin güncelliğini koruyup korumadığı açıklanmaktadır. Ayrıca bu kuramcılarının eskinin bir tekrarı mı oldukları yoksa yeni açılımlar mı getirdikleri sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda tezde aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Kent nasıl farklılaştı ve kavramsallaştırıldı? Modern kenti doğuran dinamiklerle bu süreci kavramsallaştırma çabası arasındaki ilişki nasıl evrilmiştir?
2. Kent çalışmaları nasıl başladı? Kent çalışmalarını ortaya çıkaran dinamikler nelerdir?
3. Kent nasıl kuramsallaştırıldı?
4. Kent kuramcıları dönemlerinin hangi ihtiyaçlarına nasıl cevap vermiştir?
5. Kent kuramları neden ve nasıl farklılaşmıştır?
6. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde kentlerin varoluş dinamikleri nelerdir?
7. Neo-liberal kentin ayırt edici özellikleri nelerdir?
8. Kent kuramları son dönem değişim dinamiklerinden nasıl etkilenmiştir?

9. Güncel kent kuramcıları kendilerini yeniden üretebilmiş midir? Yoksa eski kuramların bir tekrarı mıdır? Güncel kent kuramcıları yaşanan süreci açıklayabilmekteler mi? Kuramlar kalıcılık sergileyebilir mi?

10. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimle beraber ortaya çıkan yeni kentsel ihtiyaçlara genelde kent sosyolojisi özelde güncel kent kuramları cevap bulabilmiş midir? Kısıtlılıklar nelerdir?

11. Güncel kent kuramcıları yeni çağa/döneme kendisini uyarlayabilmiş midir? Yoksa alanda yeniden üretim sorunu var mıdır?

12. Güncel kent kuramlarında genel eğilimler nelerdir? Ortak özellikleri var mıdır?

13. E-ticaret, e-devlet, uzaktan eğitim, sanal mekânlarda sosyalleşme gibi değişimlerle beraber ekonominin ve insanın kentten bağımsızlaşması kent sosyolojisi alanını nasıl etkilemiştir? Kentten kopuk kent sosyolojisi mümkün müdür?

14. Kentleri kent yapan varoluş dinamikleri 21. yüzyılın ilk çeyreğinde değişmekte midir? Yeni bir kent tanımına ihtiyaç var mıdır?

15. Bu keskin değişimler dikkate alındığında, özelde kent kuramları ve genelde kent sosyolojisi varlığını koruyabilir mi?

Bu sorulardan yola çıkarak tezin birinci bölümünde klasik 19. yüzyıl kent kuramcılarına yer verilecektir. Her ne kadar kenti başlı başına bir araştırma nesnesi yapmasalar da birinci bölümde ele alınan kuramcılar, Chicago Okulu'ndan neo-Marksist kent kuramcılarına ve güncel kent teorisyenlere kadar kendilerinden sonraki pek çok kuramcıyı etkilemişlerdir. Bu yüzyılı daha iyi analiz edebilmek ve teorileri daha iyi inceleyebilmek adına önce sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıdan bahsedilecektir. Dönemin konjonktürü verildikten sonra klasik kent kuramcılarının bu değişime verdikleri yanıtlar ortaya konacaktır.

İkinci bölümde, 20. yüzyılın ilk yarısında kenti ilk kez sistematik şekilde ele alan ve kenti ayrı bir disiplin olarak inceleyerek kent sosyolojisinin kuruculuğunu üstlenen Chicago Okulu'nun teorisyenlerine yer verilecektir. Burada da birinci bölümde izlenen yöntemle aynı şekilde önce 20. yüzyılın ilk yarısındaki dinamiklere yer verilecek daha sonra kuramcılarının kişisel hayat hikâyelerinden bahsedildikten

sonra kuramlarını oluştururken izledikleri metodolojilere odaklanılacaktır. Son olarak Chicago Okulu kent kuramcılarını 20. yuzyılın ilk yarısındaki kentlerin işlevi, yapısı, anlamı ve sorunları ortaya konacaktır. Bu b6l6mde ele alınan Robert E. Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie ve Louis Wirth o d6nem Chicago 6niversitesi sosyoloji k6rs6s6nde yer alarak kent sosyolojisinin kurucuları olmalarından dolayı se6ilmişlerdir.

İkinci b6l6m6n ikinci kısmında ise 20. yuzyılın ikinci yarısındaki kent kuramları yer almaktadır. Burada 6nce Keynesyen ekonomik model ile daha sonra neo-liberalizmle d6n6şen toplumsal, ekonomik, mek6nsal 6zellikler ortaya konduktan sonra neo-Marksist kent kuramlarının hangi soru(n)lara yanıt verecek şekilde ortaya 6ıktıkları ve Chicago Okulu'ndan ayrılan y6nleri mek6n 6retimi ile Henri Lefebvre, sermaye birikimi olarak kent tanımı ile David Harvey ve kolektif t6ketim alanları ile Manuel Castells'in erken d6nem 6alışmaları gibi ana teorisyenler etrafında a6ıklanacaktır. Kuramlara ge6meden 6nce yine kuramcılarının kişisel hayat hik6yelerine ve metodolojilerine de yer verilecektir.

666n6c6 b6l6mde, 6ncelikle diğ6r b6l6mlerde olduğu gibi k6reselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, post-modern d6ř6ncenin yaygınlaşmasıyla beraber modern bilimin ge6irdiği d6n6ř6mler, 2008 finansal krizi, iklim krizi gibi sebeplerle 21. yuzyılı diğ6r yuzyıllardan ayıran değişim dinamikleri ele alınacaktır. 21. yuzyıl kentlerinden bahsederken hangi parametrelerin dikkate alınması gerektiği a6ıklanacaktır. Bununla birlikte d6nemin ekonomik, k6lt6rel, toplumsal yapısı yazılarak d6nemin 6er6evesi ortaya konacaktır. Daha sonra "k6resel kent" ile Saskia Sassen; "post-modern kent" ile Edward Soja; "sosyo-mek6nsal kent" ile Mark Gottdiener; "kentsel marjinallik" ile Loic Wacquant; "akışlar ve yerler uzamı" ile Manuel Castells; "inovasyon kompleksi" ile Sharon Zukin; "kentleşmiş bilgi kapitalizmi" ile Richard Florida gibi teorisyenler doğrultusunda g6ncel kent kuramlarına yer verilecektir.

Kent kuramlarındaki yeni eğilimler ve kent sosyolojisinde ortaya 6ıkan değişim dinamikleri ve 21. yuzyıl kenti bu kuramcılar 6er6evesinde sorgulanacaktır. Bu kuramcılar 6ncelikle neo-Marksist teorisyenlerin ele almadıkları konulara odaklanan ve 6nc6llerinin metodolojilerini eleştirerek g6n6m6z kent dinamiklerini daha kapsamlı bir şekilde analiz etme imk6nı sunan teorisyenler oldukları i6in se6ilmiştir. Tezin sınırlılıkları g6z 6n6nde bulundurularak, 6alışma boyunca incelenen kuramcılar, tezin

sorularına yanıt verebilecek ve dönemler arası geçişlerin net bir şekilde anlaşılabilmesini kolaylaştıracak şekilde, her dönemi temsil eden teorisyenlerden oluşmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL KLASİK KENT KURAMLARI

Kentlerin toplumsal yapıları kavramak açısından önemli olduğu düşüncesinin feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü kent bir yandan sermaye birikiminin lokomotifliğini yaparken öte yandan toplumsal çatışmaların ve ayrımların alanı olmuştur. Nüfusun artması, üretim tarzının değişmesi, kırdan göçlerin artmasıyla birlikte birçok teorisyen yeni sistemi açıklamaya yönelmiştir. Bu bağlamda kent, kapitalist üretim güçlerinin yansıması olan toplumsal ilişkilerin açıklanması ve öngörülerde bulunulmasını sağlayabildiği oranda ele alınmış ve incelenmiştir (Pınarcıoğlu vd., 2010: 72). Böylelikle kent, sosyal bilimler çalışmaları içinde kendine yer edinmeye başlamıştır.

Kenti toplumsal değişim sürecinin bir parçası olarak ele alan bu klasik teorisyenlerin toplumsal teorilerinde kent, ayrıntılı olarak tek başına analiz edilen bir toplumsal gerçeklik olmak yerine, toplumsal yapının anlaşılmasında bir etken olarak değerlendirilmiştir. Marx ve Engels (2013a; 2013b), kenti özel mülkiyet ilişkilerinin ve kapitalist üretim süreçlerinin yaşandığı bir alan olarak görürler. Pirenne (2014), kenti ticaretin merkezi olarak ele alırken Weber (2010) için ise kent hesaplayıcı rasyonelliğin geliştiği bir mekândır. Simmel (2009), kenti yaşamın para ekonomisine dayandığı ve bireyin bu süreç içinde yabancılaşma yaşadığı bir yer olarak tanımlar. Durkheim (2020) ise toplumsal bağların zayıflaması ve bireyciliğin ortaya çıkışı olarak değerlendirir.

Marx ve Engels 1960'lı yıllarda çıkış açacak neo-Marksist kuramcıların kenti ekonomi-politik yaklaşımla incelemesine ışık tutarken; Weber'in Batı kentleri üstünden rasyonalizasyon sürecini açıkladığı ve kültüralist, öznel öğeleri açığa çıkardığı ideal kentler önermesi bugün pek çok çağdaş kuramcıyı etkilemiştir. Simmel ise metropol kentlerinin özelliklerini aktarırken kente özgü yaşam tarzını çok net şekilde açıklamış ve Amerika'daki Chicago Okulu'nun önemli ismi Robert Park'ı dolayısıyla kent çalışmalarının seyrini etkilemiştir. Durkheim sosyolojinin kurucularından biri olarak kent sosyolojisinin tohumlarını atmış, toplumsal ilişkilerin ve davranışların kente nasıl yansıdığını aktararak öncü olmuştur. Tüm bu kuramcılar

kenti, tek başlarına araştırma nesnesi olarak almasalar da altyapılarını hazırlamışlar ve yalnızca Avrupa kent ekollerini değil Amerikan toplumbilim öğrencilerinin entelektüel kökenlerini de oluşturmuşlardır (Hatt ve Reiss, 2002: 127).

Bu anlamda klasik kent kuramcılarını anlamak kentleri araştırma nesnesi haline getiren Chicago Okulu'na ve neo-Marksist kuramcılara ışık tutacaktır. Bu yüzden klasik teorileri derinlemesine incelemek ve sosyo-ekonomik konjonktürleri çerçevesinde analiz etmek önemlidir. Bu bölümde de 19. yüzyıl kuramcılarından Marx, Engels, Weber, Durkheim, Simmel ve Pirenne'nin kapitalizme geçiş sürecinde ele aldıkları kenti nasıl değerlendirdikleri ve nasıl anlamlandırdıkları üstünde durulmaktadır. Önce Marx ve Engels'in ekonomi-politik yaklaşımına; daha sonra Weber'in ideal tip ve meşru egemenlik yapısıyla kenti ele alışına yer verilecektir. Üçüncü kuramcı olarak Durkheim'in toplumsal iş bölümü teorisiyle yaptığı katkılara daha sonra Simmel'in davranışsal bakış açısına değinilecek son olarak da Pirenne'nin kentlerin ve tüccar sınıfının doğuşu üzerine yaptığı çalışmalardan bahsedilecektir.

1.1. Karl Marx ve Frederick Engels: Kentin Politik-Ekonomi Yönü

Marx, "Kapital" (1867) adlı eserinin I. cildinde İngiltere'deki kentlerin durumundan yola çıkarak kent-kır ayrımı ile ilgili birkaç değerlendirme yapsa da kente dair kuramsallaştırmaları en çok Engels ile birlikte kaleme aldığı "Komünist Manifesto" (1847-1848) ve "Alman İdeolojisi"nde (1845-1846) yer almaktadır. Marx kimi çalışmalarında yer yer kent-kır dikotomisine, kentlerin sanayi devriminin merkezi olma özelliğinden dolayı mekânın sınıf bilinci açısından önemine yer verse de kapsamlı ve sistematik olarak bir kent değerlendirmesi yapmaz (Şengül, 2001).

Öte yandan Engels için aynı yorumu yapmak doğru olmayacaktır Engels hem 1845 yılında kaleme aldığı "İngiltere'de Emekçi Sınıflarının Durumu" adlı kitabında hem de 1872'de "Konut Sorunu" adlı eserinde barınma sorununa ve en temel kent hakkı olan "konut hakkına" değinmiştir. Ortaya çıkan sorunları, düşünce sistemiyle tutarlı bir biçimde incelemiştir. İngiltere'nin büyük kentlerindeki "teneke mahallelerine" odaklanırken aynı zamanda yoksul kesimin yaşadığı yerlerdeki kanalizasyon, su, kaldırım gibi gündelik hayat meselelerine de değinmiştir. Yukarıda bahsedilen eserlerde başlıca kır/kent ayrımı, kent sorunları ve konut sorunu gibi temalar açıklanmıştır.

1.1.1. Sanayi Kenti ve Sanayi Kentlerinin Sorunları Tarihi

Sanayi devrimi sonrası endüstri kent formunu; teknolojik gelişmeye bağlı olarak ulaşım ağlarının gelişmesi (demiryolları), fabrikaların yer seçimi ve son olarak da işçi sınıfının fabrika çevresinde kendi imkânlarıyla yapmaya çalıştığı bakımsız konutlar olmak üzere üç temel faktör biçimlendirmiştir. Orta Çağ dönemi kentleri, surların dışına taşarak fabrika ve mahallelerinin eklenmesiyle giderek büyümüş ve kentler hızlı bir yayılma sürecine girmiştir (Mumford, 2019: 478-488). Lefebvre'e (2019a: 18) göre, sanayi ilk önce enerji kaynaklarının (kömür, su), hammaddelerin (metaller, tekstil malzemeleri) ve emek rezervlerinin yakınlarında konumlanmıştır. Sanayinin kentlere yaklaşmasının sebebi sermayenin ve kapitalistlerin; pazarların ve ucuz emek gücünün yakınına gelmek istemeleridir.

Sanayi ile birlikte yaşanan hızlı gelişme sürecinde nüfus artışı, barınma problemleri, kentsel hastalıklar gibi problemleri çözmek amacı ile ortaya konan yasalar, ütopyalar, kent modelleri, ideolojiler kent formunun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Tekkanat ve Türkmen, 2018: 117).

Bu yüzden 19. yüzyıl sanayi kentinden bahsederken Owen, St Simon, Fourier, Godin ve Cabot gibi düşünürlerin ütopyaları unutulmamalıdır. Sanayi kentlerine tepki olarak çıkıp yine de sanayinin ve makineleşmenin kazanımlarını kullandıkları için Komünist Manifesto'da (2013a: 86-89) Marx ve Engels tarafından eleştiri yağmuruna tutulsalar da bu ütopyalar yalnızca bir toplum tasarlamakla kalmamış, aynı zamanda bir yerleşme önerisinde bulunup bunu çizime aktararak kent planlamalarında öncü çalışmalar yapmışlardır. Bu düşünürler için sanayi kentinin kaotik yapısı ve hastalığı ekonomik, toplumsal ve politik bir düzensizliğin sonucudur (Bumin, 2019: 71). Ütopyalarda yaşantı ve plan bütünlüğünün gözetilmesinin sebebi o dönemde yaygın olan çevresel determinizm inancından kaynaklanmaktadır. Özellikle Owen, kişilerin hal ve hareketlerini yapısalcı bir anlayışla çevre koşullarının belirlediğine inanmaktadır. O'na göre işçilere yapılan daha iyi ödeme daha iyi ev imkânı sunacağı için daha iyi insanlar üretecektir. Bu yüzden çözüm arayışlarının önce çevresel reformlarla gerçekleşmesi gerekliydi (Tekeli, 2011: 29).

Üretim araçlarının genel olarak bireylerin mülkiyetinde olduğu kapitalist ekonomik sisteminin özellikleri kapitalist kentlerin de özellikleridir. Toprak mülkiyetinin kamunun değil bireylerin elinde olması kentlerin imarında ve

planlamasında yüksek gelir kümelerinin baş rolü oynamalarına olanak verdiği için rant alanı olan toprak ve konut geniş ölçüde ticarete konu edilir. Bununla beraber özel mülkiyet ilişkilerinin yarattığı derin çelişkiler ve ayrımlar kentte görünürdür. Ekonomik ve toplumsal gelişmenin bir plana bağlanmamış olması nedeniyle bölgeler arası ya da şehirler arası eşitsizliğin giderilmesine yönelik bir kaygı da taşınmaz. Sanayi kentleri sanayi devrimi sonrası üst ve orta sınıfların gereksinimlerini karşılamak için de yeniden biçimlenir. Bu nedenle sanayi kentleri meydanlarından dahi anlaşılabilir: Kent meydanları çok dardır ve tüketim odaklı yerler, büyük mağazalar, büyük pazarlar bulunur. Kapitalist ülkelerde kentler bir iş, ticaret alanıdır (Tekeli, 2011: 32).

Belirtildiği gibi feodal üretim tarzından kapitalist üretim biçimine geçiş geleneksel kent yapısının değişmesine neden olmuş, küçük tesislerin yerini büyük fabrikalar almıştır. İletişim-ulaşım araçlarındaki gelişmeler ile sanayinin yer seçimi hammadde kaynaklarının ve işgücünün daha ucuz olduğu yerler olmuştur. Endüstri kenti bu yüzyıla kadar hiç görülmemiş şekilde burjuvazinin yalnızca kâr amacıyla el koyduğu bir alana dönmüştür (Bumin, 2019: 67). Bu dönemde yaşanan makineleşme süreci ve sanayinin ihtiyaç duyduğu emek gücünün kentlere göç etmesi hızlı nüfus artışına neden olmuştur. Hızlı nüfus artışı da beraberinde konut sorunu yaratarak kent yaşamını çalışan sınıflar aleyhinde olumsuz etkilemiş kent alanı savaş meydanına dönmüştür (Bahçeci, 2013: 10). Avrupa kentlerindeki susuz, kanalizasyonsuz, altyapısız, çamur ve is içindeki bu sağlıklı ve yetersiz konut koşullarına çözüm arayışları yalnızca endüstri işçilerinin yaşam kalitelerini etkilediği için değil aynı zamanda işçilerin verimliliğini düşürmesinden dolayı sermayenin kârlılığını azaltan bir sorun olduğu için çözülmeye çalışılmıştır.

Örneğin; 1800'lerin ikinci yarısında, Almanya'da, küçük ölçekli üretimden geniş ölçekli sanayiye hızlı bir geçiş gerçekleşmiş, buna paralel olarak ileri düzeyde bir konut darlığı görülmeye başlanmıştır (Ergun, 2009: 224). İlk sanayileşen ülke olan İngiltere'de kent nüfusu üç katına çıktığı için işçi aileleri kendi başlarına inşa ettikleri küçük evlerde, sağlıklı koşullarda barınma ihtiyacını gidermeye çalışmışlardır (Saunders, 2013: 16). Ödeme güçleri ile orantılı olarak oturdukları konutların nitelikleri farklılık gösterdiği için toplumun büyük kısmını oluşturan yoksul kesimin oturduğu bölgelerde konutlar sağlığa uygun olmayan, altyapısı sorunlu yerler olmuştur (Önver, 2016: 44). Liverpool'da nüfusun beşte biri, Manchester'da 50.000, Londra'da

20.000 aile mahzenlerde yaşamak durumunda kalmıştır. Bu tür konutların bulunduğu bölgelerde yoğunlaşan nüfus beraberinde sağlığı tehdit eden bulaşıcı hastalıkların oluşumuna ve yayılmasına neden olduğu için İngiltere’de sağlık yasalarının öncülüğünde, inşaat mühendisliği uygulamalarının yönlendirdiği bir şehircilik yaşanmıştır (Bumin, 2019: 68).

Almanya ve İngiltere’de süreç böyle işlerken Paris’te de 1853-1869 arasında yenileme yapmak isteyen III. Napolyon’un atadığı Seine Valisi George Eugene Haussmann’ın operasyonları başlamıştır. Fransa’da kolera salgınından dolayı 1850’de sağlık yasası çıkarılmış fakat yeterli olmadığı için 1853’te Haussmann, hem sağlık koşullarını iyileştirmek hem de içteki siyasal başkaldırıları denetlemek amacıyla bir kentsel yenileme programı başlatmıştır. Günümüz soylulaştırma politikalarının benzeri şekilde bu programı kolayca uygulayabilmek için 1852’de bir kamulaştırma yasası çıkartılmış ve 17 yılda gerçekleştirilen yıkımlarla 350.000 kişi yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır (Tekeli, 2020: 21).

Tekeli’ye (2020: 21) göre bu operasyonların iki amacı vardır: Öncelikle kentin su sağlama, kanalizasyon sistemi, trafik problemi gibi altyapı sorunlarını çözme; ikinci olarak da bulvar sistemiyle şehrin önemli noktalarını birbirine bağlayarak herhangi bir başkaldırı durumunda onları bastırmak için topların geçişini kolaylaştırma amaçları vardır. Çöküntü bölgeleri olarak adlandırılan bu yerler yerle bir edilerek yerine orta ve üst sınıfın beklentisine uygun olacak şekilde görkemli garlar, opera binaları, büyük parklar yapılmıştır.

Yine bu dönem, Batı Avrupa’da toplumsal sorun olarak çocuk işçiliği, çalışma koşulları, grev hakkı, çalışan sınıfların oy hakkı ve yoksulluğa, işsizliğe çare bulunması gibi bir dizi sorunlar ele alınmıştır. Bu nedenle 19. yüzyılda esas olarak sefalet yuvalarının temizlenmesi, hijyenin sağlanması ve çalışan sınıflara yeni konut arzı gibi konular üstünde durulmuştur. Tüm çelişkileri ve açmazlarıyla sürekli olarak büyüyen ve siyasal, toplumsal, ekonomik ve mekânsal yapılara egemen duruma gelen kapitalizme tepkiler bir çığ gibi büyümüştür.

1.1.2. Marx ve Engels: Kapitalizm ve Kentsel Mekân İlişkisi

Marksizm’e göre insanlık tarihi, toplumsal sınıflar arasındaki mücadelelerin tarihidir. Tarih, sınıf mücadeleleri doğrultusunda gelişen ve ekonomik hayattaki değişimlerle birlikte sürekli ilerleyen bir süreçtir. Kenti de bu doğrultuda ele alan Marx

ve Engels'in "Alman İdeolojisi" adlı eserlerinde (2013b: 56) üstünde durdukları en önemli noktalardan bir tanesi kent-kır arasındaki ayrımdır:

"Bedensel (fiziksel) ve zihinsel (entelektüel) emek arasındaki en önemli bölünme kent ile kıran ayrılmasından geçmektedir. Kent ile kır arasında barbarlıktan uygarlığa, kabilelerden devlete, yerellikten ulusa geçişle birlikte başlayan karşıtlık, uygarlık tarihi boyunca devam ederek günümüze kadar gelmiştir."

Kent ve kır arasındaki uygarlık tarihi boyunca devam edecek bu ayrım aynı zamanda bir üretim biçiminden diğerine geçiş anlamına da gelmektedir. Sanayi devrimi de tarihin ilerlemeci çizgisi üzerinde ekonomik üretim tarzında önemli bir değişiklik meydana getirerek feodal aşamadan kapitalist aşamaya geçişi sağlamıştır. Bu da işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışı ve burjuvazi ile arasındaki çelişkinin başlaması anlamına gelmektedir. Marx'a (2011: 341) göre; kent ile kıran ayrılması, *meta mübadelesinin aracılık ettiği gelişkin iş bölümünün temelidir*. Toplumun bütün iktisadi tarihinin, bu karşıtlığın hareketinde özetlendiğini söylemek mümkündür. Marx ve Engels (2013b: 31) Antik Çağ'dan sanayi toplumlarına kadar iş bölümündeki çeşitli gelişim aşamalarının bir o kadar da farklı mülkiyet biçimlerini temsil ettiğini yani iş bölümünün mevcut durumunun bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini dolayısıyla toplumsal sınıfları oluşturduğunu dile getirirler.

Teorisyenlere (2013b: 33) göre; Orta Çağ'a kadar insanlık tarihi kıran tarihidir. Antik Çağ nasıl kentten ve kentin çeperindeki topraklardan başlamışsa, Orta Çağ da kırdan başlamıştır. Barbarların istilas sonucu yıkılan Roma İmparatorluğundan sonra kırdaki toprak mülkiyetine dayanan ve soyluların serfler (küçük köylüler) üzerinde egemenlik kurmasını sağlayan feodal yönetimler baş göstermeye başlamıştır. Marx ve Engels'e (2013b: 33) göre; feodalizmin altın çağında dahi çok sınırlı bir iş bölümü vardır. Her ülkedeki kent-kır karşıtlığı net bir tabakalaşmaya neden olsa bile kırdaki prensler, soylular, din adamları ve köylüler; kentte de lonca mülkiyeti çerçevesinde zanaatla uğraşan usta, kalfa, çıрак ve gündelikçi işçiler arasındaki ayrım dışında keskin bir bölünme yoktur.

Alman İdeolojisi adlı eserde Marx ve Engels (2013b:56) ilk kez kapitalizm ve kentleşme arasındaki ilişkiden bahseder ve kapitalizm ile kentleşmenin kendi dinamiklerini tarif ederken "iş bölümü" kavramının altını çizerler. Çünkü düşünürlere göre sanayi toplumu ancak iş bölümünde ve iş bölümü sayesinde var olur. Sanayi toplumlarıyla beraber ticaret sermayesinin gelişimi farklı coğrafyalar arasında ticaret çerçevesinde bir ilişkinin kurulmasını sağlarken bir yandan da ortaya çıkan yeni iş

bölümü çerçevesinde farklı endüstri dallarının serpilmesine yol açmıştır (Şengül, 2001: 11). Alman İdeolojisi adlı eser, feodalizmin çözülmesini ve önce ticaretten imalata sonra da imalattan dev fabrikalar sistemine ve son olarak da modern dünya pazarına aşamalı geçişi özetlemiştir (Merrifield, 2019: 53).

Marx ve Engels'e (2013b: 56) göre; kentlerin ortaya çıkışı, aynı zamanda yönetim olgusunu, kolluk kuvvetlerini, vergileri; kısacası idari yapıyı dolayısıyla da genel olarak siyaseti zorunlu kılmıştır. Burada ilk kez, nüfusun iki büyük sınıfa bölündüğü açıkça görülür ve bu bölünme doğrudan doğruya işin ve üretim araçlarının bölünmesine dayanır. Kent; nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, ihtiyaç ve isteklerin bir merkezde toplanması iken kır bunun tam tersi olarak izolasyon ve dağınıklıkla özdeşleştirilmiştir.

Kent ile kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde var olabilmektedir. Bu karşıtlık, bireyin kendisine dayatılan belirli bir faaliyete tabi kılınmasının en görünür ifadesidir (Marx ve Engels, 2013b: 56). Burada kentin Marxizm açısından önemi açıkça görülebilir. Çünkü iş bölümünü ortadan kaldırmaya yönelen mücadelenin amacı aslında kent-kır ayrımının sona ermesiyle; kent-kır arasındaki karşıtlığın kaybolması da dolayısıyla özel mülkiyetin kalkmasıyla ilişkilidir.

Burjuvazi gibi işçi sınıfı da kentte doğmuştur. Bu yüzden Marksizm'de kent, her toplumsal ilişki ve süreç gibi diyalektik bir nitelik arz etmekte içinde hem pozitif hem negatif unsurları barındırmaktadır. Françoise Choay'dan aktaran Bumin'e göre (2019: 95); kent hem “yabancılaştırıcı” hem de “kurtarıcıdır”. Kent devrimin başlangıç noktası olması nedeniyle bir yandan içinde olumlu yanlar bulundurur fakat diğer yandan da yol açtığı sorunlar ve yoksulluk nedeniyle eleştirilir. Bu nedenle kent, doğal olarak, diyalektik bir nitelik arz etmektedir. Bir taraftan sömürünün ve sefaletin yoğun olarak yaşandığı bir mekânken, diğer yandan işçi sınıfına sınıf bilincini aşılacak olan en temel mekândır.

Marx ve Engels'in kenti kurtarıcı olarak görmelerinin nedenlerinden biri de kentleşmenin artmasını, sosyalizme geçiş için gerekli bir koşul olarak görmeleri ve kapitalizmin yarattığı devrimci sınıfın, kentsel proleteryanın, kendisini ancak kentte gerçekleştirebileceğini düşünmeleridir (Saunders, 2013: 28). Çünkü sermayeye karşı girişilecek etkin mücadelenin koşullarının büyük kentlerde olgunlaşabileceği

düşünülmüştür. Marx'ın analizinde devrimci işçi sınıfını doğuran kentin kendisi değildir. Kent ancak hastalık ve yoksulluğa neden olarak, kapitalist gelişmenin zaten içinde var olan potansiyel devrim koşullarını geliştirecektir.

Dolayısıyla Marx ve Engels işçi sınıfının sınıf bilincinin oluşumunda kente özel bir önem verir. Marx köylülüğe ilişkin değerlendirmelerinde söz konusu sınıfın belli bir sınıf bilincini ve eylemini geliştirme konusunda yapısal yetersizliği olduğunu öne sürer. Bu yetersizliği açıklarken feodalizmin mekânsal yapısının önemli bir belirleyici olduğunu söyler. Feodal üretim ilişkileri içinde sömürülen köylülerin üretim sürecinde mekânsal anlamda birbirlerinden ayrı düşmeleri, bir araya gelerek örgütlenmelerinin önündeki en önemli engeldir (Şengül, 2001: 12).

Kapitalist ülkelerde, nüfus ve üretim araçları kentlerde yığılmış; ekonomik gücün kentsoyluların elinde toplanması siyasal özerkliğin de bir nedeni haline gelmiştir. Oysa sosyalist sistemlerde üretim araçlarının devletin elinde olması daha önce kullanılmayan toprakların üretime açılması ve toprağın belli bir plana göre iyileştirilmesi olasılığı vardır. Tarım ve sanayinin birlikte düşünülmesi nüfusun ülke yüzeyine daha dengeli bir biçimde dağıtılması Komünist Manifesto'da yer almıştır. Marx ve Engels (2013a: 54), sanayileşmenin köy nüfusunu azaltarak kasaba ve kente göçü artıracığını, bu tür mekânsal değişimlerin yeni yaşam biçimleriyle birlikte insan davranışları ve yaşam süreçleri ile ilgili değişikliklere yol açacağını ve proleterya kültürünün oluşacağını savunmuştur:

“Burjuvazi, köyleri kentlerin egemenliği altına sokmuştur. Çok büyük kentler yaratmış, kentlerin nüfusunu kırsal nüfusa oranla büyük ölçüde artırmış, böylece nüfusun hiç de azımsanmayacak bir bölümünü kırsal yaşamın miskinliğinden kurtarmıştır.”

Marx ve Engels kenti öncelikle kapitalist toplumda meydana gelen süreçlerin küçük bir izdüşümü olarak düşünürler. İkinci olarak da kenti, o toplum içerisindeki belli süreçlerin gelişmesinin önemli bir koşulu olarak ele alırlar. Kenti bu biçimde ele almaları, özel olarak kentin kendisiyle ilgilenmelerinden dolayı değildir; kent bir arka plan olarak sadece kapitalist süreçlerin kendilerini en net biçimde gösterdiği mekândır. Kentli işçi sınıfının kötü barınmasından, sefalet içinde yaşamasından sorumlu tutulan kent değil, kapitalist üretim biçimi olmuştur. Bu yüzden, kentsel sorunların, ancak toplumun topyekûn dönüşümüyle ve sistemin değişmesiyle aşılabileceği düşünülmüştür (Saunders, 2013: 28-29).

Şengül'e (2001: 12) göre, Marx'ın kapitalist dönemde işçi sınıfının kentte nasıl yaşadığına, kentsel sorunlarının neler olduğuna dair çalışmaları yok denecek kadar azdır. Öte yandan Engels ise "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" ve "Konut Sorunu" isimli eserlerinde işçi sınıfının kentsel mekânda yaşadığı çelişkileri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu eserlerinde Engels; Londra, Manchester, Birmingham, Leeds gibi büyük İngiliz kentlerini sefaletin ve yoksulluğun mekânları olarak görmektedir. Kapitalizmin acımasız doğası İngiliz kentlerini özellikle işçi sınıfı için Dante'nin cehennemine çevirmiştir. Engels'in (2013a: 64) yaptığı gözlemlere göre; düşük gelirli grupların yaşadıkları sokaklar genellikle kaldırımsız, pis ve kaba görünümündedir; kanalizasyon tesisatından yoksundur ve yolları sebze atıkları, hayvan pislikleri ve pis su birikintileriyle doludur. Dahası sokakların havalandırılması tüm bölgenin kötü ve plansız inşa edilmesi yüzünden imkânsız hale gelmiştir.

Engels'e (2013b: 82) göre bu sorunların kaynağı; kapitalist üretim, bölüşüm ve mülkiyet ilişkileridir. Bu bağlamda Engels, kapitalist üretim ilişkisi var olduğu sürece toplumsal ve kentsel koşulların düzelmeyeceğini belirtmekte; günümüzde de kentsel dönüşüm kisvesi altında üstesinden gelineceği sanılan çöküntü alanlarının neden başka çöküntü alanları yarattığı konusuna ışık tutmaktadır. Buna göre ancak işçi sınıfının üretim araçlarına el koyması durumunda ve kapitalizmin sosyalizme dönüşmesi sağlandığında, mülkiyet üzerine temellenmiş konut sorununun da kendiliğinden ortadan kalkacağını belirtmektedir:

"Kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi her gece içine kapattığı hastalıkların üreme yeri, rezil, delik deşik bodrumlar ortadan kaldırılmamıştır, başka yerlere kaydırılmıştır. Onların ilk yaşadıkları yerlerin ekonomik zorlukları aynı şekilde sonraki yerlerinde de devam etmektedir. Kapitalist üretim biçimi var olmaya devam ettiği sürece, konut sorunu ya da işçilerin kaderlerini etkileyen herhangi bir başka toplumsal sorunun tek başına çözüleceğini beklemek budalalıktır. Çözüm, kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasında ve bütün geçim araçlarına ve iş araçlarına kendi işçi sınıfının el koymasında yatmaktadır" (2013b: 82).

Engels, kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefaletin kendisini sadece üretim alanında değil yeniden üretim alanında da yani konutta, sağlıkta, temiz suya ve gıdaya ulaşımında da olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan Şengül'e (2001: 12) göre; Engels'in çalışmasının en özgün yönü, yaşanan mekâna ve yeniden üretim süreçlerine, sınıf çelişkisi ve oluşumu süreçleri çerçevesinde dikkat çekmesi olmuştur. Engels, sanayileşme ve kentleşme dinamiklerini bir arada incelerken, bu incelemeye sınıf ilişkileri ve sermaye birikim süreçlerini de dahil etmiştir.

Engels, “İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu” adlı eserinde Manchester kentindeki gözlemlerine dayanarak 21. yüzyıl kent mekânında da sıklıkla üstünde durulan toplumsal kesimler arasındaki kentsel-mekânsal ayrımlardan bahseder. Kentin mahalleleri birbirinden sınıfsal temelde ayrılmıştır. Bu ayrımın güncelliğini koruyan özelliği işçi sınıfı ile burjuvazinin kent mekânında birbirleriyle hemen hemen hiç ilişkiye girmeden yaşamaları ve burjuvazinin kendi mekânında yoksulluğu görmemek için ekstra çaba sarf etmesidir:

“Üst burjuvazi ise kentten uzak bahçeli villalarda, (...) rüzgârlı tepelerinde, sıhhatli kır havasında, konforlu evlerinde ve her yarım saatte ya da on beş dakikada bir kente giden otobüslerin kalktığı bölgelerde yaşarlardı. Bu yerleşimlerin en güzel yanı da bu para aristokrasisinin mensuplarının sağlı sollu uzanmış sefaletin ortasında olduklarını fark etmeden işçi bölgelerindeki en kısa yoldan geçip iş yerlerine geçebilmeleridir. Gerçekten de borsanın bulunduğu yerden kentin dışına doğru giden caddelerin her iki tarafı da dükkânlarla kaplıdır. Bu caddeler sırf kendi çıkarları dolayısıyla onlara düzenli ve temiz bir dış görünüş vermeye önem veren alt ve orta burjuvazinin elindedir (Engels, 2013a: 80).”

Engels burada kentin iki yüzlü planını sayfalarca anlatır; kentin bir bölümünde sağlıklı konutlarda, yoksulluğu ve sefaleti en ağır koşullarda yaşayan işçi sınıfı bulunurken diğer bölümünde lüks villalarda, yaşanan sefaleti hiç görmeden hayatlarını sürdüren burjuvazi bulunur. Şehirlerin kalabalığından ve gürültüsünden bahseden Engels (2013a: 62) eski günlerin ahlak kurallarının ve âdetlerinin bütünüyle silinip gittiğini ve bireylerin kentlerde yabancılaşarak duygularından arındırıldıklarından bahseder. Sefalet içinde yaşayan insanları görmezden gelen bu barbarca düzene, katı bencillğe isyan eden Engels (2013a: 63) bunun bir sosyal savaş olduğunu düşünür. Devlet güvencesinde yasalara güvenilerek yapılan bu yağmayı yüzüzlükle suçlar.

Engels (2013b: 44), Konut Sorunu adlı eserinde burjuvazinin kendi çıkarları doğrultusunda nasıl da bu sefaleti azaltmaya çalışıyormuş gibi görüldüğünden de bahseder. Buna göre burjuva sürekli tekrarlayan salgınların kaynaklarını kurutmak için dernekler kurar, kitaplar yazar, öneriler getiri ve yasalar düzenler. İşçilerin kaldığı konutların koşullarını inceleyerek en çarpıcı kötülüklerin iyileştirilmesi için girişimlerde bulunur. Fakat Engels’e göre sistemin kendisinde yani bölüşüm ilişkilerinde bir düzelme olmadığı sürece bu girişimler de başarısız olacak ve kentsel mekânda somutlaşan bu eşitsizlik kendini yeniden üretecektir.

Büyük kentlerin diyalektik bir nitelik taşıdığını düşünen Engels’e göre kentlerde ortaya çıkan bu sonuç doğal, biyolojik ya da ebedi değildir. Her ne kadar

nüfusun merkezileşmesi burjuvayı kentte güçlü kılıyorsa da onlardan daha hızlı şekilde işçiler de gelişmektedir. İşçi hareketinin doğum yeri olarak görülen kentlerde sınıf bilinci ve kapitalizmi yıkma dinamiği de yeşermektedir (Suda, 2019: 335). Engels'e göre devlet kontrollerinden uzak işçi sınıfı mahallelerinde okuma odaları, çalışan sınıflar kulübü, dernekler ve publar işçilerin yaşanılan mekânda bir araya geldikleri ve gerek işyeri gerekse de yaşama mekânlarına ilişkin sorunlarını ve izleyecekleri stratejileri tartışabildikleri ortamlardır. Dolayısıyla çalışan sınıfların yalnızca işyerinde değil aynı zamanda yaşama mekânlarında da bir sınıf olarak tasavvur edilmesini olanaklı kılmıştır.

1.2. Max Weber: İdeal Kent Tipolojisi ve Batı Kentinin Özgünlüğü

Metodolojik yöntem olarak özneliği tercih eden Weber'in sosyolojik tahayyülünde bireysel eylem ve bireysel bilinç yer alır. Bu sebeple Weber'in sosyolojik girişiminin merkezinde, öznel amaçları belli davranış biçimleri ile ilişkilendirme çabası vardır. Weber'e göre sosyolojinin görevi insanlar arası eylemleri beraberinde getirdiği özgül fiziksel değişimler çerçevesinde olduğu kadar bu eylemleri gerçekleştiren taraflar için taşıdıkları anlam çerçevesinde açıklamaktır (Martindale, 2000: 86).

“Sosyoloji toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamasıyla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir. “Eylem” olgusundan eylemde bulunan bireyin davranışına öznel bir anlam yüklediği derecede söz edeceğiz. Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar toplumsaldır (Weber, 2012a: 112).”

Weber'in yukarıdaki alıntıda bahsettiği toplumsal eylem öznel olarak anlamlı olan ve diğerlerinin eylemlerini göz önünde bulunduran insan faaliyetidir. Yani devlet, aile, din, toplumsal sınıf gibi kavramlardan bahsederken eylemde bulunanın bir sınıf bir devlet olmadığı; “ilişkiler sisteminden” oluşan bu kurumları var eden bireylerin faaliyette bulunduğu unutulmamalıdır (Saunders, 2013: 34). Kurumun kendi başına bir anlamı yoktur, fiili olarak ancak insanların belli bir tarzda hareket etmeleri durumunda var olurlar. Dolayısıyla Weber kent sorunlarına da toplumsal eylem sosyolojisi perspektifinden bakarak kuramında kent zihniyetine yer verir ve kentlerde çok farklı toplumsal tiplerin ve toplumsal konumların bir arada bulunduğu altını çizer (Martindale, 2000: 86-87). Kentte farklı sosyal tiplerin bir arada bulunabilmesini ve şehir nüfusunun heterojen sınıfsal profilini kavrayabilen Weber (2010: 124) kent teorisini, tarihsel bulgular süzgecinden geçirerek hangi şehir tipi kentsel topluluk kriterlerini karşılar sorusuna yanıt bulmaya çalışır.

Bununla birlikte her ne kadar sosyal olaylar öznel eylemlerden ötürü tarihsel olarak eşsiz olsalar da bu olayları açıklayabilmek ve genelleştirebilmek için genel koşullar içinde gruplandırma yapmak gerekmektedir. Weber'in sosyolojisinde de genellenenin bu işlevini “ideal tipler” kavramlaştırması üstlenir. Bunlar farklı nitelikteki sosyal olayların teorik olarak en önemli yönlerini belirtmeye yarayan ussal yapılardır (Saunders, 2013: 35). Weber'e (2012a: 128) göre sosyolojik açıklamalarda tipik durumlara gönderme yapıldığında ideal tipler bir kıstas oluşturur ve ideal tiplerin vasıtasıyla gerçeklik, analiz için ulaşılır hale gelir.

Weber'in kent teorisi de rasyonaliteyi ön plana koyduğu sosyoloji yaklaşımıyla ve ideal tipler teorisi ile uyum içinde kent anlayışı, kent zihniyeti gibi olguları kavrayabilmeyi sağlar (Al-Rebholz, 2017: 139). Weber'in araştırmalarında çıkış noktası kapitalist batı uygarlığı ve özellikle onun insanlık tarihi içindeki benzersiz niteliklerini belirlemek ve kapitalizmin gelişimini, bunun sosyolojik dışavurumunu Avrupa'ya, Hristiyanlığa özel bir vurgu yaparak anlatmaktır. Weber; Henri Pirenne gibi tarihçilerin orta çağ kentleriyle ilgili düşüncelerini yeni kavramlarla zenginleştirir. Kentin Weber düşüncesinde iki farklı önemi vardır (Tuna, 2017: 104):

1) Otoritenin akla uygunlaştırılması yolunda yürütülmüş tarihi ve toplumsal çatışma ve olayların bir arenası,

2) Bu süreç boyunca ortaya çıkan özellikler Batı'ya özgü olup Batı tüm bu oluşumların mekânı olduğu için kentler, Batı özgünlüğünün bir simgesi olacaktır.

Modern Avrupa uygarlığının beşiği sayılan kentleri anlayabilecek bir toplum bilimsel kuram oluşturma çabasındaki Weber, ideal bir tip olarak kentsel topluluğu tarihteki diğer kentsel oluşumlardan ayırt edecek tipik karakteristik özellikleri saptamaya çalışır ve kenti batının üstünlüğünü, farklılığını ve ayrıcalığını vurgulamak için kullanır (Tuna, 2017: 120).

1.2.1. Weber'in Kent Tanımı

Alman sosyolog Weber, "Ekonomi ve Toplum" (1921) adlı eserinin ikinci cildinin son bölümünü kent konusuna ayırmıştır. Burada temel kavramlarından olan "rasyonalite"yi kent tanımına uyarlamıştır. Akılcılıktan kastedilen, batı uygarlığına özgü teknik farklılaşma ve bilimsel uzmanlaşmadır. Weber'in düşünce yapısında önemli bir yer tutan kent, her şeyden önce otoritenin akla uygunlaştırılmasıdır. Weber, kentlerin gelişimini analiz ederken özellikle kentlerde hesaplayıcı rasyonelliğin-akılcılığın gelişmesini öne çıkarmaktadır (Güllüpcinar, 2013: 56).

Bununla birlikte Weber kent teorisini detaylı şekilde "Şehir" (2010) adlı eserinde inceler ve kentin en uygun tanımının ne olacağını araştırır. Bunu yaparken Marx gibi bütüncül yöntemle ve holist bakış açısıyla değil bütünün bir parçasıyla açıklama yapar. O'na (2010: 87) göre şehrin çok çeşitli tanımları bir tek ortak unsura sahiptir; kent, *basit olarak bir ya da daha fazla yerleşim alanının birleşimi olan görece kapalı bir yerleşimdir.*

Weber; kent tanımını ekonomik, siyasi ve toplumsal olmak üzere üç açıdan inceler ve bunu yaparken doğu-batı karşılaştırmasından yararlanır. Weber’e göre bir yerleşimin genişliği ya da nüfusunun fazlalığı onu kent haline getirmek için yeterli değildir (Bal, 2018: 200). Dolayısıyla Weber (2010: 88), Rusya’nın da pek çok köyünün nüfus olarak fazla olduğunu fakat kenti tanımlamak için yeterli olmadığını belirterek nicelik özellikleriyle yapılan kent tanımlarını yetersiz bulur ve bu tanıma ekonomik özellikleri de ekler. Weber’e göre ekonomik olarak tanımlandığında kent, *insanların tarımdan çok ticaret ve esnaflıkla geçimlerini sağladıkları yerleşimlerdir*. Ne var ki Doğu’da da bu tarz yerleşimlerin bulunabileceğini fakat bunların kent değil “ticaret köyleri” olduğunu dolayısıyla ticaretin kentin ayırt edici özelliği olmadığını belirtir. Weber (2010: 89), kentten bahsedebilmek için ticarete ek olarak ekonominin çok yönlü olması gerektiğini vurgular. Yani yerleşim alanındaki malların ara sıra değil sürekli olarak “değiş-tokuş” edilmesi ve yerleşim yerinde dahi pazar yerinin bulunması gerektiğinden bahseder. Buna göre *kent değiş tokuşun bulunduğu bir pazar yeridir*.

“Şehir”den bahsederken, yalnızca, yerel nüfusun günlük ihtiyaçlarının ekonomik olarak önemlice bir kısmını yerel pazardan ve önemli ölçüde de yerel nüfusun veya hinterlandın çok yakın kısımlarındaki ahalinin pazarda satmak üzere ürettikleri ya da başka yollarla elde ettikleri mallardan temin ettikleri durumlardan söz ediyoruz. Burada kullanılan anlamıyla “şehir”, bir pazar yeridir” (Weber, 2010: 89).

Weber (2010: 101), kentin olmazsa olmaz koşullardan birisinin pazar, piyasa olduğunu söyleyerek kapitalizmin temellerini açıklamaya çalışır. Bununla birlikte kentin ekonomik faaliyetlerinin istenilen bir şekilde sürdürülmesi ve korunabilmesi için bir kaleye ve askeri garnizona ihtiyacının olduğunu söyler.

Kentin siyasi ve idari yönüne de dikkat çeken Weber’e (2010: 98) göre; kentin pazarının olması tek başına yetmemekte aynı zamanda kentin kendine ait harcamalarını yapabildiği bir bütçesi ve gelir sağladığı bir mülkiyeti de olmalıdır. Politik olarak kent, siyasi ve idari düzenlemelere sahip bir topluluk, bağımsız ve özerk bir birlik olarak düşünülmüştür. Kısacası Orta Çağ Avrupa şehri, ekonomik açıdan bir ticaret ve alışveriş merkezi; politik ve ekonomik açıdan bir kale ve garnizon; idari açıdan bir mahkeme bölgesi, sosyal açıdan da yeminli bir konfederasyondur (Weber, 2010: 142).

Weber’in kentlerin gelişimine ilişkin olarak vurguladığı bir başka önemli nokta da katılımdır. Weber için yurttaş katılımı, özellikle de demokratik katılım, kentsel

gelişmenin anahtar özelliklerinden biridir. Ve ileri sürdüğü önermeye göre kent ancak ekonomik, idari ve askeri hayatı iyi bir şekilde bütünleştiği ve koordine olduğu takdirde etkin işlev görebilecek siyasal bir sistemdir (Özdemir, 2010: 50).

Saunders'e (2013:42) göre Weber için kent, feodalizmden kapitalizme geçişte rasyonelliğin, vatandaşlık haklarının, kapitalist girişimcinin geliştiği mekân olarak önemlidir. Orta Çağ kentlerini oluşturan loncalar, zaman ilerledikçe kentin zanaat ve iş alanlarıyla giderek daha az ilgilenmeye, kentin idari kontrolü ile de daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu nedenle yurttaşlık hakları lonca üyeliği şartına bağlı olarak lonca örgütlenmeleri üzerinde temellenmiştir (Güllüpnar, 2013: 56).

Weber'in şehir üstüne yazdığı eseri Batı Avrupa'da Orta Çağ kentlerinin feodal sisteme karşı nasıl başkaldırdığını ve bu başkaldırı sayesinde akılcı ve yasal kapitalist toplum düzeninin nasıl geliştiğini ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda sıralanan özellikler Weber'in ideal kentlerinin özellikleridir ve bu tip kentler Weber'e göre yalnızca Batı'da bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı çalışmanın bundan sonraki bölümünde Batı kentinin özgünlüğü üstünde durulacak ve Weber'in Batı kentlerinin özerkliği ile Avrupa kapitalizminin doğuşunu ilişkilendirmeye çalıştığı vurgulanacaktır.

1.2.2 Batı Kentinin Özgünlüğü

Doğu'nun patrimonial İslam kentleri ile Batı'nın demokratik ve otonom kurumları arasında sistematik bir karşıtlık kuran Weber'e göre kent, Batı'nın Doğu dünyasından farklılığını ortaya koyduğu tarihsel ve sosyolojik bir dışavurumdur. İslam kenti yalnızca halifenin patrimonial gücünü gösterdiği askeri bir kale olduğu için ne ekonomik olarak bağımsız ne de özel siyasi idareye sahip özerk bir toplum oluşturamamıştır (Pınarcıoğlu vd., 2010: 77). Bu nedenle Weber'in ideal kent toplumu yalnızca Batı'ya ait bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır.

Weber'e (2010: 109) göre, Batı'da örneklerine rastlanılan ideal kent; pazar yeri, kale, mahkeme veya kendine ait bir hukuk sistemi, bir arada yaşama ve bir birlik sistemi ile kısmi bir özerklik, kendi kendini yönetebilme ve böylece kentliler tarafından seçilen bir yönetim şeklinde nitelendirilebileceğimiz özellikleri taşımalıdır. Şüphesiz bu tanım belli tarihsel dönemlerde yer alan kentin analizi için yararlı olan bir ideal tiptir. Bu özellikler arasında kale ve pazar yeri Doğu'da da mevcutken;

kenttaşların kimi hak ve görevlerini yerine getirmek için bir araya gelmeleri ile mahkemeler ve hukuk sistemi yalnızca batı kentlerine özgüdür ve yalnızca batı kentleri gerçek kentten sayılır (Weber, 2010: 110).

“Avrupa’nın Orta Çağ “şehirleri” yalnızca kısmen gerçek şehirler olarak nitelendirilebilir. On sekizinci yüzyılın şehirleri bile çok az ölçüde gerçek birer kentsel topluluktular. Yine bu kurala göre değerlendirildiğinde, mümkün olabilecek tek tük istisnalar dışında Asya şehirleri, hepsinin pazarları ve kaleleri olmasına rağmen, hiçbir şekilde kentsel topluluklar değildi. (...) Özel hukuk mahkemelerine sahip olmak Asya şehirlerinin bilmedikleri bir şeydi... Özerk yönetim bilinmeyen bir şeydi yahut ancak başlangıç aşamasındaydı.”

Weber’in bu değerlendirmesine göre Batı dışı şehirlerde belirli özelliklere sahip bir nüfus, bir sınıf bulunmasına ve bunların bazı ayrıcalıklar taşımalarına rağmen Batı’daki gibi bir şehir topluluğu oluşturamadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Rusya ve Çin’de olduğu gibi şehirde yaşayanların komünal bağlılık içinde bulunduğu topluluğun şehir topluluğu değil köy topluluğu olduğunu ileri sürmüştür (Tuna, 2017: 111). Dolayısıyla yalnızca batı kentleri özerkliğe sahip otonom bir topluluktur. Bu şehirlerin kendi iç düzenleri bulunmaktadır. Bu düzende yöneticilerin seçilmesi kentlilerin katılımlarıyla mümkün olmuştur. Kentliler bu hakkı bazen merkez gücün bağışlaması yoluyla edinebilirken bazen de bu hakkı mücadele yoluyla kazanarak elde etmişlerdir.

Sonuçta bir ideal tip olarak Weber’in Orta Çağ batı kenti siyasal ve hukuksal özerklik, pazar hakları ve özerk bir kentsel ekonomik-politika, vergi koyma özerkliği ve akılcı egemenlik gibi özellikleri ile feodalizm altında çok önemli politik ve ekonomik kırımlar yaşar. Gücün, aristokrasinin askeri iktidarından girişimci sınıfın ekonomik iktidarına kayması nedeniyle loncalara ve daha sonra şirketlere dayanan öz-yönetimler ortaya çıkmıştır (Saunders, 2013: 43). Weber’in bir ideal tip olarak kentsel topluluk kavramını geliştirdiği çalışması yine bir toplumsal ideal tip olarak kapitalizmin Avrupa tarihinde ortaya çıkma sürecinin anlaşılmasına yardım eder (Özdemir, 2010: 155).

1.3. Emile Durkheim’a Göre Kent

Fransız sosyolog Durkheim’ın 1893 yılında yayınladığı “Toplumsal İş Bölümü” adlı eseri Durkheim sosyolojisinde kentin rolü ile ilgili yapılan çalışmaların en önemlisidir. Burada Durkheim, toplumu açıklamak için kullandığı iş bölümü ve dayanışma kavramlarıyla ilişkili olarak kenti ele alır; “mekânîk dayanışmalı toplumdaki” “organik dayanışmalı topluma” geçişte kentlerin öneminden bahseder.

Durkheim’a göre homojen gruplardan oluşan mekânîk dayanışmalı toplumlarda bireyden değil kolektif ahlak, ortak bilinç ve toplumsal normlardan bahsetmek gerekir. Bunun aksine organik olarak karşılıklı bağımlılık ilişkilerine sahip toplumlarda ise ortak bilincin yerini iş bölümü alır. Benzerlik üzerine kurulan mekânîk bağlardansa iş bölümünün artmasına bağlı olarak gelişen karşılıklı bağımlılık bağları daha güçlüdür. İleri toplumların gelişimi de mekânîk bağlardan karşılıklı bağımlılık bağlarına geçişin tarihidir (Saunders, 2013: 52).

Durkheim’a göre ilkel yani mekânîk iş bölümünün bulunduğu toplumlarda kentler bulunmaz. Öte yandan modern toplumların tarihi ise kent yaşamının devamlı gelişmesiyle karakterize edilir. Yani iş bölümünün nedeni ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte kentleşmedir. Çünkü aynı kentte heterojen olarak yaşayan farklı meslek grupları aynı amacı gütmedikleri için birbirlerini ortadan kaldırmak yerine birlikte yaşarlar (Saunders, 2013: 53). Organik dayanışma tipine sahip olan kentlerde nüfus artışı yüksek, iş bölümü ve uzmanlaşma fazla, insanlar arasındaki farklılaşma çok ve kurumsallaşma sürekli (Bal, 2018: 195).

Modernizmin yansıması olarak kentlerde ortaya çıkan iş bölümü ve uzmanlaşma kavramlarını ortaya atmasının yanında Durkheim’ın kent sosyolojisine asıl katkısı bireylerin eylemlerinin toplumsal olgularla belirlendiğini ortaya çıkarmasıdır. Suç ve intihar gibi toplumsal olguları bireysel olarak fizyolojik farklılıklara ya da ruh haline, psikolojiye değil de modern dünyanın getirdiği kurallara uyum sağlanamaması, kentlerdeki toplu yaşamın yoğunluğu, stresi ve kentlerdeki yalnızlık gibi bireyleri aşan durumlara bağlaması kent çalışmalarına farklı bir yön vermiştir.

Belli toplumsal sınıfların gelişmesi için tarihsel önemi olan kentler bir yandan toplumsal değişimin ana kaynağı iken öte yandan suç ve intihar gibi bazı anormalliklerin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır (Keleş, 2017: 136). Durkheim’a

göre iş bölümünün gelişmesi, bireyselleşme ve geleneksel dayanışmanın kaybolması kolektif ahlaki erozyona ve toplumsal düzensizliğe yol açabilir. Değişimin sebebi kentler olarak görüldüğü için doğal olarak modern toplumların toplumsal yabancılaşma özelliğinin en belirgin olduğu yer kentlerin kendisidir (Saunders, 2013: 55). Durkheim da Marx ve Weber gibi kenti belli bir toplumsal grubun gelişimi için tarihsel yönden önemli bir koşul olarak görür. Aynı zamanda toplumsal değişimin ve gelişimin bir ifadesi olarak modern kenti ele alır.

1.4. Georg Simmel: Kente Sosyal Psikolojik Yaklaşım

Kıta Avrupası'nda kentleşme sürecinin yol açtığı toplumsal sorunları ilk kez ele alan araştırmacı olan Simmel, kent sosyolojisine önemli katkılar sağlamıştır. Martindale'in (2000: 63) belirttiği üzere, 1940'larda Chicago Okulu'ndan Louis Wirth, Simmel'in kent teorisi konusundaki çalışmalarını, sistematik kentsel teoriye en yakın teorilerden biri olarak değerlendirmiştir. Simmel'in sosyolojik yaklaşımı, kenti demografik özellikler veya mahallelerin ve varoşların fiziksel karakteristikleriyle değil, kentsel yaşamın bireylerin zihinsel yapısına etkileri üzerinden analiz eder.

Simmel kent konusunda özellikle kültürel boyut üzerine yoğunlaşmış ve kentsel yaşamın nasıl bireysel bilinç dönüşümüne yol açtığını, metropolün nasıl bir birey oluşturduğunu "Metropol ve Zihinsel Yaşam" (*The Metropolis and Mental Life*) adlı makalesinde ortaya koymuştur (Güllüpınar, 2013: 57). Bu çalışmasında kentte ve kırdaki yaşayan insanların tutum ve davranışlarını gözlemleyerek analiz konusu haline getirmiş ve kentte yaşayan yalnız insanı "yabancılaşma" kavramı üzerinden açıklamıştır.

Simmel, kentin oluşumu ve gelişimi üzerinde durmaktan ziyade kent yaşamının bireylerin kişilikleri üzerindeki etkileri ve bu yaşam tarzının kişiliklerde meydana getirdiği değişiklikleri analiz ederek, kentin modern insanın yaşamındaki kritik önemini vurgulamıştır. Simmel'e göre, metropolün hızı, yoğunluğu, kendine has ritmi ve para ekonomisine dayalı yapısı, taşra hayatına kıyasla çok daha farklı bir sosyal yaşam tarzı, kişilik tipi ve entelektüel bir atmosferin ortaya çıkmasına neden olur (Al-Rebholz, 2017: 141). Kenti toplumsal bir inşa ve yaşam biçimi olarak algılayan Simmel'e (2009: 318) göre metropoliten alanda gürültü, kalabalık gibi pek çok uyarıcı tarafından kuşatılan metropol insanının zihni, yaşam ritmi çok yavaş olan kırdaki insana göre daha karmaşık ve daha yoğundur.

Modern birey, dış dünyadan sürekli olarak aldığı uyarıcılara karşı sürekli bir yanıt verme durumunda olduğundan, tüm uyarıcılara yanıt vermenin imkânsızlığı nedeniyle, dış çevrenin bu etkilerine karşı koruyucu bir davranış biçimi geliştirir. Bu durumun anlamı, bireyin duyguları yerine, aklını kullanarak hareket etmesi gerektiğidir (Güllüpınar, 2013: 58). Çevresi onun bilincini artırır ve bu da aklın egemenliğine yol açar. Bu yüzden kentin kurumları, akılcı ve hesaplayıcı bir içeriğe sahiptir.

Metropol ile para ekonomisi arasında doğal bir bağlantı kuran Simmel'e (2009: 318) göre metropoldeki değiş-tokuşun çeşitliliği ve yoğunluğu para ekonomisinin merkezi duruma gelmesine neden olmuştur. Fakat para ekonomisi, bireylerin psikolojik ve davranışsal düzeyde belirli bir zihinsel durumu benimsemesine yol açar. Bu durum, faiz, hesaplanabilirlik ve dakiklik gibi ölçülebilir ve nesnel kazançlar üzerine kuruludur. Kapitalist modernleşme süreci, kişisel farklılıkları silerek bireyleri, varlıklarını anlamlı kılma çabasında olmaları gerektiği yönünde zorlar (Güllüpınar, 2013: 58).

Metropolde bilinçli olma, dakiklik, güven sorunlarından dolayı birey her zaman tetikte olmak zorunda kalır ve hesap yapar hale gelir. Bu yüzden Simmel'e göre "kent havası özgür kılar"daki özgürlük prangalı özgürlüktür. Simmel, Weber'in "özgürleştiren kent" tanımına ekleme yaparak kentin bireye özgürlük sunan bir yerleşme birimi olduğunu kabul etmekle birlikte bunun bir bedeli olduğunu söyler. Nitekim kenti yabancılaşma kavramı üzerinden değerlendiren Simmel (2009: 325) kentli insanın kırdan yaşayana göre daha özgür olduğunu ancak onların bu özgürlüğün bedelini kalabalıktan dolayı sürekli olarak temkinli davranışlar sergilemek zorunda kalarak ve bezgin olarak ödediğini ifade eder.

Chicago Okulu'na yön veren ve kent sosyolojisine ciddi katkılarda bulunan Simmel, metropol insanının zihinsel hayatının ne gibi karakteristik özellikler göstereceğini açıklar. İlişkilerin anonimleştiği, kişisellikten uzak etkileşimlerin gündelik hayatın büyük bir kısmını belirlediği metropolde, insanlar arası ilişkileri bir kayıtsızlık tavrı ya da ihtiyatlı olma halinin belirlediğini dile getirir (Al-Rebholz, 2017: 142). Metropolün gerektirdiği sayısız etkileşim içinde kişinin bir bütün olarak kalabilmesi için gerekli olan ve taşralılara soğuk ve kalpsiz gözükecek ihtiyatlı olma ve kendini düşünme hali de metropol kültüründen kaynaklanır. Yine metropole özgü yoğun uyaranlara maruz kalma hali bir dünyadan bezmişlik tavrı da yaratır. Simmel'e (2009: 321) göre, bu tavır metropollere özgüdür. Çünkü metropolde entelektüel insanları dünyadan bezdiren şey sınırsız haz peşinde ve verimlilik derdiyle koşulan hayattır.

Simmel'e göre kent hayatı, insanın hayatta kalmak için doğayla girdiği mücadeleyi insanlar arası rekabet ve kazanç mücadelesine dönüştürmüştür. İş bölümü ve uzmanlaşma beraberinde tek yanlı başarıyı sağlar ve dolayısıyla insanın ruhsal ve zihinsel özelliklerinin aşırı bireyselleşmesine neden olmaktadır. Kent, büyüklüğüyle

orantılı olarak bireyselleşmeye yol açar (Bal, 2018: 199). Farklı olma, diğerleri arasında sivrılme ve dikkat çekici olmaya çalışma metropol insanını sürekli hesaplar yapan akılcı bireye dönüştürür.

Sonuç olarak Simmel yaşadığı Berlin kentinden yola çıkarak sonuçları tüm metropoller için geçerli olan sosyo-psikolojik analiz yapar. Modern metropol hayatı birey için kayıtsızlık, ihtiyatlılık, dünyadan bezme hali, bireysellik ve kişiye özgü bir tarz geliştirme gibi davranış biçimlerinin yanı sıra rekabet, iş bölümü, uzmanlaşma, kişisel özgürlük, entelektüalizm, para ekonomisi gibi daha makro dinamikleri de beraberinde getirir (Al-Rebholz, 2017: 143).

1.5. Henri Pirenne ve Tüccar Sınıfı

Belçikalı iktisat tarihçisi olan Henri Pirenne kentlerin kökeni sorunu üzerine olan düşüncelerini “Early Democracies in the Low Countries: Urban Society and Political Conflict in the Middle Ages and the Renaissance” (1918) ve “Medieval Cities” (1925) adlı yapıtlarında toplar (Holton, 1999: 67). 19. yüzyıl liberal burjuva düşüncesinin kentsel öğelerinin temsilcisi olarak anılan Pirenne, kendisinden önceki teorileri Batı’daki tarihi ve toplumsal gelişmeye uyacak düzene göre sıralar geçerli oldukları zaman ve yerleri belirterek sınırlandırır.

Pirenne’ye göre kentlerin oluşmasında ilk ve en önemli faktör “ticaret” ve “tüccar sınıfıdır”. Pirenne’ye göre kent; halkın geçimini tarım yerine ticaretle sağladığı, hukuksal varlığı ile kendine özgü yasa ve kurumları olan; Orta sınıf halkın ve toplumsal örgütlerin olduğu bir yerdir. Pirenne bu nedenle 19. yüzyıla kadar bu anlamda kentten söz edilemeyeceğini; bunun yerine bir yönetim merkezi ve bir kale olarak kentlerin oluştuğunu belirtir (Bal, 2018: 55).

“İlkel kabilelerin dahi başta toplanma yeri, buluşma merkezi olan yerler uygarlık ilerleyip toplumlar karmaşıktıkça anıtlara, yöneticilerin konaklarına, tüccar ve zanaatçıların yerleşimlerine sahne olmuştur. Böylece başlangıçta ara sıra kullanılan bir toplanma merkezi olan yer, karmaşıktıkça yapıların tüm topraklarının yönetsel, dinsel, siyasal ve ekonomik merkezi haline gelen bir kent oldu (Pirenne, 2014: 48-49).”

Pirenne, tarihi bir ilerleme olarak gören evrensel bir toplumsal değişme kuramını savunur. İlkçağdan Orta Çağ’a kadar geçen süredeki değişimleri, aşamaları ilerlemeci bir perspektifte ele alır. O’na göre kapitalizmin gelişimi bir dizi aşama içermektedir. Her aşamada egemen sınıfın karşısında yeni doğan ve güçlenen bir sınıf vardır ve bu sınıf Orta Çağ’da korunaklı kalelere ve yerleşim yerlerine yakın “liman kentlerinde” güçlenmiş tüccarlardır (Holton, 1999: 78).

İslamiyet’in Akdeniz’de ilerlemesiyle Avrupa kentlerinde etkin olan ticaretin gerilediğini belirten Pirenne (2014: 49-58), böylece kentlerin de kaçınılmaz bir gerilemeye sürüklendiğini açıklar. O’na göre kentlerin refah düzeyi azaldıkça piskoposların ve derebeylerin gücü ve etkisi artar. 9. yüzyılda ticaretin azalmasıyla kent yaşamının son izleri de yok olunca piskoposların geniş yetkileri rakipsiz bir duruma gelir ve teokratik bir yönetim biçimi tam anlamıyla Antik Çağ’ın belediye yönetiminin yerini alır.

9. yüzyılda Müslümanların ve İskandinavların akınlarına karşı eski Roma duvarları koruma işlevi görmektedir. Pirenne askeri bir yapısı olan burgların kale-kent olarak güvenliği sağlamanın yanında daha sonra oluşacak kentlere varan basamaklardan biri olduğunu belirtir. Her ne kadar kale-kent ekonomik, siyasi, nüfus anlamında en küçük bir kentsel özellik taşımasa da sağladığı güvenlik nedeniyle 10. yüzyılda duvarların çevresinde kentler biçimlenmeye, nüfus artıkça burglardan yayılan kentler oluşmaya başlayacaktır (Pirenne, 2014: 61).

Pirenne (2014: 99-101), kale-kentlerin çevresinde yeni oluşan sınıfın dışarıyla alış-veriş yaparak ticareti tekrar canlandırıldığını ve böylelikle kentlerin yavaş yavaş oluştuğunu belirtir. Yani Pirenne'ye göre ticaret ve sanayi kent için olmazsa olmaz koşullardır ve kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdir. Kentler, “ticaretin ayak izinden doğmuşlardır.”

“Hiçbir uygarlıkta kent yaşamı, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne Antik Çağ'da ne de modern zamanda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. Bir kent grubu ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirerek yaşayabilir. Ancak bu dışalımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsatımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir. Sürekli bir alışveriş sağlamak için ticaret; değişim amacıyla mal sağlamak için de sanayi olmasaydı kent yok olup giderdi.”

Pirenne (2014: 100), Antik Çağ ile Orta Çağ kentlerini karşılaştırır: Ona göre Antik Çağ kent nüfusunun oldukça büyük bir kesimi, kent dışında sahip oldukları toprakların ekimiyle geçinen toprak sahipleri ve bunların yanında zanaatkârlar ve tacirlerden oluşmaktaydı. Kırsal ekonomiyle, kentsel ekonomi yan yana varlığını sürdürmekteydi. Orta Çağ kentlerinde ise, ticaret ve ekonomi önem kazanmış; kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesiyle kentlerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi arasında farklar oluşmuştur.

Pirenne'ye (2014: 114) göre, Orta Çağ burjuvazisi gibi (tüccarlar) tam anlamıyla kentsel sınıf daha önce hiç var olmamıştır. Pirenne, tüccarların öncelikle surların dışına yerleştiklerini ve kale dışında ya da piskoposların yaşadığı kentlerin yanında zamanla yeni kentler kurduklarını belirtir. Tüccarların kendi güvenliklerini sağlama konusunda önemli adımlar attığını belirten Pirenne bu nedenle eski piskopos ve feodal kentlerinin varoluş nedenlerini yitirdiklerini açıklar.

Pirenne (2014: 142) feodalizmden çıkışı kentlerin özerkliğinde ve özgür havasında bulur. Bu özerklikten yola çıkarak “kent havası insanı özgür kılar” Alman

atasözünü açıklar. O'na göre, ticaretin kentlerde gelişmesi tarımsal üretimi de özendirir ve köylü senyöre bağlı köylü olmak yerine pazar için üretim yapan köylü olur ve bunların bir kısmı kasabalara ve kentlere göç ederek özgür iş gücünü oluştururlar. Bu değişimlerden dolayı, o zamana kadar korudukları ve yönettikleri köylülerin emeğiyle geçinen din adamlarının ve soyluların konumu sarsılır. Dolayısıyla Pirenne'ye göre; kentlerin özerk oluşuyla beraber köylü asırlık uyuşukluğundan uyanmış ve boğaz tokluğuna dayanan eski kırsal ekonomilerin kalkmasıyla kırsal alanlar kent ekonomisine bağlı duruma gelmiştir (Holton, 1999: 70).

Topraktan doğan sermaye yerini orta sınıfların yönlendirdiği nakit sermayeye para ekonomisine bırakır. Ekonomiyle beraber siyasal anlamda da güçlenen tüccarlar kendilerine göre yeni bir siyasal sistem ve bürokrasiyi de beraberlerinde getirirler. Dolayısıyla kendi tüccar çocuklarını eğitmek ve sistemi devam ettirmek adına o zamana kadar ruhban sınıfının tekelinde olan eğitimi belediyelerin açtığı laik okullarla ele geçirirler. Böylelikle yeni sistem, ruhban sınıfın ve feodal beylerin karşısında yeni ayrıcalıklı bir sınıf yaratır (Bal, 2018: 58).

Özet olarak, Pirenne yeni kentlerin tüccarların öncülüğünde kurulduğunu ve ticaretle gelen yeni orta sınıfın geleneksel düzene zıt olan insanlardan oluştuğunu belirtir. Bu yeni tüccar sınıfı yeni bir hukuk sistemi, serbest mülkiyet, laik eğitim, yeni bir örgütlenme şekli, bürokrasi gibi yeni oluşumları da beraberinde getirir. Pirenne'nin kuramı Avrupa kentlerini ve endüstri toplumunun oluşum sürecini anlamak adına önemlidir.

1.6. Klasik Kent Kuramlarının Değerlendirmesi

Feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş; üretimden toplumsal örgütlenmeye, kişisel ilişkilerden mekânsal düzenlemelere kadar her şeyi etkilemiş ve değiştirmiştir. Her ne kadar kentsel sosyoloji Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ortaya çıkan Chicago Okulu'nda geliştirilen Amerikan kent ekolojisi teorisini başlangıç noktası alsada Avrupa'daki kentsel ve toplumsal değişimleri gözlemleyen ve ortaya koyan 19. yüzyıl Avrupalı sosyal kuramcılar görmezden gelinmemelidir. Pek çok kavramın, kentsel sorunun ve çözümün bu kuramcılarla birlikte gün yüzüne çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Saunders'e (2013: 16) göre Marx, Weber ve Durkheim'in kenti bir araştırma nesnesi olarak görmemelerinin, dolayısıyla başlı başına bir kent sosyolojisine ihtiyaç duymamalarının sebebi kent hakkında söyleyecek pek fazla düşüncelerinin olmaması değil aksine özgün bir kentsel sosyolojinin ileri kapitalist toplumlar içinde gelişmeyeceğini öne sürmeleridir. Elbette sanayi devriminden sonra kentin kapitalist gelişmede merkezi bir rol oynaması, nüfus artışı, gecekonduların artması, barınma sorunları, kentsel ayrışma, kentsel hastalıklar gibi pek çok kentsel sorunun boyutunun ve öneminin farkındaydılar. Fakat hiçbir teorisyen bu değişiklikleri açıklamak için belli bir kent teorisi geliştirmenin yararlı ve gerekli olduğunu düşünmedi. Kenti feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında önemli bir tarihi analiz nesnesi olarak gördüler ve yalnızca bu dönem için önemli olduğunu düşündüler. Merrifield'in (2019: 16) dediği gibi *“şehircilik sahnede değil perde arkasındaydı, başrolde değil figürandı.”*

Klasik teorisyenlerin gücü, kenti daha sonra bir araştırma nesnesi olarak ele alacak olan Chicago Okulu'na, neo-Marksist kuramcılara ve güncel kent teorisyenlerine referans noktası oluşturmalarından ve kent sosyolojisinin tohumlarını atmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde de aşağıdaki Tablo 1'de özetlendiği gibi her birinin kent konusundaki görüşlerine yer verilmiştir:

Tablo 1.
19. Yüzyıl Klasik Kent Kuramları ve Kuramcıları

Dönemleme	Tema	Teorisyen	Ayrıntılar / Açıklaması	Kuramın dinamikleri
19. YY	Görmezden gelinen kent Kapitalizme geçişte bir araç olarak kent	Marx ve Engels	Kentin diyalektik analizi/ Kent-kır ayrımı / Yeniden üretim alanlarının sorunları	Geleneksel - Modern gerilimi Sanayi Devrimi ve Etkileri Yeni Oluşan Tüccar Sınıf
		Weber	Rasyonel bir yapı olarak kent/ Bireyselleşme / İdeal Kent	
		Durkheim	Organik İş bölümü / Kolektif Ahlakı Erozyon /	
		Simmel	Toplumsal kontrol mekanizması olarak kent / Kentin davranışa etkisi / Ben Bilinci	
		Pirenne	Ticaretin ayak izi/Kent insanı özgürleştirir	

19. yüzyıl sanayi devrimiyle beraber gelişen kapitalizm sonucunda hastalıkların yayılması, yoksulluğun gözle görülür hale gelmesi, ölüm oranlarının artması gibi kentsel sorunlar ortaya çıkmıştır. Marx ve Engels bu durumları kenti başlı başına analiz nesnesi yapmak yerine özel mülkiyet ilişkilerinin getirdiği çelişkilerin bir sonucu şeklinde görerek, kenti ekonomi-politik yönüyle kapitalist toplumda meydana gelen süreçlerin bir yansıma alanı ve o toplum içerisindeki belli süreçlerin gelişmesinin önemli bir koşulu olmak üzere iki şekilde tanımlamışlardır. Engels'in kapitalizmin yarattığı sorunları ve sefaleti konutu, sağlık sistemini, altyapıyı, temiz gıdaya ulaşımı konu ederek kendisini sadece üretim alanında değil yeniden üretim alanında da var ettiğini göstermesi çalışmasının en özgün yanlarından.

Weber ise Marx'ın aksine kenti kapitalist çelişkilerin, ekonomik eşitsizliklerin merkezi olarak değil batının değerleri, kurumları, tarihinin önemli bir parçası ve tamamlayıcısı olarak görmüştür. Bir yerleşim yerine kent denilebilmesi için nelerin gerekli olduğundan yola çıkan Weber ideal kent tanımını yapmıştır. Kenti kavramlaştırırken ekonomik ve siyasi örgütlenmeden yola çıkmıştır.

Durkheim, toplumu açıklamaya çalışırken kullandığı iş bölümü ve dayanışma kavramlarıyla ilişkili olarak kenti ele almıştır. Modernizm ile kentte ortaya çıkan sorunları toplumsal olgular çerçevesinde inceleyerek kent sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Chicago ekolünü derinden etkileyen Simmel ise tıpkı Durkheim, Marx ve Weber gibi daha kentsel olan alanlarda gelenekten koparak cemaat duygusunun yok olduğunu ve bu sürecin topluluktan topluma geçiş süreci olduğunu öne sürmüştür. Simmel başta olmak üzere bu düşünürlerin hepsi kentleşmenin hızlanmasının ve büyük kentlerde çok sayıda insanın yaşamaya başlamasının bireyselleşmeyi artırarak topluluk duygusunun ve mekâna bağlılığın yok olmasına, anonimleşmeye ve yabancılaşmaya yol açtığını ortaya koyarak insan davranışlarındaki farklılaşmayı ve dolayısıyla metropol kültürünü açığa çıkarmışlardır. Bu bölümde son olarak Pirenne'ye yer verilmiştir. Pirenne, tüccar sınıfıyla beraber ortaya çıkan değişimleri anlatarak Avrupa kentlerini ve endüstri toplumunun oluşum sürecini anlamlandırmış, kentlerin bireyleri özgürleştirdiğini dile getirmiştir.

Görüldüğü gibi tüm bu teorisyenler kapitalizme geçişte kenti anlamlandıran ve toplumsal değişimleri bu doğrultuda ortaya çıkaran kuramlar geliştirmişlerdir. Klasik kuramcılar iyice özümsemek kenti, analiz nesnesi haline getiren Chicago Okulu'nun, kenti kapitalist birikim sürecinin mekânı olarak ele alan neo-marksist kuramcılar ve güncel kent teorisyenlerinin analizini kolaylaştıracak ve onları anlamada rehber olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL KENT KURAMLARI

Sanayi devriminin büyüme ve olgunlaşma döngüsüne tanıklık eden 20. yüzyıl, kent çalışmaları için de bir dönüm noktası olmuştur. Klasik kuramcılarının mirasının devralındığı bu yüzyılda kent farklı açılardan ele alınarak yorumlanmış ve nihayet araştırma nesnesi yapılarak sosyal bilimlerin konusu haline gelmiştir. Bilimin ve teknolojik ilerlemenin tüm dünyada büyük yankılar ve heyecanlar uyandırdığı, endüstri kentlerinin seri üretim mekânları haline geldiği bu dönemde Chicago kenti, cazibe merkezine dönüşen ABD'nin endüstri, finans ve kültür temsilcisi haline gelmiştir. Ulaşım ve iletişim araçlarının da gelişmesine ve çeşitlenmesine bağlı olarak Chicago 1860'tan 1930'a kadar geçen 70 yıl içinde 31 kat büyür ve nüfusu 108.206'dan 3.373.753'e yükselmiştir (Tuna, 2017: 159). Bu hızlı gelişme beraberinde Chicago'nun farklı coğrafyalardan göç akınına uğramasına, kentte farklı etnik grupların çoğalmasına, ABD'nin güneyinden gelen siyahi nüfusun artmasına neden olmuş; farklılıkların karşılaşma mekânı olan kentte entegrasyon problemleri baş göstererek ırk karşıtlığının önüne geçilememiştir.

Bu anlamda kent ve kentsel sorunlar görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşıncı Chicago kentini araştırma nesnesi yaparak büyüteç altına alan Chicago sosyologları, hem kent toplumuna ilişkin ampirik kanıt ve verileri toplamış hem de kent hayatının çeşitli boyutlarını içeren kapsamlı bir bakış açısı geliştirmeye çalışmışlardır. 1892 yılında "Sosyal Bilimler ve Antropoloji" adıyla kurulmuş olan Chicago Üniversitesi sosyoloji kürsüsü başta Robert E. Park olmak üzere meslektaşları Roderick McKenzie, Ernest Burgess ve Louis Wirth'in çalışmalarıyla birlikte canlanmış ve kent ayrı bir disiplin olarak kapsayıcı ve bütünlükçü bir şekilde incelenmiştir.

Chicago Okulu temsilcileri öncelikle kentleri (özellikle Chicago'yu) tıpkı ekolojik sistemlerde olduğu gibi çevresine adapte olmaya çalışan toplumsal grupların ve bireylerin rekabeti ile oluşan fiziksel çevre olarak tanımlarlar. Rekabete dayalı olarak gelişen kent, merkezden çevreye doğru büyüme eğilimi göstererek metropoliten formlar oluşturur (Kurtuluş, 2010: 182). Kentin fiziksel ve biçimsel olarak ele

alınmasının yanında Wirth (2002) mekânsal çevrenin bireyin davranışı üstünde etkili olduğunu vurgulayarak kenti “bir yaşam tarzı” (way of life) olarak ele alır.

Ancak ekolojik kent kuramcıları çevresel determinist bir tutumla kentin gelişiminin müdahale edilemez bir şekilde doğal bir sürece tabi olduğunu belirttikleri ve gettoların yıkılması, gecekondu'lara müdahale edilmesi gibi her türlü planlamanın ve girişimin kentin doğal yapısını bozacağını savundukları için eleştirilirler. Kentin fiziksel boyutlarına odaklanmalarının fazla basitleştirilmiş modeller ve diyagramlar yaratmasından dolayı indirgemeci bir anlayışla hareket ettikleri ve evrensel olamadıkları vurgulanır.

Bu anlamda klasik kent kuramları ve Chicago Okulu'nun kent teorisi sanayi kapitalizminin, ekonominin mekândaki düzenlenişi ve mekânı kullanmasıyla ilgili ipuçları vermemesinden dolayı erken dönem toplumsal teoriler olarak adlandırılır. Yine de bu teoriler 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkacak kentsel ekonomi politik çalışmalar için bir temel oluşturmuşlar ve bu açıdan neo-Marksist kent teorilerine zemin hazırlamışlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1960'larda ortaya çıkan siyasi hareketler sosyolojide de karşılığını bulmuştur. Bu dönemde sanayinin ve üretimin tıkanması sonucu varoluşsal krize giren kapitalizm, kentsel mekânı stratejik bir kaynak ve sermaye birikimi için önemli bir alan olarak ön plana çıkarır. Chicago Okulu'na anlam veren dinamiklerin ve konjonktürün değişmesiyle birlikte kent, kapitalist üretim süreçleriyle birlikte analiz edilmeye başlanır ve eleştirel neo-Marksist kent kuramları ortaya çıkar. Lefebvre önderliğinde başlayan bu yeni kent sosyolojisi, Manuel Castells'in erken dönem çalışmaları ve David Harvey'in de katkı sağlamasıyla döneme damgasını vurur.

20. yüzyılın kent kuramlarının yer aldığı bu bölümde öncelikle 20. yüzyılın ilk yarısındaki sosyo-ekonomik altyapı ile dönemin konjonktürü verilmiş; Chicago Okulu kuramcılarını etkileyen düşünsel arka plan detaylandırılmış ve teorisyenlerin izlediği metodoloji açıklanmıştır. Daha sonra Park ve McKenzie öncülüğünde gelişen “Kentsel Ekolojik Teori”, Burgess'in “Eş Merkezli Daireler Modeli” ve son olarak da Wirth'in ortaya koyduğu “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme Yaklaşımı” ele alınmıştır.

Bölümün ikinci kısmında ise 20. yüzyılın ikinci yarısının sosyo-ekonomik durumu değişen toplumsal, ekonomik ve siyasi dinamiklerle birlikte açıklanmıştır.

Daha sonra kent ve kentsel sorunlar dönemin ekonomik ve toplumsal gereksinimlerine yanıt vermeye çalışan neo-Marksist kuramcılar Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey çerçevesinde analiz edilmiştir.

2.1. 20. Yüzyılın İlk Yarısı: Chicago Okulu Kuramcıları

Klasik kent teorilerinde kentin bir araştırma nesnesi olarak alınmaması daha sonra 20. yüzyıla gelindiğinde ise kent problemlerinin sistematik olarak incelenip kentin ayrı bir disiplin olarak araştırma konusu haline gelmesi Chicago Okulu'nun dönüm noktası olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Kenti bir biyotik topluluk olarak ele alan Chicago Okulu'nun birbiriyle bağlantılı iki temel düşüncesi kent sosyolojisi alanında özellikle etkili olmuştur: Bunlardan ilki, birey temelinden hareketle, bireylerin oluşturdukları farklı grupların kentte yer seçimine ilişkin olarak verdikleri mücadeleleri doğadaki yarışma ile paralellikler kurarak değerlendirmeye çalıştıkları mekânsal kademelendirme olan "Kentsel Ekolojik Teori" diğeri ise Louis Wirth'in Simmel'den oldukça etkilenecek oluşturduğu kentlerde yaşamın evrensel özelliklerini tanımlama amacı taşıyan bir yaşam biçimi olarak "Kentlileşme Teorisi"dir (Duru ve Alkan, 2002: 11). Abbott'a (1997: 1152) göre Chicago Okulu'nun asıl olarak ortaya koymaya çalıştığı şey mekânın kendisinin insan davranışlarını değiştirdiği; belirli toplumsal aktörlerin belirli sosyal zaman ve mekânlardaki yerleşimlerini, düzenlemelerini anlamadan toplumsal hayatın anlamlandırılmayacağıdır.

Okulun kurucuları, 1900'lerin başında nüfus yoğunluğu, aşırı büyüme, etnik çeşitlilik bakımından bir laboratuvar özelliği gösteren Chicago kentini gözlemlemişlerdir. Bu dönemde Chicago kentinin özelliği Orta Batı Amerika'ya açılan ticaret, finans, üretim merkezi olarak çok iyi bir konumda bulunması ve daha iyi yaşam standartlarına sahip olmak isteyen güneyli siyahilerin bu bölgeye olan yoğun göç hareketleridir. Ayrıca hızlı endüstrileşmenin getirdiği bu yoğun göçün kentte etnik çatışmalara, ırkçı hareketlere, işsizliğin yüksek olmasına dolayısıyla yüksek suç oranlarına, yoksulluğa, salgın hastalıklara neden olmasıdır (Serter, 2013: 68-69).

Chicago kent sosyolojisi kuramcıları kentlerdeki insan yerleşimlerini biyoloji ve ekoloji kavramlarıyla anlamaya çalışırlar ve insan yerleşimlerinin fiziksel çevreye uyum sağlama biçim ve süreçlerini bitki ve hayvanlarınkine benzeterek açıklarlar

(Pınarcıoğlu, Kanbak ve Şiriner, 2010: 84). Darwin'in evrim teorisinden ve Durkheim'in toplum metodolojisinden çok etkilenirler. Aslanoğlu'na (2000: 27) göre; kentsel ekolojik kuramın kent çalışmalarına en önemli katkısı kentsel mekân tanımının ilk kez yapılmış olmasıdır. Burada kenti anlamlandırma çalışmaları toplumsal süreçlerin mekânsal kategorilere oturtulma çabasıdır. Castells'e (2002: 11) göre, Chicago Okulu kent sosyologları, 20. yüzyılın ilk yarısında sanayileşme ve kentleşme dinamiklerinin yükselişiyle birlikte insan yerleşimlerinin biçimini ve sürecini sosyal seçim ve rekabet konularına bağlayarak mekânsal modelleme örnekleri oluşturdular (Castells, 2002: 11).

Light'ın (akt. Arlı, 2020: 12) işaret ettiği *“nasıl oldu da erken 20. Yüzyılın Amerikan sosyal bilimcileri arasında kent olguları ‘tahmin edilebilir yasalarca organize olmuş bir ekolojik topluluk olarak’ araştırma konusu haline geldi?”* sorusu dönemin sosyo-ekonomik konjonktürünü, toplum modelini, metodolojisini, düşünüş şeklini ortaya koymayı zorunlu kılmaktadır. Bu soru teorisyenleri daha iyi anlamak; neye, niye, nasıl cevap vermeye çalıştıklarını daha kolay kestirebilmek açısından da önemlidir. Bugünkü metodolojik ve epistemolojik bilgilerin ışığında şimdiden geçmişini yorumlamak anakronizm yanılgısına dönüşebilir. Bu anlamda her teorisyeni kendi döneminde, kendi koşullarında anlamlandırmalı ve eksiklikleri not edip yola devam edilmelidir. Çünkü Haris ve Ullman'ın (2002: 55) işaret ettiği gibi kentler *“ekonomik ve toplumsal gereksinimlere yanıt verecek”* biçimde gelişirler. Bu nedenle dönemin kentini ve bunu anlamlandıran kuramcısını anlayabilmek için önce dönemin dinamiklerini ve kuramcayı etkileyen süreçleri ortaya koymak gerekir.

Bu doğrultuda bu bölümde öncelikle Chicago Okulu kent sosyologlarını çözüm aramaya iten problemler dönemlerinin sosyo-ekonomik durumu çerçevesinde ele alınmış; değişim dinamikleri ile dönemin konjonktürü ortaya konmuş ve Amerikan kent ekolojisinin ön çalışmalarına değinilmiştir. Daha sonra okulun kent sosyologlarının 20. yüzyılın ilk yarısında geliştirdikleri, kentbilim için özgün ve öncü bir konuma sahip olan metodolojilerini ve düşüncelerini ortaya koyarlarken etkilendikleri kuramlar ve kuramcılar açıklanmıştır. Tüm bu arka plan verildikten sonra bir sonraki başlıkta Chicago Okulu kent sosyolojisinin kurucusu sıfatıyla merkezde yer alan Park ve kent ekolojisi teorisi ile meslektaşları olan ve teorik bilgiyi pratiğe uyarlayan McKenzie ve Burgess'in modelleri, Wirth'in Simmel'den yararlanarak oluşturduğu kentlileşme teorisi tartışılmış son bölümde ise Chicago

Okulu'nun kent sosyolojisi alanına katkısına ve kurama yöneltlen eleştirilere yer verilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2.1.1. Erken 20. Yüzyılın Sosyo-Ekonomik Durumu

Alan Scott, ABD'nin iki büyük kentleşme aşamasından² bahsederken radikal değişimler yaratan birinci aşamanın tek bir merkez etrafında gelişen başta Chicago, Detroit ve Pittsburgh gibi kentlerin yer aldığı endüstriyel kentlerin seri üretim merkezleri haline geldikleri Fordist dönem olduğunu belirtir (Kayhan Müldür, 2020: 1027). 20. Yüzyılın ilk yarısında büyüyen sanayi, üretimin artması, elektrik, kömür ve petrol gibi yeni yakıtların yeni buhar motorlarına uyarlanması, içten patlamalı motorun keşfi, otomobil sektörü, ulaşım ve iletişim teknolojileriyle birlikte en verimli çağını yaşayan endüstri, kentsel form ve ölçeklerdeki değişimin de tetikleyicisi haline gelmiştir.

Ekonomik yapı büyük bir hızla tarım ekonomisinden endüstrinin ve üretimin kontrolüne geçerken sosyal yapıda da dönüşümler meydana gelmiş; kırdan kente doğru göçler hızlanmıştır. Üretimin kârlı olmasıyla ve ülke içi ticaretin fazlalaşmasıyla birlikte çelik, cam, tekstil gibi küçük fabrikalar büyük fabrikalara dönüşmüştür (Köroğlu ve Koç, 2017: 3). Dönemin toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi yani kültürü ise 17. Yüzyılda Avrupa'da Descartes ile başlayıp "Aydınlanma"ya kadar uzanan yenilik, ilerleme, dinamizm ve özgürlükle karakterize olan modernitedir (Best ve Kellner, 2016: 17). Bu aydınlanma projesi akıl ile toplumsal ilerlemeyi cisimleştirebileceğini, ilerlemeci anlayışla geçmişi ve geleceği sistematik bir düzene oturtabileceğini ve toplumsal yaşama ilişkin sistematik bilgi üretimini oluşturabileceğini savunur (Giddens, 2020: 57). Akıl çağı olarak adlandırılan bu dönem kaosun ve karmaşanın önüne geçmek için net, objektif, açık-seçik, istatistiksel verileri talep etmektedir. Endüstriyel modernleşmenin talep ettiği işgücü sağlıklı, iş disiplinine sahip, standartlaştırılmış zamanı yönetebilen bireylerdir (Arlı, 2012:113). Yeni ticaret ruhunun ana niteliği düzenlilik ve hesaplanabilirlik vurgusudur.

Fordist üretim modeliyle seri üretim/band sistemine geçilirken bilimsel işletmeciliğin ilk sözcüsü olan Taylor ile de üretim verimliliğini ve etkinliğini

² İkinci aşama tezin sonraki bölümlerinde açıklanacak olan üretimin esnek olduğu ve eski sanayi merkezlerinde yoğunlaşmadığı, endüstri kentlerinin hayalet şehirler haline geldiği post-fordist ve post-endüstriyel dönemdir.

sağlamak için üretim süreçlerine ve iş yönetimine bilimsel teknikler uygulanmaya başlamıştır. Bu yeni dönemin farklılığı bilimsel iş analizi, kent güvenliği, yönetimde iş birliği ve denetim sistemi gibi ilkeleri içinde barındırıyor olmasıdır. Sermayenin bilimi hizmetine alması ile birlikte makineler ve teknoloji sayesinde hammadde ve işgücü maliyetleri düşerken sermaye sahipleri de kitlesel üretimle zenginleşmişlerdir.

Yüzlerce yıllık geçmişi bulunan Avrupa kentlerine göre yeni olan Amerikan kentlerindeki sosyolojik çalışmalar teorik bir yaklaşımdan çok endüstrinin büyümesine bağlı olarak ortaya çıkan pratik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır (Bal, 2018: 209). Tarihsel bir birikime sahip olan Avrupa’da toplumsal düzen arayışı; Fransız Devrimi’nden de sonra siyasi istikrarı sağlamak, toplumsal sınıf çatışmalarını önlemek, feodal yapılanmadan kapitalist ekonomik modeline geçişin getirdiği sorunları tespit etmek gibi konular üstünden çözümlenmeye çalışılırken Amerika’da durum çok farklıdır. Buradaki düzen sorunu bir yandan büyük ölçüde göçmenlerin asimilasyonu, ırk karşıtlığının önüne geçilmesi ve farklı etnik gruplarla başa çıkmak gibi entegrasyon sorunu iken öte yandan yoksullukla mücadele ve aile kurumunun güçlendirilmesi gibi konulardır. Pek çok sosyolog için bunlar, toplumsal değişimin yanı sıra “psikolojik uyum” meseleleri haline gelmiştir (Calhoun, 2007: 3).

1861-1864 yılları arasında gerçekleşen Amerikan iç savaşında³, ekonomik model ve düşünsel altyapı açısından birbirinden çok farklı olan Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki çatışmanın galibinin Kuzey olması, Amerika’daki pek çok şeyi değiştirmiştir. Güney Amerika’da suya bağlı tarım ekonomisinin ve bu ekonomik modelin siyah göçmenlerin köle olarak kullanılarak sömürülmesi anlayışının yerini Kuzey’de gelişen endüstrinin ve bu ekonomik modelin özgür emeğe, rekabete dayanan birey merkezci düşüncenin alması 20. Yüzyıl Amerikan pragmatizminin ve liberalizminin etkinliğine ve fikirlerin bu doğrultuda gelişmesine neden olmuştur

³ 1815 ile 1861 yılları arasında Amerika’nın Kuzey eyaletlerinin ekonomisi hızla modernleşip çeşitlenirken ve buna bağlı olarak özgür işgücünü savunurken; Güney’de tam tersine ücretsiz emeğe yani köleliğe dayanan tarım ekonomisi tek sektör olarak baskınlığını korumaktaydı. Kuzey’de tarımın yanında sanayileşme kök salmaya başlayınca Kuzeyliler kanal, yol, vapur ve demiryolları gibi çeşitli ulaşım sistemlerine, bankacılık ve sigorta gibi finans sektörüne, iletişim ağlarına büyük yatırım yaptılar. Buna karşılık Güney ekonomisi temelde pamuk gibi ticari mahsuller üreten ve ana işgücü olarak köleleri kullanan büyük çiftliklere dayanmaktaydı. Kuzeyliler gibi fabrikalara veya demiryollarına yatırım yapmaktansa Güneyliler paralarını kölelere yatırdı. Özgür emek yanlısı, kölelik karşıtı Cumhuriyetçi Parti’nin adayı Abraham Lincoln 1860 başkanlık seçimlerini kazanınca Güney eyaletleri teker teker ayrılıp Kuzey eyaletlerine karşı saldırıya geçmiştir. Sonuç olarak Kuzey’in iktidarı ele geçirmesi Amerika’da sanayinin dolayısıyla da sermayenin önünü açacak her türlü özgürlüğün kazanılması anlamına gelmiştir (Weber, 2021).

(Weber, 2021). Dolayısıyla kapitalist ekonomik modelin “aklını kullanırsan, çok çalışırsan ilerlersin ve toplumsal statünü değiştirirsin” mottosu, “özgürlükler ülkesi Amerika” algısı, teknolojiye ve bilime olan güven döneme damgasını vurmuş ve dönemin entelektüellerini de etkilemiştir.

Kuzey’in zenginleşerek cazibe merkezi haline geldiği bu dönemde Chicago kenti modernliğin, sanayinin, yeni toplumsal düzenin temsilcisi haline gelmiştir (Kaya, 2011: 367). Chicago’nun üretimin merkezi olarak işçi ihtiyacı olan fabrikaların mekânı olması, özellikle vaat ettiği özgür yaşam koşulları her coğrafyadan Chicago kentine göçü tetiklemiş ve nüfus artışıyla beraber ekonomik, sınıfsal, yapısal değişimler kentte somut olarak görülmeye başlamıştır. 1830 yılında nüfusu 100 civarında bir köy olan Chicago, 1930 yılında nüfusu 3.373.753’e ulaşarak büyük bir metropol haline gelmiştir (Serter, 2013: 68). Hem iç savaş sonrası bazı endüstri kollarının merkezi haline gelmesi hem de endüstrileşmenin getirdiği yeniliklerle demiryolu taşımacılığının gelişmesi Chicago’yu ticaretin, finansın ve yeni kültürün merkezi haline getirmiştir.

Endüstri devriminin sonuçları Avrupa’da kentlerin büyümesine, kırsal nüfusun azalmasına sebep olurken Amerika’da diğerlerinden farklı olarak kentlerdeki yabancı göçmen oranlarının artmasına da neden olmuştur. Martindale’a (2000: 39) göre 1890 yılında Amerikan şehirlerinde yaşayanların beşte biri yabancı olmakla beraber göçmen nüfusu en fazla olan yerlerden biri de Chicago kentidir. Chicago’da göze çarpan toplulukların en önemlisi daha iyi yaşam koşullarına sahip olacakları umuduyla göçen Güneyli siyahilerdir. Farmer Hinton’un (2002: 316) vurguladığı gibi 1910-1920 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte Chicago kentindeki Afro-Amerikalı sayısı 44.103’ten 109.458’e hızla yükselmiş sonraki yıllarda da yükselme eğrisi ivmesini artırmıştır. 1920’lerin sonlarına gelindiğinde ise göçmen nüfusun kentsel mekânda görünürlükleriyle beraber “black belt” (kara kuşak) olarak adlandırılan ve Chicago şehir merkezinin güneyinde yer alan bir yerleşim şeridi meydana gelmiştir (Farmer Hinton, 2002: 316). Kent merkezleri çöküntü alanlarının (slum) kurbanı olurken üst sınıf kent merkezindeki çöküntü bölgelerinden, fabrika dumanlarından, düzensiz yapılaşmalardan uzağa banliyölere taşınmaya ve buralarda bahçeli evlerde oturmaya başlamıştır.

Bu dönemdeki radikal değişimler toplumun dönüşmesine ve düzensizliklere neden olurken yeni bir düzeni de beraberinde getirerek Chicago kentini sosyal bir

laboratuvara dönüştürmektedir. Chicago Okulu kent sosyologları modernist kültürün etkisinde, endüstriyel toplumun ürünü olarak pozitivizmin büyümesine kapılarak doğadaki yasalar ve düzenlilikler doğrultusunda kenti anlamlandırmaya ve özellikle varoş (inner) konut alanlarında meydana gelen uyum ve entegrasyon sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.

2.1.2. Amerikan Kent Ekolojisi Ön Çalışmaları

Bilime ve liberalizme duyulan güven 19. yüzyıl ABD sosyolojisinde “evrimsel” (evolutionary) ve “ilerici” (progressive) düşüncenin egemen olmasına neden olmuştur. Sosyolojinin bütüncül, evrimsel bir doğa biliminin parçası olduğuna dair Herbert Spencer’ın argümanları yaygın bir şekilde Amerika’ya hâkim olmaya başlamış, biyolojik bilimlerin prestiji rekabet sonucu en güçlüünün ayakta kaldığı evrimsel sentezin çekiciliğini artırmıştır. Franklin H. Giddings ve William G. Sumner da bu bağlamda evrimsel sentezler sunarak sosyoloji disiplininin ibresini Spencer’a çevirmişlerdir. Gerçek bir sosyal Darwinist olan Sumner, Spencer’ı sadece evrim teorisi konusunda değil, aynı zamanda “bırakınız yapsınlar” felsefesini savunurken de daha yakından takip etmiştir (Calhoun, 2007: 4). Park ve Burgess’in (1921: 97-99) “Introduction to the Science of Sociology”⁴ adlı eserlerinde yazılarına yer verip, teorilerini oluştururken yararlandıkları Sumner, evrim teorisini ekonomik liberalizmle ve minimal devlet argümanlarıyla harmanlayarak bu dönemin piyasa rekabeti için bir rasyonalizasyon aracı olan sosyal Darwinizm’in popüler söylemlerine katkıda bulunmuştur.

19. Yüzyılın sonunda Chicago’ya yoğun şekilde göç eden Güneyli siyahilerin kötü yaşam koşulları ve karşı karşıya kaldıkları ırkçı hareketlerin yanında kentin ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamak için dünyanın her yerinden Chicago’ya gelen geleneklerine bağlı, kırsal kökenli göçmenler de birtakım entegrasyon sorunlarına neden olmuştur (Kaya, 2011: 368). İyice kalabalıklaşan ve heterojenleşen Chicago’da kentsel büyüme hızı yoksulluk, kötü barınma koşulları, etnik çatışmalar, işsizlik gibi birçok sorunu beraberinde getirirken öte yandan teknolojik ilerlemeyle gelişen asfalt, kaldırım, köprü, demiryolu, teleferik, telgraf, telefon santralleri, elektrikle aydınlatma

⁴ “Introduction to the Science of Sociology” Park ve Burgess’in 1921 yılında kaleme aldıkları, metodolojik ve epistemolojik olarak arka planlarını oluşturdukları, kendi yazdıkları metinlerin yanı sıra etkilendikleri farklı bilimsel makalelerden oluşan önemli bir eserdir.

gibi hizmetler de birbiriyle yarışır hale gelmiştir (Martindale, 2000: 40-41). Kentin problemlerini ortaya koyup ihtiyacı olan çözümlere kavuşturabilmek adına yapılan çalışmalar ilk kez Chicago Okulu'yla gündeme gelmemiştir. 19. Yüzyılın sonundan itibaren Chicago kentine odaklanan çeşitli araştırmalar, sosyal hizmet ve sosyal reformlar başlığı altında başka kurumlar ve kişiler tarafından da yapılmıştır (Kaya, 2011: 370). Bu dönemde kent problemlerinin saptanması, çözüm önerileri geliştirilmesi ve metodolojik anlamda yol gösterici olması bakımından dönemin öncü isimlerinden biri Jane Addams'tır. Jane Addams ve meslektaşlarının kentin yoksul semtlerindeki koşulları düzeltmek için araştırmalar yaptıkları bir kurum olan Hull House'daki⁵ çalışmaları, hem yerleşim yerlerinin yönetimini sağlamak hem de Chicago'yu ele geçiren hastalıklara dikkat çekmek için tasarlanmış sistematik anketleri içermesi ve sahayı görerek buradan verileri elde etmesi bakımından önemlidir (Calhoun, 2007: 12-13). Addams ve arkadaşları, anket verilerini kentsel alanlarla ilişkilendirmek için daha sonra da Chicago Okulu kent sosyologları tarafından da sıkça kullanılacak önemli bir stratejik metot olan haritalandırmayı geliştirmişlerdir. Kullandığı bu istatistiksel verilerle Jane Addams, Chicago Gettosu'nun ekonomik ve sosyal hayatını anlamaya çalışmıştır (Bal, 2018: 210).

Dönemin önemli isimlerden biri olan Charles H. Cooley de kentlerin kuruluş düzenlerine ve konumlarına ilişkin çalışmalar yürütmüş bir yandan da insan davranışları, insan doğasının gelişimi, toplumsal düzen gibi konulara⁶ değinmiştir. Cooley, demiryollarının ekolojisini ele aldığı yayımlanmış ilk makalesinde ve 1894'te yazdığı "The Theory of Transportation" (Ulaşım Teorisi) adlı doktora tezinde resmi kurumlar tarafından toplanmış istatistiki verilerden yararlanır (Gutman, 1958: 254). Martindale'a (2000: 44) göre ulaşım teorisi hiç olmazsa kentlere kuramsal temelde ilginin artmasına ve kentlerin neden şu anda bulundukları yerde kurulduklarına dair bir açıklama getirmeye çalışmıştır.

⁵ Hull House, Laura Jane Addams ve Ellen Gates Starr tarafından 18 Eylül 1889'da kurulan bugünkü literatürde toplum merkezi olarak adlandırılan sosyal yerleşim evidir (social settlement) (Kaya, 2017: 83). Addams ve Starr her ne kadar Hull House'u birlikte kurmuş olsalar da kuruluş dönemindeki katkısı ve daha sonraki çalışmalarıyla Hull House daha çok Addams'la ilişkilendirilmiştir. Ancak bu durum Calhoun'a (2007:13) göre aralarında F. Engels'in yazılarını Amerika'ya kazandıran Florence Kelley de dahil olmak üzere diğerlerinin temel katkılarının gölgede kalmasına neden olmuştur.

⁶ Park ve Burgess (1921: 708-712) "Introduction to the Science of Sociology" adlı eserlerinde Charles H. Cooley'in "Personal Competititon, Social Selection, and Status" (Bireysel Rekabet, Sosyal Seçilim ve Statü) adlı çalışmasına yer verirler.

Öncü çalışma niteliğinde olan Adna F. Weber de 1899 yılında yayımladığı “The Growth of Cities in the Nineteenth Century” (19. Yüzyılda Kentlerin Gelişmesi) adlı eserinde kentlerin niceliksel olarak büyümesinin istatistiksel olarak resmini çeker. Bu makalesinde Weber, öncelikle kentlerin büyümesi ile endüstriyel düzen ve bireylerin mesleklerine bağımlılık ilişkisini, ikinci olarak istatistiksel verilerle ölçülmüş kent nüfusunun ve kent büyümesinin özelliklerini, üçüncü olarak da insanların şehirlerde yoğunlaşmasının nedenlerini ve etkilerini araştırmıştır (Edgeworth, 1899: 559). Endüstri devrimiyle önem kazanan ekonomik etmenlerin ve sanayinin organizasyon şeklinin kentlerin büyümesiyle ve insan yerleşimleriyle bağlantısı olduğunu düşünen Weber, ekonomik etmenleri; buhar makinasının icadı, artan verimlilik, ulaşımın gelişmesi, ticari kurumların büyümesi ve fabrika sistemi olarak sıralar (Edgeworth, 1899: 560).

Bu ekonomik faktörlerin yanında Weber sanayi sektöründeki ücretlerin cazibesi ile iş olanaklarının insanların kırsaldan kentlere doğru göç etmesini hızlandırdığını da belirtmektedir. Tüm bunların yanında kentlerin çekici unsurları barındırmasını da sunduğu bazı sosyal avantajlara dayandırmıştır. Kentlerde bulunan eğitim, eğlence, entelektüel kuruluşlar gibi olanaklar, kentin kendine has değerlerine ilişkin oluşan olumlu fikirler kentlere olan nüfus hareketinin nedenleri olarak gösterilmiştir (Martindale, 2000: 45).

2.1.3. 20. Yüzyılın İlk Yarısı: Chicago Okulu Kuramcıları

Chicago Üniversitesi sosyoloji kürsüsüne⁷ iki dünya savaşı arasında (1915-1935) en önemli katkıyı yapan Robert E. Park ve meslektaşları Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie, Louis Wirth kent sosyolojisindeki araştırmaların ve teorilerin temellerini atmışlardır. Sosyologların kentsel kuram geliştirme çabalarını eleştiren Leonard Reissman’a göre iki savaş arasında Robert Park ve meslektaşları tarafından Chicago Üniversitesi’nde geliştirilen ekolojik perspektif “*sistematik bir kent kuramına yönelik geliştirilebilecek en yakın kuram*”dır (Saunders, 2013: 59). Duyulardan yararlanarak, ampirik verilerle kentin büyüme şekline, yapısına ve kent kültürüne bir

⁷ Albion Small tarafından 1892’de kurulan Chicago Üniversitesi’nin sosyoloji bölümü, ABD’de ilk sosyoloji kürsüsü olma özelliğine sahiptir. Bu departman William I. Thomas ve Florian Znaniecki’nin “The Polish Peasant in Europe and America” (Avrupa ve Amerika’daki Polonya Köylüleri) adlı çalışmalarıyla tanınmıştır (Hess, 2001: 71).

açıklama getirmeye çalışmışlardır. Castells'e (2002: 10) göre pek çok farklı topluluklardan meydana gelen Chicago'yu analiz edebilmek ve homojenleştirebilmek için ideolojik olarak kentsel kültür kavramından etkilenirler ve sınıf, cinsiyet veya etnik kökene bakmaksızın kent sakinlerini karakterize edecek bütünleşik tek bir kültüre inanırlar. Sosyal entegrasyonun zorluklarını vurgulayan Chicago Okulu, dönemin Amerikan toplumunun temel sorununa çözüm bulmaya çalışır ve *“bir toplumu, hayatta kalmak için mücadele eden farklı topluluklardan ve rekabetçi bireylerden oluşan bir oluşumdan nasıl kurtarabiliriz?”* sorusuna yanıt arar (Castells, 2002: 10). Dolayısıyla analizlerini endüstri devriminden sonra kontrol edilemez hale gelen iç (Afro-Amerikalılar) ve dış (özellikle Avrupa ve Rusya'dan gelen göçmenler) göçün kent üzerindeki etkisine yoğunlaştırırlar. Kente ait analizlerinde Park'ın öncülüğünde gelişen “Ekolojik Yaklaşım” ile Simmel'den etkilenen Wirth'in öncülüğünde gelişen kentin bir yaşam biçimi olarak ele alındığı “Kültüralist Yaklaşım” kent sosyolojisine iki büyük katkı sağlar (Goist, 1971: 48).

2.1.3.1. Chicago Okulu'nun Düşünsel Arka Planı

Hess'e (2001: 71) göre Chicago Okulu'nun mekân ve yer kavramlarına verdiği önem onların yerele bağlı düşünürler oldukları anlamına gelmez. Tam tersine Park ve meslektaşları çeşitli ulusal ve uluslararası düşünürleri tek bir sosyolojik çabada birleştirmeye uğraşmışlardır. John Dewey ve William James gibi Amerikalı pragmatistlerden yararlanarak doğanın düzenine göre ayarlanmış biyolojik organizmalar olan insanları, hem kendi türleri içinde birbirleriyle rekabet eden hem de bir olarak diğer canlılara karşı gelen bir tür olarak algırlar. Ayrıca Park, düşünce sistemini oluştururken Dewey'in öğretisinden yararlanarak insanları yalnızca biyolojik organizmalar olarak değil, bir toplumun üyeleri olarak da görür. İnsanların sadece rasyonel hesaplama veya sözleşmeden dolayı bir arada olmadıklarını; ortak kültür ve ortak ahlaki fikirlerle, bilişsel ve zihinsel bir fikir birliği ile bir arada var olduklarını Dewey'den öğrenir (Shils, 1991: 123). Bununla birlikte Chicago Okulu kent sosyologları pragmatizm etkisiyle bilginin elde edilmesinde deneyime ve insan doğasının açıklanmasında davranışların gözlemlenmesine önem verirler (Arlı, 2020: 20). Başta Simmel ve Tönnies olmak üzere klasik sosyolojik düşünce ile Spencer ve Sumner gibi düşünürler aracılığıyla popüler hale gelen sosyal Darwinci düşüncenin yorumunu “insan ekoloji” sentezinde birleştirirler (Hess, 2001: 71).

Sanayileşen ilk toplum olan İngiltere erken kapitalizm altında refahın tadını çıkarırken; açık pazar ve rekabet, artan üretkenliğin anahtarı olarak görülür. Bu nedenle, İngiltere'deki toplumsal düşünceye, özgür ve dizginsiz rekabetin etkinliğine ve ahlaki doğruluğuna dair ideolojik inançların sadece ekonomistler arasında piyasa konusunda değil, diğer alanlarda da hâkim olması şaşırtıcı değildir. Bir İngiliz filozofu olan Spencer da felsefi eserlerinde “bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler” öğretisini savunur ve diğer coğrafyaları da etkiler. Spencer'dan devralınan “devlet kısıtlaması olmaksızın bireylerin, başkalarının haklarını ihlal etmedikleri sürece kendi çıkarlarının peşinden gitmelerine ve mutluluk aramalarına izin verilmeli” felsefesi özellikle Amerikan sosyolojisini etkiler ve hâkim kuram olmaya başlar (Turner, Beeghley ve Powers, 2012: 46).

Metodolojisini ve kuramını oluştururken Spencer, Darwin ve Durkheim'dan oldukça etkilenen Park, öncelikle Spencer'ın biyolojiden temel aldığı aşağıda yer alan üç unsurdan yararlanır (Turner vd., 2012: 49):

1. Hem bireylerin hem de toplumun pek çok önemli özelliği aralarındaki rekabetten ortaya çıkar.
2. Toplumsal evrim farklılaşmamış (homojen) yapılardan farklılaştırılmış (heterojen) yapılara doğru hareket eder.
3. Hem bireylerin hem de toplumsal sistemlerin arasındaki farklılıklar değişen çevresel koşullara uyum sağlamaları sonucu oluşur.

Özetlemek gerekirse bu unsurlardan yola çıkan Park ve meslektaşları toplumları canlı bir organizma olarak görür ve ne kadar çok karmaşılaşırlarsa o kadar çok işlevsel olarak birbirlerine bağımlılıklarının artacağını kuramlarının odağına yerleştirirler. Park'a (1936: 7) göre sanayileşmiş toplumlar heterojen ve işlevsel anlamda karmaşık oluşumlar oldukları için rekabet ve iş birliğinin toplamından meydana gelmişlerdir. Bitki ve hayvan topluluklarının evrimini insan topluluklarına uyarlayan Park (1936: 3-5) doğadaki bütün organizmaların karşılıklı bağımlılık ve simbiyotik (ortak yaşam) ilişkilerden meydana geldiğini ve doğanın dengesinin bu hayatta kalma mücadelesinin bir ürünü olduğunu Darwin'in görüşlerinden yararlanarak açıklar ve bunun bir “*var olma mücadelesi*” olduğunu vurgular.

Sosyal Darwinizmin yanında özellikle metodoloji konusunda Park başta olmak üzere Chicago Okulu'nu etkileyen en önemli klasik sosyolog Durkheim'dır. İnsan

davranışlarını anlamlandırmaya çalışan Park ve meslektaşlarında Durkheim etkisi ilk olarak ‘insan doğası’ hakkındaki varoluşsal varsayımlarında ve birey-toplum ikiliğindeki ilişkide görülür. İnsanın doğası gereği bencil, içgüdüleriyle ve dürtüleriyle kontrolsüz bir şekilde hareket ettiğini düşünen Park ve Burgess (1921: 66) insanın içine doğduğu yere yabancı olduğunu ve doğal içgüdülerinden dolayı da toplumsal hayatla olan uyumsuzluğunu vurgularlar. Park (2020a: 146), insanların doğa halinde ilkel olduklarını bu nedenle tüm çocukluklarını toplumsal olanı anlamakla geçirdiklerini aşağıdaki sözlerle belirtir:

“Doğuştan, evcilleştirilmemiş insan doğduğu toplumsal düzene o kadar yabancı, sıradan insanın tüm doğal dürtüleri toplumun dayattığı taleplerle o kadar uyumsuzdur ki çocukluğunu ne yapması gerektiğini öğrenmekle harcar (...)”

Saunders (2013: 61) Park’ın insanın doğasından gelen bireysel özgürlük ve ona dayatılan toplumsal kontrol arasındaki gerilim düşüncesini, Durkheim’in bireyin toplumun ahlaki otoritesine itaatindeki toplumsal istikrar ve uyum koşullarını analizinden esinlendiğini ifade eder.

Etkileşimin ve var olmanın bölgesel/mekânsal temelini vurgulayan Park, hızlı kentsel büyümenin acil sonuçlarından birinin “sosyal düzensizlik” olduğunu dile getirir. Bu konuda Maurice Stein (akt. Goist, 1971: 52) Park’ın, Durkheim’in “anomi” (kuralsızlık) kavramından⁸ etkilendiğini düşünür. Nasıl ki Durkheim’in (2002) intihar analizi, toplumsal farklılaşmanın insanları grup bağlarından ve ahlaki kısıtlamalardan izole ettiğini ve hayatlarına anlam katan değerlerden yoksun bıraktığını ortaya koyuyorsa Durkheim’in intihar analizinden yararlanan Park da kentin bu bağlamdaki rolünün, dönemin radikal değişimleriyle beraber belirli birliktelik biçimlerini bozmak ve böylece yeniden düzenlemeleri gerekli kılmak olduğunu öne sürer:

“Tarihsel olarak Amerikan hayatının geçmişinde köy topluluğu vardır... Fakat büyük kentlerin gelişmesiyle, emeğin sınırsız bölünmesiyle, ulaştırma ve iletişim araçlarının çoğalmasından doğan hareket ve değişimle birlikte aile, muhit ve yerel topluluk tarafından temsil edilen eski kontrol biçimleri sarsılmış, etkileri büyük ölçüde yok olmuştur” (Park, 2020b: 152).

⁸ Özellikle geçiş dönemlerinde yeni toplumsal normlara ayak uydurulamamasından dolayı toplumsal düzende aksaklık, kuralsızlık, toplumsal kuralların işleyemez hale gelmesi anlamına gelen Durkheim’in “anomi” kavramına yer veren çalışmalar, Durkheim’in 1893’te yayınlanan “La Division du Travail Social” (Toplumsal İşbölümü) kitabının “La Division du Travail Anomique” (Kuralsız İşbölümü) kısmı; 1897’de yayınlanan “Suicide” (İntihar) kitabının “Le Suicide Anomique” (Anomik İntihar) kısmı; son olarak da Durkheim’in 1902’de “Toplumsal İşbölümü” kitabının ikinci önsüzünde bahsettiği çağdaş toplumlarda anomie ile mücadele için kullanılacak çarelerle ilgili yazdıkları olmak üzere yalnızca üç yere atıfta bulunurlar (Lacroix, 1973: 267).

Her yeni keşif, buluş ve fikrin düzen bozucu olduğunu öne süren Park (2020b: 152) dönemin yeni dinamikleriyle oluşan yeni düzende ahlaki kısıtlamaları kıran bireysel özgürlük ve kendini ifade etme için kentin sunduğu potansiyelleri keşfetmiştir. Yeni toplumsal kontrol biçimleri içeren yeni toplum örgütlenmesi düzeyinde toplumsal düzensizliğin de yarar sağlayarak yeniden örgütlenme için bir başlangıç olabileceğini de belirtmiştir (Saunders, 2013: 61). Simmel'in kenti psiko-sosyal temelde ele almasından etkilenerek "yabancı" kavramsallaştırmasını oluşturan Park, kente yabancı olan "marjinal insanın" modern kültürdeki uyumsuzluğun tam merkezinde yer aldığını vurgular (Arlı, 2020: 13).

Park için ana sorunsal, kentsel olmayan alanlardan metropole göçenlerin eski/geleneksel ve yeni yaşam biçimi arasında nasıl davrandıklarını anlamaktır. Park ve öğrencileri Chicago'yu incelerken, endüstriyel kentin görünen kaosunu anlamanın anahtarının, çok sayıda alt topluluğun veya "doğal alanların" varlığında yattığı sonucuna ulaşırlar: "*Kentsel topluluk, birbirine dokunan ama iç içe geçmeyen küçük dünyaların bir mozaigi haline gelmektedir*" (aktaran Goist, 1971: 53). Chicago kent sosyologlarını, organizmaların formlarını ve yapılarını inceleyen bir biyologa benzeten Florida (2018: 166) sosyologların kentin temel bileşenlerini ve yapıtaşlarını belirlemek için kentin yapısının içine baktıklarını vurgular. Bu bağlamda kent, farklı tipte insan etkinliklerini yapılandıran ve düzenleyen, birbirinden ayrı bölgelerden ve mahallelerden meydana gelen bir oluşumdur.

2.1.3.2. Chicago Okulu'nun Bilim Yapma Metodolojisi

Saunders (2013: 60) Chicago Okulu sosyoloji kürsüsüne en çok katkıyı yapanlardan biri olan Park'ın metodolojik çerçevesini Durkheim'dan aynen aldığını öne sürer. Pozitivist bir sosyolog olan Durkheim'ın (2013: 19-20) metodolojisinin en önemli kuralı dışsal olan toplumsal olguların salt zihinle kavranamayan yalnızca ampirik gözlemle bilinebilen 'şeyler' olduğu görüşüdür. Toplumsal olguların ampirik gözlemle bilinebilmesinin nedeni verili olan ampirik verilerin nesnel olması ve bireysel yargılardan sıyrılarak analiz edilebilmesidir. Park'a (akt. Saunders, 2013: 69) göre de topluluklar ve toplum salt subjektif fikirlerden ve kavramsallaştırmalardan bağımsız olarak özne dışında var olabilen, gözlemlenebilen "şeylerdir". Bu yüzden topluluklar kendisini oluşturan bireylere indirgenmeksizin kendi başına çalışılabilen;

bölgesel sınırlarını, unsurlarını, kurumlarını gösterebileceğimiz gözlemlenebilir nesnelerdir. Dolayısıyla ampirik araştırmalar topluluklardan başlayıp topluma doğru tümevarımsal yolla hipotezler oluşturularak ve bilimsel genellemeler yapılarak analiz edilmeli somut gerçekliklerden kavramsal bilgiye geçilmelidir.

Ekolojistler bitki, hayvan veya insan olsun, yaşanılan alana ve onun sakinlerine “topluluk” terimini uygularlar. Park’a (1936: 4) göre, bir topluluğun temel özellikleri şunlardır:

1. Bölgesel olarak organize edilmiş bir nüfus
2. Yer kapladığı toprakta aşağı yukarı tamamen kökleşmiş bir nüfus
3. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde biyotik olarak bir arada bulunan bireyler.

Özetlemek gerekirse Park’a (akt. Saunders, 2013: 62) göre insan toplumunun iki görünüşü vardır. Bir yüzü insan doğasının bir ifadesi olarak kendi çıkarını düşünen, özgür bireyin diğerleriyle ilişkilerinde tamamen faydacı olduğu hayatta kalma yarışı diğer yüzü ise uzlaşmanın ve ortak amacın ifadesi olarak bireysel isteklerin toplumun kolektif aklına tabi kılındığı görünüşüdür. Tanımı yapılan ilk görünüş topluluk (community) olarak adlandırır ve insan etkileşiminin, sosyal yaşamın biyotik düzeyde olduğunu vurgulayarak Spencer’in sosyal organizmasıyla ortaklaşır. Diğer görünüş ise sosyal yaşamın kültürel düzeyi olarak toplumu (society) ifade eder (Park, 1936: 4). Toplulukları araştırma nesnesi yapan Park’a (akt. Saunders, 2013: 69) göre topluluk somut, gözlemlenebilir bir nesne olduğu için istatistiksel analizler için daha uygunken; toplum soyut, karmaşık ve toplulukların toplamıdır.

Dolayısıyla Chicago Okulu’nun kuramsal çerçevesine epistemolojik olarak hâkim olan yöntem pozitivistizmdir. Pozitivistizmin bilimsel bilgi anlayışının temelinde yer alan özne-nesne ayrımı, öznenin dışında öznenin her türlü faaliyetinden bağımsız bir nesnel gerçeğin varlığı, dış dünyanın doğrudan duyuşsal metotlarla bilinebileceği ön kabulleri okulun, aynı zamanda çokça eleştirildiği metodolojik çerçevesini oluşturur. Pozitivist düşünceyle hareket ederek niceliksel verilerden ve ekonometriden yararlanan Chicago Okulu sosyologları doğa bilimleri üstünden toplumsal gerçekliği ve insan yerleşimlerini anlamlandırmaya çalışırlar. Bunu da haritalandırma, istatistik gibi nicel verilerden yararlanarak gösterirler. Bu bağlamda Comte’un fikirlerinden yola çıkarak nasıl ki fizik ve kimya insanın dış doğayı kontrol etmesini sağlamışsa sosyolojinin de insanın kendi üzerine kontrolünü sağlayabileceğini öne sürerler.

İdealleri gerçeklik üzerinden tanımlamak gerektiğini öne süren Comte'un görüşünü referans alan Park ve Burgess (1921: 2), insanların istekleriyle doğanın mevcut düzenini tarif eden doğa bilimleri arasındaki ayrımın kalkması gerektiğini vurgulamışlardır. Kuramsal olarak tarafsız ve bağımsız bir metot izleyebilmek için kentsel alandaki toplulukları alanda gözlemlemeye ve geniş veri çeşitliliğini sağlamaya çalışırlar. Martindale'a (2000: 60) göre kuramın metodolojisi "gidin ve verileri toplayın" şeklinde özetlenebilir. Fakat bu metodolojik sınır kent sorunlarının envanterini çıkarırken mekânî bir çerçeveden kurtulamamalarına sebep olur.

Bireyin içinde yetiştiği toplumsal ve doğal çevrede biçimlendiği prensibini insan davranışlarını anlamada, toplumsal değişimlerde yol haritası olarak kullanırlar. Burgess, Park'ın psikolojik ve toplumsal olarak insanın dünyasını değiştirmesini sağlayacak bilgiyi bulmak için güçlü bir motivasyonla sosyoloji çalışmalarına katıldığını dile getirir (Horwitz, 1950: 13). Aynı zamanda Faris'e (1944: 324) göre Amerikan iç savaşı sonrası doğan, iki dünya savaşı arasında sosyolojik perspektifini geliştiren Park'ın sosyoloji anlayışı, nesnel bir bilim inşa ederek "insan doğasının temel bilimini yapmak" ve sosyolojiyi bir propaganda aracına dönüştürmekten kurtarmaktır. Çünkü Park'a göre sosyoloji ne bir ajitasyon aracı ne de partizan bir bilimdir.

2.1.3.3. Robert E. Park: Kentsel Ekoloji Kuramı

Amerikalı gazeteci ve sosyolog Robert Ezra Park (1864-1944), modern anlamda ilk kentbilim okuluna ev sahipliği yapan Chicago Üniversitesi'nde yürütülen çalışmalarda 1915-1935 yılları arasında en etkili figürlerden biri olarak kabul edilir. Kentsel ekoloji ekolünün kurucusu olan Park'ın 1915 yılında yazdığı "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment" (Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler) adlı ünlü makalesi de Chicago Üniversitesi'nde kentbilim çalışmalarının başlangıcı sayılır.

Park 1887'den 1898'e dek muhabirlikten kent editörlüğüne kadar birçok farklı gazetecilik faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Park'ın gazeteci kimliği O'nu Denver, New York, Chicago, Minneapolis ve Detroit'e kadar götürmüştür. Bu dönemde, yeni oluşmaya başlayan büyük kentlerdeki kentsel yaşamla ve kentleşmenin belirli sorunlarıyla yakından tanışmıştır. 1914 yılında Chicago Üniversitesi'nde eğitim vermeye başlayan Park, Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biri

olmuştur. Chicago Üniversitesi'nde kent sosyolojisinin kurulmasına yardım etmek için özellikle gazetecilik döneminden gelen ve devam eden gözlemlerini kullanarak tüm kentsel araştırmalara ilham verir ve endüstriyel kenti incelemek için ekolojik bir perspektif geliştirilmesine yardımcı olur (Goist, 1971: 48).

Ekoloji, “*biyolojinin; bitki ve hayvanları doğada var oldukları haliyle göz önüne alan ve onların karşılıklı bağımlılığını ve her türün kendi çevresiyle olan ilişkisini*” tanımlayan bir kavramdır. İnsan ekolojisi yaklaşımı bitkilerin ve hayvanların karşılıklı ilişkilerine uygulanan analizin, insanların karşılıklı ilişkilerine uygulanması çabasıdır. Park'a (1936: 14) göre; “*insan ekolojisi, uzlaşma yerine rekabete dayalı bir toplumsal düzenle ilgili olduğu ölçüde en azından ilke olarak bitki ve hayvan ekolojisiyle aynıdır*”. İnsan ekolojisinin kente uyarlanması da “Kent Ekolojisi Kuramı”nın doğmasına neden olmuştur. Buna göre, kentte yaşayanların yaşamlarını sürdürebilmek için birbirleriyle ilişki kurmaları, uzlaşmaları ya da çatışmaları doğal bir şekilde kent biçimini belirler. Dolayısıyla kent kendiliğinden konut alanları, işyerleri, kültürel faaliyet bölgeleri, ticari ve endüstri alanları gibi bölgelere ayrılır. Kent müdahale edilmemesi gereken, kendi kendine dengeye oturacak bir ekosistem olarak ele alınır.

Darwin'den yararlanarak ortaya konulan “yaşam ağı”nda (web of life) birlikte yaşamak durumunda kalan canlılar rekabet ederek var olma mücadelesi verirler. Bunun sonucunda değişen çevre koşullarına mevcut olanlardan daha adapte olan hâkim tür o mekânı ele geçirip oraya yerleşirken, adapte olamayanlar ve bu hâkimiyet ilişkisinde kaybedenler kendilerine farklı yer belirlemek durumunda kalırlar (Park, 1936: 1-2). Yani aynı yerde yaşamak zorunda kalan canlılar birbirleriyle mücadele ederken aynı zamanda hâkimiyet ilişkisine göre mekânlarını belirlerler ve bu mücadele sonucunda her canlı hak ettiği alanı bulur. Bu simbiyotik yaşam kültürel olmaktan çok biyotik olan sosyal ilişkiyi tanımlar. Bitki ve hayvan toplumlarında rekabet, kurumsal veya ahlaki bir düzen tarafından sınırlandırılmamıştır. İnsan toplumu, simbiyotik sosyal düzenin kültürel ögeler tarafından sınırlandırılmasının bir sonucudur. Bu sistemin sınırları dahilinde, nüfusun bireysel birimleri, karşılıklı ilişkilerine doğal bir ekonomi karakteri veren rekabetçi bir iş birliği sürecine dahil olurlar (Park, 1936: 12).

Bu biyotik sosyal düzende yaşamın temel kaynakları için verilen mücadele, farklılaşmış ve uzmanlaşmış organizmalar arasındaki rekabetçi işbirliğine dayanan nispeten dengeli ekolojik sistemin evrimine uyum sağlamalarına yol açmıştır

(Saunders, 2013: 63). Durkheim'in toplumsal işbölümü savından oldukça etkilenen Park, bireyler arasındaki rekabetin hem işlevlerinin farklılaşmasına hem de karşılıklı bağımlılığa sebep olduğunu belirterek bu farklı işlevlerin yerine getirilebilmesi için de düzenli mekânsal paylaşımların ortaya çıktığını dile getirir (Saunders, 2013: 63).

Bu anlamda Park'ı öncü ve farklı kılan doğadaki biyotik ilişkinin insan topluluklarında da olduğunu öne sürerek insan topluluklarının “yer seçimini” etkilediğini savunmasıdır. Bu işlevsel farklılaşmanın ve hâkimiyet ilişkilerinin kentsel mekânda somutlaştığını belirten Park toplumsal iş bölümü ve buna bağlı olarak gelişen hâkimiyet mücadelesinin kentteki mekânsal farklılaşmalarda da belirleyici olduğunu vurgular. Rekabet yalnızca iş bölümünü teşvik etmez ayrıca kentsel çevrede farklı ekolojik konumlara farklı ekonomik grupları dağıtır. Bu nedenle kentteki arazi kullanım şekli ekonomik karşılıklı bağımlılık şeklini ortaya çıkarır (Saunders, 2013: 64). Kentin yalnızca bir coğrafi ekolojik birimden ibaret olmadığını belirten Park'a (2020b: 38) göre kent, aynı zamanda mesleklerin ve uzmanlık alanlarının artmasına bağlı olarak işbölümüne de dayanan bir iktisadi düzendir.

“Kent nüfusunun sınırları dahilinde mesleklerin ve uzmanlık alanlarının artması modern kentin en çarpıcı boyutlarından biridir. Bu bakımdan şehri yani mekânları ve insanları, onlara eşlik eden tüm makineler ve idari aygıtlarla beraber organik bir ilişki içinde düşünebiliriz.”

Buradaki kilit kavram “baskınlık” (dominance) ilkesidir. Buna göre nasıl ki doğadaki her yaşam topluluğunda baskın türler varsa aynı şekilde insan yerleşmelerinde de dönemin koşullarına ve gerekliliklerine göre baskın olan bir toplumsal grup vardır. Park'a (1936: 8) göre erken 20. yüzyılın egemeni sanayi ve ticari kurumlardır:

“Baskınlık ilkesi insanda olduğu kadar bitki ve hayvan topluluklarında olduğu kadar insan ekolojisinde de işler. Bir metropol topluluğunun doğal veya işlevsel alanlarının -örneğin gecekondular, pansiyon alanı, merkezi alışveriş bölümü ve bankacılık merkezi- her biri varlıklarını doğrudan baskınlık ilkesine dolaylı olarak da rekabete borçludur. Endüstrilerin ve ticari kurumların stratejik konum için mücadelesi, uzun vadede kentsel topluluğun ana hatlarını belirler. Nüfusun dağılımı ve işgal ettikleri yerleşim yerlerinin konumu ve sınırları da bu doğrultuda belirlenir.”

Alıntıdan yola çıkılacağı üzere rakiplerine baskın gelen endüstri ve ticari kurumlar kentin merkezinde stratejik yerde konumlanırken merkezdeki bu yer alış hem oradaki arsa değerinde yükselmeye neden olur hem de kentin başka alanlarındaki arsa fiyatlandırılmasını da etkiler. Böylece farklı işlevsel grupların arazi kullanım şekli belirlenmiş olur (Saunders, 2013: 64). Bu anlamda herhangi bir topluluktaki hâkimiyet

alanı genellikle en yüksek arazi değerlerine sahip olan yerlerdir. Örneğin Park’a (1938: 8) göre normalde her büyük şehirde, biri alışveriş bölgesi diğeri merkez bankacılığın yer aldığı bölge olmak üzere en yüksek arazi değerine sahip iki merkez vardır. Bu noktalarda arazilerin değerleri oldukça fazla iken kademeli olarak buradan uzaklaştıkça arsa değerlerinde bir azalma görülür. Aynı anda hem rekabet eden hem de birbirine bağımlı birimler olan sosyal kurumlar ve ticari işletmelerin yerlerini belirleyen de bu arazi değerleridir (Park, 1936: 9).

Arazi piyasası analizini ve arazi değerlerinin konum ve yerleşme modeline göre değişmesi olgusunu David Ricardo’nun “Farklılık Rantı Kuramı”ndan yola çıkarak açıklamaya çalışan Park’a (1936: 9-10) göre, kentsel alanların banliyölere doğru genişledikçe metropol bölgesine hizmet vermeyi amaçlayan çeşitli mesleklerin, ticari teşebbüslerin ve sosyal kurumların merkezdeki baskısı, alan talebini istikrarlı bir şekilde artırır. Bununla birlikte merkezdeki baskıyı yalnızca banliyö bölgesinin büyümesi artırmaz aynı zamanda merkezi iş alanını daha erişilebilir kılan ulaşım yöntemindeki herhangi bir değişiklik de merkezdeki talebi artırma eğilimindedir. Bu baskı merkezden başlayarak kentin her yerine aktarılır ve yayılır. Bu nedenle, arazi konumunun ve diğer özelliklerinin dayattığı sınırlar içinde işleyen hâkimiyet ilkesi, kentin genel ekolojik modelini ve farklı alanlarının her birinin diğerleriyle olan işlevsel ilişkisini belirleme eğilimindedir (Park, 1936: 10).

Bütün bunlardan hareketle insandan veya başka bir canlıdan oluşup oluşmamasından bağımsız olarak ekolojik topluluğun doğal durumu denge durumudur ve rekabet her zaman bir nüfusun en uygun şekilde çevresine uyum sağlamasına yani doğal bir denge yaratmasına neden olur (Saunders, 2013: 64). Hemen hemen her büyük şehrin merkezi iş bölgesi, yerleşim alanları, sanayi bölgeleri, banliyöleri, gecekondu mahalleleri, getto alanları, göçmen mahalleri vardır. Park’a göre bunlar “doğal alanlardır” çünkü planlı olmaktan çok, kentin içindeki düzenli nüfus ve işlev dağılımını etkileyen ekolojik süreçlerden kaynaklanırlar. Kentin pek çok mahallesi ve sosyal, fiziksel yapısı, insanların kolektif olarak birlikte yaşamaya teşebbüs etmelerinin beklenmedik bir sonucudur (Goist, 1971: 53). Park, burada Darwin’in güçlünün ayakta kaldığı ve baskın gelip hâkimiyet kurduğu düşüncesi ile Ricardo’nun arazi piyasası yaklaşımını kentteki doğal alanlar kavramsallaştırması içinde birleştirir (Arlı, 2012: 130). Kenti kendiliğinden dengeye oturacak bir ekosistem olarak ele alır.

“Sempati, çekişme ve ekonomik gereklilik gibi daha derinden işleyen etkenler, şehir büyüdüğü nüfusun dağılımını kontrol etmeye yönelir. İşletmeler ve endüstri, avantajlı bölgeleri arar ve nüfusun bir kısmını bu yerlere çeker. Buralarda rağbeti bol arsalardan ötürü, fakir sınıfların daha ötelere itildiği mahalleler bitiverir” (Park, 2020b: 42).

Park’ın belirttiği gibi nasıl ki doğada baskın gelen tür diğerine üstün gelip onun yerini alıyorsa insan topluluğunda da değişen çevre koşullarına mevcut olanlardan daha iyi uyum sağlayanlar alanı ‘istila’ edip orada önceden var olanların yerini alabilir (ardıllık). Bu yerini alma kentsel mekândaki arazi kullanım değerlerini de değiştireceği için değerli yerler, gücü yetmeyen mevcut kullanıcılardan ekonomik açıdan daha güçlü olanlara geçer ve yeni bir denge kurulur.

Park’a (akt. Saunders, 2013: 67-68) göre, biyotik var olma mücadelesi doğal bir dengeye oturduğu zaman insan örgütlenmesinde önemli olan ikinci öge kültür devreye girer. İnsan toplulukları işlevsel ve alansal olarak dağıtıldıktan sonra iş bölümünden kaynaklanmayan ancak ortak amaçlara, duygulara ve değerlere dayanan yeni bir bağlılık ilişkisi geliştirirler. Rekabetin meydana getirdiği iş bölümü ve uzmanlaşmadan kaynaklanan topluluktan iletişime, uzlaşmaya, geleneğe dayanan samimi örgütlenme biçimi topluma geçiş olurken bireyin ilkel iç güdülerini ortak bilince boyun eğder.

Bu doğrultuda gettolar, gecekondu mahalleleri, banliyö gibi kentin doğal alanları içinde hem iş bölümünü, rekabetçi iş birliğini barındıran hem de uzlaşmanın, iletişimin, ahlakın yer aldığı kültürel alanlardır. Park’ın genç bir muhabir olarak yazdığı yerel topluluklar, kentsel organizmanın önemli bileşenleri olarak ortaya çıkar. Küçük bir kasaba ile aynı görevi gören doğal alan, bir bireyi daha büyük kentsel toplumun yaşamına entegre etmeye yardımcı olabilir. Park, bazı doğal alanların bir yerden, insanlardan ve yaşadıkları koşullardan oluştuğunu ve bu kapsamda sakinlerini kendi geleneklerine ve göreneklerine göre sosyalleştirdiğini ileri sürer (Goist, 1971: 53). Rekabet ve uzmanlaşmadan doğan bireysellikten ve yabancılıktan kaçanlar kendi cemaatlerinde aynı gelenek ve görenekleri paylaşarak bir arada yaşamışlardır. Örneğin göçmenler kente ilk geldiklerinde iş bölümü gereği önce iş merkezlerinin, ticari alanların etrafındaki geçiş bölgesine yerleşirler daha sonra aynı gelenekleri paylaştığı etnik gruplarla bir arada çeperlere doğru hareket ederler ve kendilerinden olmayanları dışlarlar. Bu da Çin Mahallesi, İtalyan Mahallesi, Yahudi Toplulukları gibi gettolar yaratır (Arlı, 2012: 130).

Burada Park ve Burgess (1921: 34) Gustave Le Bon'un "kitle psikolojisi" ve "örgütlü kitle" kavramsallaştırmalarından yararlanarak asimilasyon sürecini ortaya koyar. Öncelikle hakim kültüre alışkın olmayan yeni gelenler kendilerine güvenli bir yer bulmak için mücadele ederler. Fakat bu adımda çoğunlukla değersiz, verimsiz mekânlara yerleşirler ve düşük ücretli işlerde çalışırlar. İkinci adımda ise kendilerini güvende hissettikten sonra ikinci nesil egemen grubun dilini ve kültürünü öğrenerek yeni duruma adapte olmaya başlar. Daha iyi yaşam şartları ve prestijli işler için mücadele ederler. Bu etapta kendi kültürleri zayıflar, yavaş yavaş kaybolur ve asimilasyon tamamlanmış olur (Bal, 2018: 219). Bu anlamda erime/eritme potası (melting pot) potaya atılan farklı değerlerin tek bir egemen kültür altında erimesi ve farklılıkların kaybolmasıdır. Chicago sosyologları ortak bir kent kültürü yaratarak göçmenlerin, farklı etnik kökenden gelen insanların bir potada eriyerek asimile olacaklarına inanıyorlardı. Asimile olamayıp arada kalanlara da Simmel'in "yabancı" kavramından yararlanarak "marjinal insan" dediler ve bu marjinal insanların modern kültürdeki çatışmanın merkezinde olduğunu dile getirdiler (Arlı, 2020: 13).

2.1.3.4. Roderick D. McKenzie: Kentsel Ekolojik Büyüme

İnsan ekolojisi yaklaşımının varsayımlarına yönelik en aydınlatıcı giriş, Roderick D. McKenzie'nin (2020: 107-120) "The Ecological Approach to the Study of the Human Community" (İnsan Topluluklarının Çalışılmasında Ekolojik Yaklaşım) adlı makalesinde bulunabilir. Tanımını kurgularken Darwin, Spencer ve Sumner'dan yararlanan McKenzie (2020: 108), seçim ve rekabet süreçlerine atıfta bulunarak insan ekolojisini şu şekilde tanımlar:

"(...) Bizi, insan ekolojisini geçici olarak, insanların çevrenin seçici, dağıtıcı ve toplayıcı kuvvetlerinin etkisi altında kaldığı mekânsal ve zamansal ilişkilerin araştırılması olarak tanımlamaya yönlendirir. İnsan ekolojisi temel olarak hem zaman hem de mekândaki konumun, toplumsal kurumlara ve insan davranışına etkisiyle ilgilenir. Toplum; mekânsal olarak birbirinden ayrılmış, bölgesel olarak dağılmış ve yer değiştirme becerisine sahip bireylerden oluşur. İnsanların bu mekânsal ilişkileri rekabet ve seçilimin ürünleridir ve yeni etkenler, rekabet ilişkilerini bozduğu veya hareketliliği kolaylaştırdığı için sürekli bir değişim sürecine tabidir."

Bununla birlikte McKenzie (2020) insanların aynı zamanda ihtiyaçlarına göre bir çevre yaratma kapasitesine sahip olmalarından dolayı insan ekolojisi ve insan topluluğunun saf doğal bitki ve hayvan ekolojisinden ayrıldığını dile getirir. McKenzie'ye (2020: 109) göre hareketlilik ve belli bir amaca sahip olma insan topluluğunu bitki topluluğundan ayıran en önemli iki özelliktir. İnsan topluluklarının

farkı kendi yaşam alanlarını seçebilme ve yaşadıkları bu habitatın koşullarını kontrol edip değiştirebilme gücüne sahip olmalarıdır. İnsan nüfusunu diğerlerinden ayıran en önemli özellik mekânı kendi ihtiyaçlarına uygun hale getirebilme becerisidir.

Klasik kuramcılardan Durkheim ve Tönnies'in etkisinde kalan McKenzie, insan gelişimini uzmanlaşmanın ve iş bölümünün artmasına bağlı olarak bir farklılaşma süreci olarak görür. İş bölümünün fazla olmadığı ve geniş ölçüde farklılaşmadığı toplulukların hem nüfus hem de yayılma anlamında daha küçük olacağını, daha büyük yığılmaların ancak artan iş bölümü ile ortaya çıkacağını belirtir (Hess, 2001: 72). Bu anlamda McKenzie (2020: 110-112) ekolojik bakış açısına göre dört genel topluluk türü arasında ayrım yapar: İlk topluluk birincil hizmet toplulukları olan tarımcı, madenci, balıkçı veya oduncu topluluklarıdır. Bu topluluklarda çok fazla işlev farklılığı ve iş bölümü olmadığı için nüfusu birkaç bin kişiden fazla olamaz. İkinci topluluk ürünleri toplayıp onları daha geniş pazarlara dağıtan ticaret topluluğudur. Bu topluluğun boyutu dağıtım işlevinin yaygınlığına bağlıdır ve tarımla uğraşan bir ovoidan büyük bir liman şehrine kadar büyüklüğü değişebilir. Üçüncü topluluk ise sanayi şehridir. Burası hem metaların üretimi için bir merkez görevi görür hem de tarım topluluğunun ve ticaret topluluğunun işlevlerini yerine getirir. İş bölümünün ve uzmanlaşmanın fazla olduğu bir sanayi topluluğunun gelişmesinde herhangi bir sınır yoktur. Son kategoride ise, yukarıda bahsedilen kategorilerin hiçbirine girmeyen, belli bir ekonomik temelden yoksun olan daha çok yüksek öğrenim, rekreasyon, turizm gibi özel işlevler üstlenen toplulukları tanımlar.

Kentlerin devlet politikalarıyla değil doğadaki gibi bazı ekolojik süreçler sonucunda ortaya çıktığını belirten McKenzie'ye (2020: 117) göre, toplulukların büyümesinde basitten karmaşığa, genelden uzmanlaşmaya doğru bir gelişme vardır. Bu durum önce konsantrasyonu (yoğunluk) ve dolayısıyla merkezileşmeyi (aynı yerde yoğun olarak bulunan insanlara verilen hizmeti) gerekli kılar. Kapasiteyi aşan aşırı yığılmanın doğal bir sonucu olarak da nüfusun ve sanayinin merkezden uzaklaşma yani merkezsizleşme süreci yaşanır (Bal, 2018: 219). McKenzie'ye (2020: 117) göre nüfus, rekabet ve iş bölümü arttıkça hem sunulan hizmetlerde hem de bu hizmetlerin yapıldığı mekânlarda uzmanlaşma devreye girer. İş için ayrılmış özel alanlar (her bir endüstri veya hizmet kolu için farklı alanlar), tüketim için farklı alanlar ve yaşamak, yerleşmek için özel alanlar ile mekânsal olarak oldukça farklılaşmış ve bölünmüş bir kent ortaya çıkar (Hess, 2001: 73). Bu anlamda belirli faaliyetler (finansal kurumlar,

ticaret yerleri, alış-veriş merkezleri) kentin arsa değerlerinin yüksek olduğu noktalarda yoğunlaşırken; yerleşim yerleri ve kurumlar topluluğun merkezinden yayılırlar. Eskimiş hizmet birimleri daha zor ulaşılan, değeri düşük arsalara doğru itilirken merkezdeki kısım ise banka, eczane, büyük mağazalar, oteller gibi büyük arsa değerine sahip yerleri tutmasıyla birlikte iş merkezi olur. Sanayi ve fabrikalar demiryolu rayları gibi ulaşım hatlarına yakın konumlanırken yerleşim birimleri de nüfusun ekonomik ve ırksal niteliklerine göre değişir (McKenzie, 2020: 118).

Tıpkı Park gibi McKenzie de kentte yaşayan insanların hareketlerini ve yer seçimlerini tanımlarken bitki ve hayvan ekolojisinin birincil argümanlarından yararlanır. Bu doğrultuda kent toplumunun büyümesi ekolojide ortaya çıkan rekabet (competition), istila (invasion), yerinden etme ve yerini alma/ardıllık (succession) süreçleri yoluyla gerçekleşir. McKenzie'ye (2020: 118) göre nasıl ki çam ormanının bulunduğu alan önceden başka bitki türlerinin yaşam alanı ise insan topluluklarında da belli bir gelişme aşamasından sonra hizmet ve kullanımlar değişir. Bu değişim sonucunda da oraya adapte olamayanın yerini ardılları istila sonucu elde eder. Endüstrileşmeye paralel kentlerin büyümesine bağlı olarak önce sanayi talebe ve ham maddeye yakın olabileceği bölgelere kurulur. Bu doğrultuda kentlerdeki nüfus farklı iş kollarının etrafında artıkça kentte yaşayanlar için olanaklarla donatılmış yerler ilgi çekici hale gelir ve onları elde etmek için rekabet ve mücadele başlar (Serter, 2013: 70). Dolayısıyla özellikle ekonomik anlamda güçlü olan kentin iyi yerini istila ederken onların yerleştiği yerdeki güçsüzler artan arsa fiyatlarından ve kira bedellerinden dolayı orayı terk etmek durumunda kalırlar. İstilaya uğrayan bölge tamamen ardılları tarafından ele geçirilip karakter değiştirince döngü tamamlanmış olur (Bal, 2018: 220).

2.1.3.5. Ernest W. Burgess: Eş Merkezli Daireler

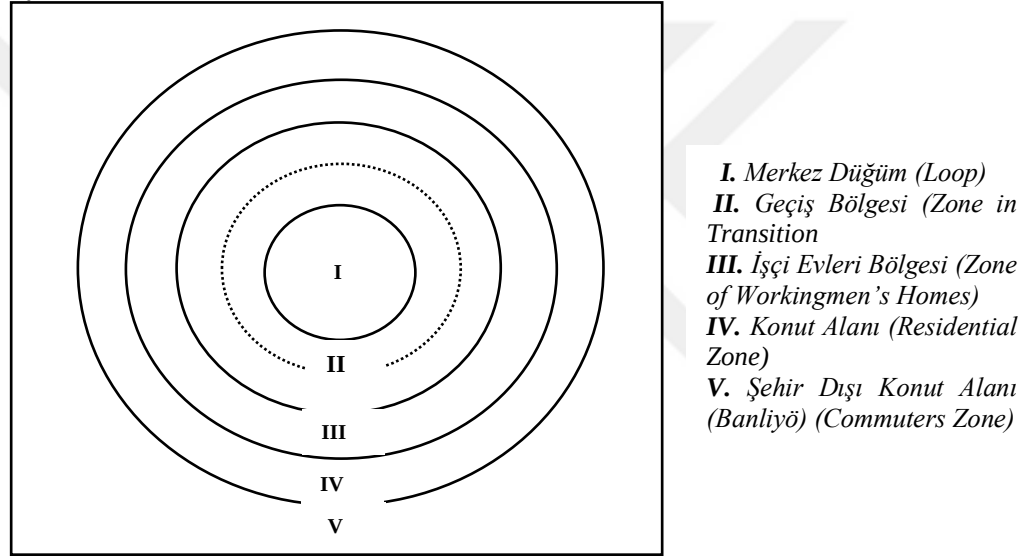
McKenzie insan ekolojisi ve kent arasındaki ilişkinin genel çerçevesini çizip soyut teoriyi ortaya koyarken Burgess teoriyi pratiğe dökerek genel çerçeveyi somutlaştırır. Burgess (2020: 89-104) “Şehrin Büyümesi” adlı eserinde kentin genişlemesini ve McKenzie'nin teorisinde açıklanan rekabet, istila, yerini alma süreçleriyle birlikte oluşan mekânsal ayrışmayı haritalandırır ve diyagramını çizer. Buna göre kentin genişlemesini eşmerkezli daireler şeklinde kurgulayarak kentlerin iç yapısının ortak merkezli, iç içe çemberlerin birbirinden ayırdığı işlev bölgeleri

olduğunu belirtir (Keleş, 2017: 124). Florida'ya (2018: 167) göre, bu çalışma kentin ve metropolün temel yapısını kavramak ve görselleştirmek için olağanüstü etkili bir çerçeve yaratmıştır.

Burgess (2020: 93), kentin eş merkezli çemberler ile düzenlenerek beş bölge içeren bir yapı olduğunu öne sürer ve toplumsal grupların kentsel alandaki dağılımını açıklar. Kentin genişlemesi, merkezden bir sonraki dış bölgenin istila edilmesi sonucu yerinden edilenlerin dışardaki halkaya doğru yer değiştirmesi sonucu meydana gelir. Bu yayılma süreci hem ardışık olarak kentsel yayılma kuşaklarını hem de bu süreçte farklılaşan alan türlerini göstermek için aşağıdaki gibi numaralandırılmıştır:

Şekil 1.

Eş Merkezli Daireler Kuramı

Kaynak: (Burgess, 2020: 93)

Bu daireler, çekirdekten çevreye doğru art arda gelişir. Burgess'in (2020: 92) (I) numara olarak gösterdiği en içerde bulunan ve merkez düğüm olarak adlandırılan çekirdek, merkezi iş bölgesidir. Merkezin etrafındaki (II) numaralı daire, ticarete ve küçük imalathanelere açık bir geçiş bölgesidir. Geçiş zonu fabrikalar ve endüstri bölgesinin depolarını da barındırmaktadır. (III) numaralı çevrede ise artık "geçiş bölgesinde" yaşamayan, ancak yine de ikinci bölgedeki iş yerlerine gidip gelmek için bu bölgeye yakın yaşamak zorunda kalan işçi sınıfı konut bölgesi yer almaktadır. Burgess'in bir sonraki (IV) numaralı halkası ise daha kaliteli apartmanların veya tek tek aile konutlarının bulunduğu orta sınıf konut alanıdır. En dış halkada ise ağaçlı sokakları, geniş parselleri ve büyük evleriyle kent sınırlarının ötesinde, merkezi iş bölgesine 30-40 dakika kadar ileride bulunan uydu kentler yer almaktadır. Ne Chicago kentinin ne de başka bir ABD kentinin mükemmel bir şekilde bu idealize edilmiş

grafiğe uymayabileceğini belirten Burgess, (2020: 93,103) bu modelin bundan sonraki araştırmalar için bir giriş vazifesi görebileceğini ifade eder.

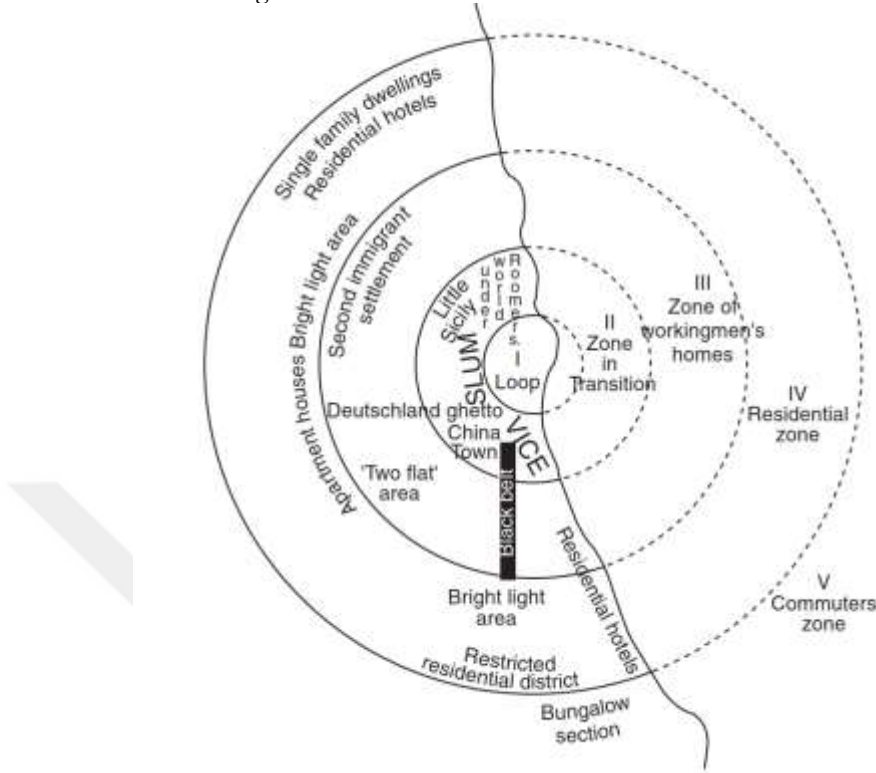
Owens’a (212: 270) göre, Burgess’in ortaya koyduğu bu ekolojik modelde toplumsal düzeni değiştiren güç öncelikle ekonomidir. Kentin “kentsel ekoloji” olarak adlandırılması, ekonomiden çok biyolojinin etkisini akla getirir de modelde ortaya konan işçiler (workingmen) ve dairenin son halkasında oturan üst sınıf ekonomik sınıflardır. Park’ın (2020: 37) tanımladığı gibi “*kent yalnızca fiziksel bir mekânizma ve yapay bir oluşum değildir. Onu oluşturan insanların yaşamsal süreçlerine dahil olur, doğanın özellikle insan doğasının bir ürünüdür*”. Bu anlamda doğa durumunda kendi ekonomik çıkarını maksimize etmeyi amaçlayan insan toplulukları en iyi araziye en iyi fiyata bulmak için uğraşır ve ekonomik güçlerine göre yer seçerler.

Eş merkezli daireleri ve bölgeleri sosyal bir organizasyona bağlayarak bir adım daha ileri giden Burgess’e (2020: 96) göre, kentin büyümesinde bir dağıtım süreci meydana gelir. Bu süreç bireyleri ve grupları ikamet yerlerine ve mesleklerine göre ayırır, sınıflandırır ve yeniden yerleştirir. Şekil 2’de ortaya konan doğal ekonomik ve kültürel gruplaşmalara göre gerçekleşen bu mekânsal farklılaşma gruba ve grubu oluşturan bireylere kent hayatının örgütlenmesinde önemli bir yer ve rol verir. Aynı şekilde, iş bölümü de artık nihai ifadesini kentin özel bölgelerinde yer alan meslek seçimlerinde bulmaktadır.

Şekil 2’de Burgess’in ayrıntılandığı modelde merkezi iş bölgesini saran nüfus ve arazi kullanımının değişken olduğu daha çok göçmenlerin, gecekonduların (slum), gettoların yer aldığı geçiş bölgesi bulunur. Geçiş zonunu yozlaşma, hastalık, suç ve kötülük ile özdeşleştiren Burgess (2020: 97) burayı çöküntü alanları ya da çorak topraklar olarak ifade eder. Geçiş bölgesinde savrulan insanların⁹ konakladığı pansiyonlar, asi Latin Mahalleleri, Küçük Sicilya, Çin Mahallesi gibi göçmen kolonilerinin mekânı ve Afro-Amerikalıların yer aldığı “Kara Kuşak” bulunur.

⁹ Burgess (2020: 97) geçiş bölgesindeki bu insanları “*bozulan bir alan içinde kayıp ruhlar*” olarak tanımlar.

Şekil 2.
Kentsel Bölgeler

Kaynak: (Burgess'ten aktaran Hess, 2001: 75)

İşçi yerleşim alanlarının bulunduğu üçüncü zonda ise diğerlerinden farklı olarak yetenekli ve azimli, Amerikan tarzı bir hayata daha sıkı bağlanmış ikinci kuşak göçmen yerleşim alanları vardır. Gelişmeye açık, gelecek vaat eden bu grup çöküntü alanlarından kaçarak daha iyi yerlere yerleşmeyi hedefler. Buradakiler yüzünü üst sınıfların yaşadığı, parlak ışıklı, “vaat edilmiş topraklar”a çevirmiş motive kimselerdir (Burgess, 2020: 98).

2.1.3.6. Louis Wirth: Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme

Park'ın öğrencisi olan Louis Wirth (1897-1952), 1938 yılında yayımladığı “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme” (Urbanism as a Way of Life) adlı makalesiyle kentsel ekoloji kuramının yanına kültüralist bakış açısını da ekler. Wirth (2002: 77-106) bu makalesinde, kır ve kentin bireylerin davranışları üstündeki etkilerine, toplumbilimsel açıdan kentin önemine, kentleşme ve kentlileşme tanımlarına, kentin büyüklüğünün, yoğunluğunun ve heterojenliğinin kişilerin hareketlerine olan etkisine, bir toplumsal yaşam biçimi olarak kentlileşmeye vurgu yapar.

Wirth'e (2002: 80) göre, kentin toplumbilimsel açıdan anlamlı bir tanımını yapmak, öncelikle grup yaşamının farklı bir biçimi olan kentlileşmenin özelliklerinin neler olduğunu ortaya koyabilmek adına önemlidir. Wirth (2002: 86) toplumsal anlamda aynı olmayan, birbirinden farklı özellikleri bulunan insanları barındıran yoğun nüfuslu yerleşim yerlerinde sürekli bir biçimde gözlenen toplumsal eylemlerin ve örgütlerin biçimlerini keşfetmenin kent toplumbilimcisinin ana sorunu olması gerektiğini savunur:

“Kent toplumbilimcisinin ana sorunu, çok sayıda türdeş olmayan insanı barındıran, yoğun nüfuslu yerleşim yerlerinde göreceli olarak sürekli bir biçimde gözlenen toplumsal eylemlerin ve örgütlerin biçimlerini keşfetmek olmalıdır.”

Kentin; nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve heterojenlik olmak üzere üç ana özelliği olduğunu dile getiren Wirth (2002: 80), nüfus fazlalığının kentlerde bireysel farklılıklara neden olduğunu, bu toplumsal farklılıkların da insanlar arasındaki samimi ilişkileri zayıflattığını dile getirir. Simmel'in çalışmalarından oldukça etkilenen Wirth, kentin bir zihniyet ve kişilik sorunu haline geldiğini belirtir. Buna göre kentteki nüfus büyüklüğü, rekabete ve bireysel farklılıklara neden olur ve insanlar arasındaki birincil, sıcak ilişkileri zayıflatır. Kentte yan yana var olan fakat toplumsal ilişkileri kopuk bireyler, yüz yüze olsalar bile geçici, yapay, yüzeysel ilişki kurarlar. Bu yüzden Wirth'e (2002: 91) göre, kentte oturanların kendi kişiliğini rahatça ortaya koyamamaları, içten, sıcak ilişkiler kuramamaları bireylerin içinde bulunduğu kaosu, karmaşıklığı anlamaya yardımcı olur.

Sokakta hızlıca birbirlerinin yanından geçen insanlar yabancılaşıp birbirlerini tanımaz hale gelirler. Dolayısıyla çıkar üzerine kurulu, yüzeysel, kısa ömürlü ilişkilerin ortaya çıkması duygu bağı olmayan insanların kalabalıklarda yalnız kalmasına neden olur (Pınarcıoğlu vd., 2010: 88). Wirth'e (2002: 101) göre birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması, akrabalık bağlarının zayıflaması, ailenin toplumsal açıdan öneminin kalmaması, komşuluk ilişkilerinin yıpranması, toplumsal dayanışmanın zayıflaması, sağlık, eğitim, eğlence, kültür gibi olanakların uzmanlaşmış kurumlar aracılığıyla yapılması kentsel yaşamın temel özellikleridir.

Bununla birlikte bir Alman Yahudi göçmeni olan Wirth gettolar üzerine de önemli çalışmalar yürütür. Özellikle Yahudi gettosu ve Yahudi toplumsal tipler konusunda yazan Wirth (1927) kentin farklı zonlarında yaşayan Yahudi topluluklarının öyküsünü tarihsel bir kronoloji çerçevesinde inceler. Kentsel ekoloji kuramını ve Burgess'in eş merkezli daireler modelini takip eden Wirth, Yahudi

topluluklarının mekân seçimini bu model doğrultusunda incelemeye çalışır. O'na (1927: 71) göre kente yeni göçen yoksul kalabalık Yahudilerin mekân seçimi, hem sosyo-psikolojik hem de ekolojik bir tercihtir. Bunu sadece fiziksel bir olgu olarak değil aynı zamanda “zihinsel bir durum” olarak da görmek ve ona göre analiz etmek gerekir.

Wirth'e (1927: 68) göre kente ilk gelen yoksul Yahudi kesim önce akrabalarının, tanıdıklarının yanına, Yahudilerin çoğunlukta olduğu gettolara yerleşirler. Kendilerini güvende ve rahat hissettikleri bu gettolarda hem diğer göçmen gruplarıyla mesafelerini korurlar hem de içinde bulundukları topluma uyum sağlamaya çalışırlar. Daha sonra sürece adapte olan ikinci nesil ise bu gettolardan çıkarak hem daha iyi iş bulur hem de yaşam koşullarını iyileştirecek iyi bölgelere geçer. Wirth'e (1927: 69) göre topluluk asimile oldukça çemberin dışına daha iyi koşullara doğru bir hareketlilik başlar.

2.1.4. Chicago Okulu Kuramcılarının Değerlendirmesi ve Eleştiriler

İki dünya savaşı arasında kenti araştırma nesnesi haline getiren Chicago Okulu hem Amerika'daki sosyoloji kürsüsüne hem de Avrupa'da yavaşlamış olan sosyolojik çalışmalara yeni bir soluk getirmiştir. Chicago Okulu'nu, kendi tarihsel ve toplumsal şartları içinde değerlendirdiğimizde ilk olarak, kent ve kent sorunları ile sistemli ve kapsamlı bir şekilde ilgilenmiş olmaları dikkati çekmektedir.

Endüstrinin büyümesine bağlı olarak yaşanan göç ve yabancı artışı hem ırk karşıtlığına hem de entegrasyon sorunlarına neden olmuştur. Chicago Okulu teorisyenleri Tablo 2'de özetlendiği gibi ekoloji bilimini kente uyarlamaya çalışarak kapsamlı ve sistematik bir kent kuramı geliştirmişlerdir:

Tablo 2.
Erken 20. Yüzyıl Chicago Okulu Kuramı ve Kuramcıları

Dönemleme	Tema	Kuramcı	Ayrıntılar / Açıklaması	Kuramın dinamikleri
20. YY. İlk Yarısı	Görmezden gelinemeyen kent ve kentsel sorunlar	Robert Park	Kentsel Ekoloji / Doğadaki yasaların kente uyarlanması / Sosyal Darwinizm / Doğal Alanlar	Amerikan İç Savaşı'nın Etkileri
	Entegrasyon Sorunları	Roderick Mckenzie	Kentsel Ekolojik Büyüme / Rekabet-İstila-Ardıllık	Endüstrinin Büyümesi
	İrk Karşıtlığı	Ernest Burgess	Eş Merkezli Daireler / Mekânsal Ayrışma	Pozitivizm Etkisi
	Sistematik Kent Kuramı	Louis Wirth	Yaşam biçimi olarak kent / Kültüralist Yaklaşım	Modernite
	Denge arayışında bir ekosistem olarak kent			Göç / Yabancı Artışı
				Kentleşme / Kentlileşme
				Kentin Bölgelere Ayrılması

Kentsel ekolojik kuramlarını oluştururken Durkheim ve Spencer'dan oldukça etkilenen Chicago Okulu kent sosyologları, kenti bir organizma olarak ele almışlardır. Sanayinin ve kapitalist ekonomik modelin ABD'de söz sahibi olmasıyla beraber başlayan hızlı kentleşme, homojen toplumdaki heterojen topluma geçişi beraberinde

getirmiş ve bireyler arasındaki işlev farklılaşmasıyla toplumsal iş bölümü ortaya çıkmıştır. Chicago Okulu sosyologları, Spencer'ın etkisiyle toplumların canlı bir organizma gibi karmaşıktıkça karşılıklı bağımlılıklarının arttığını savunurlar. Doğadaki canlılar arasındaki işlevsel farklılaşmanın rekabeti tetiklediği gibi kentteki yaşam ağında birlikte yaşamak durumunda kalan insan topluluklarının da rekabet ederek var olma mücadelesi verdiklerini belirtirler. Bunun sonucunda yarışı kazanan ve değişen çevre koşullarına mevcut olanlardan daha adapte olan o mekânı ele geçirirken bu hâkimiyet ilişkisinde kaybedenler farklı yer belirlemek durumunda kalırlar ve bu hâkimiyet ilişkisi kentsel mekânda ayrışma yaratır.

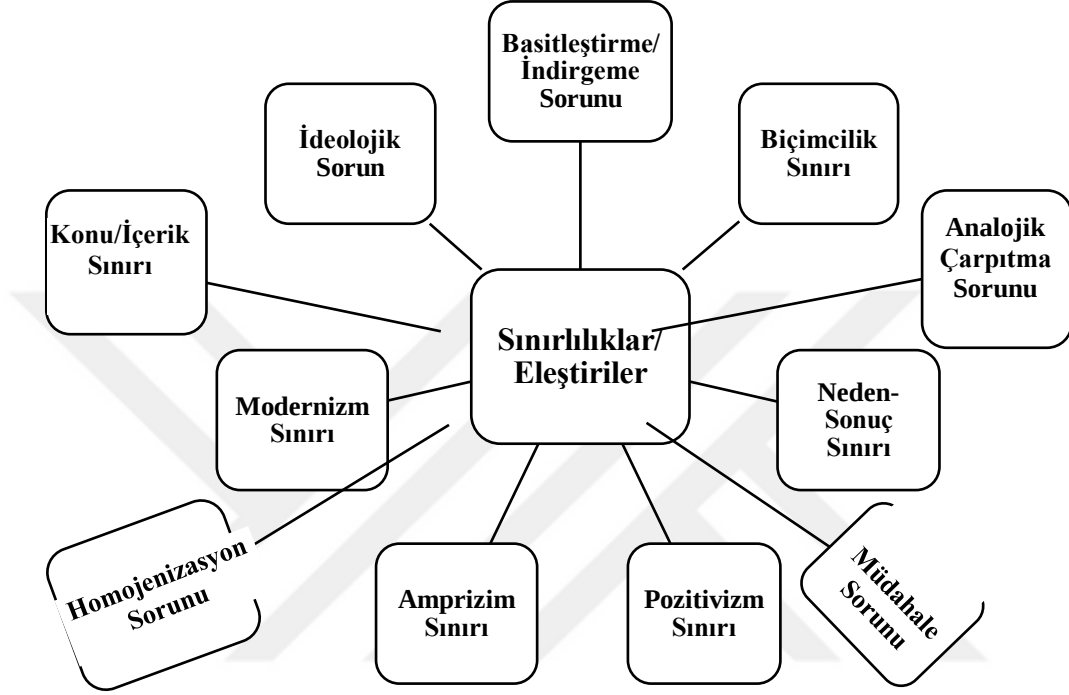
Chicago Okulu kuramcıları doğanın denge durumunda olduğu gibi insan topluluklarında da statükonun bozulmasına neden olacak herhangi bir müdahale olmadığı zaman denge durumunun oluşacağını dile getirip Smith'in "serbest piyasanın görünmez eli"ni kente uyarlayarak "serbest kentin görünmez eli" sayesinde kenti, dengeye oturacak bir ekosistem olarak düşünürler. Kentin büyümesini ve yayılmasını doğada ortaya çıkan rekabet, istila, yerinden etme ve ardıllık kavramsallaştırmalarıyla açıklayıp Burgess'in eş merkezli daireler modeliyle de somut hale getirirler.

Castells'e (1968: 75) göre Chicago Okulu'nun temel çalışmaları kent sorunlarına ya da kentte olan bitene odaklanmamış sadece bireylerin sosyal düzensizlik ve uyumsuzluk süreçleri, alt kültürlerin kalıcılığı ve entegrasyona karşı dirençleri mercek altına alınmıştır. Öte yandan Arlı'ya (2020: 27) göre, dönemin şartlarında insan doğası fikrini ve toplumsal düzen sorunsalını sosyolojilerinin merkezine yerleştirmiş bir okul için toplumsal anlamda "normal" kabul edilen şeyleri tehdit eden ve düzensizlik ortaya koyan olguları araştırmak şaşırtıcı değildir. Hatta Park'ın 1920'li yıllarda ortaya koyduğu gettolaşma, mekânsal segregasyon (kentsel ayrışma), tecrit edilmiş bölgeler, sınıfsal ayrışmalar günümüz kent kuramcılarından olan Loic Wacquant'ın ABD'nin ve Fransa'nın gettolarını karşılaştırdığı "Kent Paryaları" (2015) adlı eserinde aktardığı mekânsal ayrışmaların ön çalışmaları olarak nitelendirilebilir.

Öte yandan Chicago Okulu kuramcıları gettoların, banliyölerdeki mekânsal ayrışmaların "doğal alanlar" olduğunu öne sürerek bunlara müdahale edilmemesi gerektiği ve kentin kendiliğinden dengeye oturacağı vurgulamalarından dolayı eleştirilmiş; bu ayrışmaların arkasında yatan ekonomik ve politik ilişkilerin görmezden gelinmesi çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu doğrultuda okulun içinden gelen

ikinci nesil Chicago kent sosyologlarının ve Lefebvre, Castells gibi neo-Marksist kuramcıların eleştirileri ışığında kuramın sınırlılıkları Şekil 3'te gruplandırılmış ve açıklanmıştır:

Şekil 3.
Chicago Okulu'na Yönelik Eleştiriler

Analojik çarpıtma sorunu: Bitkiler dünyası ile insan dünyası arasında yaptıkları analoji, yarışmanın sonucunda yaratılan eşitsizliklerin haklı çıkarılmasına yönelik önemli bir ideolojik araç haline gelmektedir. Böylelikle, güçlü olanın en avantajlı yeri elde edip, daha güçsüz olanların dışarı itilmesi kabul edilebilir bir durum olarak doğal bir süreç gibi sunulmaktadır. Sosyal Darwinizm ve liberal kabuller çerçevesinde uygun olanın ayakta kaldığı bir düzen meşru hale getirilmektedir. Olan karşısında tarafsız olmak, açık veya örtük olarak, olana rıza göstermek anlamına gelir.

Basitleştirme / İndirgeme sorunu: Soyutlamalarla varılan sonuçların, analogilerle desteklenmesiyle birlikte aşırı bir basitleştirme göze çarpmaktadır. Dayanılan soyutlama akılcı bir idealizasyondan kaynaklandığı için pratikte karşılaşılmayacak çok aşırı düzenliliklere varılmaktadır. Keleş'e (2017: 126) göre Burgess'in ortaya koyduğu eş merkezli daireler modeli gibi hiçbir kent bu şekilde düzenli bir gelişme göstermez. Bir kentin topoğrafik özellikleri, ulaşım durumu bu

düzenlilikleri bozabilir. Aynı şekilde Lefebvre de (2019a: 79) Chicago Okulu'nu fazla indirgemeci bularak “yaşam alanlarına” yaptıkları vurgunun insanları yeme, uyuma, üreme gibi ilkel ve basitleştirilmiş işlevlere indirgediklerini ve bu temel işlevsel eylemlerin hayvani bile olmadığını, bilakis hayvanlığın dahi karmaşık bir kendiliğindene sahip olduğunu özellikle vurgular.

Biçimcilik sınırı: Özne-nesne dikotomisinde, bilen özne ile bilinen nesne arasındaki kopukluk, ampirik dünyanın hiçbir etkiye uğramadan varlığını sürdürmesi olarak ifade edilebilecek bir doğal belirlenim esas alınmıştır. Kent ve toplum, bireyler için dışsal bir çerçeve olarak kurgulanmıştır. Bireyin içinde yaşadığı koşullar tarafından tek yanlı belirlenimi, insan-toplum ve insan-doğa ilişkilerinde doğa ve toplumun yüceltilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu noktada Chicago Okulu sosyologlarının tarafsızlık ve pür nesnelcilik iddiası kuramı zayıflatır. Toplumsal ilişkilerin sorgulanması, tavır almayı ve taraf olmayı da beraberinde getirir. Olan ve olması gereken arasında diyalektik ilişki görmezden gelinerek, olan tek ve mutlak, değişmez olarak görülmekte ve gösterilmektedir.

İdeolojik Manipülasyon Sorunu: Kentin / toplumun gelişmesini, cansız bir şey ya da organik bir canlı olarak görme ve gösterme yanılgısı içine düştüğü gözlenmektedir. Zaman ve mekân açısından tümelin bir anı, kısmi bir parçası olan özgül tikelliklerin mutlaklaştırılması ve meşrulaştırılması ideolojik bir arka planı gündeme getirmektedir. Soja (2019: 113), “Postmodern Coğrafyalar” adlı eserinde Castells’in söylemlerine yer verirken Castells’in Chicago Okulu teorisyenlerini “burjuva teorisyenleri” olarak adlandırdığını, teorilerini de “ideolojik tuzak” olarak nitelendirdiğini dile getirir. Soja’ya (2019: 205) göre Chicago Okulu’nun tanımlayıcı genellemeleri yanlış olmamakla beraber iktidar ilişkilerini göz ardı eder. Bu genellemeler “*kentsel olanın düğümsellik, mekân ve iktidarın kesişiminden ileri gelen daha temel özgüllüğü perdeler.*”

Neden-Sonuç Sınırı: Chicago Okulu’nun Newton’cu mekânîk yasaların ve simgelerin hâkim olduğu, klasik fiziğin temel kabulleri paralelinde şekillenmiş, nesnel ve evrensel ilkeler çerçevesinde fiziksel nedensellik ilkesi benimsediği dikkat çekmiştir. Zaman ve uzamda evrensel, genel geçer, düzenli nedensel ilişkilerin varlığının doğa bilimlerinden sosyal bilimlere olduğu gibi aktarılması toplumsal olguları da mekânikleştirmiştir.

Amprizim Sınırı: Chicago sosyologlarının, belirli bir zaman ve mekân diliminde yer alan belli toplumların deneyimlerini (Chicago kenti özelinde) genellemelerinden kaynaklanan kuramsal amprizim sorunu göze çarpmaktadır. Bu nedenle, diğer toplumların deneyimlerini açıklamak bir yana, bir süre sonra içinden çıktıkları toplumdaki pratikler ve bunlardaki değişimleri açıklayamaz duruma düşmüşlerdir. Gelişmekte olan ülke kentleri, diğer Amerikan kentleri ve Chicago'nun zaman içinde gelişimi de ampirik bulgulara dayalı soyutlamaların zaman ve mekân açısından sınırlılıklar taşıdığını göstermiştir.

Modernizm Sınırı: Chicago Okulu'na yöneltilen eleştiriler içinde, özellikle Wirth'ün yaklaşımı çerçevesinde bir modernizm eleştirisi de göze çarpmaktadır. Chicago Okulu'nun zaman ve mekân referanslarının dayandığı çerçevenin genellikle Batı merkezli ve Modernist zihniyetin dışavurumu şeklinde ortaya çıkması Castells tarafından eleştirilmiştir. Castells'e (1968: 75) göre kent kültürü olarak adlandırılan her şey aslında kapitalist sanayileşmenin kültürel tercümesi, piyasa ekonomisinin ortaya çıkışı ve modern toplumun rasyonalizasyon sürecidir. Castells (1968: 76) tarafından dile getirilen bu eleştirilere göre, kent kültürü ile batı kültürü arasında doğrudan bir bağ kurulmakta, bir kent kültürü miti yaratılmaktadır. Kültüralist yaklaşımın evrimci tezinin modernleşme ile kentleşmeyi denk gören yaklaşımı ve ilerlemeci tarih anlayışı eleştirilmektedir. Kente ilişkin olarak ortaya konan kırsal-kentsel, toplum-topluluk gibi ikiliklerin gerçekleri yansıtmadığı ifade edilmektedir.

Pozitivizm Sınırı: Chicago Okulu kuramcıları Comte'un sosyolojisinden etkilenerek bir bilimselcilik tuzağına düşmüşlerdir. Kuramsal incelemelerin önemi yadsınarak, yalnızca durağan ve apaçık olgular inceleme konusu yapılmıştır. Deneyim yoluyla doğrulanma olanağı bulunmayan her türlü sorun bilim dışı sayılmıştır. Toplumsal olaylar betimlenirken yalnız doğa bilimleri yöntemlerine (özellikle matematiğe) dayanılmıştır. Bununla birlikte metodolojiden kaynaklanan nesnelciliğin normatif oluşu ve bu normatif etkilerin refleksivite yoluyla çözümleme konusu haline getirilmemesi kuramı sınırlandırmaktadır.

Homojenizasyon Sorunu: Chicago Okulu, liberalizmin etkisiyle birey temelli bir kuram oluşturma çabası içerisinde olmuştur. Birey ve birey temelli gruplardan oluşan kent tasarımının, toplumsal yapıyı (üretim ilişkileri) ve aktörleri (sınıf benzeri) tam olarak içermediği bu çerçevede birey temelli olarak oluşturulan toplulukların, homojen olarak ele alındığı söylenebilir. Okulun teorik çerçevesinin pragmatist

temellere sahip olduğu düşünülürse, topluluğu oluşturan bireylerin neden homojen olarak algılandığı sorusu / sorunu daha anlamlı hale gelecektir. Chicago Okulu'nun ortaya koyduğu getto ya da banliyö gibi sınıflandırmalar genele özgü bir şekilde ele alınarak bir gettonun kültürel biçimi metodolojik anlamda diğerlerine uygulanabilecek benzer bir referans çerçevesi olarak düşünülmüştür (Saunders, 2013: 73). Oysa her topluluğun veya gettonun kendine özgü tarihsel bir geçmişi, değerleri, kültürleri, gelenekleri, davranış kalıpları olduğu unutulmuştur.

Konu Sınırı: Chicago Okulu'nun temeldeki araştırma birimi, belli bir coğrafi ve kültürel yaşam yeri içerisinde bulunan insanların meydana getirmiş oldukları yerleşme gruplarıdır. Bir kenti salt kendi sınırları içinde yaşanan pratiklerle ve iç dinamikleriyle açıklamak gerekli fakat yeterli değildir. Kent, dış dünyadan kopuk olarak ele alınıp incelenmiştir. Diğer kentler, kent üstü (dünya, ülke vb.) ve kent altı (kasaba, köy, hinterlandı vb.) ölçekler yeterince dikkate alınmamıştır (Gans, 2009).

İçerik Sınırı: Yapılan araştırmaların çerçevesi genellikle kent sorunları tarafından belirlendiği için; toplumun bazı kesimleri ile kent sorunları arasında “korelasyon” aramak, bilimsel bir faaliyet olarak sunulmaktadır. Kent açısından kent sorunu; üst ve orta gelirli grupların problemleri olarak algılanmaktadır. Kentin sorunları, kentsoylular (burjuva) için sorun olarak kabul edildiğinden bu problemler ile ilişkisi yüksek olan toplum kesimleri suçlu, öteki, anormal olarak gösterilmekte, bilimsel (!) açıdan hazır hale getirilmektedir.

Planlama ve Yerel Yönetimlerin Müdahale Sınırı: Kentin gelişiminin doğal bir süreç olduğunu vurgulamak kent organizasyonlarında bilinçli düzenlemenin ve planlamanın önemsiz olduğu sonucunu doğurma tehlikesi taşır. Liberalizmin, “bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler” mottosuna uygun olarak biçimlenen kapitalist (düzensiz, plansız ve denetimsiz) kentleşme süreçleri, bu anlayışın sürdürülebilir olmadığı gerçeğini göstermiştir. Oluşturulan kuram açısından bakıldığında, kuramcılarının yerel yönetimleri ve planlama faaliyetlerini göz ardı ettiği ancak kent sorunlarının çözümü konusunda pratikte iyimserliğe sahip oldukları söylenebilir.

Tüm bu eleştirilere rağmen istatistiki verilerin matematiksel ilkeler ışığında, kentsel araştırmalarda kullanılması günümüzde de geçerliliğini koruyan bir düşüncedir. Başlangıçta oldukça biçimsel olan bu araştırma tekniği, zamanla nesnelleşme kaygılarıyla, olguların olası özellikleri dikkate alınıp geliştirilmeye

alışılmıştır. Denilebilir ki; teori-pratik arasında, görünürde pratiğe oldukça ağırlık verilmesine rağmen, teorinin tekliğine ve mutlaklığına son verilmesiyle teori ve pratik arasında bir sentez olasılığının n açılmıştır. Ayrıca sosyologlar uygulama yönelimli yöntem geliştirerek kent çalışmalarını sistemleştirebilmişlerdir.

2.2. 20.Yüzyılın İkinci Yarısı: Neo-Marksist Kent Kuramcıları

Sanayinin büyümesine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak için kenti araştırma nesnesi haline getiren Chicago Okulu'na anlam veren dinamiklerin, konjonktürün değişmesiyle birlikte 1970'li yıllarda kent, kapitalist üretim süreçleriyle birlikte analiz edilmeye başlanmış ve uzun süre sessiz kalan Marksizm yeniden canlanarak neo-marksist kent kuramları ortaya çıkmıştır. Henri Lefebvre önderliğinde başlayan bu yeni kent sosyolojisi, Manuel Castells¹⁰ ve David Harvey'in de katkı sağlamasıyla döneme damgasını vurmuştur. Bu yeni kent sosyolojisi, Chicago Okulu'nun statik mekân anlayışını, kentsel mekândaki eşitsizlikleri ve ayrımları doğal gören yaklaşımlarını eleştirir. Temelde Chicago Okulu'ndan ayrılmasının sebebi, Okul'un teorisyenlerinin sanayi periyodunun ve dolayısıyla sanayi kentinin teorisyenleri olmalarıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sanayi döneminde doğan ve buradan yola çıkan yeni bir dönem Lefebvre'nin adlandırmasıyla "kentleşme periyodu" başlamıştır.

Bu yeni dönemde toplumsal üretim kârlılığını kaybettiği için sermaye, toplumsal yeniden üretime (eğitim, sağlık, barınma, altyapı hizmetleri, ulaşım sistemi) kaymakta ve bu alanı metalaştırmaktadır. Burada artık fabrikalara, üretime ev sahipliği yapan kentten, kentin kendisinin kâr sağladığı ve meta olarak bir değişim değerinin bulunduğu yeni bir döneme geçiş söz konusudur. Şengül'ün (2011: 15) Lefebvre'den yaptığı alıntıda vurguladığı gibi "*şeylerin (metaların) mekânda üretiminden "mekânın kendisinin" (meta olarak) üretimine geçmiş bulunuyoruz*".

Bu bölümde anlatımı kolaylaştırmak için belirlenen 20. Yüzyılın İkinci Yarısı şeklindeki başlık kabaca 1968'deki Mayıs devrimine karşılık gelmektedir. Sanayi kentinin miadını doldurmasıyla ve kentsel mekânın kendisinin bir meta haline gelmesiyle beraber Chicago Okulu'nun ortaya koydukları oldukça yetersiz kalmış ve yeni kuramlar ortaya konmuştur. Bu bölümde de zamansal bir ayrımdan çok değişen toplumsal, ekonomik, kültürel dinamikler ve yeni kuramcıların bu dinamikleri açıklayış biçimleri önemsenmektedir. Ekonomik değişimlerin yanı sıra 1968 Mayıs

¹⁰ Bu bölümde neo-marksist kuramcılar arasında ele alınan Castells özellikle "The Urban Question" (Kent Sorunu) (1977), "City, Class and Power" (Kent Sınıf İktidar) (1978) adlı kitaplarında altını çizdiği erken dönem yazıları çerçevesinde açıklanmıştır. Çünkü 1980'lerin ortalarında Castells'in çalışmaları alandaki hâkimiyetini kaybetmiştir. Castells'in (2002) kendisi de 1990'lı yıllarda ortaya koyduğu son dönem eserlerinde "The Urban Question" adlı kitabında altını çizdiği kent sorununun artık eskide kaldığını dile getirir ve çalışmalarının ilk hallerini pek çok yönden eleştirir. Merrifield'a (2017:17) göre Castells'in Marksizm'i terk etmesinin nedenlerinden biri de budur.

öğrenci ayaklanmalarıyla beraber hem toplumsal cinsiyetin önemi hem pek çok azınlığın kültürel haklarının tanınması anlamında “ulus-devletin” belirlediği normalliklerin ve anormalliklerin, Batı’nın çerçevesini çizdiği kalıpların dışında da bir dünya ve bir kentleşme deneyimi olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu dönemde eskiye ait kavramların, tanımlamaların, bakış açılarının değiştiğini ve dönemin kendine özgü yeni açıklamaların ortaya çıktığını görmekteyiz.

Fransız, Marksist teorisyen Henri Lefebvre ile birlikte gözler önüne serilen bu yeni dönemde neo-Marksist kuramcılar, devrimin merkezi olarak kentleri işaret eden Marksizm’in tersine burjuvazinin kentsel mekânı nasıl başarı ile kullandığını ve Engels’in öngördüğünün aksine kentin kapitalizmin nasıl ayakta kalmasını sağladığını vurgular (Şengül, 2001: 14). Bu kapsamda, özellikle gündelik hayata sahne olan kentsel mekân “deneyimlenen mekân” olarak Lefebvre’nin araştırma nesnesi haline gelir ve kentsel gelişme sermaye birikim süreçleri içinde tekrar sorgulanır (Iavarone, 2019: 1). Bu anlamda bu bölümde öncelikle dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerine yer verilmiştir. Daha sonra 20. Yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıkan neo-marksist kuramcılar Lefebvre ve Harvey öncülüğünde ortaya konan “mekânın üretimi” ve “kent hakkı” kavramları ile Castells öncülüğünde yeni kent sosyolojisinin diğer iki önemli temaları “kolektif tüketim” ve “yeni toplumsal hareketler” açıklanmıştır. Castells kent sorununa “emek gücünün yeniden üretimi, kolektif tüketim” gözlüğüyle bakarken Harvey’in ilgi alanı “sermayenin yeniden üretimi ve kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapıyı çevrenin” önemidir.

2.2.1. 20. Yüzyılın İkinci Yarısı Sosyo-Ekonomik Durum: Neo-Liberalizm, Post-Modernizm, Çok Kültürlülük

20. Yüzyılın ikinci yarısı olarak adlandırılan dönem 1945-1970 ve 1970-1990 olmak üzere iki periyoda ayrılmakla birlikte ilk dönem Keynesyen ekonomik modelin hâkim olduğu dönem iken 1980 sonrası ikinci periyotta küreselleşme ve neo-liberal ekonomi politikaları tüm yönleriyle dünyadaki üretim ve emek örgütlenmelerine damgasını vurur. Bu değişim dünyada coğrafi-mekânsal sınırların ve hiyerarşilerin yeniden yapılandığı dolayısıyla kentlerin işlevlerinin bu yeni iş bölümü ve ölçekler çerçevesinde biçimlendiği bir değişimdir (Brenner ve Keil, 2013). Dolayısıyla

sermayenin mekânı keşfi ve kentin bir meta olarak kâr aracı durumuna gelmesi Marksizm'in kenti bir yüzyıl sonra tekrar incelemesine neden olmuştur.

Neo-Marksist kent kuramcılarının teorilerini dönemin konjonktürüne göre değerlendirebilmek için öncelikle dönemin sosyo-ekonomik koşullarını ve değişim dinamiklerini açıklamak gerekir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların sonlarına kadar süren ve kent-devlet ilişkisinin öncelikli olarak emeğin yeniden üretim sürecinde kurulduğu yıllar olan ilk dönem ile sermayenin yeniden üretimi ile açıklanan 1980'li yıllarda başlayıp halen süren ikinci dönem olmak üzere iki temel dönem tespit etmek mümkündür.

2.2.1.1. 1945-1970 Döneminde Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kapitalist sistemin egemen olduğu ülkelerde yeni bir ekonomi-politik yapı ortaya çıkar. 1929-1945 yılları arasında emekleme döneminde olan bu yapı; Keynesçi devlet müdahaleciliği, fordist üretim ve birikimin yaygınlaşması, refah devleti ve bağımsızlıklarını savaş sonrası süreçte kazanan az gelişmiş ülkelerin ulusal kalkınmacılık ve demokrasi yoluyla modernizasyonu gibi temellere dayanmaktaydı (Doğan, 2002: 7). Bu yeni ekonomi-politiğin sebebini 1929 krizinden kurtulma arayışı, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, yükselen ve krize giren emek-sermaye çelişkisi oluşturmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen bu dönemde birikim sürecinin ana aktörü olarak refah devleti sahneye çıkarken, gelişmiş ülkelerde Keynesçi birikim stratejileri, azgelişmiş ülkelerde ithal ikameci sanayileşme modeli olarak uygulamaya geçmiştir (Şengül, 2003: 190). Bu dönemdeki kentsel gelişimin merkezinde emek gücünün yeniden üretimi fikri vardır.

Arz fazlalığının talebi karşılayamaması devletin kamu harcamalarını ve yatırımlarını artırarak izlenen kamu politikaları emeğin yeniden üretilmesi şeklinde olmuştur. Dolayısıyla altyapı yatırımları, eğitim, sağlık, konut gibi hizmetler refah devleti tarafından üstlenilerek arz-talep dengesinde talebi artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir (Harvey, 1985). Bu anlamda devletin kentsel alana yoğun müdahalesi yerel devletin güçlenmesine neden olmuş eğitim, sağlık, konut gibi toplumsal üretim politikalarının devlet eliyle sürdürülmesi kapsamlı bir yerel devlet örgütlenmesini zorunlu kılmıştır (Ayman Güler, 2016).

Sosyal, refah devletinin altın çağı olan 1950'ler ve 1960'lar döneminde devlet, kilit rol üstlenerek piyasa başarısızlıklarını düzeltmek, ekonomik verimliliği artırmak, büyümek ve istikrarı sağlamak için kamusal yatırımları artırmış ve eğitim, sağlık, konut gibi alanlara yatırım yapmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren, ulus devletin üst versiyonu olan refah devleti ve onun ekonomik üretim biçimi olan fordizm, kapitalizmin kârlılık ve verimlilik ilkelerine artık cevap veremediği gerekçesiyle tartışılmaya başlanmıştır. Fordizm, Keynesçilik, refah devleti, ulusal kalkınmacılık sacayaklarına oturan ekonomi-politik yapılanma 1970'lerde gelişiminin sınırlarına dayanmış ve verimlilik potansiyelini tüketerek krize girmekten kendini kurtaramamıştır (Doğan, 2002: 13). Krize giren refah devletinin 1970'li yıllardan sonra İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan'la beraber neo-liberal reçetelerle altın çağı kapanmıştır.

Teori dünyasındaki değişimler ile toplumsal ve ekonomik alanlardaki hızlı gelişmeler birbirine paralel ilerler. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarıma dayalı bir ülke olan Fransa'da maddi ve materyal modernleşme hızla gerçekleşir. Kentli ve endüstriyel bir ülke haline gelen ve ekonomik anlamda bolluk yaşayan Fransa'da hayat tarzlarında da değişiklikler olur. Bundan dolayı yeni kitle kültürü biçimlerini, tüketim toplumunu analiz eden farklı toplum teorileri ortaya atılır (Best ve Kellner, 2016: 38-39). Savaş sonrası artan göçler, ekonomik ve kentsel büyüme, kentleşme ve tüketim hız kazanmıştır. Bu doğrultuda iyileşen ulaşım olanaklarına, kapitalist birikim ve üretim süreçlerinin esnekleşmesine, dayanıklı tüketim mallarının artışları gibi nedenlere bağlı olarak kentler çevreye doğru genişleyerek bahçeli, müstakil ev ve yeşil alan ağırlıklı mahallerin gelişmesi biçimde gerçekleşen yörekentleşme ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerle, özellikle gayrimenkul ve inşaat piyasası çok canlı olmuş ve ekonomik büyümenin en önemli destekleyicisi olarak işlev görmüştür (Gül ve Ergun, 2012: 280). Yani sermaye, insanları kentte tutmanın kârlı ve/veya yararlı olduğunu düşünmediğinden ancak yine de kentli işçilere ihtiyaç duyduğu için onları kırsala geri göndermeden yeni, ara bir alan olarak banliyöler, yörekentlerde de yüksek binalar inşa edilmiştir (Castells, 2002: 13).

1960'lardaki ve 1970'lerdeki dinamikler ise Chicago Okulu'na anlam veren dinamiklerden çok farklıydı: Toplumsal veya kültürel entegrasyon artık ana sorunlardan biri değildi. Yeni toplumsal hareketler, cinsiyet eşitsizliği, hem Batı'da hem de Üçüncü Dünya'daki siyahi hareketler, yurttaşlık haklarının eşitsizliği gibi

sorunlar ön plana çıktı. Bununla beraber kadının rolünün ön plana çıkmasıyla feminist hareket büyümüş ve kadın hareketi ile işçi hareketi arasındaki ilişki üzerine pek çok yazı yazılmaya başlamıştır. Chicagocu perspektif coğrafi ve ekolojik determinizm ile mekân düzenlemelerindeki devlet etkisi karşısındaki körlük eleştirilere neden olmuştur. Yapısalcılığın yükselişi sosyal bilimlerin genelini etkilediği gibi kent araştırmalarını da etkiler. Toplumsal değişime ve dönüşüme bakıldığında savaş sonrasında artan refahla yaşanan bolluk toplumuyla bağlantılı olarak tüketim toplumu ve kitle toplumu araştırmaları yapısalcılıkla iç içe gelişerek kent araştırmalarıyla bütünleşir (Arlı, 2012: 140).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeleşme sürecine paralel olarak Üçüncü Dünya hareketleri sonucu yeni uluslar bağımsızlıklarını kazandılar ve yeni devlet kurdular. Dolayısıyla “üçüncü dünya” ve “gelişmekte olan ülkelerin” hızla kentleşmesi üzerine de yeni bir alan meydana geldi. Özellikle gelişmekte olan ülkeler 1950-1980 döneminde artan kentleşme oranlarıyla hızlı bir kentleşme sürecine girdiler (Arlı, 2012: 140).

Chicago Okulu'nu etkileyen modern dönem, imparatorlukların yıkılıp yerine ulus-devlet öncülüğünde parlamentoların belirmesi sonrasındaki İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği zamana kadar gelen dönemi karşılamaktadır (Kahraman, 2021: 16). Bu dönemde ulus-devletlerin farklı olanı “patolojik” olarak gördüğü bir dönemdeki kent deneyiminden çok kültürlü bir dünyadaki kentsel deneyimin çeşitliliği, farklı kimliklerin kamusal alanda görünür olması, kimlik temelli hak taleplerinin artması nihayet sosyal bilimler tarafından kabul edilerek Batı'nın empoze ettiği etnosentrik modernleşme teorisi diskalifiye edilmiştir. Farklı kültürler, farklı topluluklar, farklı anlayışlar ve alternatif düşünceler sosyal gruplar arasında müzakere edildiğinden tek bir kültüre entegrasyon kavramı tamamen geçersiz görünmekteydi (Castells, 2002: 13). ABD'de başlayan ve yurttaşlık haklarından mahrum olan siyahlar toplumsal ekolojinin (Chicago'nun) dayattığı asimilasyon açıklamalarını ve teorilerini çürüttüler. Irkçılıkla mücadele için tabandan gelen yurttaşlık hareketinin etkisiyle, kentsel farklılıklar ve çeşitlilik üzerine demokratik perspektif güçlendi (Arlı, 2012: 141).

2.2.1.2. 1970-1990 Döneminde Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum

1945-1960 döneminde altın çağını yaşayan refah devletinin yükselişi, sanayi sermayesinin kriziyle beraber 1970’li yılların son döneminde İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de Ronald Reagan ve Çin’de Deng Xiaoping öncülüğünde gerçekleştirilen neo-liberal reçetelerle sona ermiştir. Bu çerçevede, önceki dönemin hiyerarşik ve merkezîyetçi kitlesel üretim modeli olan fordizmin yerine Japon tipi; esnek zaman, mekân ve uzmanlaşma sacayaklarına oturan post-fordist üretim tarzı uygulamaya geçilmiş, kas gücünün yerini bilgi almıştır (Şengül, 2003: 182). Bu yeni sistemde Harvey’in (1985: 267) işaret ettiği gibi; “*emekle sermaye arasında kurulan Keynesçi uzlaşmanın devre dışı kalması*” amaçlanmıştır. Refah devleti döneminde toplumsal üretimden kâr sağlayan sanayi sermayesinin birinci çevriminde biriken sermaye yeniden döngüye katılamayıp yatırıma çevrilemediği için bu çevrimde oluşan aşırı birikim krizini çözecek yegâne yol olarak birinci çevrimdeki aşırı birikimin toplumsal yeniden üretime, ikinci çevrime aktarılması fikri öne sürüldü. Bununla beraber ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıyı çevreye yönlendirildi ve yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak sermaye krizinin çözülmesine yardımcı oldu (Harvey, 2007a).

Ulus-devlet sınırlarından kurtulan sermayenin küresel ölçekte akışkanlığını sağlamak adına yapılan altyapısal dönüşümler beraberinde devlet yapısında, ekonomik modellerde, sosyal ilişkilerde, kültür gibi pek çok alanda da dramatik değişimlere sebep olmuştur. Önceki dönemin aktörü olan ulus-devletin modernizmi, yerini küreselleşmeye ve post-modernizme bırakmıştır. 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın ilk yarısına egemen olan modernizm ile 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra egemen kültür olan post-modernizm karşılaştırmasını kent plancıları üstünden açıklayan Harvey’e (1997: 59) göre; modernizm kapalılık, bütünsellik, hiyerarşi ve merkez üzerinden hâkimiyet kurmayı tercih ederken post-modernizm anarşiyi, değişimi, dağılmayı ve yerelleşmeyi temsil ederek modernizmin dayattığı üst-dil, üst-anlatı ya da üst-teori olabilecek tüm fikirleri bütünüyle reddeder.

Modernist kent planlamacıları, gerçekten de bilinçli olarak bir ‘kapalı biçim’ tasarımı aracılığıyla, metropol üzerinde bir ‘bütünsellik’ olarak ‘hâkimiyet’ kurmayı hedeflerken, post-modernistler kentsel süreci, ‘anarşi’ ve ‘değişim’in bütünüyle ‘açık’ durumlarda ‘oyun’ oynadığı denetlenemez ve ‘kaotik’ bir şey olarak görme eğilimindedirler. (...) Her şeyden önce, Foucault ve Lyotard gibi yazarların, her şeyin birbirine bağlanmasını ya da temsil edilmesini sağlayacak bir üst-dil, üst-anlatı ya da üst-teori olabileceği fikrini bütünüyle reddettiklerini görüyoruz (Harvey, 1997: 58-60).

Modernist kültürün kitlesel üretimine karşı post-modern mimar ve kent tasarımcısı, farklı bireylerle kişiselleşmiş biçimde iletişim kurarak farklı durumlara, işlevlere ve “zevk kültürlerine” uygun ürünleri hazırlama gibi her türlü zevke kişiselleştirilmiş şekilde hizmet etmeye başlamıştır (Harvey, 1997: 95).

Modern, kalkınmacı refah devletinin ekonomi alanında dayandığı fordist üretim ve örgütlenme modeli yerini kişiselleştirilmiş, bireye özgü, siparişe dayalı esnek zaman ve esnek mekân üzerine kurgulanan post-fordizme bırakmıştır. Fordizmin kitlesel üretiminin temel düzenleyici kurumu refah devletiyken post-fordizm üretim sürecinde otomasyon temelinde yeniden yapılanma söz konusu olmuştur (Özer, 2005: 395). Üretim alanında post-fordist ekonomi modeli geçerli iken siyasal alanda yeni sağ düşünce egemen olmuş, politik-ekonomik pratikler teorisi olarak neo-liberalizm yükselişe geçmiştir. 19. yüzyıl liberalizminin 20. yüzyıl yorumu olarak değerlendirilen neo-liberalizm insan refahını özel mülkiyet hakkına dayandırarak özgürlüğün güvencesini piyasa ekonomisi olarak görür.

20. yüzyılın ilk yarısında devletin büyümesinin ve her alana müdahale etmesinin hem bireysel hem de toplumsal özgürlükleri kısıtlayıcı hale getirdiğini savunan bu düşünce, devletin görevinin yalnızca özel mülkiyet haklarını güvence altına almak ve piyasaların düzgün işleyebilmesini sağlamak için gerekli kurumsal yapıyı oluşturmak ve onu korumak olduğunu vurgular. Neo-liberal düşünceye göre devlet bürokratikleşmiş hantal yapısı ile var olan kaynakların büyük bir bölümünü israf etmiştir bu yüzden kamusal faaliyet alanlarının küçültülmesi, küçültülen bu alanlarda dahi özel sektör yönetim anlayışını uygulaması gerekmektedir (Ayman Güler, 2016: 51).

Dahası, eğer herhangi bir kamusal hizmet alanında (çöp yönetimi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb.) piyasalar mevcut değilse ve gerekiyorsa devlet eliyle, yaratılmalı ama daha sonra devletin piyasaya müdahalesi en alt sınırdaki tutulmalı ve devlet, bu alandan çekilerek yerini özel sektöre devretmelidir. Harvey’e (2015a:10) göre; 1970’lerden beri her yerde politik-ekonomik düşünce ve pratiklerde neoliberalizme güçlü bir yöneliş olduğu için düzenleyici önlemlerin sınırlandırılması, özelleştirmeler ve devletin pek çok sosyal hizmet alanından çekilmesi, artık olağan şeyler haline gelmiştir.

Devlet-kentsel alana müdahale ilişkisinde iki temel politika değişikliği ön plana çıkmaktadır: Bunların ilki kentsel hizmetlerin sağlanmasından devletin hızla elini çekerek sektörler üzerindeki kontrol etme yetkisini ve düzenleyici önlemlerini sınırlandırması (deregülasyon) iken diğeri eğitim, sağlık, ulaşım, barınma gibi pek çok sosyal hizmet alanından adım adım çekilen devlet yerine hizmetin sağlanmasını ihale ve benzeri yöntemlerle özel sektöre devretmesi ve özelleştirmenin önünü açmasıdır (Şengül, 2003: 194). Başka bir deyişle bu değişimler refah devletinin çözüldüğünün kentsel düzlemdeki yansımalarıdır. Bu dönemde kademe kademe su, çevre temizliği, ulaşım, konut gibi yerel halkın kolektif tüketim alanlarında özelleştirmelerin olduğu ve yerel halkın ortak gereksinimleri olan mal ve hizmet üretimlerinin piyasa mantığına göre üretildiği veya taşeronlaştırıldığı gözlemlenir (Doğan, 2002: 22). Bu şekilde devlet bazı faaliyetlerden fiyat ve ücret denetiminden vazgeçmekte, sübvansiyonları kaldırmakta, kamu tekellerine son vermekte kira ve işsizlik yardımı gibi uygulamalardan yani emeğin yeniden üretilmesine yönelik müdahaleden dereceli olarak uzaklaşmaktadır.

Bir önceki dönemde 1. çevrimde üretimin kendisi kârlı olduğu için toplumsal üretime emeğin yeniden üretilmesine yatırım varken devlet, kentsel alanda da altyapı hizmetlerini işgücü lehine düzenlemekteydi. Fakat 1970'lerden sonra kârlı olmamaya başlayan sanayi ve 1. çevrim, para üretim koşullarında yoğunlaşarak kendisine kurtuluş yolu arar. 2. çevrimde yapılı çevre yani otoyollar, köprüler, ulaşım hizmetleri, altyapı hizmetleri kârlı olduğu için devlet buradan elini çekerek bu alanı özelleştirir ve sermayeye devreder. Üretimin altyapı koşullarına yatırım yapan sermaye, kolektif tüketim alanlarını metalaştırır (Castells, 1977; Harvey, 1985). İleri kapitalist ülkelerdeki bu politika değişiklikleri ve refah devleti uygulamalarındaki gerileme, iç-kent bölgelerinde çöküntüleşmeye, suç oranlarında artışa ve yeni yoksulluk biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Soylulaştırma politikalarının devreye girmesiyle kentsel rantların sermaye çevrimine dahil edilme süreci hızlanmıştır.

Tüm bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda devletin kentsel hizmetlerden elini çekmesi kenti bir meta, bir mübadele değeri olarak gören sermayenin kent merkezini keşfetmesine ve dolayısıyla yatırımlarını buraya kaydırmasına neden olmuştur. Chicago Okulu döneminde fabrikaların ve dolayısıyla işçi konutlarının yeri olan kent merkezleri bu dönemde birer üretim alanı olmaktan çıkarak yeniden üretim alanı yani kolektif tüketim alanlarına dönüşmüştür. Sanayiden

finans sektörüne olan kayış yönetim bürolarını, finans akış kontrol yerlerini de kent merkezinde tutarak eski sakinlerin kent çeperlerine doğru kaymalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla çöküntü alanlardan oluşan eski kent merkezlerinin yeniden yatırım için cazip hale gelmeye başlaması mekânsal ve toplumsal ayrışmalara yani 1945’li yıllarda yaşananlardan farklı olarak yeni nesil soylulaştırmaya neden olmuştur (Şen, 2005). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile post-fordist üretim tarzının getirdiği esnek uzmanlaşma, esnek zaman ve yeni çalışma ilişkileri işletmelerin, fabrikaların merkezden çevreye kayması, kent merkezlerinin sanayisizleştirilme süreci kentsel nüfusun dengelerini önemli ölçüde bozarak toplumsal yapıda ve kültürde değişimler yaratmıştır (Uysal, 2006: 79).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yatırımın kent merkezinden çekilerek banliyölere kayması ve banliyölerdeki mülkiyetin değerlenmesi sonucu kent içi alanların göçmenlere ve yoksul kesime kalmasıyla oluşan mekânsal ayrışma, 1970’lerden itibaren bu altyapısal değişimler çerçevesinde, tersine işleyen bir boyut kazanmıştır. İlk belirtileri ileri derecede sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan bu yeni ikinci dalga soylulaştırma ve ayrışma modelleri, kent merkezinin yeniden yatırım için cazip hale gelmesine, sanayinin şehir dışına taşınması ile kent merkezinde ya da kent merkezine yakın alanlarda yerleşmeye başlayan, yeni kapitalist ilişkilerin ürünü olan yeni bir orta sınıfın ortaya çıkmaya başlamasına neden olmuştur (Şen, 2005: 132).

2.2.2. Henri Lefebvre ve Toplumsal Ürün Olarak Mekân

Chicago Okulu'nun ardından 1960'lı yıllarla beraber mekân analizleri politik-ekonomik yaklaşımlarla yapılmaya başlanmış ve Henri Lefebvre, eleştirel kent sosyolojisinin ve kentsel politik-ekonominin öncüsü olarak mekânın toplumsal üretimi ve toplumun mekânsal yeniden üretimi temel argümanları çerçevesinde kent kuramlarına yeni bir soluk getirmiştir (Kaygalak, 2007: 15).

Bir kuram, bir kavram, bir metin üretildiği yerin kültürel, sosyal, entelektüel alanlarından beslenir ve üretildiği konjonktürün kodlarını taşır. Bir teorisyen kendi üretim alanından çıkarılarak uluslararası anlamda kullanılmaya başlanmış ise okuyucuların da farklı bir çevrede; ulusal, entelektüel kodlarda yetişmiş olmalarından dolayı kavramları, teorisyeni yeniden yorumlamak yanlış anlamalara neden olabilir (Bourdieu, 2002: 4). Bu yüzden dönemin çalışmalarını anlamlandırırken mutlaka beslendiği entelektüel alanın okuması da yapılmalıdır. Aksi takdirde kavramlar eksik ve kırılabilir olur; metni ya da kavramları yeniden yorumlamak zorlaşır (Yarım, 2021: 16). Bu nedenle bu bölümde Lefebvre'nin kuramını anlayabilmek için öncelikle düşünsel arka planı, metodolojisi verilmiş daha sonra bu bağlamda kent üzerine olan fikirleri tartışılmıştır.

2.2.2.1. Lefebvre'nin Düşünsel Arka Planı

1924'te kurulan ve aralarında Henri Lefebvre, Georges Friedmann, Paul Nizan, Georges Politzer, Pierre Morhange ve Norbert Guterman'ın da bulunduğu *Philosophies*, günümüz Fransa'sındaki ilk yenilikçi Marksist teorisyen grubu olarak kabul edilmektedir. Akranlarından farklı olarak, *Philosophies*, Fransız akademik geleneğinin yerleşik Kartezyen düşüncesini reddetti ve başlangıçta dini mistisizmi tüm bilgi ve eylemin anahtarı olarak benimsedi. Grubun her şeyi kapsayan bir bilme yöntemi arzusu, onları klasik Alman idealizmini, özellikle de Schelling ve Hegel'in eserlerini keşfetmeye yöneltti. Sonunda Pascal, Spinoza ve Nietzsche'yi birleştiren aşkın bir Marksizm markasını benimsediler. Bu olağandışı entelektüel yörünge, onların uzun ömürlülüğünü tehlikeye atmasına ve etkilerini gölgelemesine rağmen, *Philosophies* grubu Frankfurt Okulu, sürrealistler ve Annales hareketi de dahil olmak üzere bu yüzyılın başlıca entelektüel akımlarına katıldılar (Burkhard, 2000). André

Breton ve Louis Aragon gibi sürrealistlerle olan teması Dada¹¹ akımına olan ilgisi Lefebvre'nin kendini egemen teorilerin, egemen siyasi düşüncelerin karşısında konumlandırmasını sağlamıştır (Harvey, 2019: 420). Öte yandan sürrealistlerle omuz omuza olması, Breton'un katkılarıyla genç yaşta Marx ile tanışmasına ve 1960'ların devrimci hareketlerine yönelik tavrında, bu hareketlere aktif katılımında önemli bir paya neden olmuştur (Bernié-Boissard, 1994: 15).

Lefebvre ve arkadaşları, felsefeyi izole edilmiş veya tamamen ihtisaslaşmış bir faaliyet olarak görmeyi reddettiler. Lefebvre, felsefeyi yalnızca bilimin ilerlemesiyle değil, aynı zamanda gündelik hayatın (*quotidien*) nitelikleriyle de açıklamak istemiştir. Fransa'nın Fas'taki sömürge savaşına muhalefetinin ilk zamanlarındaki 18 ay askerliğin ardından, iki yıl boyunca Paris'te taksi şoförlüğü yapmıştır (ki Harvey'e göre bu deneyim Lefebvre'nin mekânın doğası ve kent yaşamı hakkındaki düşüncelerini derinden etkilemiştir). Harvey'e (2019: 420) göre tüm bu deneyimler Lefebvre'nin fildişi kulesi filozofu anlayışına düşmesine engel olmuştur.

Remi Hess'e (2015: 8) göre 1930'lı yıllardaki taksi şoförlüğü Lefebvre'nin daha çok gündelik yaşamla ilgilenmesine, mekânı keşfetmesine ve dolayısıyla bir kent sosyoloğu olmasına sebep olmuştur. Şoförlüğü boyunca dinleyerek, gözlemleyerek, kentin ihmal edilmiş yönlerini keşfederek kentin teorisiyle pratiğini birleştirmiştir. Bu yüzden Ardèche'te savaş öncesi bir felsefe profesörü olarak fabrikaları gezerek, çalışanlarla sohbet ederek ve şirketleri inceleyerek somut bir mekân sosyolojisi üstünde çalışmıştır (Bernié-Boissard, 1994: 20).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Lefebvre, Fransız komünist hareketinin büyük entelektüel yüzlerinden biri haline gelmiştir. Marx'ın özellikle erken dönem yapıtları üzerine yaptığı çalışmaları, diyalektik ve tarihsel materyalist yöntemin öneminin giderek artması, faşizme karşı kolektif direniş, uluslararası anlamda örgütlenmenin solun herhangi bir ilerici hareketi için zorunlu olduğunu düşünmesi onu bu hareketin içine yönlendirmiştir. Bu dönemde oldukça üretken olan Lefebvre hızla Marx'ın fikirlerini yaygınlaştırmak için uğraştı. Stalin karşıtı parti içi muhalefete destek vermesinden dolayı 1958 yılında Parti'den tasfiye edilir. Bu kopuşun hayatında

¹¹ Dadaizm, Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan, toplumda yerleşmiş ve dominant olan anlam ve düzen kavramlarına karşı çıkarak dil ve biçimde yeni arayışları temsil eden kültürel ve sanatsal bir akımdır.

yarattığı yoğun sosyal ve psikolojik zorlukları “La Somme et Le Reste” (Toplam ve Kalan) adlı otobiyografik eserinde anlatır. Bir sosyoloji profesörü olan Lefebvre; Althusser’in yapısalcılığına, Fransız akademik hayatında egemen olan tarihselciliğe ve pozitivistliğe karşı argümanlar geliştirir. Marksist hümanistlerden (Sartre, Merleau-Ponty) ve yapısalcı Marksistlerden (Althusser) onu ayıran şey genç Marx yapıtları ile olgun Marx yapıtları arasında bir ayrım görmemesi ve bunların birbirini tamamladığını düşünmesidir (Harvey, 2019: 423).

1960’larda Lefebvre, Mayıs 1968 hareketinin başlayacağı¹² Strasbourg ve Nanterre’de, Paris banliyölerinin kenar mahallelerinde kurulan bu üniversitelerde sosyoloji profesörü olur. Hess’e (2015: 8) göre, Nanterre’nin gecekonduların ortasında kurulmuş bir fakülte olması çarpık kentleşmenin ortaya koyduklarının ve militanlığın öğrenilmesi açısından çok önemlidir. Bernié-Boissard’ın (1994: 20) da aktardığına göre, Lefebvre’nin Nanterre Üniversitesi’nde öğrencilerine söylediği ilk şey “Saint Lazare istasyonunda trene binip Nanterre Üniversite kompleksindeki La Folie durağında gittiğinizde pencerenizden gördükleriniz modern dünyanın ve toplumsal tabakalaşmanın tamamen ifşasıdır” olmuştur. 1960’ların sonunda ve sonraki on yılda kırsalın çöküşünü gözlemleyen Lefebvre, kent sosyolojisi çalışmaları için kırsalı terk eder ve sosyolojik üretimini yoğun olarak kente kaydırır. Nanterre’de bir sosyolog ekibine liderlik ederken kentle ilgili yedi yıl içinde yedi kitap yayınlar (Hess, 2019: 12). Bu diziye 1968 yılında “Şehir Hakkı” (Le Droit à Ville) ile başlar. Bu eserinde kullanım değerinden yoksun bırakılmış ve sadece değişim değeri bulunan kentsel toplumun oluşum ve büyüme tarihini vurguladığı bir kent kavramı geliştirir. Hemen arkasından 1970 yılında önce “Kırsaldan Kentsel” (Du Rural à la Ville) daha sonra “Kentsel Devrim” (La Révolution Urbaine) kitabını yayınlar. Kentsel Devrim’de Lefebvre, mekânın kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çatışma üzerine olan

¹² Henri Lefebvre’nin Nanterre Üniversitesi’nde öğrencisi olan Remi Hess’e (2015: 8) göre Mayıs 68 hareketi Lefebvre öncülüğünde Nanterre Üniversitesi’nde başlamasına rağmen Fransa’nın “elit üniversitesi” olan Ecole Normal Supérieur’deki Althusser’e, Lévi-Strauss’a, Foucault’a atfedilmesi doğru değildir. O’na (2009: 8) göre Mayıs hareketi “elit okulların” değil “yığınların” işidir ve bunun öncüsü “Şehir Hakkı”nı kaleme alan Henri Lefebvre’dir. David Harvey’in öğrencisi olan Merrifield’a (2019: 187-188) göre ise 1968’in Mayıs günlerinde manifestolar Paris sokaklarını bastığında Nanterre sosyoloji profesörü Lefebvre beklenmedik bir şekilde ayaklanmayı sadece ilkesel olarak desteklemiştir. Lefebvre’e göre zamanlama yanlış ve hareket olgunlaşmamıştır. Bu yüzden Lefebvre eski öğrencileri tarafından bir zamanlar teoride öğütlediği şeyleri şimdi pratiğe dök(e)mediği için ikiyüzlü ilan edilir. Bu yüzden Mayıs 1968 hareketinin kazanımı itibarı beklenmedik şekilde artan Ecole Normale Supérieur’lü Louis Althusser’dir.

fikirlerini yeniler. 1972 yılında “Marksist Düşünce ve Şehir” (La Pensée Marxiste et la Ville) eserini yazdıktan sonra hepsini sentezleyen ve taçlandıran “Mekânın Üretimi” (La Production Espace) (1974) adlı kitabı yayımlar.

2.2.2.2. Lefebvre’nin Bilim Yapma Metolojisi: Hümanist Marksizim

Henri Lefebvre’nin metodolojik yöntemi, şimdiki zamandan başlayıp geçmişe gitmek ve böylece mevcut durumun içinde yer alan tüm olası şeyleri keşfetmekten oluşan tekil bir metodolojidir. Lefebvre (1953: 154) gerileyerek (régressive) ilerleyen (progrressive) yöntem olarak adlandırdığı bu bilim yapma metodolojisini ilk olarak “Kırsal Sosyolojinin Perspektifleri” (Perspectives de la Sociologie Rurale) adlı makalesinde açıklar. Öncelikle şimdiki zamanı öncülleyen dinamikler başlangıç noktası olarak alınır, ardından durumu açıklamak ve geliştirmek için süreç tersine çevrilir. Lefebvre’ye (2019b: 93) göre bu yaklaşım Marx’ın temel yöntemsel metninde önerdiği şeydir. En gelişmiş toplum olan burjuva toplumundaki toplumsal ilişkileri açıklayan kavramlar aynı zamanda bütün geçmiş toplumların yapısını ve üretim ilişkilerini kavramayı sağlar. Lefebvre (1953: 134) “gerileme-ilerleme” yöntemini üç başlıkta açıklar:

1) Açıklama (descriptif): İlk adım gözlem yapmaktır. Ancak bu gözlemi bireylerin deneyimi ve genel bir kuram tarafından bilgilendirilmiş bir bakış açısıyla yapmak gerekir. Öncelikle sahada katılımcı gözlem biçiminde ilerleyen bu süreç daha sonra anket tekniklerinin dikkatli kullanımı (mülakatlar, anketler, istatistikler) ile geliştirilmelidir.

2) Geriye Dönük Çözümleme (analítico-régressif): Bu adım açıklanan gerçekliğin analizi ve tarihlendirme çabasıdır. Şimdiyi üreten mekânsal ve zamansal koşulları ortaya koyan retro bir yaklaşımdır.

3) Tarihsel Genetik Çözümleme (historico-génétique): Önceden belirlenen yapılara dair değişikliklerin sonraki gelişmelerle (iç veya dış) ve tabi olunan bu yapılarla incelenmesidir. Bu adımda genel sürecin bir parçası olarak oluşumların ve yapıların genetik olarak sınıflandırılmasına yönelik çaba harcanması gerektiği öne sürülür. Şimdiyi bulmak için açıklığa kavuşturulmuş, anlaşılmış bir çaba ile daha önce açıklanan gerçeğe dönmek gerekir.

Lefebvre bu yöntemle beraber bireylerin günlük hayattaki pratik eylemlerinin içeriklerini, sonuçlarını ve bu pratiklere toplumsal bir karakter kazandırdığı yolları analiz ederek soyutlaştırır. Bu analitik metot toplumların evriminin ve olası dönüşümlerini ileri ve geri bir şekilde aydınlatılmasına izin verir; açıklığa kavuşturulmuş ve anlaşılmış olarak “şimdiyi bulmayı” hedefler. Tümevarım yöntemi ile günlük hayatta, reelde yaşanan somut deneyimleri gözlemleyip araştırma nesnesi yapar ve bu yaşanmışlıklar ile teoriyi birleştirir. Formel mantığın (biçimin), içeriği yani praksi (eylemi) boşalttığını dile getirerek Chicago Okulu’nun pozitivist yöntemini ve yapısalcı Marksist yöntemleri yetersiz bulan Lefebvre, yöntem olarak hareketi ve çelişkileri içinde barındıran diyalektik mantığı önerir (Dieuaide, 1994: 75). Lefebvre’in projesi, günlük hayatın yeni ve her şeyi içine alan kapitalist hâkimiyet modeli olarak gördüğü şeye karşı şehircilik hakkında insanı özne kabul ederek radikal eylemi teşvik edecek birtakım fikirler ortaya koymaktır. Oysa Althusser’in öncüllüğündeki yapısalcı, determinist Marksizm bilinçli insan öznelerinin verimliliğini reddederek aynı zamanda radikal eyleme yönelik potansiyelin de reddedilmesine neden olur ve var olan burjuva teorilerine hizmet eder (akt. Saunders, 2013: 177).

Dolayısıyla Lefebvre’ye (akt. Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018: 304) göre; yapısalcı Marksistlerin ortaya koyduğu öznenin kategorik tanımlarının yanı sıra modern matematikçilerin saf zihinsel mekân tasarımı da bireyi olduğu kadar mekânı da pasifleştirmektedir. Her iki düşünce ve ele alma biçimi mekânı düşselleştirerek edilgenliğe mahkûm etmektedir. Bir yanılsama olarak mekâna ‘özne’den (birey) bağımsız, ayrı bir nesne gibi yaklaşılması onu ikincil, bağımlı ve kısmen görünmez kılarken ironik olarak da fetişleştirir. Bu bağlam içinde mekânı bütünüyle bilimsel bir nesne olarak sunan ve matematik kadar kesin ve objektif olduğunu iddia eden bir kentsel planlama anlayışı mekânın doğasında bulunan siyasal karakterin reddine dayanır ve sadece teknik bir müdahale olarak ortaya çıkar (Lefebvre, 1976a: 30).

Dolayısıyla Lefebvre’ye (1965: 31) göre; eş zamanlı olarak yavaş ve ani değişimlere uğrayan kent bir bütündür. Diyalektik olarak incelenen kent hem toplumsal hem kişisel günlük deneyimler hem de siyasi, kültürel, ekonomik aidiyetler aracılığıyla inşa edilir. Bireyin ve toplumsalın kenti oluşturmaya karşılık kent de bireyi inşa eder. Bu yüzden zaman içinde geçirdiği değişime göre kentin durumunun incelenmesi bir coğrafya, politik-ekonomi, tarih, sosyoloji ve hatta biyo-coğrafyanın

mesalesidir. Kentin toplumla ilişkisini bir bütün olarak anlayabilmek için bu uzmanlaşmış bilimlere bir bütün olarak referans vermek gerekir. Lefebvre'nin sözünü ettiği bu ikili yapıyı anlayabilmek için biçim ve içerik, düşünce ve gerçeklik arasındaki diyalektik ortaya konmalıdır. Kentsel form; olayların, algıların, gerçekliğin tüm unsurlarının eşzamanlılığına dayanır ki bu eşzamanlılık, her şeyin kendi etrafında ve toplumsal olarak bir araya gelmesini ayrıca yapıt¹³ (oeuvre) ve ürünün (product) karşılaşmasının mekânı olarak kentsel toplumu içerir.

Lefebvre bir yandan idealizm ve rasyonalizmin diğer yandan yapısalcılığın başarısızlıklarından kaçınmaya çalışarak “modern dünya”nın analizinin ve eleştirisinin başlangıç noktasını yenilemeyi amaçlamaktadır. Yeterince anlaşılmayan yeni sosyal fenomenlerin ayırt edilmesi ve bunlarla ilgili bilgi üretilmesi için araştırmacının gerçek dünyaya dikkat etmesi, ona “bağlı kalması” yöntemin ilk adımı olarak sürekli bir zorunluluktur. Yani Lefebvre'ye (akt. Dieuaide, 1994: 73) göre Marksizmin kavramlarını alıp onlardan yararlanmalı, onları sınavarak mevcut durum ve olguları analiz etmeye girişilmelidir.

2.2.2.3. Lefebvre ve Toplumsal Ürün Olarak Mekân

Kenti hem politik-ekonomik açıdan hem de toplumsal bir ürün olarak inceleyerek mekân analizine farklı bir yaklaşım getiren Lefebvre'ye (1972) göre üç önemli dönüm noktası dolayısıyla her bir dönüm noktasının oluşturduğu ‘tarım’, ‘sanayi’ ve şu anda tam ortasında yer alınan ‘kentleşme’ olmak üzere üç ayrı dönem vardır. Teoride ve pratikte nihai ilerleme sürecini Lefebvre aşağıdaki eksenle belirtir:

Politik Şehir → Ticari Şehir → Endüstriyel Şehir → Kritik Alan
(Kentleşme Dönemi)

Bu eksenle Lefebvre (2019a: 20); ticari şehirden endüstriyel şehre ilerlerken kırsallığın kentselliğe doğru geçiş yaptığına şahit olur; endüstriyel şehirden kritik alana yani son dönem olan kentleşme dönemine geçildiğinde kentsel yoğunlaşmanın arttığını, kent dokusunun (tissu urbain) genişlediğini ve kırsal olanın kentsel olana bütünüyle tabi hale geldiğini açıklar. Farklı toplumsal ve politik bağlamlarda gelişen

¹³ Lefebvre (2019b: 97); yapıt ve ürün arasında diyalektik bir ayrım yapar. O'na göre yapıt; doğaya ait olan, yeri doldurulamaz, biricik, mübadele edilebilir olmayan ve kullanım değeri önemsenirken diğer tarafta ürün; insan üretimidir, tekrarlanabilir, standardize edilebilir ve kullanım değeri değil değişim değeri ön plandadır.

“kentleşme dönemi” sanayi döneminde doğan ve buradan yola çıkan yeni bir dönemdir. Bu dönemde artık fabrikalara, üretime ev sahipliği yapan kentten; kentin kendisinin kâr sağladığı ve meta olarak bir değişim değerinin bulunduğu döneme girilmektedir.

Lefebvre, endüstri şehirlerinin artık eski şapka olduğunu bunun yerine kent toplumundan, sanayileşmeden doğan bir toplumdaki, geleneksel kentin iç yakınlığını paramparça eden, Engels’in sanayi kentinin sorunlarını taşıyan ama metropollerle beraber daha geniş kitlelerce aşılmış, sömürülmüş ve yok edilmiş bir toplumdaki söz etmek gerektiğini dile getirir. Kırsal yerler de kentsel sürecin ayrılmaz bir parçası haline gelir, sınırlarını sürekli genişleten, tarımsal yaşamın kalıntılarını durmadan aşındıran, artı değeri artırmak ve sermaye biriktirmek için her şeyi ve her yeri silip süpüren bir “kent dokusu” tarafından yutulur. Lefebvre bu kentsel doku terimini, dar anlamda sadece kentlerin yapıları çevresini tanımlamak için kullanmaz aynı zamanda kentin kırsal alan üzerindeki egemenliğinin tüm tezahürlerini tanımlamak için geniş anlamda kullanır. Bu anlamda bir tatil evi, bahçeli müstakil evler, bir otoyol ve bir kırsal süpermarket yine kentsel dokunun bir parçasıdır (Merrifield, 2021: 3).

20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran kentsel alanların popülerleşme ve yaygınlaşma dönemi pek çok kentsel sorunu da beraberinde getirmiştir ve bu kentsel sorunlar küresel sorunlara dönüşmüştür. Lefebvre’ye (1972) göre; bu dönemlendirmenin ve / veya sınıflandırmanın ne anlama geldiğini iyice anlayabilmek için tanımların, fikirlerin, kavramların ve uygulamaların değişeceğini / dönüşeceğini kabul edip yola devam etmek gerekir. Nasıl ki kırsal dönemden sanayileşme dönemine geçiş yapıldığında temsiller, fikirler, kavramlar zor bir dönüşüme adapte olduysa aynı şekilde, endüstriyel dönemden kentsel döneme geçmek için de tüm kavramları, tüm sembolleri, tüm temsilleri yeniden gözden geçirmek gerekir. Bu geçişlerde eylem, düşünceden önce gerçekleştiği için dönemi önceki döneme ait olan tahayyüller ve kavramlarla anlamlandırmaya çalışıyoruz. Oysa kentsel alana girerken zaman ve mekân tanımları dahil her şey değişmektedir. Örneğin Lefebvre’ye (1972) göre; kentsel alanın bir ayrışma mekânı olduğu klasik dönemin ve/veya sanayi döneminin kuramcıları tarafından henüz ele alınmamıştır. Oysa kırsal için ekilebilir toprağın mülkiyeti ne kadar önemliyse bu dönemde yapıları toprak mülkiyeti kentler için çok değerli olmaya başlamıştır. Çünkü “kentleşme döneminin” en önemli özelliği arazi spekülasyonları, kentlerin meta haline dönüşerek kâr getirmesi ve yapıları çevrenin özel

mülkiyet haline dönüşmesidir. Doğmakta olan kentsel toplum aynı zamanda bir tür kırsallaşmayı da içinde barındırmaktadır.

Merrifield'a (2021: 2) göre Marx'ın Hegel'i tersine çevirmesi gibi, Lefebvre de anaakım ekonomik ve sosyolojik düşüncüyü tersine çevirmekte ve "bir an, bir durum, bir araç olarak sanayileşmeyi bir kentleşme aşaması" olarak görmektedir. Bu ikili süreçte (sanayileşme-kentleşme), belirli bir dönemden sonra kentleşme, sanayileşmenin hâkimiyetini devralarak egemen hale gelir. Yani Lefebvre'ye göre, yaygın kanının aksine kentleşme bir sanayileşme aşaması değil sanayileşme kentleşmenin bir aşamasıdır. Kapitalist ekonominin temel dayanağının ne kentleşme ne de sanayileşme olmadığını, sanayileşmenin başından beri özel bir kentleşme biçimi olduğunu öne sürmektedir. Lefebvre, kapitalizmin hüküm sürmesini bol artı değer kaynağı ve büyük bir üretim aracı olan çok özel bir metayı kentsel alanın kendisini yönetmesine ve üretmesine bağlamaktadır (Merrifield, 2021: 2).

Sanayileşme sadece bugünü anlayabilmek için bir çıkış noktasıdır. Kent sanayileşmeden de önce vardır ve en seçkin kentsel yaratılar, kent hayatının en güzel yapıtları sanayileşmeden önceki tarihlerden kalmaz. Lefebvre'ye (2015: 22) göre hem Antik Çağ döneminde hem de Orta Çağ döneminde kentin kendisi de bir yapıttır yani kullanım değeri olan toplumsal, politik, kültürel hayatın merkezleriydi. Dolayısıyla paraya, ticarete, mübadeleye, ürüne (değişim değeri) tezatlık oluşturur. Sermaye ise kentsel nitelikleri mübadele konusuna dönüştürmekte ve bir yapıt olan kentin kullanım değerini yok etmektedir.

"Kent ve kentsel gerçeklik kullanım değerine bağlıdır. Mübadele değeri ve sanayileşme yoluyla metanın genelleşmesi ise kullanım değerini yok etme eğilimindedir" (Lefebvre, 2015: 24).

Bu noktada mekânın üretimindeki kasıt kapitalist örgütlenmenin gündelik hayatın tüm yönlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi ve gündelik hayatın her yönünü etkilemesidir. Dolayısıyla Lefebvre'nin projesi, kendisinin günlük hayatın yeni ve her şeyi içine alan kapitalist hâkimiyet modeli olarak gördüğü şeye karşı şehircilik hakkında radikal eylemi teşvik eden bir dizi fikir geliştirmek durumundadır (Saunders, 2013: 177). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin "modern" kapitalizmi, işyerinde sömürüyü ve yabancılaştırmayı sürdürmekteydi. Fakat artık yabancılaşma gündelik hayatın ta kendisine, iş yerlerinin dışındaki gündelik hayata, yeniden üretime (eğitim, sağlık, konut) ve serbest zamana iyice nüfuz etmişti. Tüketimden beslenmeye kadar her alanda iletişim araçları ve reklamlar yoluyla kandırmaya, devlet

bürokrasileri ve planlama daireleri aracılığıyla müdahalelerde bulunmaya, yani her köşe başında ve her ilan panosunda kendini göstermeye başlamıştır (Merrifield, 2019: 171).

Lefebvre'ye göre, gündelik hayat; örgütlenmiş ve tüketimi yönlendirilmiş toplumun sahnesi ve modernliğin temel bir ürünüdür. Küresel kapitalizmi tam anlamıyla içselleştirmiş olan gündelik hayatın ötesine kimse geçemez; gündelik hayatlar, yani gerçek zaman ve mekândaki gerçek insanların hayatları, gerçek zaman ve mekândaki başka insanlarla bir arada var olan insanların hayatları olmazsa küresel kapitalizm de var olamaz (Merrifield, 2019: 172).

Kenti politik-ekonomik olarak ele alarak eleştirel kent sosyolojisinin öncüsü kabul edilen Lefebvre, kentin düzensiz, kuralsız, plansız bir şekilde rant odaklı büyüdüğünü söyler ve bu kuralsız gelişmeyi, içine ve dışına doğru patlamalarla oluşan kentsel form olarak analiz eder (Kurtuluş, 2010: 186-187). Kent merkezlerinin yağmalanmasından ve çevre mahallelerin, banliyölerin ve yeni kentlerin gelişimini “kentleşmeden uzak” bir tür kentleşme olarak okuyacaktır (Lefebvre, 2015: 35). Bir merkez olmadan “kentlilik” diye bir şeyin olmayacağını vurgulayan Lefebvre (2015: 35-36), Fransa’daki bu banliyöleşme sürecini George Haussman dönemindeki sınıf stratejisine benzetir. Sermaye, insanları şehirde tutmanın kârlı ve/veya yararlı olduğunu düşünmediğinden (ancak yine de kentli işçilere ihtiyaç duyduğu için onları kırsala geri göndermedi), yeni, ara bir alan inşa edilmişti: yüksek binalardan oluşan banliyöler (Castells, 2002: 10).

“Kent hayatı; buluşmaları, farklılıkların karşılaşmasını, yaşam tarzlarının, şehirde bir arada var olan örüntülerin karşılıklı tanışma ve kabullerini kapsar. (...) 19. yüzyılda kent demokrasisine dönüşebilmiştir. Kent demokrasisi yeni egemen sınıfın ayrıcalıklarını tehdit ettiğinden, bu sınıf da demokrasiyi doğmasını engelledi. Nasıl mı? Proletaryayı kent merkezinden ve şehirden sürerek, “kentliliği” yok ederek” (Lefebvre, 2015: 33).

Alıntıdan yola çıkılacağı üzere Fransa’da banliyöleşmeyle beraber işçi sınıfı kendini merkezin çeperlerinde toplu konutlara doğru sürülmüş bulur. Kent merkezi de buna paralel olarak varlıklı sınıfın kontrolüne geçerek kendi aralarında bütünlüklü olan mahalleler yeniden düzenlenerek yüksek gelirli hitap etmeye başlar. Bir zamanların pürüzlü ama “kullanım değeri” olan mekânların yerini finansal sermayenin, inşaatın, turistik çıkar gruplarının rant odaklı, parıltılı “değişim değeri” olan mekânları alır (Merrifield, 2019: 184). Kentten yani üretim yerlerinden uzaklaştırılan proletaryanın yabancılaşarak kent bilincini kaybedeceğinden

endişelenen Lefebvre'ye (2015: 36) göre, 1871 yılında kurulan Paris Komünü'nün en önemli özelliği kenar mahallelere ve çevre yerlere sürülen işçilerin kent merkezine geri dönüşüyle birlikte kentlilik bilincinin geri kazanılmasıdır.

Mekânın toplumsal olarak üretildiğini söyleyen Lefebvre, bunu göz ardı eden klasik kent planlamasının, mekânı saf, apolitik, nesnel, yansız, bilimsel ve masum bir çalışma nesnesi olarak görmesini teorik değil, ideolojik bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir (Saunders, 2013: 177).

“Mekân hem politik hem de ideolojik öneme sahiptir. Çünkü homojen görünen, saf haliyle tamamen nesnel gibi görünen mekân, toplumsal bir üründür. Mekân üretimi, belirli herhangi bir ticari mal üretimine benzetilebilir. Bununla birlikte, malların üretimi ile mekânın üretimi arasında karşılıklı ilişki vardır” (Lefebvre, 1976a: 31).

Mekân, malları yönetmek ve kullanmak için alanı tahsis eden özel gruplara aittir. Burada Chicago Okulu'nun pür nesnelliğini ve bilimselliğini eleştiren Lefebvre, bir kent kuramının amacının mekânsal biçimlerin ve örgütlenmenin nasıl belirli bir üretim tarzının sonucu olduğunu ve bunların sözü edilen üretim tarzının tabi olduğu hâkimiyet ilişkilerinin yeniden üretilmesine nasıl katkıda bulunduğunu göstermek olduğunu ifade eder. Kenti kapitalist gelişmenin öznesi olarak gören Lefebvre'ye (akt. Gottdiner, 2001: 254) göre kapitalizmin ve modernleşmenin insan yaşamına yaptığı en büyük etki onları eskiden koparmasıdır. Kapitalizm ve modernleşme önce kırsal hayata daha sonra toprağa bağlı yaşam tarzına son vererek, yaşamın kentlerde yoğunlaşıp yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Kent ile kır arasındaki ilişkiyi ters yüz ederek kentin merkezi konuma gelmesine neden olmuştur. Buna göre nüfus gittikçe kentlerde yoğunlaşmış, yeni kentsel alanlar oluşmaya başlamış ve toplumsal örgütlenmeler kent içinde belirlenmiştir (Lefebvre, 2019a). Bu süreçte kendisini sürekli var ederek canlılığını korumaya çalışan kapitalizm bir mekâna yerleşir ve oraya ayrı bir işlevsellik kazandırır. Güllüpınar'a (2013: 70) göre; sermayenin mekâna farklı bir işlevsellik kazandırmasıyla artık “sermaye mekânı” ortaya çıkar ve kapitalist üretim tarzında mekân yeniden ve yeniden üretilen bir metaya dönüşür.

Bu devri-daim oluşumda metaya dönüşen mekân artık sermaye için ekonomik bir değere sahiptir. Kapitalizm her defasında içine girdiği krizleri bu kez mekânı kullanarak, kenti kendine kamuflej seçerek aşmıştır. Buna göre kent sermaye ve piyasanın tahakküm kurduğu, yeni biçimler kazandığı ve kendini maskeleydiği yerdir. Sermaye kentin her yerindedir ama hiçbir yerde olmamayı da kentte başarır.

Kapitalizm, ticari malların mekânsal bir ortamda, fabrikada üretildiği sistemden yeterince kâr sağlamadığını fark edince mekânı kendisinin kıt ve satılabilir bir kaynak olarak kullanıldığı bir sisteme çevirmiştir (Saunders, 2013: 179). Lefebvre (2019a:146) “Kentsel Devrim” kitabında bu etkiyi şöyle açıklamıştır:

“Birkaç yıl önce tahayyül edilebilen şey yalnızca mekânın içinde şu veya bu noktaya yerleşmiş olan bir nesnenin “üretimi” idi. (...) Bugün tüm mekân alım, satım ve mekânın tarafları arasındaki mübadele üzerinden ürün olarak üretime girmektedir.”

Bu nedenle Lefebvre’ye (1976b: 21) göre kapitalizm, Marx’ın “Kapital” eserinden bu yana büyümeyi başararak kendi iç çelişkilerini tam anlamıyla çözemesi de hafifletebilmiştir. Bunun nedeni de kapitalizmin mekânı işgal edebilme, mekânı üretebilme becerisidir. Kapitalizmin bugünkü var olma sebebi de metaların mekânda üretiminden “mekânın kendisinin” meta olarak üretimine geçebilmesidir. Böylelikle mekân şimdilerde kaynakları, suyu, havası ve hatta aydınlatması ile yeni “az bulunan” maddelerden biri olmuştur. Bu yeni kapitalizm çağında, mekânın metalaştırılarak amaç haline getirildiğini öne süren Lefebvre imalat endüstrisinin yerini, kapitalizmin krizden çıkmasını sağlayan yeni kapitalist üretim sisteminin ana noktalarının inşaat (gayrimenkul) ve eğlence endüstrisinin aldığını vurgular ve bu iki sektörün birleşerek sahil şeritlerini, dağlık bölgeleri boyunca kentleri ve kentleşmeyi genişlettiğini vurgular (Lefebvre, 2019a: 150).

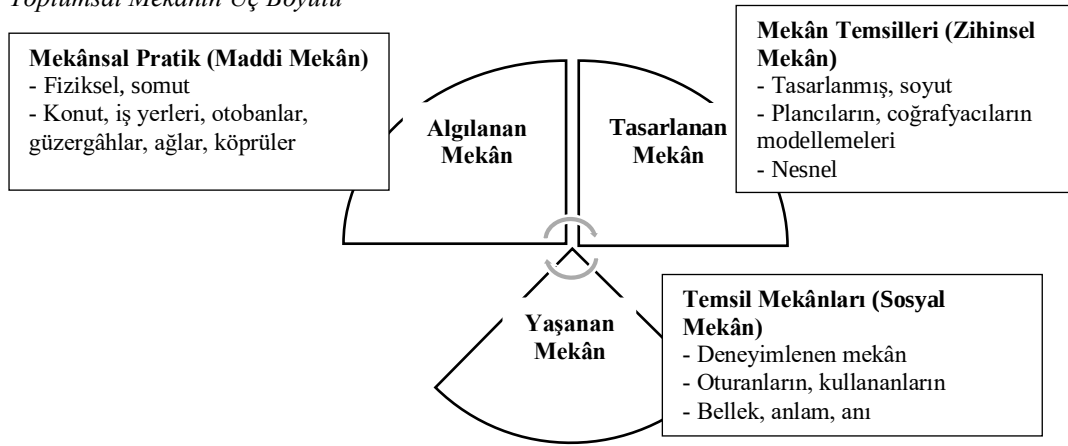
“Bu sermaye, birincil yatırım sektöründeki (üretimdeki) herhangi bir bocalamanın olumsuz etkisini azaltmak için ikincil yatırım fırsatları (mekânın kendisi) (olağan büyük üretim ve tüketim döngüsüne kıyasla yalnızca bir ek) arıyor. Amaç, konut ve arazinin pazara girmesini sağlamaktır. Strateji, emlak piyasasını normalleştirmek ve belki de sanayi üretimindeki zararı telafi edici bir yatırım sektörü olarak korumaktır” (Lefebvre, 1976a: 33).

Yukarıdaki alıntıdan yola çıkılacağı üzere Lefebvre’nin “kentsel devrim” olarak adlandırdığı şey tıpkı tarımdan imalat sanayiye geçişteki devrim gibi endüstriyel üretim döneminden kentsel üretim dönemine doğru geçilen bir devrimdir. Harvey (2016: 276) “Sosyal Adalet ve Şehir” adlı kitabının son sözünde Lefebvre’den alıntı yaparak “kentsel devrim” tanımlamasını “iktisadi büyüme ve sanayileşme sorunlarının egemen olduğu dönemden, kent sorunsalının belirleyici olduğu, kentsel topluma özgü çözüm ve biçimlerin öncelikli olduğu döneme geçişi sağlayan ve günümüz toplumunu baştan aşağıya etkileyen dönüşümlerin bütünsel birleşimi” olarak açıklar.

Dolayısıyla sanayi döneminde kullanılan Marx'ın artı-değer kavramı Lefebvre ile kente kaydırılmış ve artı-değer artık gayrimenkul yatırımıyla, altyapı inşaatlarıyla, köprülerle, otoyollarla yani “ikincil sermaye çevrimi” yoluyla üretilmiştir. Lefebvre bu ikincil sermaye çevriminin sanayi sermayesinin “birincil çevrimine” kıyasla katlanarak büyüdüğünü düşünmektedir (Merrifield, 2019: 193). Lefebvre'nin mekân üretimi kuramı, yalnızca yapıların ve sistemlerin mantıksal ve fiziksel kuramını içeren bir mekân bilimi değil kent sorunsalı üzerindeki siyasi mücadele için temel sağlayan çelişkili sürecin diyalektik bir kuramdır. Buradaki temel çelişki öncelikle bir yandan kâr sağlamak için mekândan faydalanan sermaye ile sermayenin ürettiklerini tüketecek olan bireylerin sosyal ihtiyaçları arasındadır. Yani bu çatışma kâr-ihtiyaç, değişim değeri-kullanım değeri arasındadır.

Lefebvre (2019b: 61) için her toplum ve dolayısıyla her üretim tarzı ve üretim ilişkileri kendi mekânını üretir. Kentsel mekânın üretimi ona bağlı olan sosyal ilişkilerin de yeniden üretimi anlamına gelir ki bu da mekânın toplumsal bir ürün olduğunu gösterir. Her dönemin kendine ait olan mekânsal pratikleri mekânı şekillendirir ve mekânı sahiplenerek kendine göre dönüştürür. Toplumsal mekân hem kolektif hem de bireysel öznelerin edimlerine, pratiklerine, deneyimlerine ve yaşayış biçimlerine göre oluşturdıkları toplumsal bir üründür. Bu yüzden de aslında toplumsal mekân analizi toplumun, toplumdaki güç ilişkilerinin, üretim şekillerinin analizidir. Lefebvre'nin mekân analizi çok boyutlu ve karmaşıktır. Şekil 4'te açıklandığı gibi Lefebvre (2019b: 67-68), mekân analizini yaparken “algılanan mekân” (maddi mekân), “tasarlanan mekân” (zihinsel mekân) ve “yaşanan mekân” (sosyal mekân) olmak üzere ilişkisel üçlü yapıyı önerir ve bu üçlü ilişki fiziksel (maddi mekân) ve zihinsel (soyut mekân) olan ilişkinin karşılığına, çatışmasına, kontrastlığına indirgenen yapıyı aşmayı hedefler.

Şekil 4.
Toplumsal Mekânın Üç Boyutu

Kaynak: (Lefebvre, 2019b)’den yararlanılarak yapılmıştır.

Şekil 4’te özetlendiği gibi Lefebvre’ye (akt. Harvey, 1997: 246) göre; neo-kapitalist dönemde maddi mekânsal pratikler, mekân içinde ve mekân aracılığıyla üretimi ve yeniden üretimi sağlayacak biçimde gerçekleşen fiziksel akış, aktarma ve etkileşimlerdir. Gündelik alışkanlıklarla kentsel gerçeklikleri yani işyerlerini, özel yaşamın ve serbest zamanın geçtiği mekânları, konutları birbirine bağlayan güzergâhlar ve ağlar yani mekânsal pratikler “algılanan mekânın” içinde gerçekleşir. Mekânsal pratikler her durumda bireylerin dünyaya dair, kendi gündelik hayatlarındaki rutinlerine dair “algılamayla” ilişkilidir. Dolayısıyla toplumsal mekânın ilk boyutunu oluşturan algılanan mekân, somut ve gerçek mekândır.

“Mekân temsilleri” yani tasarlanmış olan mekân ise kent planlamacılarının, mimarların, mühendislerin, teknokratların yaşanan ve algılanan mekânı sayılarla, haritalarla, modellerle tasarladıkları zihinsel ve entelektüel bir üretim sürecidir. Harvey’e (1997: 247); göre zihinsel mekân, bu akademik bilginlerin somut mekândaki maddi pratikler hakkında konuşulmasına ve bunların anlaşılmasına olanak kazandıran bütün göstergeleri, anlamları, kodları ve bilgileri kapsar.

Lefebvre’nin mekân kuramının özgün tarafını oluşturan “temsil mekânları” oturanların, kullananların deneyimledikleri, anı ürettikleri, hayal kurdukları yaşanan mekândır. Bireylerin eylemlerinin, duygularının gerçekleştiği bu sosyal mekân aynı zamanda anlamları, imgeleri ve sembolleri de içerir.

Lefebvre (2019b) mekânın gerçek hayatla, yaşananlarla, deneyimlerle somutlaşması gerektiğini savunur fakat O’na göre piyasa ve sermaye soyut ve

tasarlanmış olan mekânı seçer. Çünkü kapitalizm için mekânın somut kullanım değeri değil, değişim değeri önemlidir. Bu nedenle yaşanan mekânın ne tarihsel üretimi ve kullanımı ne de temsil ettiği toplumsal değerlerin yani kullanım değerinin kendi başına önemi vardır. Bunlar ancak söz konusu mekânın değişim değerine katkıda bulundukları sürece önemlidir (Şengül, 2001: 15). Bu nedenle tek tip, yerel dokusundan arındırılmış kentsel mekânlar, birbirinin aynısı kent üretimi, yerele özgü temsillerin, sokakların, caddelerin yerini alışveriş merkezlerinin, otellerin, eğlence mekânlarının aldığı kentsel yapılar görülür. Çünkü kentsel mekân bu dönemde değişim değeri bulunan, pazarda alınıp satılabilen, değer ve paranın belirlediği soyut birer parsel ya da binadan başka bir şey değildir.

Lefebvre pek çok ülkede gelişen milliyetçi indirgemecilik eğilimine karşı “küresellik” kavramını savunur ve her kimliğin kendini sürdürebilmesi için de mekân üretimine ihtiyaç duyacağını vurgular. Lefebvre (2019b: 412) grupların, toplulukların kimlik yitimini kültürlerinin veya bilinçlerinin önleyemeyeceğini “mekân sınavından” (l’épreuve de l’espace) geçmeleri gerektiğini söyler. Her toplumun doğasında var olan mekân üretiminin sonuçlarının Orta Çağ’da Tanrı’nın yargısının ve kaderin yerini alacak modern bir sınav olduğunu dile getirir. O’na (2019b:413) göre; bir grup ya da bir sınıf “özne” haline gelmek istiyorsa bunu yalnızca mekân üreterek gerçekleştirebilir:

“(...) Mekân sınavı, Orta çağın hakikat sınavlarının modern hali olarak, Tanrı’nın yargısının ve klasik yazgının yerini alır. Her fikir, her değer küresel düzeyde mekânda karşılaştığı diğer değer ve fikirlerle çatışarak kendi farkını kazanır ya da yitirir. Bir grup, bir sınıf ancak bir mekân doğurarak “özne” haline gelebilir ve kabul görebilir. Uygun bir morfoloji üreterek mekâna dahil olmayı başaramayan fikirler, temsiller, değerler sadece birer işaret olarak kalır, hayal mahsülü olurlar. (...) Mekânsal yatırım, mekân üretimi, bir ölüm-kalım sorunudur.” (Lefebvre, 2019b: 413).

Saunders’e (2013:183) göre; Lefebvre’nin analizinin siyasi etkileri açıktır. Kent toplumundaki temel çelişkiyi, merkez ve çevre arasındaki politik mücadeleler ve günlük hayattaki yaşam kalitesi farklılıklarına dayandırmıştır. Merkez-çevre dikotomisinde Lefebvre’in çevre kavramı içine siyahların, gettoların, göçmen işçilerin barakalarını ve Üçüncü Dünya’nın çeperini alır. Kapitalist yayılımın kent aşamasındaki mücadele Lefebvre’ye göre, gündelik yaşamı kapitalist örgütlenmeden kurtarma ve kentsel alanın yönetiminde söz sahibi olma mücadelesidir (Bahçeci, 2013: 35).

Lefebvre'in açtığı Marksist yolda ilerleyen diğer iki neo-marksist kent kuramcısı ise Castells ile Harvey'dir. Castells kent sorununa “kolektif tüketim ve emek gücünün yeniden üretimi” gözlüğüyle bakarken Harvey'in ilgi alanı “kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapılı çevrenin” önemidir. Gottdiener'a (2001: 248) göre Castells'in “Kentsel Sorun” (Urban Question) adlı çalışmasındaki temel mesele yapısalcılığı eleştiren Lefebvre'ye Althusserci bir tarzda yanıt vermeye çalışmasıdır. Lefebvre-Castells tartışmasının temel parametresi “kentsel” kavramının nasıl tanımlandığı ve mekân çözümlemesindeki farklı Marksist yorumlardır.

2.2.3. Manuel Castells: Kolektif Tüketim ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Kent

Manuel Castells 1960'ların sonunda Nanterre'de Mayıs hareketlerinin en şiddetli zamanlarında Alain Touraine rehberliğinde, Lefebvre'nin gözetiminde doktora tezini yazan bir sosyoloji öğrencisidir (Merrifield, 2019: 242). Lefebvre gibi Castells de ideolojik anlamda mevcut şehircilik kuramlarının (hem Chicago Okulu'nun görüşlerinin hem de Lefebvre'nin teorisinin) eleştirisini yaparak yeni, eleştirel kent sosyolojisine katkıda bulunmuştur. Burada altı çizilmesi gereken mesele Castells'in bu dönemde ortaya koyduğu neo-Marksist ideoloji ile yazılmış başlangıç yazıları ile daha sonra ortaya koyduğu eserler arasında farklılık olduğudur. Fakat bu bölümde Castells'in 1972 yılında Fransızca kaleme aldığı "La Question Urbaine" (Kent Sorunu) adlı eserinden ve bu dönemde ortaya koyduğu eserlerinden yararlanılmıştır. Castells (1977: 2), bu kitabını siyasal yapının; kentsel alana, kamusal mekânlara, ortak tüketim alanlarına ve günlük yaşantıya daha çok karıştığı bu dönemin şaşkınlığı içinde yazdığını belirtir. Buna göre, anti-empyralist mücadele dalgalarının dünyayı kasıp kavurduğu, ileri kapitalizmin tam kalbinde isyan hareketlerinin patlak verdiği, işçi sınıfı eyleminin canlanmasının Avrupa'da yeni bir siyasi durum yarattığı bu dönemde Castells bu kitabı, "kentsel sorunların" hükümetlerin politikalarında, kitle iletişim araçlarının kaygılarında ve dolayısıyla nüfusun büyük bir bölümünün günlük yaşamında temel bir unsur haline geldiğini gördüğü için yazmak istemiştir.

Castells (1977) bu erken dönem çalışmasında Chicago Okulu'nu, kenti idealize ettikleri ve bağımsız, özerk bir varlık olarak değerlendirdikleri için eleştirir. O'na (1968: 87) göre her şeyden önce "kentsel davranış", "kentli tutumlar" gibi söylemlerden uzaklaşmak gerekir. Bu terminoloji "kırsal kültüre karşı belli bir kentsel kültür" olduğu hipotezi varsayarak bir yanılsama yaratır. Örneğin; Sjoberg'in sanayi öncesi kentler üzerine yaptığı çalışma, bu özellikleri göstermeyen kentlerin, hatta çok büyük kentlerin varlığını açıkça göstermektedir. Benzer şekilde, Max Weber de Batılı kentlerin başka yerlerdeki, Doğu toplumlarındaki, mevcut kentlerden farklı özellikler gösterdiği sonucuna varmıştır. Castells'in buradaki vurgusu kent ve kır arasındaki farkları inkâr etme üzerine değildir. Temelde savunduğu şey, kentsel kültürün ortaya çıkmasındaki temel sebebin sanayileşme sürecinin ve hatta kapitalist sanayileşme sürecinin doğrudan sonucu olduğudur. Bununla birlikte, kentlerdeki büyük nüfus yoğunluğunun oluşması, sosyal arka planların çeşitliliği şüphesiz köy topluluğunun

izin verdiğinden farklı bir toplumsal ilişkiler modeli ortaya koymaktadır. Zaten tüm bu farklılıklar da endüstriyel uygarlığa geçişin bir parçasıdır. Castells'e (1968: 87) göre toplumsal dönüşümleri analiz ederken tek bir faktör göz önünde bulundurulmamalıdır. Örneğin, büyük kentlerdeki konut düzeninin, toplumsal sınıf rollerinin ayrılmasına neden olduğu söylene bile hızlı kentleşme, sanayileşmenin bir sonucudur. Kapitalist sanayileşmenin varoluşu da emeğin toplumsal ilişkilerden kopmasına ve emek gücünün bireyselleşerek bir meta olarak ele alınmasına dayanır.

Castells'e (2017: 21-22) göre gelişmiş kapitalizmin yapısal çelişkilerinden kaynaklanan ve hâkim sınıfların yeni ideolojileri ile başlayan kent sorunsalı giderek daha siyasi bir niteliğe bürünmektedir. "Kent Sorunu" adlı kitapta gözlemlenen temel dönüşüm, bu sorunların çözümü için kullanılan araçların da dönüşümünü gerekli kılmaktadır. Sosyolojik işlevselci yaklaşımı benimseyen Chicago Okulu'nun çözmeye çalıştığı sorunun, köklerinden kopmuş göçmen kitlesini kapitalist kentin üretken makinesiyle bütünleştirmeye çalışmak olduğunu dile getiren Castells (2017 :22); artık bu sorunsalın geride kaldığına dolayısıyla bunları yanıtlamak için gereken araçların da yenilenmesi gerektiğine işaret eder.

Chicago Okulu'nun yanısıra Lefebvre'nin ortaya koyduklarını da eleştiren Castells, Lefebvre'nin fikirlerinin oldukça kuvvetli olmasına rağmen ortaya koyduğu kent teorisinin kesinlikten yoksun, fazla romantik ve metafizik olduğunu söyler. Lefebvre'nin fikrini değil epistemolojik tarzını eleştiren Castells'e (1997: 147) göre Lefebvre bir araştırmacı değil bir kent filozofudur. Çünkü yapısalcılara göre, hümanizm bilimsel bir temeli olmayan ideolojik bir araçtır. Castells'in daha biçimsel, daha ölçülebilir, daha uygulamalı bir metodolojiye ihtiyaç duyması onu Lefebvre'nin hümanizminin karşıtı Louis Althusser'in yapısalcılığına kaymasına neden olmuştur. Castells, kent çalışmalarının başında somut kavramlara dayanan, kesin bilimsel bir Marksist teori inşa etmek için Althusser'in yapısalcı-marksist yolundan gider (Merrifield, 2019: 243). Fakat Castells sonraki çalışmalarında özellikle "The City and The Grassroots" (*Kent ve Halk Hareketleri*) (1983) adlı kitabında yapısalcı-Marksist düşünceden koparak, kentsel aktörleri ön plana çıkarır ve yapı yerine aktörü özne kabul eder. Dolayısıyla erken dönem yazılarından farklı bir şekilde metodolojisinde radikal bir değişim gerçekleştirir. Son dönem kaleme aldığı "Enformasyon Çağı: Ağ Toplumu'nun Yükselişi" (2008), "İnternet Galaksisi" (2020) gibi bilgi ve iletişim

teknolojilerinin toplumsal yapıda yarattığı değişimleri konu aldığı yazılarında ise Castells (2008: 4), Marksizm'i tamamen terk eder.

2.2.3.1. Castells'in Düşünsel Arka Planı

Manuel Castells 1942 yılında İspanya'da doğar. Franko yönetimindeki İspanya, Mayıs 68 hareketi, Marksist Başkan Salvador Allende'nin Şili'si, Amerika yolculuğu ve bu süreçteki deneyimler; Castells'in entelektüel kişiliğine, toplumsal harekete olan inancına ve eleştirel siyaset anlayışına ışık tutmuştur. Castells'in düşünsel macerası 1958 yılında, Franko yönetimindeki İspanya'da, Barselona Üniversitesi'nde başlar. Burada hem hukuk hem ekonomi lisans eğitimi alan Manuel Castells, komünist olmayan ama sol hareketi destekleyen bir anti-Franko, Katalonya İşçi Cephesi'ne¹⁴ üye olur (Géraldine Pflieger'den aktaran Querrien, 2007). Castells, Martin Ince (2006: 9) ile olan röportajında kendini "Katalan" milliyetçisi olarak tanımlar ve Marksist-Leninist bir anarşist olarak komünist partinin o zaman otoriter olmasından ve İspanya İç Savaşı'nda devrime ihanet ettiklerini düşünmesinden dolayı kendini onlara yakın görmez.

Asturias bölgesindeki maden işçilerinin grevini organize ederken Frankocu yönetimden kaçmak zorunda kalan Castells, Paris'e siyasi mülteci olarak sığınır ve yarım kalan lisans eğitimini Sorbonne Üniversitesi Hukuk ve Ekonomi Fakültesi'nde tamamlar. 1964 yılında ise doktora tezini "Austrias'taki maden işçilerinin grevi" üzerine yazabilmek ve dolayısıyla çalışma sosyolojisine adım atabilmek için Fransa'nın elit okullarından biri olan Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de Alain Touraine'le birlikte doktora başlar. Fakat Touraine'nin Paris yerel yönetim ile anlaşması sonucu Paris metropolitan bölgesindeki sanayi yerleşimlerinin örüntülerinin istatistiki bir haritasını çıkarmak durumunda kalan Castells, kent sosyolojisine adım atar ve doktora tezini bu yönde "Paris Bölgesindeki Sanayi Şirketlerinin Yerleşim Stratejilerinin İstatistiki Bir Analizi" adlı tezle tamamlar (Castells ve Ince, 2006: 10-11). Géraldine'e (akt. Querrien, 2007: 216) göre Touraine rehberliğindeki bu deneyim Castells'e Amerikan sosyolojisinin nicel metodolojik

¹⁴ Daha sonradan bu grup, 1983-96 döneminde İspanya'yı yöneten İspanya Sosyalist Partisi'nin bir parçası olan Katalan Sosyalist Partisi'nin bileşenlerinden biri olur (Castells ve Ince, 2006: 10).

araçlarını kullanmayı öğretir ve endüstriyel kentsel sosyolojide teoriyle pratiği nasıl bir araya getirebileceğini gösterir.

Castells kısa sürede Lefebvre, Touraine, Michel Croizier gibi dönemin etkili sosyologların kürsüsünde Paris Üniversitesi'nin yeni açılan Nanterre Kampüsü'nde sosyoloji ana bilim dalına atanır. Bir yandan kent sosyolojisi alanında çalışırken diğer yandan Althusser'in Ecole Normale Supérieure'de verdiği seminerde metodoloji öğretir. Çalıştığı Nanterre Kampüsü'nde başlayan Mayıs 1968 hareketinde etkili bir konum işgal eden ve direkt olarak sokakta harekete ortak olan Castells, polis tarafından yakalanıp Paris'ten Cenevre'ye sürülür. Hocası Touraine'in yardımıyla Şili'de metodoloji öğretmek için altı aylık bir sözleşme imzalar. Daha sonra Şili Katolik Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak ders verirken Allende'nin Şili'deki demokratik sosyalizm deneyimine de katılır ve bununla ilgili ciddi çalışmalar yapar. Fakat 1973'te Pinochet'nin yaptığı darbe sonrası Şili'ye girmesi yasaklanır ve tekrar Touraine sayesinde Fransa'ya döner; Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de çalışır (Castells ve Ince, 2006: 15).

Marksist teoriyi, kent sosyolojisini, toplumsal hareketlerle ilgili olarak Touraineci bakış açısını ve ampirik araştırmaya olan kişisel ilgisini ortak bir referans çerçevesi sağlayarak yapılandırması sonucunda, ilk kitabı “Kent Sorunu” ortaya çıkar. Géraldine'e (akt. Querrien, 2007: 216) göre metin yapısalcı bir manifesto olmakla beraber toplumsal hareketlerden daha çok Lefebvre'in teorisine, kültür ile tüketimdeki değişimin toplumsal üretim ilişkilerinden bağımsız olduğu fikrine karşı koymak üstüne kurgulanmıştır. Aynı şekilde Castells 1978 yılında ampirik araştırmalara dayanan ve pek çok makaleden oluşan “Kent, Sınıf, İktidar” (City, Class, Power) adlı eserinde tıpkı “Kent Sorunu” adlı kitabında olduğu gibi Fransız Marksist felsefeyi kentlere uyarlar. Bu eserde toplumsal sınıf, emeğin yeniden üretimi gibi kavramları kolektif tüketim üzerinden daha da geliştirir.

Araştırma yöntemi bakımından Fransızlara nazaran arasının sayılarla daha iyi olmasından dolayı kendini Amerikan tarzına yakın bulduğunu söyleyen Castells (Castells ve Ince, 2006: 17), 1979 yılında Kaliforniya Eyaleti'nde bulunan Berkeley Üniversitesi'nden aldığı profesörlük teklifini kabul eder ve böylece kentleri araştırma macerası Amerika'da da başlamış olur. San Francisco'da kentli toplumsal hareketleri, Latin hareketlerini, eşcinsel hareketlerini, Paris'teki kentsel sendikacılığı inceleyerek bu toplumsal hareketlerin kenti, politikayı ve kültürü değiştirme, dönüştürme

kapasitelerini keşfeder ve “The City and The Grassroots” adlı kitabı kaleme alır. Kitaba Rousseau’nun “*evler bir kasaba meydana getirebilir fakat ancak yurttaşlar bir kenti oluşturur*”¹⁵ sözüyle başlayarak kentsel toplumsal hareketlerin kültürlerarası bir teorisini oluşturur (Castells, 1983: 1). Burada Castells (1983) kentsel toplumsal hareketlerin sınıf temelli olmadan adil ekonomik bölüşümcülükle beraber etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim gibi konular etrafında şekillendiğini dile getirir.

Son dönem çalışmalarında Amerika’daki Silikon Vadisinin etkisiyle ve Los Angeles gibi finans ve teknolojinin dönüştürdüğü kentin gözlerinin önünde olmasıyla yönünü iletişim ve teknoloji araştırmalarına çevirir. İlk denemesini 1989 yılında enformasyon teknolojisine ve onun uzamsal sonuçlarına dikkat çektiği “The Informational City” (Enformasyon Kenti) adlı kitabında ortaya koyar. Daha sonra teknolojiyi ve ağ toplumunu merkezine aldığı, Castells’in son dönemde iyice popülerleşmesine neden olan üçlemeyi “The Information Age” (Enformasyon Çağı’nı) adlı üç ciltlik eserini yazar. Burada bilgi teknolojilerinin büyümesine kapılan Castells teknolojik sistemdeki değişikliklerin toplumsal sistemdeki ilerlemelerin temelinde yattığını vurgular.

2.2.3.2. Castells’in Bilim Yapma Metodolojisi: Yapıdan Faile, Nesnellikten Öznelliğe, Marksizm’den Weber’e Bir Yolculuk

Teorisyenlerin hayatları boyunca kullandıkları metodolojiler bireylerin kültürel, sosyal, ekonomik bağlamlarına ve yaşadıkları çevreye göre değişebilmektedir. Nitekim Castells erken dönem çalışmalarında “Question Urbaine” (1972), Francis Godard ile birlikte yazdığı “Monopolville: Analyse des Rapports entre l’Entreprise, l’Etat et l’Urbain” (1974) ve E.Charki, F. Godard, D. Mehl ile ortak kaleme aldığı “Crise du Logement et Movements Sociaux Urbaines” (1978) adlı eserlerinde yapısalcı-Marksist yöntemi kullanırken “City, Class, Power” (1978) kitabında Althusserci yapısalcılığı terk edip Poulantzas’ın fikirlerine yaklaşır. Son olarak “City and The Grassroots” (1983) adlı eserinde ise ekonomik belirlenimlerin aksine aktörleri ön plana çıkardığı söylenebilir. Son dönem çalışmalarında da gözlemlediklerini ve araştırdıklarını açıklamak için artık Marksizmi bir araç olarak

¹⁵ “Houses make a town but citizens make city.”

kullanmadığını belirtmektedir (Castells, 2008). Bu bölümde de Castells'in metodolojisindeki değişimler eserleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Merrifield'a (2017: 37) göre başlangıç aşamasında Lefebvre'den daha ampirik Touraine'den daha teorik olan Castells aynı zamanda Katalan militanlığına ve sağlam bir Marksist olmaya devam ederken kentsel araştırmalarını yöntemsel açıdan şekillendirebilmek ve bir başlangıç yapabilmek için 1970'li yılların popüler yüzü Louis Althusser'in yapısalcı-Marksizm'ini kullanır. Fakat Castells'e göre aslında giriş noktası pek çok kişinin düşündüğü gibi Althusser değil; Althusserci düşünürler grubunun en entelektüel ve en siyasal ismi olan Yunan siyasi düşünür Nikos Poulantzas'tır (Castells ve Ince, 2006: 16).

Castells ses getiren çalışması "Urban Question" adlı kitabında aktör-yapı karşıtlığında 'yapı'dan yana tutum sergileyerek aktörleri kapitalist üretim ilişkilerinde bir nesne olarak kabul eder. Dolayısıyla O'na (akt. Şengül, 2009: 28) göre ne kent ne de toplumsal aktörler tarihselliğe sahip değildir. Bu oluşumlar bir süreç içinde bir dizi mücadele sonucu meydana gelmiş değil; siyasal iktisadın, kapitalist çelişkilerin içinden gelmiş kategorilerdir. Dolayısıyla aktörler yapısal olarak belirlenmiş ve verili şartlar içinde davranan pasif oyuncularlardır. Bu bağlamda Castells başlangıçta kenti, toplumsal yapının mekândaki yansıması olarak ele alır. O'na göre, genel toplumsal fenomenlerin parçası olmayan bir mekân teorisi olanaklı değildir, bu yüzden kent yapay çevreyi üreten yapısal sistem içinde mekânsal bir birim olarak tanımlanır (Pınarcıoğlu vd., 2010: 90).

Castells, kent çalışmalarını belli bir yöntem çerçevesine yerleştirebilmek için Althusser yapısalcılığının "yeniden üretim" ve "ideoloji" (devletin kullandığı aygıtlar) kavramlarını bir araya getirir ve kente yani gerçek hayata uyarlar. Fordist krizden dolayı 1970'lerde kapitalizmin girdiği çıkmaza ve çatışmalı kent koşullarına rağmen ne kentsel sistemin (yapının) ne de kapitalizmin neden tamamen çökmediğini ve kendini nasıl yeniden ürettiğini anlamaya çalışan Castells, Althusser'in bu iki kavramını özgün bir şekilde kente uyarlar (Merrifield, 2017: 38). Althusser (2005: 112) Marx'ın "artı değer gerçekleşmeden hiçbir yeni artı değer üretilmez; dolayısıyla üretim, genişletilmiş yeniden üretime dayanır" savına atıfla "Yeniden Üretim" adlı eserinde "*bir üretim tarzı, üretim sırasında üretimin koşullarının yeniden üretimi sağlandığı ölçüde ancak varlığını sürdürebilir*" der ve yeniden üretim sürecinin koşullarını değerlendirir.

Kapitalist sistemin ayakta kalmasına neden olan en önemli ögenin yeniden üretim olduğunu vurgulayan Althusser'e (2010: 154) göre sermayenin (üretim araçlarının) yeniden üretimi ve emek gücünün (tüketim araçlarının) yeniden üretimi olmak üzere iki tür yeniden üretim süreci vardır. Althusser (2010: 156-158), üretim araçlarının yani sermayenin yeniden üretimine değinmektense daha çok "emeğin yeniden üretilmesine" odaklanır. Buna göre emeğin yeniden üretilebilmesi için en başta ücretler (maaşlar) olmak üzere konut, okul, hastane gibi üretken olmayan tüketim alanları ve egemen normların içselleştirilmesini sağlayan ve tüm bu süreci doğallaştıran ideolojinin varlığına ihtiyaç vardır. Uysal ve uyumlu bireyler yaratarak sistemin meşruiyetini ve düzenini yeniden üretebilmeyi sağlayan şeyin devletin ideolojik aygıtları (kilise, aile, eğitim kurumları, sendikalar, siyasi partiler, medya) olduğunu belirten Althusser (2010: 170), devletin baskı aygıtlarının ise (polis, asker, mahkemeler) bu sembolik baskıdan çıkmayı düşünenleri fiziksel baskı yoluyla uyumlaştırmak ve itaatkâr bireyler yaratmak için var olduklarını söyler.

Althusser'in bu yapısalcı-Marksist yolundan giden Castells de uyumlu nesneler olan bireylerin kentsel ideoloji ve kentsel kültür yaratılarak önlerinde olup biteni görmemelerinden dolayı kentsel yapının krizlerden sürekli olarak sağ çıkabildiğini vurgular. Merrifield'a (2019: 253) göre Castells devletin ideolojik ve baskıcı aygıtlarına "kentin kendisini" ekleyerek başka bir bileşen ilave eder. Lefebvre'in diyalektiğinde kent sermayenin yeniden üretim alanı olmasına rağmen kapitalizmin de sonunu getirecek yer olarak betimlenirken Castells'in diyalektiğinde kentsel alan emeğin yeniden üretim alanı hale gelirken bir şekilde kapitalizm için daha işlevsel hale gelmiştir.

Castells (akt. Merrifield, 2017: 40) bir yandan Chicago Okulu'nun kentin boyutlarına, yoğunluğuna, büyüklüğüne ve kentin belli bir özgüllüğünün olduğuna odaklanarak hayali temsiller yaratmasını kapitalist politik-ekonomik ilişkilerinin göz ardı edilmesine neden olduğunu vurgularken diğer taraftan da ortodoks Marksizimi benimseyenlerin de kent sorununu emek-sermaye karşıtlığına indirgediğini belirtir. Ayrıca "bir yaşam biçimi olarak kentlileşme" ideolojisinin Lefebvre tarafından sahiplenilmesini de eleştiren Castells'e (1977: 86-87) göre Lefebvre'nin sanayi toplumunun yerinin kentsel toplumun aldığını ilan etmesi tarihin itici gücünün sınıf mücadelesinden kentsel mücadeleye kaymasına neden olur. Bu yüzden Castells (1969: 190) "*kent sosyolojisi bir ideolojidir*" der. O'na göre "*kent sosyolojisinin sonu*"

söylemi; hem klasik Chicago Okulu'nun ortaya koyduğu teoriye hem de Ortadoks Marksizmin söylemlerine karşı tüketim süreçlerinin sosyolojik analizinin yapılması gerektiği hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla Althusser'den esinlenen Castells (1977: 73) her iki düşüncenin de kente kendi ideolojik rengini verdiğini belirterek “Kent Sorunu” adlı kitabında kentselliğin, ideolojik olmayan bir çerçeveden nasıl hem ayırt edici bir analiz nesnesi hem de politik alanın özel bir alanı olarak alınabileceğinin cevabını aradığını belirtir. Fakat 1971’de Bretton Wodds Anlaşması’nın çökmesiyle ortaya çıkan finansal kriz, kamu bütçelerinde aşırı borçlanmadan doğan devletin mali krizleri, sermayenin birinci çevrimde yeterince kâr edemez duruma gelişi ve devletin kolektif tüketimden elini çekmesi tüm bu depremin meydana getirdiği şok dalgalarıyla neo-liberal politikaların hızla kentleri ele geçirmesi Castells’in 1980’lerden sonra kendini yeniden üretmekte zorluk çekmesine neden olur. Merrifield’a (2017: 43) göre; bu noktada Castells politik görüşünü ve analitik yöntemini değiştirmeye başlar. Althusserci Marksizmin “aşırı biçimciliğinden” uzaklaşıp Nicos Poulantzas’ın sınıfsal güçlerin bütünleşmesi kavramından yararlanarak devletin insanlardan bağımsız tamamıyla nesnel bir aygıt olmadığı; sermayenin basit bir aracı olarak sıradan insanların üstünde bir güç olmadığı fikrini benimser. Çünkü Poulantzas’a (akt. Merrifield, 2017: 43) göre devlet; tam da sıradan insanlardan, farklı politik kanaatleri ve bağlılıkları olan insanlardan oluşur ve dolayısıyla devletin koridorlarının ve kurumlarının ta kendisi toplumsal ve sınıfsal çatışma alanıdır.

“Kent, Sınıf, İktidar” adlı eserine yazdığı önsözde Castells (2017: 28-29), “Kent Sorunu” adlı kitabında düşmüş olduğu yöntemsel hatayı sorgulayarak ikinci kuşak olarak adlandırdığı safhaya geçtiğini belirtir. Althusserci kavramları hiç değiştirmeden gözlemlenen süreçlere uyarlayarak Marksist teoriyi fazlasıyla mekânîk olarak kullandığını belirterek Marksist kuramın kavramsal olarak yaygınlaştırılması yerine Marksist kuramın tarihsel bir analiz yoluyla yeniden yorumlanması gerektiğine dair öz eleştiri yapar:

“Bu bizim şu anda yeni tip bir Marksizmle yakından ilişkili, daha canlı çalışmalarla uğraştığımız anlamına gelmektedir. Böyle bir Marksizm; sermaye mantığı yerine sınıf mücadelesi kuramıyla temellendirme; biçimsel bir tutarlılık yerine tarihsel gerçekliklerle ilgilenilmekte ve kemikleşmiş yazarların (Marx, Althusser) körü körüne bir tekrarını yapmak yerine eyleme bir kez daha rehberlik edebilecek hale gelmektir (Castells, 2017: 29).”

“City and the Grassroots” (1983) adlı eserinde ise Castells Amerika’da 1960’lı yıllarda yaşanan kent merkezi ayaklanmalarından, San Francisco’daki eşcinsel hareketlerine, kadınların başkaldırılarına ve Latin Amerika’daki kentsel popülizme kadar kentsel toplumsal hareketleri nesnelci ve yapısalcı açıklamadan ziyade Weber’in ortaya koyduğu statü, meslek, piyasadaki konumun önemi gibi kriterleri, etnik kimliği, toplumsal cinsiyeti de analizlerine ekler. Yapı-aktör dengesinde aktörler, nesne-özne ayrımında özne, Marx-Weber ikiliğinde ise Weber ağır basar:

“Sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi, kentsel çatışma sürecini anlamada temel olmakla birlikte, bunlar hiçbir şekilde kentsel toplumsal değişimin tek ve hatta birincil kaynağı değildir. Teorimiz kentsel toplumsal değişimin diğer kaynaklarını tanımalıdır: Devletin özerk rolü, cinsiyet ilişkileri, etnik ve ulusal hareketler ve kendilerini özel olarak yurttaş hareketleri olarak tanımlayan hareketler (Castells, 1983: 17).”

Yukarıdaki alıntının ışığında; toplumun farklı değerlerin ve çıkarların çatışmasından oluştuğunu belirten Castells, mekânın ve kentlerin de bunun yansıması olarak yapılandırıldığını ifade eder. Kentsel yapılar her zaman kurumsallaşmış bir tahakkümün ifadesi; kentsel krizler de tarih ve toplumdaki birkaç aktörden gelen bir meydan okumanın sonucudur.

1990’lı yıllardan itibaren de bilgi teknolojilerinin büyümesine kapılan Castells, The Informational City (Enformasyon Şehri) (1991) ve The Information Age (Enformasyon Çağı) (1996, 1997, 1998) adlı üç ciltlik kitaplarında yönünü tekrar yapıdan yana kullanarak teknolojinin insanların kimlikleri ve siyasi beklentileri olmak üzere tüm koşulları belirlediğini ifade eder. 2008 yılında Hong Kong Üniversitesi’nde verdiği bir röportajda Marksizmin çalışmaları için artık kullanışlı bir araç olmadığını ve onu metodolojik olarak terk ettiğini söyler:

“Çalıştığım konuyu anlamada Marksizmi yararlı bulmadığım için kullanmayı bıraktım. Araçsal bir teori görüşüm vardır. Yararlı olanı kullanır ve olmayanı atarsınız ve bu karar vereceğiniz yöntem araştırmayla ve toplumla birlikte gelişir. Ben hâlâ Marksizm’de üretim tarzı, sınıf analizi, bir toplumsal tahakküm aygıtı olarak devlet kavramı gibi bazı ilginç kavram ve bakış açıları olduğunu düşünüyorum. Ancak genel olarak, bugün Çin’de ve dünyada anlamamız gerekenlerin çoğu, Marksizmin küçük bir parçası olduğu için çok daha geniş bir teorik yaklaşım gerekiyor. Diyalektik; felsefi bir teoridir; fakat ben bir filozof değilim, ampirik bir araştırmacıyım ve çalışmalarım bu tür felsefi tartışmalara ihtiyacım yok (Castells, 2008: 4).”

2.2.3.3. Kolektif Tüketim ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Kent

Kent, Castells için toplumsal yeniden üretimin, emek gücünün yeniden üretiminin mekânsal birimi olarak tanımlanırken üretimin, sermayenin mekânsal birimi olarak tanımlanmamıştır. Çünkü Castells'e (2017: 16-17) göre üretim bölgesel ya da küresel olarak işlemektedir. Bu yüzden kent üretim anlamında işlevsel değildir; fakat gündelik yaşam ve emek gücünün yeniden üretimi anlamında kentler kolektif tüketimin sahasıdır. Devlet tarafından finanse edilen kamusal mal ve hizmetler işlevsel açıdan önemlidir ve bunlar konut tedariki yoluyla işçilerin barınmasını, yol ve altyapı çalışmalarıyla işe zamanında gitmesini, okul aracılığıyla da uyumlu, hâkim düzene pek de sorun yaratmayan itaatkâr insanlar üretilmesini sağlar (Castells, 1977: 237). Kolektif tüketimi toplu konut, kamusal altyapı, ulaştırma, okullar, hastaneler, kanalizasyon, atık tesisleri olmak üzere piyasa fiyatı çok düşük veya hiç olmayan kolektif mal ve hizmetler olarak tanımlar. Bu kolektif metalar kendi başlarına kârlı olmadıkları için devlet riski büyük ölçüde kendi başına sahiplenir ve kolektif tüketimin başlıca tedarikçisi haline gelir. Bu anlamda devlet sistemin içsel çelişkilerini, emeğin içine düştüğü krizi iyileştirerek sistemin devamlılığını sağlar. Dolayısıyla devletin yapmış olduğu müdahale sermaye sınıfının çıkarlarını korumaktır. Bu süreç, çağdaş kentin mekânsal formunun temel nedenidir (Castells, 2017:35). Bu doğrultuda Castells için kentsel kabul edilen temel sorunlar kolektif tüketim süreçleriyle ilgilidir:

“(...) kentsel olarak görülen temel sorunlar aslında kolektif tüketimin süreçleri ya da Marksist söylem ile emek gücünün yeniden üretiminin kolektif araçlarının organizasyonu ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, belirli tarihsel nedenlerle nesnel olarak toplumsallaşmış tüketim araçları; üretim, dağıtım ve yönetim açısından devletin müdahalesine bağlıdır. Bu varsayım gelişigüzel yapılmamıştır. İleri kapitalist toplumların somut analizi ile doğrulanabilir (Castells, 1977: 440).”

Kentin emeğin yeniden üretilmesi için kolektif tüketim ihtiyaçlarını sağlayan mekânsal birim olduğunu ve kentsel olarak belirlenen sorunların temelinde tüketim süreçlerinin ve emeğin yeniden üretiminin yattığını ileri süren Castells'in (2017: 151) kentsel siyaset anlayışının odağında bir yandan devletin kolektif tüketimin toplumsal koşullarını hesaplayarak yaptığı müdahale diğer yandan devletin bu müdahalesine kolektif olarak karşı çıkan toplumsal mücadeleler vardır. Tüketimin artan toplumsallaşması ve bunun yönetimi için yapılan devlet müdahalesi kent sorunsalının temelinde yer almaktadır. Bunlar tüketimin örgütlenmesinde anahtar unsur olarak yer almaktadır; çünkü çelişkileri derinleştirirken aynı zamanda bunları siyasileştirir (Castells, 2017: 197).

Castells'e göre kent, işgücünün yani emeğin yeniden üretiminin mekânsal birimidir ve yapılı çevrenin üretimi, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapıların bütünlüğünü sağlayan süreçlerle gerçekleşmektedir. Bu anlamda Castells (1977: 458) toplumsal oluşumları; ekonomi, ideoloji ve siyaset olmak üzere üç başlıkta inceler ve her başlığın mekânda ifade bulduğunu vurgular. Kentsel mekânın planlı yapısı siyasal kontrolün bir aracıken; anıtsal yapılar, meydanlar ve anıtlar ideolojik yapının taşıyıcılığını yapmaktadır. Kapitalist toplumlarda kent mekânının özgünlüğü ekonomik boyuttaki işlevlerinde yatmaktadır. Ekonomik işlev yalnızca üretim ve dolaşımda kendini göstermez onlar zaten kent üstü ölçeklerde de örgütlenebilirken kentsel alana özgünlük sağlayan asıl unsur kolektif tüketim mekânlarıdır (Bal, 2018: 250). Bu anlamda kent, kolektif üretimin örgütlenmesi için en uygun ortamı sağlamaktadır; çünkü yerleşik hizmetlerin etrafında toplanan nüfus, emeğin yeniden üretim maliyetini ucuzlatmaktadır (Gottdiener, 2001: 251).

Gelişmiş kapitalist toplumlarda hem sermaye tarafından yapılan hem de tabandan gelen baskılar doğrultusunda devletin tüketim süreçlerine çok fazla etki etmesi emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi artırır. Castells (1997); Keynesyen devletin tekelleşmeye varan fazla müdahalesine karşı çıkan kentsel toplumsal hareketlerdeki sınıf karşıtlığını sanayiden kente taşır. O'na (1977: 462-463) göre devlet; kent sistemini, ekonomide talebi desteklemek amacıyla egemen sınıfın ihtiyaçlarına göre düzenleyerek “*gündelik hayatı ele geçirir ve bu düzenin gerçek kaynağı haline gelir*”. Devlet aygıtının “şehir planlaması” olarak adlandırdığı bu ideolojik maske, tüm kentsel sorunun doğrudan siyasallaşmasına neden olur. Bu anlamda devletin desteğini alarak büyüyen sermaye tekelleşmeye, merkezileşmeye başlarken ihtiyacı olan emeğin yeniden üretimi konusu da (konutlar, hastaneler, okullar) devletin sorumluluğunda kalır.

Tekelci şirketlerin daha büyük kârlar elde etmesini sağlayan hükümetler bir yandan barınma ihtiyacını karşılamak için fazladan konut üretmeye öte yandan ortaya çıkan eşitsizlikleri dengeleyebilmek için kamusal hizmetler üstünden emeği yatıştırmaya uğraşır. Castells'in Francis Godard ile birlikte kaleme aldığı Fransa'nın kuzeyindeki Dunkirk bölgesindeki saha araştırmasının verilerine dayanılarak yazılan “Monopolville: l'entreprise, l'état, l'urbain” (*Tekelci Şehir: Şirket, Devlet, Kent*) (1974) ile Paris'in çeperlerindeki konut krizini ele aldığı “Crise du logement et mouvements sociaux urbains” (*Konut Krizi ve Kentsel Toplumsal Hareketler*) (1978)

adlı eserleri bahsi geçen tekелci sermayenin ele geçirdiği tekелci kentlerin ve buna karşı ortaya çıkan kentsel toplumsal hareketlerin somutlaştırıldığı eserlerdir. Castells ve Godard'ın (1974: 10-11) Dunkirk'te yaptıkları saha araştırmasına göre devlet destekleri ve politikaları bu kentteki metalürji ve petrol sektörünü canlandırmıştır. Kentte çelik fabrikaları, petrol rafinerileri, tersaneler gibi büyük sanayi kompleksleri kurulurken buralarda çalışan işğücünün büyük çoğunluğunun yaşadığı konutlar temel hizmetlerden yoksun, nitelikli olmaktan uzak, kalabalık yerlerdir. Devlet desteği ile gelişen bu kentsel-endüstriyel büyümenin barınma ihtiyacını karşılayabilmek için Keynesci müdahaleci devlet, her yıl fazladan işçi konutları yapmaya, ulaşım imkânı sağlamaya başlar (Castells ve Godard, 1974: 12). Fakat artan nüfusun daha fazla konuta, altyapıya, kentsel hizmetlere olan ihtiyacı krize, kıtlığa, toplumsal çelişkilere, emek gücünün ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimindeki işlev bozukluğuna neden olur. Dolayısıyla beklenildiği gibi Dunkirk kentsel mücadelelerin, kentteki yeni toplumsal ve sınıfsal çatışma biçimlerinin fay hattı haline dönüşür. Bunun yanında Dunkirk, Fransa'da işçi sınıfı mücadelesinin en üst düzeyde olduğu, en uzun grevlerin yapıldığı, sendikaya üyelik oranlarının en fazla olduğu yerdir (Castells, 2017: 146).

Paris bölgesindeki toplu konut (grands ensembles) alanlarında ortaya çıkan protesto hareketlerinin konu alındığı “Crise du logement” adlı esere Castels ve arkadaşları (1978) “*yeni bir hayalet musallat oluyor. Kentsel kriz, kentsel bir devrim mi olacak?*” sözleriyle başlarlar. Burada devletin konut politikaları, Paris'in dış mahallelerinde yer alan mümkün olduğuunca fazla sayıda işçiyi barındıracak şekilde hızlıca inşa edilmiş büyük ve çok katlı konutları doğurmuştur. Nitelik ve donanım açısından yetersiz olan bu toplu konutlar Castells ve arkadaşlarına (1978: 167) göre emek gücünün hızlı ve ucuz yeniden üretimini hedefleyen bir kent politikasının depresif sembolleridir. Dolayısıyla kent planlaması adı altında yapılan bu kentsel yenileme ve işğücünün merkezden dışarıya taşınması devlet aygıtı tarafından mekâna yöneltilen muazzam bir müdahaledir ve hem ekonomik hem siyasal hem de ideolojik bir işleve sahiptir. Devlet müdahale ettikçe orada barınmaya çalışan işçi sınıfı da direnmeye ve protestolara başlar. Castells'e (2017: 204) göre bu protestolar öncelikle işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesine dayanan ve işğücünün yeniden üretilmesine yönelik acil talepler etrafında yoğunlaşan bir toplumsal güçtür.

Her ne kadar iş gücünün yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketim araçları günlük yaşamın olmazsa olmazları arasında yer alsa da yukarıda bahsedilen

iki eserde belirtildiği gibi Castells'e göre devletin bunu sağlama nedeni emeği sürdürülebilir kılmak ve böylece sermayenin çıkarlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla konut, okul, altyapı hizmeti sağlayan devlet yaptığı müdahalelerle kent burjuvazisine ve kapitalizme hizmet için vardır.

Kentsel hizmetlere ulaşamayan grupların söz konusu hizmetlere ilişkin ortaya çıkardıkları örgütlenmeleri kentsel toplumsal hareketler olarak adlandıran Castells (2017: 200), “Kent, Sınıf, İktidar” adlı eserinde sınıf ilişkilerinin ve sınıf mücadelesinin, kentsel çatışma sürecini anlamadaki rolünü teslim etmekle beraber kentsel toplumsal değişimin tek kaynağının bu olmadığını belirtir. O’na göre; *“toplu bir hareket aynı zamanda hem ilişkili olduğu yapısal durumla hem ilgili aktörlerin toplumsal konumuyla hem de hareketin biçimiyle tanımlanabilmektedir”*. Bu anlamda yapısalcı-Marksizm’i yavaş yavaş terk eden Castells 1970’lerdeki barınma ve yerleştirme krizinin; ulaşım krizinde¹⁶ olduğu gibi sadece işçi sınıfının problemi olmadığı şeklinde bir düzeltme yapar ve sahada günlük bakım hizmetlerinden, kreşten yararlanamayan pek çok orta sınıf kadınla tanışır. Dolayısıyla ilk çalışmalarındaki katı Althusserci yapıdan kopan Castells, çalışmalarında işçi sınıfının yanına orta sınıf burjuvazisini de ekler; kentsel toplumsal hareketlerin çok sınıflı bir siyasi örgütlenmeye dayanan protesto süreci olduğunu vurgular. Merrifield’a (2019) göre Castells’in hipotezi yeni küçük burjuvazinin, tekelci sermayeyi hedef alan bu taarruzda işçi sınıfının saflarına en kolay bir şekilde katılabilecek bir sınıf olduğudur. Şengül’e (2001: 18) göre de Castells burada kentsel toplumsal hareketleri tam anlamıyla bir sınıf mücadelesi olarak görmez. Fakat herhangi bir kentsel sosyal hareketin radikal bir değişime yol açabilmesi daha geniş sınıfsal hareketlere eklemlenebilmesine bağlıdır.

“Toplumsal ve siyasal dinamikler düzeyinde tartışılan kent sorunsalının önemi, (...) kentsel toplumsal hareketlerin niceliksel ve niteliksel gelişiminde kendini göstermektedir. Kent ve ekoloji konularında yoğunlaşan protesto hareketleri, toplulukları örgütleyerek harekete geçirmekte, sınıflar arası güç ilişkilerini dönüştürmekte, yeni kültürel modeller ortaya koymaktadır (Castells, 2017: 15).”

“The City and the Grassroots” (1983) adlı eserinde çok farklı coğrafyalarda meydana gelen kentsel toplumsal hareketleri inceleyen Castells, toplumsal hareketlerin ekonomik yeniden bölüşüm için olduğu kadar etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, kabul görme odaklı olduğunu da dile getirir.

¹⁶ Kentsel toplumsal hareketleri anlamada “ulaşım” konusunu ele alan Castells, Cherki ve Mehl kapsamlı bir araştırma yaparak bunu “Crises des transports, politiques d’Etat et revendications des usagers” (1977) (Ulaşım Krizi, Devlet Politikası ve Kullanıcıların Talepleri) adlı eserde toplarlar.

“Barselona ve Madrid hareketleri son derece üretkendi, günlük yaşamın çok temel sorunlarından başlayarak, profesyonellerle, özellikle mimarlarla ve kent planlama alanında çalışan aktörlerle doğrudan bağlantılı olan güçlü bir taban örgütlenmesinin birleşimiydi (Castells, 1997: 141).”

“Kent Sorunu” adlı kitabında çok büyük yeri olan Althusserci yapısalcılığı bu eserinde tamamen bırakıp yerine kentsel toplumsal hareketlerin öznelliğine odaklanır. Nitekim 1997 yılında verdiği bir röportajda akıl hocasının hiçbir zaman Althusser olmadığını Althusserci yapısalcılığı yalnızca tek bir kitapta “Kent Sorunu”nda kullandığını ve daha sonra kuramın eksikliklerini görüp bundan vaz geçtiğini dile getirir.

“Althusser’in hayatımda önemli olduğunu düşünmüyorum. Hayatımdaki en önemli entelektüel kişi Alain Touraine’dir. Marksist gelenekte ise Nicos Poulantzas’ı söylerim. İkimizi de Althusserci çerçeveye yerleştirdiler ama (...) Althusser bizim için bir kavram olmaktan çok retorikti ve bir an önce Althusserci paradigmadan kaçmak istedik. Althusserci Marksizmin etkisi uzun soluklu olmadı; çünkü somutluktan yoksundu (Castells, 1997: 145).”

Nitekim Castells, 12 yıl süren saha çalışmaları sonucunda San Francisco’daki kentli toplumsal hareketleri, Latin hareketini, eşcinsel cemaatleri ve bu cemaatlerin kentleri, siyaseti ve kültürü dönüştürme kapasitesini bir araya getirdiği “The City and the Grassroots” başlıklı kitabını kent üzerine yazdığı en iyi kitap, yapabildiği en iyi ampirik araştırma olarak yorumlar (Castells ve Ince, 2006: 17).

2.2.3.4. Değerlendirme ve Eleştiriler

Tezin üçüncü bölümünde neo-Marksist başlığı altında yer alan Castells’in (1968, 1977, 2017; Castells v.d., 1978) erken dönem çalışmalarına yer verilmiştir. Castells’in ilk dönem çalışmaları -özellikle “Kent Sorunu” adlı kitabı- eleştirel kentsel sosyoloji alanında ses getirmiş ve kentsel sosyolojinin yeniden şekillenmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde Castells (1978: 251) yöntem olarak aktör-yapı dikotomisinde yapıdan yana tutum sergilemiş ve Althusser’den etkilenecek yapısalcı-marksist bakış açısıyla kenti incelemiştir. Bu eserinde öznenin yalnızca toplumsal yapının bir parçası olduğunu ve ancak bu yapılardan yola çıkılarak somut olarak analiz edilebileceğini dile getirmiştir. O’na göre hümanist Marksistlerin (Lefebvre) yaptığı gibi aktörü ve aktörün stratejilerini odak noktasında bulunduran bir analiz bilimsel değil metafiziktir.

Tablo 3’te açıklandığı gibi Castells’in yeni kent sosyolojisi olarak da adlandırılan bu ilk dönem çalışmalarında kolektif tüketim ve yeni toplumsal hareketler

olmak üzere iki önemli teması vardır. Kent, devletin doğrudan veya dolaylı rehberliğinde/kontrolü altında, günlük yaşam için gerekli hizmetlerin sağlanması etrafında örgütlenmiş bir sistem olarak kabul edilir. Barınma, ulaşım, eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler, kültürel tesisler ve kentsel her türlü olanak, ekonomi ve günlük yaşam için gerekli olan ve bir tür devlet müdahalesi olmaksızın üretilemeyen unsurların bir parçasıdır.

Kolektif tüketim (devletin aracılık ettiği tüketim süreçleri) aynı zamanda kentsel altyapının temeli ve insanlar ile devlet arasındaki ilişkinin anahtarı haline gelmiştir. Kentler, sermaye birikimi ile toplumsal hizmetlerin yeniden dağıtımı arasında yeniden tanımlanır. Bu meseleler etrafında yeni kentsel toplumsal hareketler ortaya çıkar ve kent sosyolojisi Chicago Okulu'nun sorun olarak gördüğü sosyal entegrasyonu incelemek yerine post-endüstriyel toplumdaki yeni toplumsal çatışmaları konu edinir.

Kentsel mekânın hem kapitalistlerin çıkarlarını gözetken devlet hem kentten rant sağlayan sermaye hem de bu sürecin sosyal çelişkilerine tepki veren toplumsal bir ürün olduğunu savunan Castells dolayısıyla kentleşme sürecinin Chicago Okulu'nun iddia ettiği gibi doğal değil yapay bir süreç olduğunu vurgular (Şengül, 2001: 31). Bir kentin mimarisi o kentteki toplumsal gruplar arasındaki ilişkiyi yansıtır.

Tablo 3.
Castells'in Erken Dönem Çalışmaları

Dönemleme	Etkilendiği Teorisyen	Eser	Metodoloji	Tema
20. YY İkinci Yarısı (1968-1985)	Marx Althusser	Monopolville: l'entreprise, l'état, l'urbain (<i>Tekelci Şehir, Şirket, Kent</i>) (1974)	Yapısalcı- Marksizm Nedensel Açıklama	Kolektif Tüketim
		Question Urbaine (<i>Kent Sorunu</i>) (1977)		Emeğin Yeniden Üretilmesi
		Crise du logement et mouvements sociaux urbains (<i>Konut Sorunu ve Kentsel Toplumsal Hareketler</i>) (1978)		Devlet Aygıtının Mekâna Etkin Müdahalesi Kentsel Toplumsal Hareketlere Sınıf Temelli Bakış

	Nicos Poulantzas	City, Class, Power (<i>Kent, Sınıf, İktidar</i>) (1978)	Yapı + Fail (yapısalcı inşacı) Tarihsel Marksist Analiz	Kentsel toplumsal hareketlerin çok sınıflı yapısı Devlet Aygıtı Yekpare, Nesnel Değil, Çatışmalardan Oluşur
	Weber Alain Touraine	The City and the Grassroots (<i>Kent ve Halk Tabanı</i>) (1983)	Eylem Toplumbilimi Yorumlayıcı Açıklama Öznellik Fail	Sivil Toplum Yurttaş Örgütlenmeleri Kentsel Kültürel Hareketlere Özel Bakış

“Kent, Sınıf, İktidar” adlı eserinde ise Castells’in Althusser’den ve yapısalcı-Marksist anlayıştan koparak sahada karşılaştığı durumların, analiz edilen gerçekliğin daha karmaşık olduğunu dile getirdiğine şahit olunur. İlk eserinde hata yaptığını ifade eden Castells (2017: 28); Marksist teoriyi genel çerçeve olarak gözlemlenen gerçekliğe uydurmadan uyguladığını; Marksist kuramın kavramsal olarak yaygınlaştırılması yerine kentin tarihsel olarak dönüşümüne yoğunlaşmak gerektiğini itiraf eder. Bu sermayenin mantığından ziyade sınıf mücadelesi teorisine dayanan, biçimsel tutarlılıktan çok tarihsel anlamlılığı önemseyen bir Marksizm biçimidir (Merrifield, 2019: 263).

Tablo 3’te belirtildiği gibi “Kent ve Halk Tabanı” adlı eserinde ise yapısalcı-Marksizm’den hatta Marksizm’den koparak pek çok farklı ülkede kentsel hareketleri karşılaştırmalı ampirik çalışma aracılığıyla değerlendirir. Saunders’e (2013: 205) göre Castells bütün gerçeklerin ampirik olarak kanıtlanmak ve doğrulanmak zorunda olduğunu göstermek için görüşme çizelgelerini, veri kaynaklarını, istatistiksel öz geçmişleri düzenleyen 50 sayfanın üzerinde metodolojik eklenti yapmıştır. Castells’in bu eserinde yer alan bir diğer değişiklik ise toplumsal analizlerini fail üstünden yaparak öznelliği vurgulamasıdır. Çeşitli farklı değerlere ve amaçlara sahip aktörlerin birbirleriyle mücadele içinde kente yükledikleri anlamın kenti oluşturduğunu belirtir.

Castells’in erken dönem çalışmalarına¹⁷ hem Marksist cepheden (Merrifield, Harvey) hem de Weberyen cepheden (Saunders, Pickvance) eleştiriler gelmiştir.

¹⁷ Bu bölümde Castells’in sadece erken dönem çalışmalarına yönelik eleştiriler dikkate alınmıştır.

Merrifield (2017: 17) “Yeni Kent Sorunu” adlı kitabında Castells’in kent sorununun artık arkaik bir kent sorunu olduğunu vurgulamaktadır. 1970’lerden bu yana kazanımlar ve kayıplarla alan belirgin bir biçimde değişmiştir. Nitekim Castells de verdiği birçok röportajında (1997, 2008; Castells ve Ince, 2006) ve 2002 yılında yazdığı “Urban Sociology in the Twenty-First Century” (21. Yüzyılda Kent Sosyolojisi) (2002) adlı makalesinde “Kent Sorunu”nda açıkladığı kentsel problemlerin eskide kaldığını kabul etmiştir.

Merrifield’a (2017:18), göre 1980’lerden sonra neo-liberalizmle beraber devlet kolektif tüketim öğelerinin elini çekmiş ve bu alanı sermayeye bırakmıştır. Dolayısıyla Castells’in öne sürdüğü toplumsal yeniden üretim için çok önemli olan, sermaye için çok işlevsel olan, kapitalizmin hayatta kalması için çok gerekli olan kolektif tüketim öğelerini devlet, finanse etmekten vaz geçmiştir. Bununla beraber Castells’in erken dönem çalışmalarında öne sürdüğü kent sorununun en büyük eksiği kentsel olanı sermayenin üretken bir şekilde yağmaladığı bir mekân olarak değil emeğin yeniden üretiminin mekânsal bir birimi olarak anlaması ve kentsel olanı pasif görmesidir. Dolayısıyla Merrifield’a (2017: 19) göre, sermaye kenti aktif olarak kullanarak kentsel mekânı bir meta, salt bir finansal varlık olarak fiyatlandırıp oradaki yerel halkı da yerinden etmektedir. Yani “yeni kent sorunun” en önemli konusu “yeni Haussmannlaştırma’nın” gündeme gelmesidir.

Yeni Haussmanlaştırma kentte kendi ötekisini oluşturarak bir mülksüzleştirme ve ayaklanma diyalektiğinin yanı sıra tetikte bekleyen bir isyana da güç vermektedir. Kentsel iç savaş; duvarlar ile surların, bankacılar ile banliyölerin savaşdır. Castells yalnızca toplumsal bir hareket inşa etmek için kente bakarken günümüzde kent sorununu çözmek için kente bakmak gerekmektedir (Merrifield, 2017: 19).

Bununla beraber Castells’in Marksizm’den vaz geçerek Weber’e yaklaşmasını eleştiren Merrifield, (2019: 276) Castells’in 1960’lar ve 1970’ler boyunca entelektüel bakımdan moda olan Marksizm’i kullandığını; fakat daha sonra toplum nezdinde Marksizm’in yanıtları bulmada eksik kaldığını düşündüğü zaman yönünü Weber’e çevirdiğini belirtir. Merrifield’a (2019: 277) göre bu büyük bir yanılgıdır. Çünkü sınıf ilişkileri etnik ilişkilerle de, toplumsal cinsiyet ilişkileriyle de, kimlik ilişkileriyle de birlikte her zaman mevcuttur. Kimlik, etnik yapı, cinsiyet gibi kategoriler her koşulda yine bir tür sınıf mensubiyeti (eşcinsel sanatçı, yoksul Latin Amerikalı, çalışan kadın v.b.) gerektirmektedir. Dolayısıyla kentsel toplumsal mücadeleler bazen açıkça sınıf

temelli olabileceği gibi bazen de yine bu çerçevede etnisite, ırk, toplumsal cinsiyet gibi ikincil çelişkiler etrafında da gelişebilir.

Saunders'e (2013: 231) göre, Castells'in 1970'lerin ortalarında özellikle Anglosakson bölgelerde kilit eserlerinin ve makalelerinin erken dönemde İngilizceye çevrilmesinden ve bazı eserlerini İngilizce yazmasından dolayı yeni kentsel sosyolojinin şekillenmesinde büyük etkisi olmuştur. Diğer yandan diğer yazarlar tarafından (Lefebvre gibi) ortaya konan eserler İngilizce'den farklı bir dilde yazıldığı için diğer Marksistler tarafından önerilen alternatiflerden haberleri olmamıştır. Ancak 1980'lerle birlikte diğer yazarların da eserlerinin çevrilmesiyle İngilizce konuşulan yerlerde diğer alternatif kuramcılardan da haberdar olmaya başlamışlardır. Bu nedenle de Castells'in önerdiği modele eleştiriler artmış ve alternatifler geliştirilmiştir. Saunders (2013: 232) Castells'e yöneltilen eleştirileri "tarih dışı", "etnosentrik" ve "işlevselci" olmak üzere üç başlıkta birleştirir.

Castells'in kendisinin de kabul ettiği tarih dışılık Saunders'e göre tarihi görmezden gelen Althusserci yapısalcı teorinin bir handikabıdır. Dolayısıyla Castells de erken dönem çalışmalarında tarihsel çeşitliliği görmezden gelerek sahada karşılaştığı belli koşulları anlamaksızın Althusserci yapısalcılığı uygulamaya çalışmıştır. İkinci olarak yine metodolojik yöntem gereği Castells'in kullandığı tekil tiplerin daima sınırlı ve taraflı olduğunu belirten Saunders (2013: 237), bu nedenle bu tekil tipolojilerin olayın bir yönünü yansıtarak diğerlerini görmezden geleceğini ve etnosentrik bakış açısı yaratacağını belirtir. Böyle bir yaklaşımda dünyanın alternatif kavramlarla yorumlanması için bir yol yoktur; çünkü bilimselliğe giden yalnızca tek bir yol vardır. Bu yüzden aslında Castells'in devlet aygıtının müdahalesine atfettiği aşırı önem Fransız toplumunun bir özelliğidir.

2.2.4. David Harvey: Sermaye Birikimi Olarak Kent

Doktora derecesini Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında alan David Harvey, entelektüel etkisi disiplinler arasında en geniş alana yayılan kent bilimcilerden biridir. Harvey'in siyasi ve akademik misyonu çağdaş kapitalist kentleşmenin gerçekleri ve çelişkileriyle ilgilenecek gündelik kentsel yaşamın adil coğrafyasını aramaktır (Swyngedouw, 2006: 79).

Marksist bir aileden veya düşünceden gelmeyen, 35 yaşına kadar Marksizmle tanışmamış olan Harvey'in entelektüel yolculuğu Castells'ten oldukça farklıdır (Harvey, 2004). Buna rağmen Harvey'in ilk ve en önemli Marksist eseri “Sosyal Adalet ve Şehir” (*Social Justice and the City*) Castells'in en önemli Marksist klasığı “Kentsel Sorun” adlı kitaptan bir yıl sonra 1973'te yayınlanmıştır.

Metodolojik ve pozitivist yönü ağır basan “Coğrafyada Açıklama” (*Explanation in Geography*) (1969) adlı eser ile tanınan teorisyenin epistemolojik ve politik ilgisi kısa süre sonra daha radikal ve Marksist bir kent anlayışına yönelmiştir. Bu epistemolojik değişim, teorisyenin İngiltere'den Amerika'ya -Baltimore kentine- göçüyle aynı zamana denk gelir. Martin Luther King'in suikasta uğraması, Vietnam savaşı, ABD şehirlerindeki derin adaletsizlikler ve şiddet olayları, ırkçılık, kentlerde başlayan hak talepleri kuram arayışında¹⁸ olan Harvey'in yönünü değiştirmesine ve tarihsel materyalist Marksist analiz ile yaşadıklarını birleştirmesiyle Sosyal Adalet ve Şehir adlı eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Swyngedouw, 2006: 80).

Harvey (2016: 273) her ne kadar kitabın son sözünde, Lefebvre'in şehircilik üstüne yaptığı çalışmalarla kitabı yazdıktan sonra karşılaştığını ifade etse de Castells'in aksine Harvey, Lefebvre'den etkilenecek O'nun 1960'lı yıllarda kaleme aldığı “Şehir Hakkı”, “Kentsel Devrim”, “Marksist Düşünce ve Kent” gibi çalışmalarından hareketle Marksizm ve kent arasında ilişki kurmaya çalışır (Garnier, 2014: 60). Saunders'e (2013: 294) göre; Lefebvre'nin çalışmalarında ortaya atılan konularla ciddi olarak ilgilenen ve kapitalizmin idaresinde mekânın tekrar üretildiği yolları analiz etmek için Marksist kuramı geliştirmeye kalkışan en önemli kuramcı Harvey'dir.

¹⁸ “Explanation in Geography” adlı eserinin sonsözünde Harvey (1969: 486) “kuram olmadan olayların denetimli, tutarlı ve rasyonel bir açıklamasını elde etmeyi umamayız, kendi kimliğimizi iddia etmemiz bile zor olur” diye yazar. Önündeki on yıl içinde de geniş ve yaratıcı bir ölçekte kuram geliştirmeyi kendisine görev edindiğini vurgular.

Lefebvre'den esinlenmesine karşın Harvey, Lefebvre'nin ortaya koyduğu tezlerin tamamını kabul etmez. Katznelson'a (2016: 11) göre Harvey, Lefebvre'nin mekânsal ilişkilere atfettiği bağımsız ve belirleyici nitelikleri reddeder. Harvey için mekân denilen olgu ontolojik bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur. Bununla beraber Harvey (2016: 280) Lefebvre'nin temel tezini inşa ettiği "kentselliğin, sanayi toplumuna egemen olduğu düşüncesini" reddeder. O'na göre, kentselliğin sanayi toplumuna egemen olduğunu ileri sürmek, dönüşüm sürecindeki bu iki yapı arasındaki çelişkilerin kentsellik lehine çözüldüğünü iddia etmektir. Oysa Harvey'e (2016: 281) göre; *"bazı önemli ve yaşamsal bakımlardan sanayi toplumu ve içerdiği yapılar, kentselliğe egemen olmaya devam etmektedir"*. Nitekim Harvey (2016: 281) sanayi toplumunun kentselliğe egemen olduğu tezini üç durumda anlatır:

- 1) *"Sermayenin değişen yapısı ve sabit sermaye (bina, arsa, fabrika vb.) yatırımlarının büyüyen hacmi, sanayi kapitalizminin iç dinamiklerinin bir ürünüdür ve kentselleşme sürecine bir tepki olarak yorumlanamaz. Yani yaratılan mekân sabit sermaye yatırımının yayılmasıyla şekillenir. Bizim için mekân yaratan sabit sermayedir."*
- 2) *"İhtiyaç yaratılması ve fiili olarak talebin sürdürülmesi, sanayi kapitalizminin evrimini yönlendiren süreçler tarafından üretilir. Kentselleşme, sanayi sermayesine yarattığı ürünleri elden çıkarma fırsatı yaratır."*
- 3) *"Artı değer üretimi, mülk edinilmesi ve dolaşımı, kentselliğin iç dinamiklerine bağlı olmamış, sanayi toplumunun getirdiği koşullar tarafından düzenlenmeye devam etmiştir."*

Alıntılardan yola çıkılacağı üzere Harvey, "Sosyal Adalet ve Şehir" adlı eseriyle Marksizm'e adımını attığında Lefebvre ile fikirlerinin hemen hemen uyuşmasına karşın Lefebvre'nin sanayi döneminde kullanılan artı-değer kavramını kente kaydırması Harvey'in paylaştığı bir fikir değildir. Lefebvre'nin (2019a) sanayide oluşan ve gerçekleştirilen küresel artı-değerin azaldığını ve bunun azaldığı yerde spekülasyon, inşaat ve emlakta gerçekleşen oranın çoğaldığını dile getirmesi Harvey (2016: 282) tarafından çok erken bir yorum olarak değerlendirilir. Harvey'e göre hem birinci çevrim hem de ikinci çevrim birbirleri için temeldir ama sanayi kapitalizmi hala kapitalist büyümenin ve kapitalist toplumlardaki değişimin itici gücüdür. Bu nedenle kentin yapısı bu çerçevede ele alınmalıdır.

Kenti politik-ekonomik perspektif ile yorumlayan Harvey (2016) sermayenin kentleşmesi, kentte kapitalizmin yarattığı çelişkiler ve eşitsizlikler üzerine odaklanmıştır. Castells'in kent sorununa yaklaşımı emek gücünün yeniden üretimi iken Harvey kenti sermaye birikim süreciyle ilişkilendirmiştir. Bu anlamda Harvey'in bu konudaki en önemli iki eseri olan “Sosyal Adalet ve Şehir” (1973) ile “Sermayenin Sınırları” (*The Limits to Capital*) (1981) sermaye birikimi kuramını kapitalizmin kendine özgü coğrafyası ile ilişkilendiren en sistematik iki girişimdir (Smith, 1984'ten aktaran Saunders, 2013: 294).

Harvey, “Sermayenin Kentleşmesi” (*The Urbanization of Capital*) (1985a) ve “Bilinç ve Kent Deneyimi” (*Consciousness and the Urban Experience*) (1985b) adlı iki eserinde kapitalist kentleşmenin gelişimindeki kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik süreçlerin iç içe geçmesini incelemeye devam eder. Daha sonra kent araştırmalarında hızla yeni bir alan haline gelmekte olan postmodernlik konusuna teorik ve politik katkı sağlayan “Postmodernliğin Durumu” (*The Condition of Postmodernity*) (1989) adlı kitabını yayımlar. Harvey, yine geniş anlamda Marksist bir bakış açısıyla, post-modernitenin 1970'lerden bu yana kapitalizmin çelişkili kültürel ve politik-ekonomik dinamiklerini nasıl yansıttığını ve somutlaştırdığını gösterir.

“Adalet, Doğa ve Farklılığın Coğrafyası”nda (*Justice, Nature, and the Geography of Difference*) (1996) Harvey, kentsel ve çevresel sorunları kalıcı ve yaygın adaletsizlikler bağlamında yeniden ele alır. Umut Mekânları (*Spaces of Hope*) (2000) adlı eserde ise, alternatif kentsel projeler oluşturmaya ve kapitalist kentleşme biçimlerinin güçsüzleştirici, eşitsiz gelişimi karşısında adil ve insanileştirilmiş bir şehirciliğin ana hatlarını çizmeye çalışır.

2.2.4.1. Harvey'in Düşünsel Arka Planı

Harvey 1935 yılında Gillingham/Kent adında Londra'nın yaklaşık otuz mil dışında bir kentte doğar. İkinci Dünya Savaşı sırasında büyüyen ve babası tersanede gemi tamircisi olan Harvey, bu sırada devam eden askeri faaliyetlerle çok yakından ilgilenir ve İngilizlerin dünyadaki varlığı hakkında çok erken yaşlardan itibaren bilgi sahibi olur. Babasının donanmaya ve donanma geleneğine yakın olmasından dolayı küçük yaşlardan itibaren haritalara düşkün olduğunu belirten Harvey (2004) coğrafyaya olan ilgisini bu deneyime bağlar. Daha sonra lisans ve lisansüstü eğitimini

Cambridge’de tamamlar ve 1961 yılında coğrafya alanında “19. Yüzyılda Kent Şehrinde Şerbetçiotu Yetiştiriciliği” adlı doktora tezi ile doktorasını tamamlar. Harvey (2004) doktora tezinin şu anda bulunduğu çizgiden farklı bir düşünsel yapıda olduğunu belirtmekle beraber yaşadığı bölgede yüzyıllardır süregelen tarımsal yetiştirme tekniklerini, tarımsal işgücü ve finansal koşullar gibi konularda meydana gelen geçişleri öğrenmekle ileride çok daha büyük ölçekte yaptığı çalışmalarını için bir ön hazırlık yaptığını vurgular.

İlk işine Bristol Üniversitesi’nde başlayan Harvey, Cambridge’de aldığı eğitim doğrultusunda referans noktası olarak pozitivizmi ve sayısal metotları tercih eder. Bu dönem pozitivizme yakın olmasına rağmen coğrafya alanındaki teorik araçların eksikliğinden yakınan Harvey (2004) yazılarındaki en büyük amaçlardan birinin coğrafi metodolojiye teorik bir arka plan kazandırmak olduğunu belirtir:

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra coğrafya büyük ölçüde bölgesel planlama, kalkınma ve benzeri konularla ilişkilendirilmeye başlandı ve böylece coğrafya daha çok yerel bölgelerde neler olup bittiğiyle ilgili yerel bir disiplin haline geldi. Ancak ben bunun için çok az teorik aracın olduğu bir ortamda yetiştim; bu daha çok geçici bir ampirik disiplindi. Çok erken yaşlarda içine girdiğim hırslardan biri, bana büyüleyici ampirik konular dizisi olarak görünen şeye teorik bir temel kazandırmaktı.”

Alıntıda da bahsedildiği gibi coğrafi bilginin daha sistematik bir yolla anlaşılması gerektiğini savunan Harvey (2012a: 19); istatistiki teknikleri, niceliksel yöntemleri kullanan ve bilimsel birlik anlayışına sahip olan pozitivist K. Popper’dan ve C. G. Hempel’den etkilenir. Bilimsel görüşüne paralel olarak o zamanki politik görüşü de liberal ilerlemeciliğe (progressivism) yakın olan Harvey planlama, verimlilik ve rasyonellik düşüncelerinin etkisi altındadır. Tüm bu görüşler çerçevesinde ilk önemli kitabı “Coğrafyada Açıklama”yı (*Explanation in Geography*) 1968 yılında öğrenci hareketlerinin yükselişte olduğu, siyasal iklimin tamamen değiştiği bir ortamda tarafsız olarak hatta olaylardan tamamen habersiz şekilde yazar. Olaylardan bir yıl sonra ABD’nin Maryland eyaletinde bulunan Baltimore’da John Hopkins Üniversitesi’nde işe başlayan Harvey, Martin Luther King’in katledilişinin ardından büyük ölçüde yakılıp yıkılan bu kentte, savaş karşıtı hareketler ve yurttaşlık hakları hareketi ile karşılaşır; o zaman 1960’larda doğruluğuna inandığı pek çok şey üzerine yeniden düşünerek liberalizmden Marksizm’e radikal bir geçiş yapar (Harvey, 2012a: 20):

“Amerika’ya giden Avrupalıların üzerinde ABD’nin iki türlü etkisi oluyor: Ya karşılaştığınız durumlar karşısında şoka girdiğiniz için sizi gerçekten

radikalleştiriyor ya da sistemden yana tavır alıp bir tür ön sağcı oluyorsunuz. Ben sol kanat yolunu seçtim. Birleşik Devletler'e geldim. Martin Luther King'in ölümü, 68 ayaklanması ve ardından Baltimore'da karşılaştığım koşullar karşısında şok oldum. Dünyanın en zengin ülkesinde insanların kronik bir yoksulluk içinde yaşaması beni gerçekten çok şaşırtmıştı. Böylece bu konudaki siyasi aktivizme daha fazla katılmaya başladım (Harvey, 2004)."

Doktorasından sonraki ilk dönemlerde çalışmaları için kullandığı teorik çerçevenin 68 ayaklanmasından sonra ortaya çıkan siyasi durum için yeterli olmadığını hisseden Harvey (2007b) hem entelektüel hem politik eksikliklerini giderebilmek, çevresinde olup bitenleri bir çerçeveye oturtabilmek için Marx'ı okumaya başlar ve yüksek lisans öğrencileriyle beraber Marx'ın *Kapital*'ini¹⁹ anlamak için okuma grubu kurar.

Harvey'e (2012a: 22) göre Baltimore kenti ABD kapitalizmi altında kentleri tektipleştiren çağdaş şehircilik için de bir laboratuvar numunesidir. Dolayısıyla Harvey (2004) Baltimore'a gittiğinde konut sorunlarıyla (konut finansmanı, kentin iç kesimlerindeki çöküntü alanlar, konut koşulları vb.) yakından ilgilenmeye başlar ve çok gündemde olan kentsel dönüşüm konusuna nasıl yaklaşılabileceğine dair bir dizi rapor hazırlar. Harvey, bu raporları Engels'in "Konut Sorunu" adlı kitabından esinlenerek konut problemlerinin ancak "gelir dağılımı", "servet", "ırkçılık" ve "konut piyasası" gibi temel sorunların etrafında çözülebileceğini vurgular.

Harvey'in entelektüel dönüşümünde önemli bir yere sahip olan Baltimore kentinin kendine has bir karakteri vardır. Öncelikle bu kentteki büyük sanayi kuruluşları (bu yüzden imalat sektöründeki istihdam olanakları büyük ölçüde yok olmaktaydı) kentin dışına taşınmış; kentin kontrolü de parasını emlakçılık ve bankacılıkla kazanan zengin bir elitin eline geçmiştir (Harvey, 2012a: 22). Toplumsal yapı itibarıyla da kent yarı Kuzeyli, yarı Güneylidir. Nüfusun üçte biri Afro-Amerikalılardan oluşsa bile kentteki siyah militan hareket Philadelphia'da, New York'ta ya da Chicago'da olduğu gibi değildir. Belediye başkanları Afro-Amerikalı olmalarına rağmen büyük ölçüde finansal ilişkilere bağımlıdırlar (Harvey, 2012a: 22).

Kendini aktivist ya da toplumsal bir hareketin organizatörü olarak değil de bu hareketlere akademik (durum analizi yapma, veri sağlama vb.) ve finansal destek sağlayan "dışardaki destek kuvvet" olarak tanımlayan Harvey (2004) 1970'lerde

¹⁹ Harvey 1971 yılında dahil olduğu bu okuma grubundan sonra her yıl Marx'ın *Kapital*'i ile ilgili ders vermiştir. Harvey'in verdiği dersler online olarak "Reading Marx's Capital" başlığı altında yayınlanmaktadır.

Baltimore'daki kira kontrolü hareketi, 1990'larda Baltimore'daki yaşam ücreti hareketi gibi toplumsal hareketlere dahil olduğunu fakat hiçbir zaman liderlik rolü üstlenmediğini dile getirir. Coğrafyanın politikleşmesiyle politikleşen Harvey, 1969 yılında çıkmaya başlayan radikal Antipode Dergisinde²⁰ “Mutlak Rant ve Mekânın, Kamu ve Finans Kurumları Tarafından Yapılandırılması” (*Absolute Rent and the Structuring of Space By Governmental and Financial Institutions*) (1974), “Kapitalist Birikimin Coğrafyası: Marksist Teorinin Yeniden İnşası” (*The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of the Marxian Theory*) (1975), “Toprak Rantı ve Kapitalist Üretim Tarzına Geçiş” (*Land Rent and the Transition to the Capitalist Mode of Production*) (1982), “Kentleşme Yoluyla Esnek Birikim: Amerikan Kentinde ‘Post-Modernizm’ Üzerine Düşünceler” (*Flexible Accumulation Through Urbanization: Reflections On American City ‘Post-Modernism’ In The American City*) (1987a) gibi eleştirel yazılar kaleme alır.

Bütün bu deneyimler sonucunda Marx'ın bazı temel argümanlarını çok daha ayakları yere basan bir şekilde yeniden formüle eden ve yeniden yapılandıran Harvey'in (2007b) amacı bu teorinin oldukça büyük soyutlamalarını alıp coğrafi olarak farklılaşmış bir dünyada işler hale getirmektir. Harvey'in Marksizmin rehberliğindeki epistemolojik kopuşunun ilk ürünü olan “Sosyal Adalet ve Şehir”; Merrifield'a (2019: 291) göre Marx'ın mekâna, mekânın da Marx'a uygulanmasını sağlayan, kentle tarihsel-coğrafi materyalizmi biraraya getirerek Marksizmi yeniden icat eden bir eserdir. Harvey'in Marx'ın orijinal yazılarına derinlemesine gömülü olan kent kuramlaştırması, Lefebvre'nin öncülük ettiği radikal kent kuramlarından ve politikalarından yararlanır. Harvey'e göre kentler, hem bireylerin kendini baskı altında hissetmediği çeşitli faaliyetlere, etkinliklere, eğlenceye, hobilere mekân olmaktadır hem de güç, tehlike, baskı, tahakküm ve dışlama ile doludur. Özgürleşme ile güçsüzleşme arasındaki bu diyalektik gerilimleri keşfetmek Harvey'in teorik ve politik kaygılarının merkezinde yer almıştır (Swyngedouw, 2006: 80).

²⁰ Dergi; kent yoksulluğu, neo-empiryalizm, kent ve taşra, coğrafi bakımdan eşitsiz gelişim, toplumsal cinsiyet ve çevrecilik gibi konularda yayın yapan sol görüşlü bir dergidir (Merrifield, 2019: 290).

2.2.4.2. Harvey'in Bilim Yapma Metodolojisi: İlişkisel Marksist Diyalektik ve Tarihsel-Coğrafi Materyalizm

Harvey, ABD'ye taşınmadan hemen önce Cambridge Üniversitesi'nde pozitivistin yükselişte olduğu 1961 yılında doktora çalışmalarını tamamlar. Bu sırada Richard Chorley, Peter Haggett ve Tony Wrigley tarafından İngiliz coğrafya bölümlerine tanıtılan ve pozitivist bilimsel yönetime dayanan niceliksel genellemeler yoluyla beşerî ve fiziksel mekânsal organizasyonu ele alabilen bir bilim amaçlanmaktadır. Rudolph Carnap, Carl Hempel, Ernest Nagel gibi teorisyenlerin²¹ bilim felsefesinden güçlü bir şekilde ilham alan bu düşünce, coğrafyadaki teorik gelişmeyi çerçevelemesi beklenen mantıksal bir pozitivistle²² renklendirilmiştir. Harvey'in 1960'lardaki çalışmaları, özellikle ilk önemli çalışması olan "Coğrafyada Açıklama" (1969) coğrafi araştırmalarda rönesans olarak gördüğü bu hareketin bir parçasıdır (Rioux, 2014: 104).

1968 yılında İngiltere'den Amerika'ya geçişi, Martin Luther King'in suikasta uğraması sonucu kentlerdeki şiddet olayları, ırkçılık, ABD şehirlerindeki derin adaletsizlikler ve kentlerde başlayan hak talepleri Harvey'in düşünsel arka planını sorgulamasına ve bunun sonucunda epistemolojik değişime neden olur (Harvey, 2012a: 20). Bu epistemolojik değişimi "Coğrafyada Devrimci ve Karşı-Devrimci Teori ve Getto Oluşumu Sorunu" (*Revolutionary and Counter-Revolutionary Theory in Geography and the Problem of Ghetto Formation*) (1972) adlı makalesi ile taçlandırması Harvey'in düşüncesinde ve daha geniş anlamda eleştirel coğrafyanın gelişiminde bir dönüm noktası olur:

"Coğrafyanın niceliksel devrimi büyük önem taşıyan herhangi bir şey hakkında giderek daha az şey söylemeye hizmet ediyor. Kullandığımız sofistike teorik ve metodolojik çerçeve ile etrafımızda gelişen olaylar hakkında gerçekten anlamlı bir şeyler söyleme kabiliyetimiz arasında açık bir uyumsuzluk var. Kısacası, paradigmamız bu durumla iyi başa çıkamıyor (Harvey, 1972: 6)."

Matematiksel modellerin kullanımındaki artışa rağmen niceliksel yöntemin sosyal gerçekliği açıklamakta yetersiz kalışı Harvey'i yeni bir teoriye Marx'ın tarihsel materyalizmine göç etmesine ve yeni bir yöntem olarak da diyalektiği benimsemesine

²¹ 20. yüzyılın ikinci yarısında bilim felsefesinde etkili olan yeni pozitivist (mantıksal pozitivist) teorisyenlerdir.

²² Mantıksal pozitivist, 19. yüzyılın sonunda etkili olan pozitivistin güncellenmesidir. Bu düşüncede, dünyanın bilimsel olarak kavranışında ikili bir yaklaşım söz konusudur. Birincisi bilginin temelinde gözlem ve deneye dayalı olguların bulunmasıdır. İkincisi ise kesin bir mantıksal çözümleme ile meydana gelmesidir. Yani bilimsel etkinlik, deneysel verileri mantıksal analiz yoluyla çözümlemek ve ortaya koymaktır.

yol açar. Harvey'in metodolojisini incelerken öncelikle Marksist diyalektik yönteminden daha sonra yapısalcılıkla ilgili düşüncelerinden bahsedilecektir.

2.2.4.2.1. Marksist İlişkisel Diyalektik Yöntem

Pozitivizmin aksine Marksizm; sosyal bilimlerdeki kavramların, kategorilerin ve yöntemlerin tanımlamaya çalıştığı toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu ve bu nedenle olgu ile değer, nesne ile özne arasında ayrım yapılamayacağını ileri sürer (Rioux, 2014: 105). Örneğin; pozitivist teori kapitalizm altında getto oluşumu sorununu kaynakların dağılımındaki basit bir dengesizlik olarak görürken, Marksist teori aynı dengesizliğin kentsel alanlarda özel mülkiyetle ilgili sosyal dinamiklerin bir sonucu olarak sistem kaynaklı karakterini vurgular. Getto oluşumunu önlemek için de bir dizi pratik ortaya koyar (Harvey, 1972). Dolayısıyla Marksizm sorunun çözümü için kaynakların daha iyi dağıtılmasını değil; kapitalist toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasını önerir.

Harvey (2008: 30-31) kullandığı yöntemin “tarihsel-coğrafi materyalizm” ve “ilişkisel diyalektik” olduğunu belirtir. Buradaki ilişkisel diyalektik yöntem; ilişki, süreç, sistem, bütünlük ve çelişki kavramlarına özel bir vurgu yapar. ‘Tikellik’ ile ‘evrensellik’ arasında ayrım yapılamayacağını savunan Harvey, ilişkisel diyalektikte birinin ötekini muhakkak içselleştirdiğini ve kendine dahil ettiğini ortaya koyar.

“Kendimi diyalektik ve ilişkisel düşünme biçimlerine dayanan; fikrin ve söylemin sosyo-ekolojik ve politik-ekonomik değişiminin tarihsel coğrafyasını güçlendirmede önemli olan tek şey olduğuna inanılan ‘yeni bir idealizm’ olarak adlandırılan yeni bir eğilime karşı yazarken buluyorum” (Harvey, 1996: 9).

Bu ilişkisel dünya görüşüne göre, bireyler ve nesneler kendilerini oluşturan ve tanımlayan toplumsal süreçlerin dışında var ol(a)mazlar (Barnes, 2006: 38). Örneğin, şehirciliği kapitalist toplumsal ilişkiler bütünü içinde işleyen, toplumsal bir süreç olarak kavrayan Harvey, aynı bütünün farklı ‘an’ları (kent, banliyö, taşra, ideoloji, mekân, üretim vb.) arasındaki zamansal-mekânsal tutarlılıkları ve çelişkileri tespit etmeye uğraşır. Harvey, kapitalizmin yeniden üretiminin belirli kurallarını belirlemenin mümkün ve gerekli olduğunu savunmaktadır (Rioux, 2014: 106-107).

Harvey'in diyalektik materyalizminin en iyi bilinen temsili, “Bilinç ve Kent Deneyimi” (1985a) adlı eserinin ilk bölümündeki coğrafi sermaye birikimi teorisidir. Teoriye göre; sermaye her zaman hareket halindedir ve kâr elde edebilmek için

fazladan para kazanmaya hazır; mekânı da zamanla yok etmeye niyetlidir. Ancak bu hamleyi yapmak, fazladan para kazanabilmek için sermayenin öncelikle bir yere sabitlenmesi, belirli bir mekânın ‘yapılandırılmış tutarlılığı’ içine yerleşmesi gerekir. Burada diyalektik; mekânsal akış ile mekânsal sabitlik arasındaki gerilimi oluşturur ve kapitalizmin değişen coğrafyasını zorlar (Harvey, 2020: 268-269). Bu noktada materyalizm önemlidir çünkü diyalektik, maddi ve toplumsal ilişkiler dünyasında, yani ekonomide ortaya çıkar.

Harvey’in (2016: 283) amacı devrimci bir pratik yoluyla, yeni bir düzen meydana getirerek doğrulanan ‘devrimci bir teori’ yaratmaktır. Devrimci teori; toplumsal pratikleri, teorinin öngördüğü gerçekliği ortaya çıkaracak şekilde değiştirir. Diyalektik aynı zamanda Harvey’in devrimci teorisi üstünde de etkilidir. Devrimci teorileştirme, bir yandan içinde yaşanılan kapitalist dünyayı anlamayı sağlayan istikrarlı kavramlar ile öte yandan daha ideal bir dünyayı öngören henüz şekillenmemiş kavramlar arasında bir gerilim yaratan diyalektiğe dayanır (Harvey, 2008: 7-8). Barnes’e (2006: 38) göre; bu kısmen Harvey’in neden aynı anda hem iddia eden hem de inkâr eden ‘somut soyutlama’, ‘yaratıcı yıkım’ gibi terimleri kullandığını açıklamaktadır. Aynı zamanda yine Barnes’e (2006: 38) göre belki de bu anlayış nedeniyle, Harvey daha sonra teorilerini sahada ampirik olarak ‘test etmekte’ zorlanmıştır.

Harvey’e (2012b) göre kent çalışmalarında Marksist diyalektik yöntemin kullanımı parçadan bütüne gitmektense bütünün kuramsal bir kavrayışını gerektirmektedir. Nitekim Harvey “Sermayenin Sınırları” (2012b) adlı eserinde Marksist teorinin soyutlamalarına ve kuramsal arka planına başvurur. Bunu yaparken de çıkış noktası olarak düşündüğü “kapitalizm altında kentleşme” kuramından uzaklaşarak kapitalist üretim tarzının kendisi üstüne genel kuramsal eser ortaya koyar (Harvey, 2012b: 52):

“(...) Soyut şekilde formüle edilmiş kuram ile somut şekilde kaydedilmiş tarih arasında bulunan kuramın kavramsal berraklığı ile siyasi pratiğin görünürde bitmeyen karmaşası arasındaki zahiri sınırları aşmak mümkün. Fakat zaman ve mekân beni tarihe referans vermeden kuramı soyut bir düşünce olarak ifade etmeye zorluyor.”

Harvey (2015b) “Sermayenin Sınırları” adlı eserinin en önemli yapıtları arasında olduğunu, Marksist kategoriler temelinde bir kentleşme anlayışı yazmak

istediğini fakat kuramsal çerçevenin yoğunluğundan dolayı kentsel meseleleri kitaba dahil edemediğini kabul eder.

“Marksizm kategorileri ve teorileri temelinde bir kentleşme anlayışı yaratmak istedim. Fakat Marx’ı çok iyi anlamadığımı fark ettim, bu yüzden gidip bunu gerçekten çözmem gerekti(...). Daha sonra sermayeye geçtim ama bu kendi içinde o kadar uzun bir kitaptı ki kentsel meseleleri ona entegre edemedim”.

Duncan ve Ley (1982: 31) ile Saunders (2013: 304) gibi kimi teorisyenlere göre Harvey’in yolundan gittiği Marksist teorinin soyutlamaları tarihin ve coğrafyanın özgünlüklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bütüncülük (holizm) ve diyalektik üzerindeki bu vurgu, analizi öyle bir soyutlama boyutuna taşımaktadır ki bu kuramsal odağı ampirik ya da tarihsel olarak ilgili bir araştırma nesnesine aktarmak imkânsızlaşmaktadır. Yine sahada karşılığını bulamayan birtakım soyut, kuramsal kategoriler yer almaktadır. Dolayısıyla Harvey’in çalışması ile ilgili ilk sorun Saunders’e (2013: 304) göre “yöntemsel” bir sorundur. Çünkü Duncan ve Ley’e (1982: 50) göre; Harvey’in analizi soyut, kuralcı ve ampirik olarak test edilemezdir. Kuram, tarihsel kanıtlar ölçüt alınarak değerlendirilmemiş seçici olarak tarihsel birtakım örneklerle gönderme yapılarak açıklanmıştır. Öte yandan Harvey (1987b: 370); Duncan ve Ley’in (1982); Saunders ve Williams’ın (1986) ileri sürdüğü “tarihin benzersiz / eşsiz olayları kolayca evrensel teoriler altında açıklanamaz” tezine karşılık *“benzersiz olayları anlamının yolunun evrensel süreç yasalarından geçeceğini”* vurgulayarak yanıt verir.

Bununla birlikte Harvey’e (1987b: 370) göre; Marksist soyutlamalar zaten pozitivist bir bakış açısıyla ampirik olarak test edilemez. ‘Birey’leri teorilere entegre etmeye çalışan hümanist coğrafyacıların pratikte yine topluluk, etnik köken, toplumsal cinsiyet gibi sosyal kategorilere başvurduğunu ve birtakım toplumsal olguları (sanayisizleşme, soylulaştırma, enflasyon vb.) açıklarken genel kategorilere ve yasa benzeri ifadelerle sarıldıklarını belirtir. O’na (1987b: 371) göre ne Marx ne de kendisi aktörleri tamamen ikincil plana atmazlar. Örneğin; Marx’ın “Kapital” adlı eserindeki ‘İşgünü’ (Workingday) bölümünde pek çok sosyal aktörün (toprak ağaları, devlet bürokratları, vb.) tasvir edilmekte olduğunu açıklar ve bu bölümün aslında Marx’ın da kapitalizmin hareket yasaları ile ilgili soyutlamaları ortaya çıkarmak için malzemeleri analiz ettiği ve iç bağlantılar açısından incelediği bir tarihsel, coğrafi ve bireysel deneyim alanı olduğunu belirtir. Dolayısıyla Harvey’e göre; Marx soyutlamaları dayatmaz, kapitalizm altında işleyen süreçlerin, insanların günlük olarak yanıt vermek

zorunda oldukları ‘somut soyutlamalara’ (concrete abstractions) nasıl yol açtığını gösterir.

Aynı şekilde Harvey “Sermayenin Kentleşmesi” (1985a) ve “Bilinç ve Kent Deneyimi” (1985b) adlı eserlerinde Paris ve Baltimore’dan alınmış tarihi ve coğrafi malzemeler ortaya koyar. Bu çalışmalar, “Sermayenin Sınırları” adlı eserinde detaylandırılan yerleşik önermelerin örneklendirilmesi işlevini gösterir. Ama aynı zamanda somut soyutlamaların kurulabileceği kentsel deneyim alanlarını da tanımlamaktadır. Harvey’e (1987b: 372) göre “Bilincin Kentleşmesi” eserindeki ‘Paris bölümü’²³ Marx’ın Kapital’deki ‘İşgünü’ bölümüyle aynı işleve sahiptir

Kültürel analizlerin neden Marksist analizleri eleştirdiğini ve ona egemen olmaya çalıştığını Harvey (2008: 18) daha somut olarak “*kültürel analiz ekonomi-politiğin yerini almıştır, çünkü kültürel analiz ile uğraşmak kapitalist sömürünün acı dünyasıyla ve ezici gerçekliğiyle uğraşmaktan çok daha eğlencelidir*” açıklamasıyla karşılık verir.

2.2.4.2.1. Aktör-Yapı Dikotomisi

Aktör-yapı ikiliğinin anlamsız olduğunu düşünen Harvey (1987b: 369) hiçbir zaman Althusserci olmadığını hatta Althusserci yapısal-Marksizmi anlayamadığını ve dolayısıyla referans almadığını belirtir. Buna rağmen Harvey’e (1987b: 370) göre bazı teorisyenler (J. Duncan; D. Ley; P. Saunders; P. Williams) bilerek tüm Marksist yazarları Althusserci potanın içine atıp eserlerinden birkaç cümle cımbızlayarak herkesi Althusser yapısalcılığında eritmeye çalışmaktadırlar. Eserlerinde daima Marx’ın ekonomi-politiğini referans aldığını ama bunun yanında aktörleri de tamamen ikinci plana atmadığını ve onlara belli bir eylem alanı tanıdığını “Kentsel Çalışmalarda Gerçeklik Arayışındaki Üç Efsane” (*Three Myths in Search of Reality in Urban Studies*) (1987b) adlı eserinde açıklar:

“Althusser’i hiçbir zaman çok iyi anlamadım ve kent çalışmalarını böyle bir referans çerçevesinde yazmak gibi bir niyetim kesinlikle yoktu. Amacım kent çalışmalarını Marx’ın ekonomi-politiğine dayandırmaktı.”

Harvey (1987b: 368) “Sermayenin Sınırları” adlı eserinin yapısalcılıktan ziyade, fazla varoluşçu ve determinizmi kavramaktan yoksun olduğu gerekçesiyle

²³ Harvey, 2005 yılında buradaki bölümü genişleterek “Paris Modernitenin Başkenti” (*Paris Capital of Modernity*) (2013) adlı eseri kaleme alır.

eleştiriye tutulduğunu söyleyerek eserlerinin Althuserci yapısalcılıkla ilgisi olmadığını vurgular. Harvey'e (1987: 368) göre; insanlar hem bireysel hem kolektif olarak kendi tarihlerini yapmak için sürekli mücadele ederler fakat bu mücadeleyi kendileri tarafından yapılmayan, verili maddi koşullar altında yaparlar. Dolayısıyla Harvey Marksist bir anlayışı kenara bırakıp belirsiz bir dil olan "fail ve yapı" kavramlaştırmalarını tercih etmenin bir anlamı olmadığını vurgular.

Bununla birlikte kentsel alanlardaki bölümlenmelerin ve katmanlaşmaların yalnızca sınıf ilişkileri ile açıklanamayacağını ve buna etki eden diğer çıkarların da önemini kabul etmektedir. Harvey (1985a: 252) "Bilinç ve Kent Deneyimi" adlı eserinde bilinç oluşumuna etki eden beş temel alandan bahseder: Bunlar "bireysellik", "yerel topluluk", "devlet", "aile" ve "sınıf" olmak üzere bireylerin düşünme yöntemlerine ve eylem tarzlarına etki eden alanlardır. Fakat yine de bu alanların içinde sermaye ilişkileri ve sınıf çatışması birincil önemde yerini korumaktadır. Sermayenin çevrimi, ortak ve bireysel toplumsal gücü kazanmada o kadar temeldir ki, sermaye ilişkilerinin çözümlemenin merkezine koymak dışında bir seçenek kalmamaktadır. Sınıf ilişkilerinin diğer tüm bilinç / bilinçlenme yerlerini işgal ettiği ve bunlara hâkim olduğu bir mantık ortaya konur (Harvey, 1985a: 265).

Kentler her şeyden önce birçok farklı işlevin yoğunlaştığı, bir arada bulunduğu ve bu farklı işlevlerin toplumsal yeniden üretimi kolaylaştıracak şekilde birlikte çalıştığı mekânlardır. Kapitalist ve işçi sınıfının kentte karşı karşıya gelme biçimlerini tartışmak için de bir diyalektik çatışma perspektifi uygulanması gerekir (Harvey, 1976; 1985; 2016). Harvey'e göre sermaye birikiminin dayatmaları ve kâr arayışı sınıf mücadelesine neden olur. Bu sınıf mücadelesi hem sermaye ve emek arasında hem de bir iç çatışma olarak burjuvazinin ve işçi sınıfının kendi içindeki mücadeleleri sonucu farklı fraksiyonlar arasında kendini gösterir. Örneğin kapitalist sınıf; finansal yatırımcılar (finans sermayesi), büyük mağaza ve diğer pazarlama varlıklarının sahipleri (ticari sermaye) ve fabrika sahipleri (imalat veya sanayi sermayesi) ve arazi/mülk sahipleri arasında farklı gruplara bölünebilir. İşçiler de belli bir ücret karşılığında çalışan fabrika işçileri, beyaz yakalı satış elemanları ve profesyonel finansal analistler gibi fraksiyonlardan oluşabilir. Bu grupların her biri kentsel gelişimden farklı şeyler isteyebilir, çıkarları birbirinden farklı olabilir. Bu nedenle çatışma ve koalisyon kurma her zaman kentsel yaşamın bir parçasıdır. Fakat Harvey'in analizlerinde farklı gruplar gözetilse de aslında buradaki temel mücadele teorisinin

aşağıdaki alıntıda vurguladığı gibi hala sermaye ve emek arasındadır. Şengül'ün (2009: 27) de belirttiği gibi aktörler için ayrılan dar alanda Harvey'in vurgusu sınıf içi ve sınıflar arası ilişkiler üzerinedir ve diğer toplumsal ilişkiler sınıf ilişkilerinin bir alt kümesidir.

“Emek, yaşam standardını korumak ve geliştirmek için yapılı çevrenin yaratılması, yönetimi ve kullanımıyla ilgili çeşitli konularda, yaşam alanında bir dizi mücadeleye girişmektedir (Harvey, 1976: 268).”

İkinci olarak Harvey (1976) ekonomik çıkarlar için değişken kentsel alanların ıslahının, planlanmasının yapılabilmesi ve kapitalistlerin asıl görevleri olan kâr elde etmeye geri dönebilmeleri için emeği sakinleştirmenin bir yolu olarak devletin nasıl müdahale ettiğini tartışır. Harvey'in (1976: 271) de üstünde durduğu gibi; sermaye, yapılı çevre etrafındaki mücadelelerin sonucunu kendisinden başka grupların (işçi sınıfı, emlak şirketleri, mülk sahipleri vb.) belirlemesini göze alamaz. Bu nedenle kapitalist sınıf, devletin kentlerdeki profil oluşturma sürecine müdahale etmesini ve yardımcı olmasını bekler.

Aynı zamanda bazen kentin çok köhne ve ekonomik açıdan cazip olmayan yerlerine yatırımlar yapılmaz. Harvey, bu gibi durumlarda devletlerin devreye girerek sermaye ile iş birliği içinde bölgeleri yeniden yaşanabilir hale getirdiğini savunur. Genellikle bu tür devlet müdahaleleri, devlet destekli kentsel dönüşüm programları örneğinde olduğu gibi, yeni inşaatlara yol açmak için mevcut binaların yıkılmasını veya yok edilmesini içerir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 85-86). Kapitalizm altında, sermaye zamanın belirli bir anında kendi durumuna uygun bir fiziksel peyzaj inşa eder, ancak daha sonra genellikle bir kriz sırasında, inşa ettiği mekânı yok etmek zorunda kaldığı sürekli bir mücadele vardır (Harvey, 2020: 123). Dolayısıyla bu patlama ve çöküş ya da yeni inşaat ve kentsel çürüme süreci kapitalist bir sistemde kentsel değişim için temeldir.

Yani Harvey'e göre sermayenin giremediği çöküntü alanlara devlet müdahale ederek sermayenin işini kolaylaştırmakta ve tekrar yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Burada devlet-sermaye iş birliğinden bahseder. Fakat devleti ve sermayeyi oluşturan aktörleri bir bütün olarak ele alır. Burada sermaye bir bütün olarak yalnızca kâr peşinde koşan sınıfı oluştururken devletin kendisi de onu oluşturan bireylerden bağımsız olarak sermayeye yardım için vardır. Dolayısıyla yapı-aktör ikiliğinde aktörlerin kendi bireysel deneyimleri, statüleri, profilleri, kültürleri göz ardı edilerek toplumsal yapıdan yana bir tavır sergilenir.

Nitekim Harvey'in yöntemini eleştiren bazı teorisyenlere (Duncan ve Ley, 1982; Saunders ve Williams, 1986; Şengül, 2009; Saunders, 2013) göre Harvey'in eserlerinde aktörlerin kentsel mekân üretimindeki ve yeniden üretimindeki rollerine çok sınırlı yer verilmektedir. Harvey yapısal çevre üretimini ve sermaye birikim süreçlerini merkeze koyarak kentin toplumsal ve mekânsal yapısındaki değişiklikleri sermayenin kent içindeki çelişkilerine gönderme yaparak açıklamaktadır. Şengül'e (2009: 26) göre; Harvey'in sermaye birikimi olgusunun kentsel gelişimin merkezinde yer aldığını belirtmesi zaten başlı başına kendisinin yapıdan yana olduğunun bir işaretidir.

2.2.4.3. Sermaye Birikimi Olarak Kent

“Temeli sömürde olan bir kentsellik, tarihin mirasıdır. Gerçekten insana yakışır bir şehircilik henüz ortaya çıkmadı. Sömürüye dayalı şehircilikten insan türüne yaraşır bir şehirciliğe giden yol haritasını çizmek devrimci teorinin işi. Bu dönüşümü gerçekleştirecek olansa devrimci pratiktir (Harvey, 2016: 283).”

Lefebvre gibi Harvey de Marksist ekonomik analiz kategorilerini sistematik olarak kentsel gelişim çalışmalarına uygulamıştır. En başından beri amacı kent çalışmalarını ve coğrafyayı Marx'ın ekonomi politikası çerçevesinde temellendirmektir (Merrifield, 2019: 281). Mekân üzerindeki hâkimiyetin günlük hayatın içinde toplumsal iktidar kurmanın temel ve kapsayıcı bir kaynak olduğu fikrini, Lefebvre'ye borçlu olduğunu belirten Harvey (1997: 55), toplumsal iktidarın bu biçiminin yalnızca zaman üzerinde denetim ile değil, parayla ve başka toplumsal iktidar biçimleriyle nasıl eklemlendiği konusunun derinleştirilmesi gerektiğini de vurgular. Bunun üzerinde şekillenen temel iddiası ise genel olarak parasal ekonomilerde, özel olarak kapitalizmde; para, zaman ve mekân üzerinde birbirleriyle kesişen hakimiyet, toplumsal iktidarın görmezlikten gelinemeyecek bir özsel bağıntısını oluşturur.

“Sosyal Adalet ve Şehir” (2016) kitabı Harvey'in kuramın, mekânın, sosyal adaletin ve kentselliğin doğasını ‘Liberal Formülasyonlar’ bölümünde tez olarak; ‘Sosyalist Formülasyonlar’ kısmında ise anti tez olarak ele aldığı ve son olarak ikisinin sentezini oluşturduğu eseridir. Mekânın önceki teorilerde (liberal formülasyonlarda) içerikten, toplumsal dokudan yoksun, maddeden bağımsız mutlak bir kavram olarak “kendinde şey” olarak görüldüğünü belirten Harvey (2016: 19-20) mekânın toplumsal ilişkilerden, günlük pratiklerden bağımsız bir “şey” olmadığını, birbiriyle bağlantı halindeki nesnelerin varlığı sayesinde var olan ve bu nesneler arasındaki ilişki olarak

anlaşılması gereken “görelî mekân” olduğunu söyler. Bu yüzden “mekân nedir?” sorusu yerine “değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramsallaştırmaları yaratıyor ve kullanıyor?” sorusu sorulmalıdır. Örneğin mülkiyet sistemi aslında tekelle denetimin rahatça işleyebileceği “mutlak mekânlar” yaratma eğilimindedir. Fakat bu mutlak anlayış pratikte göreliliği esas alır. Çünkü kent arazisi tek başına bir anlam ifade etmez ancak diğer arazi parselleriyle ilişkisi sayesinde değer kazanır:

“Kentsellik ve mekânsal biçim konularını anlamak, insan faaliyetinin belirli mekânsal kavramları ihtiyacını nasıl doğurduğunu ve günlük toplumsal pratiğin mekânın doğasına ve toplumsal süreçle mekânsal biçim arasındaki ilişkiye dair derinmiş gibi görünen felsefi sırları nasıl kolayca çözüm verdiğini anlamamızı gerektirmektedir (Harvey, 2016: 19).”

Aynı şekilde sosyal adaletin de belirli toplumsal ve mekânsal pratiklerden ayrı, bağımsız bir araştırma alanı olmadığını belirten Harvey (2016: 20); liberal formülasyonlar kısmında evrensel adalet teorisinin en etkili temsilcisi John Rawls’ın ve “Bir Adalet Teorisi” adlı eserinin üretim ilişkilerindeki çelişkiden hiç bahsetmediğini dile getirir. Oysa Harvey “Sosyal Adalet ve Şehir” ile sosyal adalet sorununun üretimden hiç bahsetmeyen liberal kavrayıştan üretim ve bölüşüm alanlarını birleştiren; adaletin toplumun bütününde faaliyet gösteren toplumsal süreçlere bağlı bir kavram olarak ortaya koyan Marksist kavrayışa yönelir. Bu geçişin ortaya koyulduğu dönemin en etkili makalesi “Coğrafyada Devrimci ve Karşı-Devrimci Teori ve Getto Oluşumu Sorunu” (1972) adlı makalesidir. Harvey, bu makalesinde pozitivistten Marksizme geçiş sürecinde yeni edindiği “devrimci teoriyi” ghetto oluşum sorununa uygular ve Chicago Okulu’nun ürettiği liberal formülasyonları eleştirir.

Chicago Okulu sosyolojisi kentsel sorunlara özellikle ghetto sorununa statükocu ve pozitivist yaklaşmış; düşük gelirlilerin ve etnik grupların yoğunlaşmasını ekolojik terimlerle ‘sosyal uyum’, ‘işlevlerin özelleşmesi’, ‘yaşam tarzının farklılaşması’, ‘yaşam alanı için rekabet edilmesi’ gibi “doğal” görülecek nedenlere bağlamıştır. Harvey’e (1972: 7) göre; bu yaklaşımın temel ilgi odağı kimin nereye, nasıl vardığını ve oraya vardığında koşulların ne olduğunu bulmaya yarayan bir tür betimleyici yaklaşımdır. Ne Park ne de Burgess iktisadi sistemin çalışması sonucu oluşan toplumsal ve iktisadi ilişkilere dikkat etmez. Bu anlamda Chicago Okulu’nun bu statükocu, kültürel teorisi asıl sorun dışında her şeye değinmiştir. Liberal çözümlerde eşitsizliğin kabul edilmesi ve bu eşitsizliğin mevcut toplumsal mekanizmalar aracılığıyla düzeltilmeye çalışılması bu ve benzeri teorilerin çözüm önerilerinin gerçek

sorunu çözemeyecekleri anlamına gelir. Halbuki Harvey'e (1972: 9) göre en basit yaklaşım bu durumu üreten mekanizmaları ortadan kaldırmaktır. Söz konusu mekanizma da arazi kullanımı için oluşturulan rekabetçi fiyatlandırmadır. Harvey getto oluşumunun tek nedeninin ekonomik olduğunu söylemez bunun yanında ırkçılık ve yabancı düşmanlığına da değinir. Fakat her davranışın temelinde rekabetçi piyasa vardır. Dolayısıyla piyasanın ırkçılığa da zemin hazırladığını vurgular.

Öte yandan “Sosyal Adalet ve Şehir” kitabının ciddi eksiklikler ve zayıflıklar barındırdığını itiraf eden Harvey (2012: 26) bu kitabı kaleme aldığı zaman Marx'ı anlamamış olduğunu fark eder. Bu yüzden bu çalışmadan sonra yine Marksist bir perspektiften kentleşme sürecine dair bütünlüklü bir çalışma yapmaya karar verir. Rioux'a (2014: 107) göre de Harvey'in “Sosyal Adalet ve Şehir” adlı kitabında ele aldığı kapitalizm altında mekânsal dönüşümün dinamikleri ve süreçleri hakkındaki ilk çalışmalarında sonuçlara yönelik memnuniyetsizliği hissedilmektedir.

Nitekim bu eserinde rant kategorisini çözümleme dışı bıraktığını fark eder ve Lata Chatterjee ile “Mutlak Rant ve Mekânın, Kamu ve Finans Kurumları Tarafından Yapılandırılması” (1974) adlı makaleyi yazar ve Baltimore'daki konut piyasasını araştırırlar. Makale birbiriyle etkileşim içindeki finansal kapitalistlerin (finansman sağlayan kuruluşlar), sigortacıların, emlak sektörünün ve kamu kurumlarının Baltimore kent yapısını nasıl şekillendirdiği üzerine fikirler içerir. Harvey bu görüşlerini “Sermayenin Kentleşmesi” (1985) adlı kitabında daha da genişletir. Buna göre kentleşmeyle beraber ‘toprak’ ile ‘sermaye’; ‘rant’ ile ‘kâr’ arasındaki ayrımlar bulanıklaşmıştır. Bu yüzden finansal kaynaklar sermaye tarafından arazi ve mülk spekülasyonuna yönlendirilmiştir. Kentleşme bu nedenle sanayi kapitalistlerinin (üretici kapitalistler) ihtiyaçları doğrultusunda değil finansal sermayenin tüm bir üretim sürecindeki iktidarı doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır (Harvey, 1985: 65).

Buradan yola çıkarak Harvey kenti Engels'in tanımladığı şekilde sermayeyi yoğunlaştıran ve dolaştıran mekânsal bir düğüm olarak tanımlar. Kent, birçok farklı işlevin bir arada bulunduğu ve toplumsal yeniden üretimi kolaylaştıracak şekilde birlikte çalıştığı konsantre bir alandır. Dolayısıyla burada vurgulanan, sermaye birikimini kolaylaştıracak olan kenti inşa etmek için kaynakların yoğunlaştırıldığı fikridir. Lefebvre'nin kapitalizmin ayakta kalabilme becerisinin “ancak mekânı işgal ederek” ve/veya “mekân üreterek” olduğu söylemine referans veren Harvey (2020:

268) kapitalizmi kurtaran yeteneklerden birinin iç çelişkilerine bulduğu “mekânsal çözüm” yetisi olduğunu vurgular.

Harvey (2002: 150), kapitalist sınıfa ve bu sınıfın kent mekânı içerisinde nasıl kâr ettiğine detaylı bir şekilde bakmıştır. Kapitalizmin gelişme sürecinin bir yansıması olan kent, ona varoluşsal bir zemin hazırlayarak kendini yeniden üretmesini sağlar. Bu yüzden Harvey’in (2020: 93) amacı kapitalist sistemdeki kent sürecini “birikim” ve “sınıf mücadelesi” kavramları etrafında anlamaktır. Lefebvre’den “sermaye çevrimi” kavramını ödünç almış ve bu fikirlerini detaylandırmıştır.

Harvey, öncelikle birinci endüstriyel çevrimde yer alan sanayi kapitalistlerinin esas olarak kentsel çevre içinde konumlanmakla ve üretim maliyetlerini düşürmekle ilgilendiklerini ileri sürmüştür. Dolayısıyla bu döngüde fabrikalara yapılan yatırımlar genellikle ucuz konutların bulunduğu, köhne yerlere yapılmıştır. Fakat arzın fazla olmasından dolayı piyasadaki aşırı doygunluk, azalan kâr oranları, sermaye birikiminin tekrar kazanç döngüsüne girememesi sermayenin krize girmesine neden olur (Harvey, 2020: 97). İlk çevrimde yer alan Keynesyen kent, kapitalizmi ayakta tutmak için tüketimi canlı tutmak durumunda kalan “tüketim temelli” bir kenttir. Fakat Keynesyen ekonomik modelin çöküşüyle kapitalizm kendini krizden kurtarmak için farklı bir yola başvurur ve kenti metalaştırır (Şengül, 2001: 31).

Harvey’e (2020: 99-100) göre sermaye birinci çevrimdeki²⁴ (*primary circuit*) döngüye katılamayan aşırı birikim problemini ikincil sermaye döngüsüne aktararak çözmeye çalışır. Bu da yeni bir üretim biçimi olan yapıli çevrenin üretimine geçişe neden olur. Harvey, arz sürecindeki sabit sermayeyi; “üretim süreci dahilindeki sabit sermaye” (dayanıklı üretim malları) ile “üretimin fiziksel çerçevesi olarak işlev gören sabit sermaye” olmak üzere ikiye ayırır. Üretimin fiziksel çerçevesi olan sabit sermayeye ise *üretim için yapıli çevre* adını verir. Bunun karşısında paralel olarak yer alan bir de tüketim tarafı vardır. Bu kısmı tüketim havuzu olarak adlandıran Harvey, doğrudan tüketim süreci içinde yer alan (buzdolabı, çamaşır, fırın gibi dayanıklı tüketim malları) unsurlarla, tüketim için fiziksel çerçeve işlevi gören (konut, kaldırım vb.) unsurları ikiye ayırarak tüketimin fiziksel çerçevesine *tüketimin yapıli çevresi* adını verir. Bazen de yapıli çevredeki bazı unsurlar hem üretim hem de tüketim için ortaklaşa (ulaşım ağı vb.) işlev görebilir. Dolayısıyla yapıli çevre yatırımları üretim,

²⁴ Harvey’in kullandığı “circuit of capital” kavramı bazı çevirilerde “sermaye çevrimi” bazı çevirilerde “sermaye döngüsü” olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada her iki çeviriye de yer verilmiştir.

dolaşım, mübadele, tüketim amaçları doğrultusunda fiziksel bir evre yaratılmasını gerektirir. Yapılı evre; yol, kanal, rıhtım, liman, okul, hastane, fabrika, kanalizasyon, konut, mağaza gibi uzun süre dayanan, değiştirilmesi zor olan, mekânsal hareket yeteneği olmayan, büyük, hantal yatırımlardır (Harvey, 2020: 111).

Harvey’e (2020: 100-101) göre; kapitalistlerin kollektif kullanımına açılan yapılı evre büyük ölçekli, uzun ömürlü ve pahalı olmasından dolayı öncelikle işleyen bir sermaye piyasası ve daha sonra yapılı evre üretimi için uzun dönemli, büyük ölçekli projeleri finanse etmeye istekli bir devletin varlığı gerekir. Bununla birlikte aşırı birikimin birincil döngüden ikincil döngüye yönlendirilebilmesi için yatırım formlarına serbestçe aktarabilen “parasal sermaye” formu da en az devlet kadar önemlidir. Bu durum üretim ve tüketim öncesinde “hayali sermaye” yaratan para arzı ve kredi sistemi olmaksızın gerçekleşemez. Bu krediler yalnızca ipotekli konut kredileri ile tüketici kredilerine başvuran tüketiciler için değil aynı zamanda sabit sermaye açısından da önemlidir. Harvey, burada para ve kredi yaratma sürecinde özerk olan, süreci denetleyen finans ve kamu kurumları olmak üzere başka aracı kurumların da ortaya çıktığını ve sermaye döngülerinin üstünde etkili olduğunu belirtmiştir.

İkincil döngü sermaye yatırımı ve artı değer üretimi çevrimidir ve bunların her ikisi de mekân üretimi yoluyla hem dolaşır hem de birikir. Özelikle müteahhitler, emlak şirketleri, emlak komisyoncuları, yatırımcılar, mülk sahipleri gibi sermayenin emlak sektörünü meydana getiren kesimler bu döngüdeki yeni aktörlerdir (Merrifield, 2019: 306). Buradaki kapitalistler yatırımların akışı ve ödünç verilen paranın faizinin veya sahip olunan mülkün kirasının gerçekleştirilmesi ile ilgili farklı önceliklere sahiptirler. Bu farklılıklar, sermaye yatırımının iki döngü içinde farklı şekillerdeki dolaşımına yansır. İkinci döngüde birinci döngüdeki sanayi kapitalistlerinin aksine kapitalistler genellikle daha yoksul bölgelere yatırım yapmayı reddeder ve yalnızca kentin daha yüksek kiralı bölgelerini ararlar. Kentin bu bölgeleri; genellikle kentin ekonomisini belirlediği düşünülen sanayi sermayesinin eylemleri nedeniyle değil, gayrimenkul yatırımcılarının²⁵ eylemleri nedeniyle değişir, yıkılıp tekrar yapılabilir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 85).

Harvey’in (1985: 71-89) Baltimore çalışmasında hem nüfusun banliyleşmesi hem de şehir merkezinin çürümesi, hükümet programları tarafından desteklenen ikinci

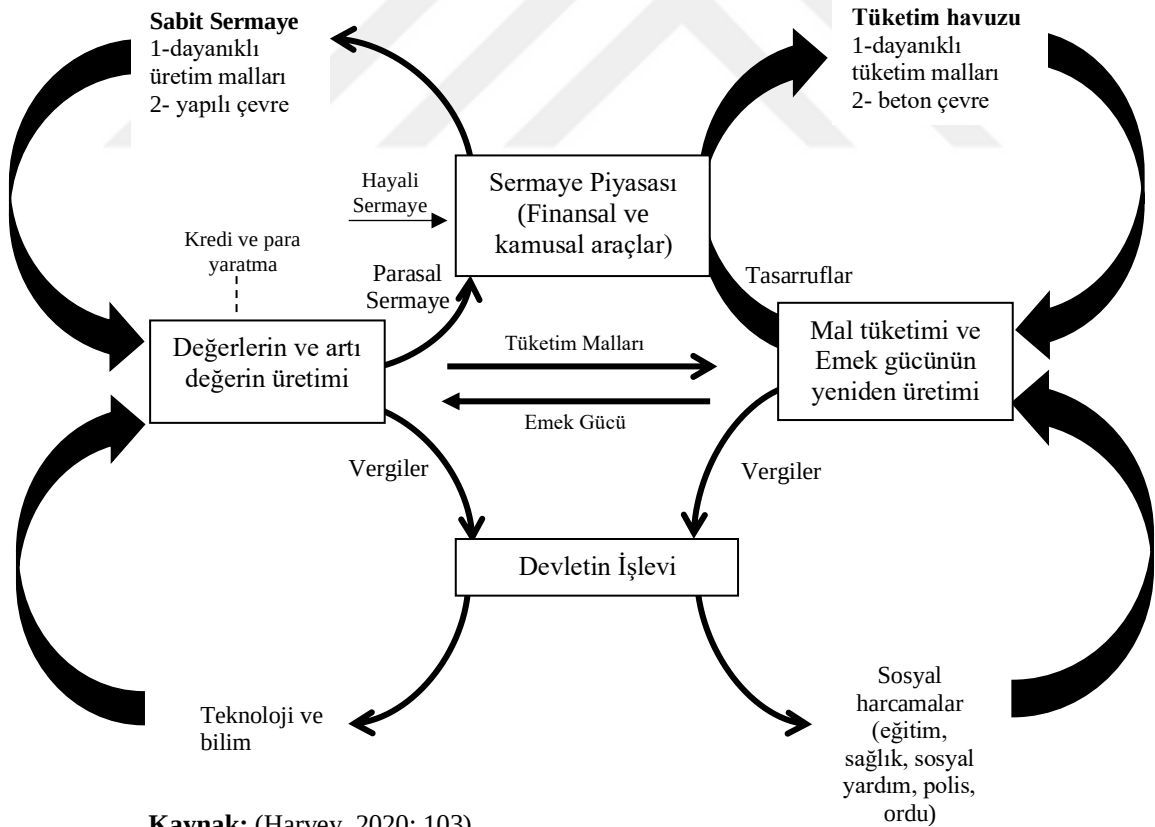
²⁵ üçüncü bölümde güncel kent kuramları içinde detaylandırılacak olan sosyo-mekânsal perspektif de bu fikirden yola çıkacaktır.

sermaye çevriminin öncelikleriyle ilişkilendirilmiştir. Harvey'in çalışması, Lefebvre'nin emlak sektörüne ilişkin fikirlerinin ve Engels'in kapitalizm altında eşitsiz kalkınmanın üretimine ilişkin temel kavrayışının önemini ortaya koymaktadır (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 86).

Harvey'in (2020: 101) sermaye dolaşımının üçüncül döngüsü olarak adlandırdığı dönem ise devlet müdahalesinin ön plana çıktığı bir süreci işaret eder. Devlet, bilim ve teknoloji aracılığıyla üretimin verimliliğini artırdığı sermayenin yeniden üretimine ve sosyal harcamalar (eğitim, sağlık vb.) ile emek gücünün niteliğini artırdığı emeğin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılan bir aktör konumuna gelmiştir. Bununla birlikte devletin, emek gücünün ideolojik, askeri ve diğer yollarla da sermayenin yanında yer almasını ve entegrasyonunu sağlayan yatırımlar yaptığını da ifade etmektedir. Yukarıda ifade edilen üç döngü arasındaki sermaye dolaşımını oluşturan ilişkiler Şekil 5'te özetlenmektedir.

Şekil 5.

Birincil, İkincil ve Üçüncül Sermaye Döngüleri Arasındaki İlişki

Şekil 5'te gösterilen akışlar, yapılı çevreye yönelik hem üretim hem de tüketim için olan sermaye hareketlerini ve emek gücünün yeniden üretilmesi için yapılan

sosyal harcamaları yansıtır. Gayrimenkul yatırımdan ve onun gelecekteki getirisi olan kira gelirinden oluşan hayali sermaye ise sermayenin ikinci çevriminin itici gücüdür. Bu anlamda hayali sermaye bir maddi yöne, gerçek bir varlığa sahiptir. Bu yüzden gayrimenkul, sınai üretimin yani birinci çevrimin tükendiği bir anda sermayenin aktığı bir alan işlevi görür. Finansal sermaye toprak aracılığıyla dolaşıma girer ve buradaki rantın peşine düşer. Eğer toprak rantı yükselir ve sanayinin getirisinden daha fazla kâr sağlarsa ve makul faiz oranlarıyla kredi bulunabilirse yatırımlar gayrimenkule akar (Harvey, 2012a: 367).

Harvey'e (2020: 109) göre tüm bu döngüleri yansıttığı ölçüde kapitalist sistemdeki kent sürecini anlayabiliriz. Buradan yola çıkılırsa kent süreci; hem üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim için esaslı fiziksel altyapı oluşturan sermaye birikiminin alanı hem de sınıf mücadelesinin bir sahasıdır. Birikim ve sınıf mücadelesi birbirinin tamamlayıcıları, kapitalist sistemin de iki farklı yüzüdür.

Harvey'e (1985) göre her zaman hareket halinde olan sermaye daha fazla kâr elde edebilmek için hem sürekli akış içerisinde hem de bir yandan bir mekâna sabitlenmesi, kente yerleşmesi gerekir. Bu anlamda ikincil döngüde sermaye yatırımı ve artı-değer üretimi kentsel mekân üretimiyle gerçekleşir. Kapitalizmin mekânsal hareketliliği coğrafi yayılma ve örgütlenme biçimi olmak üzere iki ayrı kaynaktan beslenir. Öncelikle kârlılık peşindeki sermaye olabildiği kadar her coğrafyaya yayılmak ve yayıldığı oranda da kârlılığını artırmak ister. Bugün küreselleşme denilen olgu tam olarak dünyanın birbirine entegre olmuş tek bir ekonomik mekân olarak işler hale gelmesini dolayısıyla sermayenin coğrafi büyüklüğünü ifade etmektedir. Mekânsal hareketliliği etkileyen ikinci unsur kapitalist üretimin kendini örgütlenme biçimidir. Kendini meşru kılmak için mekânsal organizasyonlara yani sabitleşmeye ihtiyacı vardır.

Harvey'e (2020: 268) göre; aşırı üretim ve birikim sonucu açmaza ve krize giren kapitalizm mevcut yapıyı çevrenin yerine yeni yapıyı çevreler üretir. Buradaki aşırı birikim krizi (sermaye ve emek fazlasının bir arada durması) ya zamansal ertelemelerle (uzun vadeli yatırımlar) ya da mekânsal genişleme ile (yeni mekânların üretimi) veya bu iki yöntemin birleşimiyle aşılmaya çalışılır. Bu çerçevede Harvey'in (2007a: 22-23; 2020: 269) *yaratıcı yıkım* kavramı devreye girer. Yeniden yapmak için mevcut olanı yıkmak. Sermayenin kârını maksimize edebilmesi büyük ölçüde sabit

sermaye²⁶ kullanımına bağlıdır. Sabit sermayenin getirisinin artırılması için sabit sermayenin değerinin fiziksel ömrü ne olursa olsun artan bir hızla yok edilmesi ve hatta ekonomik ömrü tamamlanmadan yenilenmesi gerekir. Dolayısıyla Harvey'e (2020: 269) göre makineler, binalar ve hatta bütün bir kent altyapısı, hayat tarzları henüz vaktini doldurmadan demode olmuş sayılır ve sistemin devamı açısından yaratıcı yıkım vazgeçilmez hale gelir. Bu yüzden her zaman kentsel mekân kapitalist üretim koşullarının devamlılığını sağlayan bir aracı konumundadır.

“Bilincin Kentleşmesi” adlı bölümde Harvey (1985a: 250-252) kentin insanlığın en büyük başarısı olduğunu ifade eder. Kent, özgürleşme ile güçsüzleşme, fırsat ve yabancılaşma, tutku ve baskılama, evrensellik ve dar görüşlülük, yenilik ve gericilik arasındaki diyalektik gerilimlerle dolu bir yerdir. Bu çelişkileri çözümlemek ve kavramak önemlidir. Çünkü öncelikle Lefebvre'nin belirttiği gibi kapitalizm bugüne kadar kentleşmiş mekân üretimi sayesinde ayakta kalmıştır. Fakat Harvey'e göre kentleşen sadece sermaye değildir; aynı şekilde bilinç de kentleşmiştir. Çünkü kentleşme süreci, bireyin deneyimlediği, yaşadığı ve çevrelerinde sürüp giden değişmelere tepki verdiği birincil aşamadır. Örneğin Harvey'e (2020: 321) göre; emekçiler kendilerine daha fazla piyasa özgürlüğü sağlayan ve konut, araba gibi araçlarla kendi mekânlarının veya zamanlarının bir kısmını daha iyi yönetmelerini sağlayan ücret artışı ile üretim sürecindeki sömürölmelerini kabullenebilirler. Kent piyasasında para sahipliğinin verdiği özgürlük, ikamet yerinin iş yerinden ayrılması, işçinin emek gücü satıcısı konumundan mal alıcısı durumuna geçmesi farklı bir deneyim ve düşünüş yaratır ve dolayısıyla üretim sürecine ilişkin gerçekleri maskeler.

Harvey 1972'li yıllardan itibaren hem kültürel hem de siyasi ve ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkan köklü değişimleri ve bunun mekânı ve zamanı algılayış biçimlerine olan etkisini önce 1987 yılında yazdığı “Kentleşme Sayesinde Esnek Birikim: Amerikan Kentlerinde ‘Postmodernizm’ Üzerine Düşünceler” başlıklı makalesinde daha sonra 1990 yılında yazdığı “Postmodernliğin Durumu” adlı kitabında kaleme alır. Yazdığı makalede Harvey (1987a: 264) kent yaşamının, post-fordist iktisadi model çerçevesinde bir esnek birikim rejimi altında sınırsız bir gösteri alanı sunmuş olduğunu ifade eder. Bu anlamda kentler; uluslararası iş bölümünde pozisyon alabilmek, tüketim merkezi konumuna gelebilmek, denetim ve yönetim

²⁶ Sabit sermaye duran varlıklardır. Şirketlerin arazi/arsa, fabrika, bina, makine ve teçhizat gibi uzun süreli kullanım koşulu olan varlıklardır.

işlevlerini elinde tutabilmek ve son olarak da devletin gerçekleştirdiği yeniden bölüşümde pay alabilmek için rekabete girer ve “girişimci kent” kavramı bu dönemin mottosu olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda kent yönetimleri kentlerini tüketim ve kültür merkezleri olarak daha cazip kılacak yenilik ve yatırım faaliyetleriyle kuşatır. Harvey’e (2020: 359) göre; böyle yenilikler ve yatırımlar (büyük toplantı merkezleri, alışveriş merkezleri, iş merkezleri, stadyumlar, tüketim kompleksleri vb.) hızla başka yerlerde de kopyalanarak birbirinin aynı kentler icat eder. Kentler arası rekabet böylece hayat tarzında, kültür tarzlarında, tüketimde etkin olarak esnek birikime geçişi teşvik eden ve hep birbirini aşmaya çalışan kentsel yenilikler yaratır. Bu gösteri arzusu her şeyden önce esnek birikime geçişin arkasında yatan aşırı birikim sorununu çözmek yerine ona katkıda bulunan, toplumsal açıdan ölçsüz yatırımlar üretmiştir (Harvey, 1987a: 270).

Harvey “Postmodernliğin Durumu” adlı kitabında 1980’lerden sonra zaman ve mekân deneyimlerinde köklü değişiklikler ortaya çıktığını; bu bakımdan mimarideki, kültürdeki ve düşüncedeki post-modernliğin ekonomideki esnek birikim ile bağlantılı hale geldiğini ısrarla vurgular. Modern dönemde egemen olan katı ölçek ekonomileri ve sendikalar ile güvence altına alınmış; emek, Fordist seri üretim ve tüketim rejimi post-modern dönemde artık esnek üretim ve tüketim tarzları tarafından güvencesiz, esnek emek süreçlerine ve sendikasılaştırılmış çalışma pratiklerine dayanan post-Fordist ekonomiler tarafından devre dışı bırakılmıştır (Harvey, 1997: 196). Marx’ın belirttiği “katı olan her şeyin buharlaştığı”, “mekânın zaman tarafından imha edildiği” anlayışı Harvey’e (1997: 319) göre hiç bu kadar yaygın olmamıştır. Finans kapitalin çok fazla büyümesi ve yeni bilgi ve iletişim teknolojileriyle her coğrafyaya yayılması *zaman ve mekân sıkışmasının*, zaman ilişkilerinin hızlanmasının ve mekân ilişkilerinin daralmasının başlıca kaynağı olmuştur. Mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılmasını ifade eden zaman-mekân sıkışması ürünlerin, üretim tekniklerinin, emek süreçlerinin, fikirlerin, değerlerin, yerleşik uygulamaların oynaklığını ve geçiciliğini vurgulayan bir zorunluluktur.

2.2.4.4. Değerlendirme ve Harvey’e Yönelik Eleştiriler

Tezin ikinci bölümünde son neo-Marksist teorisyen olan ve referans noktası olarak Marx’ın son dönem eserlerini kendine kılavuz edinen David Harvey ele alınmıştır. Harvey’in yazıları, Marx’ın 19. yüzyıldaki kapitalizm analizinin modern çağa doğrudan bir aktarımı olarak görülebilir. Bu yüzden Harvey, Marx’ı yorumlayan

Gramsci ve Althusser gibi önemli teorisyenlerin çalışmalarından titizlikle kaçınmıştır. Castree'ye (2007: 103) göre; Harvey'in Marx'ın olgunluk dönemindeki eserlerini güçlü bir şekilde tercih etmesi onu Marksist bir filozoftan ziyade bir politik iktisatçı yapmıştır.

Kapitalist sistemdeki kent sürecini “birikim” ve “sınıf mücadelesi” kavramları etrafında anlamaya çalışan Harvey'e göre birincil döngünün motoru olan endüstriyel sektör durgunluk yaşadığında ikincil döngü önem kazanır. Bu durgunluk dönemlerinde aşırı birikmiş sermaye; ikincil bir sermaye çevrimine, kentsel mekâna, yıkılmadan hareket ettirilemeyen sabit bir yapıyı çevreye kanalize edilir. Kapitalizm zaman içinde çıkarı bakımından işlevsel olan üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim için fiziksel çevreyi bir bütün olarak yaratır. Bununla beraber üçüncül döngüde devlet bir aktör olarak sahneye çıkar. Hem bilim ve teknoloji aracılığıyla üretimin verimliliğini artırır ve sermayenin yeniden üretimine yardımcı olur hem de sosyal harcamalar (eğitim, sağlık vb.) ile emek gücünün niteliğini artırarak emeğin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılır. Bununla birlikte askeri ve ideolojik aygıtlarla da emeğin gerek zorla gerekse de yumuşak yöntemlerle sermayenin yanında yer almasını sağlar (Yarım-Altunay ve Beyazıt, 2022).

Öte yandan sermaye kendi birikimi için inşa ettiği fiziksel çevreyi daha sonra özellikle kriz anlarında, birikime yeni alanlar açabilmek için imha eder. Dolayısıyla burada Harvey *yaratıcı yıkım* kavramıyla Marksist teoriye, coğrafyaya ve kent çalışmalarına dikkate değer özgün bir katkı yapar. Harvey mekân ve mekân-zaman ilişkilerini Marx'ın tarihsel materyalist öğretisine işleyerek ve aynı zamanda kent coğrafyasına ve Marksçı politik ekonomiye sırasıyla siyasal ve analitik bir boyut katarak bu öğretiye kentsel bir eğilim kazandırmıştır. Kent hem sermaye birikiminin alanı hem de sınıf mücadelesinin mekânı olduğu için çok değerlidir ve araştırma nesnesi olarak Harvey'in hemen hemen tüm eserlerinin odağında yer almıştır. Özet olarak Harvey'in çalışmalarının merkezinde sermayenin kentleşmesi, sermayenin yeniden üretimi ve kentleşen bilincin sermayenin dolaşım süreciyle ilişkisi temaları yer almaktadır.

Harvey'in eserlerine yönelik eleştiriler büyük çoğunlukla yöntemine ilişkin olarak analizlerinin indirgemeci, mekanik, soyut kategorilerden oluşan, aktörü dışarda bırakan ve en önemlisi çağdaş kapitalizmin ekonomi-politiğini ve kente etkisini açıklamada yetersizliği etrafında şekillenmektedir (Duncan ve Ley, 1982; Gottdiener,

1985; Saunders ve Williams, 1986; Gottdiener ve Hutchison, 2011; Saunders, 2013). Saunders ve Williams'a (1986: 395-396) göre Althusserciliğin sona ermesiyle ortaya çıkan teorik boşluk, kent çalışmaları ortodoksisinde "yapıların eylemlere", "sistemlerin de insanlara" önceliği iddiasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Harvey'in eserlerindeki teorik kaygı, kapitalistler ve işçilerle değil, 'sermaye' ve 'emek' sınıflandırmasında; politikacılar veya bürokratlarla değil, 'devlet' ile ilgilidir. Toplumsal değişim olgusu da "sermayenin yeniden yapılandırılması" gibi temel bir yeniden yapılandırma kavramıyla temsil edilmektedir (Duncan ve Ley, 1982: 37). Dolayısıyla aktörler direkt olarak ikinci plana atılmakta, belli bir yapının pasif nesnesi olarak yerlerini almaktadır.

Saunders ve Williams' a (1986: 397) göre; yapısal önceliğe ilişkin bu ısrarın bir sonucu da teorinin kategorileri ile bu kategorilerin pratikte gönderme yapması gereken toplumsal örgütlenme kalıpları arasında oluşan gerilimin varlığıdır. Yani masa başında oluşturulan sınıflandırmalar ile sahadaki örgütlenmeler arasında farklılıkların meydana gelmesidir. Örneğin, 'kapitalistler' yerine genel bir çerçeve olarak 'sermaye' kategorisinden bahsedildiğinde, üretim araçlarının büyük bir kısmını elinde bulunduran farklı kapitalist sınıfların (kamu şirketlerinden ya da emeklilik fonlarını elinde tutan firmalardan veya sigorta şirketleri v.b.) nasıl tanımlanacağı konusu muğlak kalmaktadır. Benzer şekilde, 'devlet' çerçevesi belli bir kategori içine alındığında; ulusal ve uluslararası olmak üzere çeşitli düzeylerde faaliyet gösteren çok sayıda seçilmiş organdan, idari birimden, askeri birimden, yargı ve kolluk kuvvetlerinden oluşan yapının, tek bir kapitalist mantığa tabi olan tutarlı bir kurumsal bütünlüğün parçasıymış gibi göstermiş oluruz (Yarım, Beyazıt ve Güneş, 2020).

Saunders'e (2013: 305) göre; yapısal önceliğin ısrarla vurgulanmasının bir diğer sonucu da, kent ortodoksisinin analitik tutarlılığını koruması için tarihin teoriye tabi kılındığı gibi eylemin de yapıya tabi kılınması gerekliliğidir. Örneğin; pek çok işçinin sosyalizme karşı olduğu, pek çok kadının feminizme kayıtsız kaldığı ve Harvey'in ortaya koyduğu kuramın temelini oluşturan değerlerin gerçekte, sahada karşılaşılan aktörlerin çok azı tarafından paylaşıyor gibi görüldüğü bir durumda tek temel gerçeklik olarak yapısal kategorilere başvurmak Saunders'e göre sadece bir grup akademik araştırmacının kendine özgü değer sistemini ortaya koymasıdır. Örneğin sosyalizm düşüncesi, 'birey' olarak işçiler onu benimsememeyi tercih etseler bile

teorisyenler tarafından emek kategorisinin ‘gerçek’ değer sistemi şeklinde lanse edilebilir.

İşçi hareketleri, kadın hareketleri, topluluk eylemleri gibi oluşumların Harvey’in açıklamalarında sermaye-emek karşıtlığı etrafında analiz edilmesi politikacıların, yöneticilerin, mesleklerin, toplulukların tarihsel rollerini hiçe saymaktadır. Bu duruma tepki yalnızca Weberyan cepheden değil Marksist cepheden de gelmiş neo-Marksist kent kuramları geliştirilerek “birey” ve “bireylerin mekânı yorumlayışları” üstüne vurgular artmıştır. Örneğin; Harvey’in kentin değişimini etkileyen üretim biçimine yaptığı vurgunun aksine, Gottdiener öncülüğündeki sosyo-mekânsal perspektif, yerel kültürlerin farklı mekânlara yüklediği sembolik anlamların farklılaştığı yollar da dâhil olmak üzere, insanların mekân anlayışına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla sosyo-mekânsal perspektif, analizi kentsel değişime neden olan siyasi ve ekonomik faktörlerle sınırlamak yerine, kentsel yaşamın analizine anlamlar semboller gibi kültürel faktörleri de eklemiştir. (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 89).

Öte yandan Harvey tüm bu eleştirilere “Kentsel Çalışmalarda Gerçeklik Arayışındaki Üç Efsane” (*Three Myths in Search of Reality in Urban Studies*) adlı eserinde cevap verir. Özellikle Saunders ve Williams’ın eleştirilerinin kent çalışmaları için tüm teorik iddiaları bir kenara bırakarak doğrudan ampirizme yönlendiren bir bakış açısı olduğunu ve Marksist soyutlamaların zaten pozitivist bir bakış açısıyla ampirik olarak test edilemeyeceğini vurgular ve Marksist projenin uygulanabilirliği konusunda ısrarcı olur (Harvey, 1987b: 370). Marksist projenin de elbette değişimden muaf tutulamayacağını ve siyasi pratiklerden soyutlanamayacağını; mekânın, yerin ve tikelliğin tarihsel materyalizmde daha güçlü bir yere sahip olması gerektiğini belirtmekle beraber bu düşüncenin evrensel ifadelerden ve soyutlamalardan vaz geçmeyi gerektirmeyeceğinin de altını çizer. Siyasi örgütlenmenin yerelden başlamasını ve bireylerin yereldeki taleplerinin de önemsenmesi gerektiğini vurgulamakla beraber Harvey (1987b: 376), Marksist araştırmanın ürettiği evrenselliğin ve küresel çözüm arayışının gerekliliğini de ortaya koyar. Dünyayı post-modern, post-endüstriyel, post-Marksist gibi fraksiyonlara bölen retoriği ve mitlerle örülmüş ağlara yakalanan çağdaş görüşleri eleştiren Harvey, Marksist teorinin aydınlık zirvelerine sırt dönmenin ve salt ampirizmle yetinmenin karşı devrimcilik olduğunu vurgular:

“Dünyayı post-modern, post-endüstriyel, post-yapısalcı, post-Marksist ve hatta bazılarına göre (nasıl olduğunu hayal bile edemiyorum) post-kapitalist olarak görmekte ısrar eden çağdaş bir retoriğe hapsolmuşken, kendi ördüğümüz mitlerden oluşan bir ağa yakalanmışken, tarihsel-coğrafi araştırmanın ve teorik gelişimin temel birliğini yeniden tesis etmekten aciz görünüyoruz. Elbette “bilime giden kusursuz bir kraliyet yolu yoktur”; ancak Marksist teorinin aydınlık zirvelerine sırtımızı dönmek ve tamamen dar görüşlü araştırma hedeflerine yönelik salt ampirizmle yetinmek kesinlikle sorumsuzluk ve karşı devrimciliktir” (Harvey, 1987b: 376).

Tüm bu açıklamalara rağmen Harvey’in devrimci teorisindeki en önemli başarısızlık, kuramının eninde sonunda varmak istediği “kentsel yaşamın adil coğrafyası” fikrinin pratikte bir karşılığını bulamamasıdır. Nitekim Harvey de “Sosyal Adalet ve Şehir” adlı eserinin son paragrafında umutla vurguladığı “sömürüye dayalı şehircilikten insan türüne yaraşır bir şehirciliğe giden yol haritasını çizmek devrimci teorisinin işi” hedefinin henüz gerçekleşemediğini 2015 yılında katıldığı bir panelde itiraf eder.

“Yazdığım kitaplarda ve çeşitli şeylerde, çok önemli fikirler çıkardığımı düşündüğüm bazı ana temalar var. Marx fikirlerin tarihte maddi bir güç olabileceği yorumunu yapmıştı. (...) benim en derin pişmanlığım, bu gerçekten iyi fikirlerin aslında tarihsel değişim için maddi bir güç haline gel(e)memiş olmasıdır (Harvey, 2015b).”

2.2.5. Neo-Marksist Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi ve Eleştiriler

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar ulusal ve uluslararası şirketler gibi belirli çıkar odaklarının kentsel büyüme modeli üzerindeki etkileri, toprak üzerindeki tür rekabetinin biyolojik faktörlerini vurgulayan geleneksel Chicago Okulu tarafından göz ardı edilmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde ise Lefebvre’nin öncülüğünde başlayan neo-Marksist kent çalışmaları sınıf çatışması, sermaye birikimi, mekân üretimi, kolektif tüketim alanlarının metalaştırılması gibi kavramları kent çalışmaları alanına kazandırarak sosyo-mekânsal düzenlemelerde sosyal faktörlerden ziyade ekonomik faktörlere daha fazla önem vermiştir. Henri Lefebvre, David Harvey ve Manuel Castells (erken dönem) gibi neo-Marksist teorisyenlerin katkıları, modern kentleşmenin özellikle kapitalist karakterini analiz edebilmek için yeni kategoriler ve metotlar zenginliği meydana getirmiştir. Çağdaş kentler; özelinde sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin olduğu kapitalist üretim tarzıyla ilintili, sosyal süreçlerin mekânsal maddeleşmesi olarak görüldüler. Bu anlamda neo-Marksist kent kuramcıları ve ortaya koydukları teoriler Tablo 4’te özetlenmektedir:

Tablo 4.
Neo-Marksist Kent Kuramcıları

Dönemleme	Tema	Kuramcı	Ayrıntılar / Açıklaması		Kuramların Dinamikleri
20. YY. İkinci Yarısı	Kentleşme periyodu Sermayenin mekânı keşfi Kentsel hizmetlerin özelleştirilmesi Kentin mübadele değeri, yapılı-çevre Sermayenin kentte yeniden üretilmesi Kentsel rant Kolektif tüketim Soylulaştırma Yeni toplumsal hareketler Kent hakkı	Henri Lefebvre	Kentsel devrim Kent hakkı Mekânın üretimi / Hümanist Marksizm Eleştirel kent sosyolojisi		Küreselleşme Bilgi ve iletişim teknolojileri Yeni sağ politikalar Neo-liberalizm Post-fordizm Post-modernizm Çokkültürlülük Sanayiden finans sektörüne kayış Finans kapital Esnek birikim süreci Zaman-mekân sıkışması
		Manuel Castells	Yapısalcı-Marksizm Nedensel açıklama	Kolektif tüketim Emeğin yeniden üretilmesi Devlet aygıtının mekâna etkin müdahalesi Kentsel toplumsal hareketlere sınıf temelli bakış	
			Yapı + Fail (yapısalcı inşacı) Tarihsel Marksist analiz	Kentsel toplumsal hareketlerin çok sınıflı yapısı Devlet aygıtı yekpare, nesnel değil, çatışmalardan oluşur	
			Eylem toplumbilimi Yorumlayıcı açıklama Öznellik Fail	Sivil toplum Yurttaş örgütlenmeleri Kentsel kültürel hareketlere özne bakış	
		David Harvey	İlişkisel Marksist diyalektik Tarihsel-coğrafi materyalizm Devrimci kentsel teori	Sermayenin yeniden üretimi Coğrafi sermaye birikimi Sermayenin çevrimleri Sınıf mücadelesi Zaman-mekân sıkışması Esnek birikim rejimi	

1970'lerden sonra neo-liberal politikaların kentlerin ruhunu tek düze hale getirmesi ve kentsel mekânı metalaştırması sonucu sosyal kutuplaşmaların, sınıfsal eşitsizliklerin artması neo-Marksistlerin kenti tekrar araştırma nesnesi olarak incelemesine neden olmuştur. Lefebvre, Harvey ve Castells gibi önde gelen üç neo-Marksist teorisyenin kente bakış açılarında teorik, metodolojik ve politik farklılıklar olmasına rağmen ortaklaştıkları temel sorunsal, kapitalizm koşullarında metalaşma süreçleri için stratejik olarak görülen kentlerin nasıl işlev gördüğünü anlamaktır. Castells; emek gücünün yeniden üretiminden, uygun fiyatlı konuttan ve kamu hizmetlerinden toplumsal yeniden üretimin temel dinamikleri çerçevesinde bahsederken; Harvey kentsel araziye bir meta, gayrimenkul ile bir rant kapısı ve yatırım portföyü olarak görür.

Bugün 'dünya hiyerarşileri' sıralaması için mücadeleye giren kentler ve bu mücadele sonucunda kaybettiği özü, kentsel mekânların metalaştırılması sonucu ortaya çıkan rant kaygısı sosyal kutuplaştırmaları ve sınıfsal eşitsizlikleri gözle görünür kılmaktadır. Kentsel dönüşümden dolayı yerlerinden edilen bireyler de göz önüne alındığında Lefebvre ile başlayan Castells ve Harvey ile devam eden neo-Marksist kent teorileri güncel araştırmalarda hala yol gösterici olarak önemini korumaktadır.

Öte yandan günümüzde kent yalnızca ekonomi-politik boyutuyla anlaşılamayacak kadar -özellikle bilgi ve iletişim teknolojileriyle beraber sanal mekânlarının, akış uzamlarının ortaya çıkması, ikincil ve üçüncül döngülerin sermaye birikim krizine girmesi- karmaşıklaşmıştır. Neo-Marksist kent çalışmaları en çok sömürülen ücretlilerin ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişilerin oluşturduğu az çok homojen bir kitle olarak düşünülen 'işçi sınıfı' ile ilgilenmiştir. Ancak Saunders ve Williams'a (1986: 398) göre buradaki araştırma nesnesini oluşturan işçi sınıfı 'ampirik olarak var olan' işçi sınıfından ziyade kuramlarda, masa başı oluşturulan 'teorilerin işçi sınıfı'dır ve onu oluşturanlar da 'bireyler' değil 'sınıf' kategorisidir. Dolayısıyla kent çalışmaları literatürünün işçi sınıfı; muhafazakâr partilere oy vermez, video izlemez, uçağa binmez ya da yeni bir araba, yeni bir ev ya da özel emeklilik poliçesi yaptırmak için tasarruf yapıp, fazla mesaiye kalmaz. Burada ortaya konan işçi sınıfı grev yapan 'mücadele içindeki' kahraman işçi sınıfıdır. Bu doğrultuda yazarların işaret ettiği tehlike son dönemde toplumsal değişimin bütün hızıyla gerçekleşirken yöntemlerin ve teorilerin buna uyum sağlamak zorluk çekmesidir. Mevcut teorik ve kavramsal araçları yeniden gözden geçirmek yerine toplumun ihtiyaçlarının

değişmesine rağmen bir önceki dönemin ürünü olan kavramların ve kuramların yeniden üretilmesi yenilikçi olmaktan ziyade güvenli kuramsal muhafazakârlığa neden olacağı gibi yeni dönemi anlama ve açıklama girişimlerini de engelleyebilir.

Bu bağlamda tek bir teoriye taraf olmaksızın neo-Marksist teorinin kenti iktisadi çelişkiler ve üretim ilişkileri üzerinden anlatma çabasına 21. yüzyılda ağırlığını hissettirmeye başlayan kültürel analizler de eklenmiştir. Bununla beraber bilgi teknolojileri devrimi, sosyo-ekonomik yeniden yapılanma ve kültürel toplumsal hareketler arasındaki etkileşimin yarattığı konjonktürde kenti anlamlandırabilmek için farklı kavramlara ve tanımlara ihtiyaç vardır.

Feminist ve çevreci hareketlerle, kültürel çalışmaların, etnik taleplerin ağırlığını hissettirmesiyle yapıların ve yeniden yapılanma süreçlerinin analizine ‘eylem’ nosyonunun dahil edilmesi ve bireylerin tekrar teorilere eklenmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Sınıf kategorisinin kentsel analizdeki merkeziliği sürmekle beraber Saunders ve Williams’a (1986: 396) göre en azından ‘sınıf belirleyiciliğinden’ ‘sınıf önceliğine’ kavramsal bir geçiş yapılmaktadır. Tüm sosyal, politik ve kültürel bölünmelerin basitçe ‘sermaye’ ve ‘emek’ arasındaki temel sınıf ilişkisinin temsilleri olduğunda ısrar edilmemektedir; çünkü çoğu teorisyen artık pek çok sosyo-ekonomik, kültürel (cinsiyet ayrımları, etnik köken ayrımları, oy verme davranışlarındaki ayrımlar, mülk sahibi ve kiracılar arasındaki bölünmeler) bölünmelerin üretim araçlarına sahip olanlar ve kontrol edenler ile olmayanlar arasındaki bölünmeye indirgenemez olduğunu kabul etmeye başlamıştır.

Bununla birlikte son dönem yeni nesil kent çalışmalarında hem sınıf çatışması hem de sermaye birikimi yaklaşımlarının çeşitli sınırlamalarının olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle son yıllarda araştırmacılar, yerleşim alanının üretiminde sosyal ve kültürel faktörlerin de ne kadar önemli olduğunu göstererek kente ilişkin yeni bakış açısına katkıda bulunmuşlardır. Nitekim tezin üçüncü bölümünde de güncel kent kuramlarına ve güncel teorisyenlerin güncel eğilimleriyle, yeni arayışlarına yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNCEL KENT KURAMLARI: EĞİLİMLER VE YENİ ARAYIŞLAR

“Kent, insanın içinde yaşadığı dünyayı kendi arzusuna göre yeniden yaratmaya yönelik en tutarlı ve genel olarak en başarılı girişimidir. Ama eğer kent, insanın yarattığı dünya ise bundan böyle içinde yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır. Böylece, dolaylı olarak ve görevinin doğasına dair net bir fikir sahibi olmadan, insan kenti yaparken kendini yeniden yaratmıştır.” (R. Ezra Park)

Lefebvre, Harvey ve Castells’in erken dönem çalışmaları gibi ikinci bölümde bahsedilen neo-Marksist teorisyenlerin kent sosyolojisi alanını genişletici katkıları, modern kentleşmenin özellikle kapitalist karakterini analiz edebilmek için yeni kategoriler ve metotlar zenginliği meydana getirmiştir. Bu kuramcılar tarafından çağdaş kentler, sermaye birikimi ile sınıf mücadelesinin iç içe olduğu kapitalist üretim tarzıyla ilişkili sosyal süreçlerin mekânsal düzlemde maddeleşmesi şeklinde tanımlanmıştır. O dönemde, bu yeni yaklaşımlar günümüz kentleşmesinin küresel parametrelerini açıkça sorgulamamıştır (Brenner ve Keil, 2013: 2). Refah devleti döneminde toplumsal üretimden kâr sağlayan sermaye; 1970’lerden sonra yaşadığı yapısal krizden dolayı yönünü sanayiden yapıyı çevreye yani otoyollara, köprülere, ulaşım hizmeti ile kentsel altyapı hizmetlerine yöneltmiş ve kolektif tüketim alanlarını metalaştırmıştır. Dolayısıyla 1980’lerin stratejik kaynağı ve sermaye birikim alanı olan kentsel mekân, endüstrinin yani üretimin tıkanıdığı dönemde kapitalizmi varoluşsal krizden kurtarmanın çözüm yolu olarak görülmüş; sermaye için kârlı bir yatırım aracı haline gelmiştir.

1990’lardan sonra ise neo-liberalizmin kendisini fiilen hissettirdiği sosyo-mekânsal kutuplaşmalar, mekâna müdahaleyi kolaylaştıran neoliberal uygulamalar ve küreselleşme kentsel mekânda önemli yeniden yapılanmalara neden olmuştur (Brenner ve Theodore, 2002). Son yıllarda yaşanan teknolojik değişim ve bunun sonucunda ortaya çıkan yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT), üst düzey otomasyonlar, blok zincir, biyoteknoloji, kuantum hesaplama gibi kavramların günlük hayata entegre olması; kolektif tüketim yerlerinin sanal mekânlara taşınması, sosyal

ilişkilerdeki dönüşüm, sanayi toplumundan bilgi toplumuna son 5 yılda ise süper akıllı topluma geçiş, iş ve emek piyasasındaki dönüşümler, 2008 küresel ekonomik krizi, 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisi ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan derin eşitsizlikler, yoksulluk, salgın hastalıklar, gıda ve su krizleri sonucu neo-liberal anlatının miadını doldurması insanlığın ve kentlerin tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir.

Günümüzde kentsel nüfus 3 milyardan fazladır. 21. yüzyılla birlikte ilk kez dünya nüfusunun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır ve önümüzdeki otuz yıl boyunca kentleşmeye devam edileceği öngörülmektedir. 2021 yılında toplam dünya nüfusunun içinde kentsel nüfus %56 iken bu oran 2050 yılında yaklaşık %70 olarak tahmin edilmektedir. Kentler toplam küresel nüfusun neredeyse üçte ikisini içerirken, tarihte ilk kez kentsel nüfus kırsal nüfustan daha fazladır (UN-Habitat, 2022).

Geçmiş yüzyıllardan süregelen ve dönemin politikalarıyla çözül(e)meyen sorunların yanında 21. yüzyılın ilk çeyreğini karakterize eden krizler ve çatışmalar; içinde yaşanan yeni politik-ekonomiği, kültürü ve toplumu anlamak için yeni bir yaklaşımın aciliyetini artırmaktadır. Castells'e (2010) göre; 2008 küresel mali kriz; yeni uluslararası işbölümünden kaynaklanan iş ve emek piyasasındaki çalkantı; dünya nüfusunun geniş kesimlerinin bilgi, zenginlik ve güç biriktiren küresel ağlardan sosyal ve kültürel olarak dışlanması; ötekinin olumsuzlanmasına yol açan ulusal, etnik ve bölgesel bölünmelerin yeniden alevlenmesi; iklim değişikliğinin somutlaştırdığı çevresel kriz; ulus-devlete dayalı siyasi kurumların, küresel sorunlarla ve yerel isteklerle baş etmekteki yetersizlikleri çok boyutlu, yapısal değişim sürecinin farklı ifadeleridir.

Öte yandan geçmiş dönemlere kıyasla teknolojinin yaşam tarzlarına daha fazla entegre olduğu ve insanın çevresini kendi ihtiyaçlarına göre giderek daha fazla tasarladığı, kişiselleştirdiği bir değişim döneminde, geleneksel tanımını yitiren kentin varoluş çabaları kentin konumunun ne olacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Teknoloji; sürekli artan bir hız ve şimdiye kadar görülmemiş hacimde kapsayıcı bir ağ sağlarken bilgi ve iletişim teknolojileriyle desteklenen bu ağın kullanıcıları izole ama öte yandan ekranlar ve sanal dünya aracılığıyla birbirine bağlı tekil düğümler haline gelmektedir. Ağa bağlı olanlar için zaman ve mekân kavramı tamamen değiştiğinden

birbirine bağı kentsel nüfus artık sadece bir kentin fiziksel altyapısıyla bağı değildir (Swank, 2019: 8).

Kentsel alanlar fiziksel yollar, farklı ölkelerden gelen sermaye akışları ve yatırımlarla ekonomik olarak aynı zamanda dijital teknolojiler ve kitle iletişim araçlarıyla kültürel olarak son dönemde özellikle yeni bilgi ve iletişim teknolojileriyle beraber zamandan bağımsızlaşarak birbirine bağımlı hale gelmiştir. Bu yeni dönemde 21. yüzyılın kentsel dünyasında yaşayan insanlar birçok yeni ve önemli sorunla da karşı karşıya kalacaklardır. Küresel olarak 1,6 milyar insan yetersiz konutlarda yaşamakta ve bu nüfusun yarısından çoğu ise gecekondu ve enformel yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir (UN-Habitat, 2022). Bugün hala dünya kent nüfusunun üçte birinden fazlası yetersiz içme suyu ve hijyen sorunlarıyla uğraşmakta herhangi bir doğal afete (deprem, yangın, sel) dayanıksız, iklim değişikliğine hazırlıksız, standartların altında konutlarda çok az ekonomik fırsata sahip olarak yaşamakta, su ve gıda kıtlıklarıyla mücadele etmektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 375).

Tezin bu bölümünde öncelikle 21. yüzyılı diğer yüzyıllardan ayıran değişim dinamiklerine, dönemin sosyo-ekonomik, toplumsal, kültürel konjonktürüne ve bu konjonktürün şekillendirdiği kuramcıların en güncel olarak ortaya koydukları teorilere değinilmiştir. Bu doğrultuda ‘güncel kent kuramları’ olarak adlandırılan bu bölümde her kuramın önemli temsilcilerine Saskia Sassen, Edward Soja, Loic Wacquant, Mark Gottdiner, Manuel Castells, Richard Florida, Sharon Zukin gibi güncel kent kuramcılarına yer verilecektir. Son dönemde kentlerin yeni konumunun ve dolayısıyla tanımının ne olacağı sorusu ‘güncel kent kuramcıları’ arasında öncül bir tartışma alanı açmakta ve bu bölümde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

3.1. 21. Yüzyıl: Değişim Dinamikleri ve Sosyo-Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Durum

20. yüzyılın ilk ve son döneminde yaşanan radikal değişimler toplumun değişmesine, düzensizliklere neden olurken yeni bir düzeni de beraberinde getirmiştir. Nitekim şu andaki büyük teknolojik değişimler (yapay zekâ, nesnelerin interneti, bulut teknolojisi, biyoteknoloji, kuantum hesaplama, otonom araçlar vs.) zaman ve mekân deneyiminin değişmesine neden olmakta ve bu durum tıpkı Chicago döneminin radikal değişiklikleri gibi radikal bir şekilde toplumsal yapıyı, anlayışları, kültürü de değiştirmektedir. Ve nasıl ki sanayinin doğuşuyla araştırma nesnesi haline gelen kent formları 20. yüzyılın ilk ve son yarısında toplumda, ekonomide, teknolojide, kültürde meydana gelen dönüşümlerle değiştiyse bugün de değişecek olması kaçınılmazdır.

Kapitalist gelişimin tarihsel aşamalarına göre ABD’deki kentleşme aşamalarını değerlendiren Allen Scott’ın (2011) belirttiği gibi endüstriyel kentlerin (Chicago, Detroit, Pittsburgh vb.) seri üretim merkezleri olduğu Fordist dönem ile üretimin esnek olduğu post-fordist/post-endüstriyel dönem 20. yüzyılın iki büyük kentleşme aşamasıydı. Endüstriyel kentin tek bir merkez etrafında yoğunlaştığını öne süren Chicago kentsel sosyoloji ekolünün aksine neo-liberal ekonomik düzenin post-fordist döneminde; post-endüstriyel kentler belirli sektörlerin dağınık ve birden çok merkezleri etrafında şekillenmekte ve bu yeni mekânsal organizasyon 20. yüzyılın, uzay ve havacılık, film, televizyon, müzik ve tema parkları gibi arketip endüstrilerinin kümelenmesiyle meydana gelmekteydi. Bir zamanlar post-fordizmin kenti olarak ilan edilen Los Angeles (Soja, 2019) tam olarak önemini kaybetmese de bugün artık tahtını “süperstar kentlerle²⁷” paylaşmaktadır. 20. yüzyıl kentlerini şekillendiren dinamikler değişmekte ve 20. yüzyılın Chicago, Detroit, Pittsburgh gibi gözde kentleri sanayisizleşmeyle birlikte nüfusu yoksullaşan, hayalet kentler haline gelmektedir.

1990’ların başı itibarıyla John Friedmann’ın dünya kenti (world city) ve Saskia Sassen’in küresel kent (global city) kavramlarıyla, küreselleşme ile kentsel gelişim üzerine olgulara farklı pencerelerden bakılan kuramlarla birlikte neo-liberal

²⁷ Süperstar kentler terimini ilk defa Joseph Gyourkoi Christopher Mayer ve Todd Sinai konut fiyatlarının sürekli olarak arttığı ABD şehirlerini tanımlamak için kullanmışlardır. Daha sonra Richard Florida bu kavramı alarak özellikle finans, medya, eğlence ve yüksek teknoloji gibi en yenilikçi ve yüksek katma değerli endüstriler üzerine kurulmuş; inovasyon, Ar-Ge kurumlarının yanı sıra en hırslı, en yetenekli, yaratıcı, girişimci insan sermayesinin de kümелendiği ve risk sermayesi tarafından en çok yatırım almaya başlayan kentleri ifade etmek için kullanmıştır (Florida, 2018: 39).

şehirciliğin (Smith, 2006) mekânda somutlaşan dinamikleri vurgulanmaya başlamıştır. Büyük küresel kent teorisine göre küresel kentler; küresel finans merkezlerinin bulunduğu, çok-uluslu şirketlerin genel merkezlerinin yer aldığı finansal hizmet endüstrilerinin yığın depolarıdır. Küresel kent ve küreselleşme kentsel düzlemde büyük sosyo-mekânsal değişimler ve yapıları çevrede dönüşümler yaratmış; 2000'lerin başında yeni teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat 2008 küresel mali kriziyle beraber finans sektörünün kentsel ekonomik büyümeyi desteklemeye devam edebileceği beklentileri sarsılmış sermayeyi yeni açmazdan kurtaracak yeni fikir olarak “yaratıcı ekonomi”²⁸ ve dolayısıyla “yaratıcı kentler” öne sürülerek kapitalizmin bir sonraki safhasına geçilmiştir (Zukin, 2020a). Böylelikle yeni bir sermaye birikim rejimi için umutlar artık maddi olmayan dijital bilgi üretiminden gömülü çiplere sahip olan ve dolayısıyla siber-fiziksel sistemler (cyber-physical systems) arasındaki sınırı bulanıklaştıran fiziksel ürünlerin üretimine doğru kaymıştır.

Post-fordizm kavramının son 30 yılda genel olarak kentsel ve bölgesel analizlerde önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Ancak sosyo-mekânsal teorilerin ilerlemesiyle birlikte bu terimin emekliye ayrılma zamanının geldiğini belirten Scott’a (2011: 297) göre mevcut konjonktürde kapitalizmin daha geniş anlamını ve kentleşme süreçleri üzerindeki etkilerini yakalamanın bir yolu olarak “bilişsel-kültürel kapitalizm” veya “bilişsel-kültürel ekonomi” terimi tercih edilmelidir. Zukin (2020a) bu yeni sosyo-ekonomik düzene “inovasyon ekonomisi” ya da “platform kapitalizmi” derken; Florida (2018) “kentleşmiş bilgi kapitalizmi”, Fuchs (2018) ise “dijital kapitalizm” demeyi tercih etmektedir. Dünya Ekonomik Forumu, önümüzdeki 10 yıl içinde yaratılan yeni ekonomik değerin %70’inin dijital olarak sağlanacağını tahmin etmektedir. Bu ivme Covid-19 salgını ile daha da hızlanmıştır.

Neo-liberal anlatının miadını doldurduğu bu yeni dönemin yeni siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel kurumlara ve yeni kavramlara ihtiyacı vardır. Nitekim Almanya “Yüksek Teknoloji Stratejisi Eylem Planı 2020” adlı raporunda Endüstri 4.0’ı yeni endüstri devrimi olarak müjdelirken Japonya 5. Bilim ve Teknoloji Ana

²⁸ “Yaratıcı ekonomi” yaratıcı endüstrilerden oluşmaktadır. İngiltere Dijital, Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı’na (2016) göre bu endüstriler; reklamcılık, mimarlık, sanat ve antika ticareti, el sanatları, tasarım, moda, film ve video prodüksiyonu, interaktif eğlence yazılımı (özellikle oyun endüstrisi), müzik, performans sanatları, yayıncılık, yazılım ve bilişim hizmetleri, televizyon ve radyo gibi sektörlerdir. Bununla birlikte son on yıl içerisinde, bu geleneksel kategorilere ek olarak, bilgi ve iletişim teknolojileri, mobil iletişim hizmetleri, mühendislik ve Ar-Ge yönetimi gibi daha teknoloji odaklı kültürel endüstriler de dahil olmuştur (UK Department for Digital, Culture, Media & Sports, 2016)

Planı'nda "Süper Akıllı Toplum" adı altında kabul ettiği yeni toplum modelini "büyük reform çağı" olarak duyurmuştur.

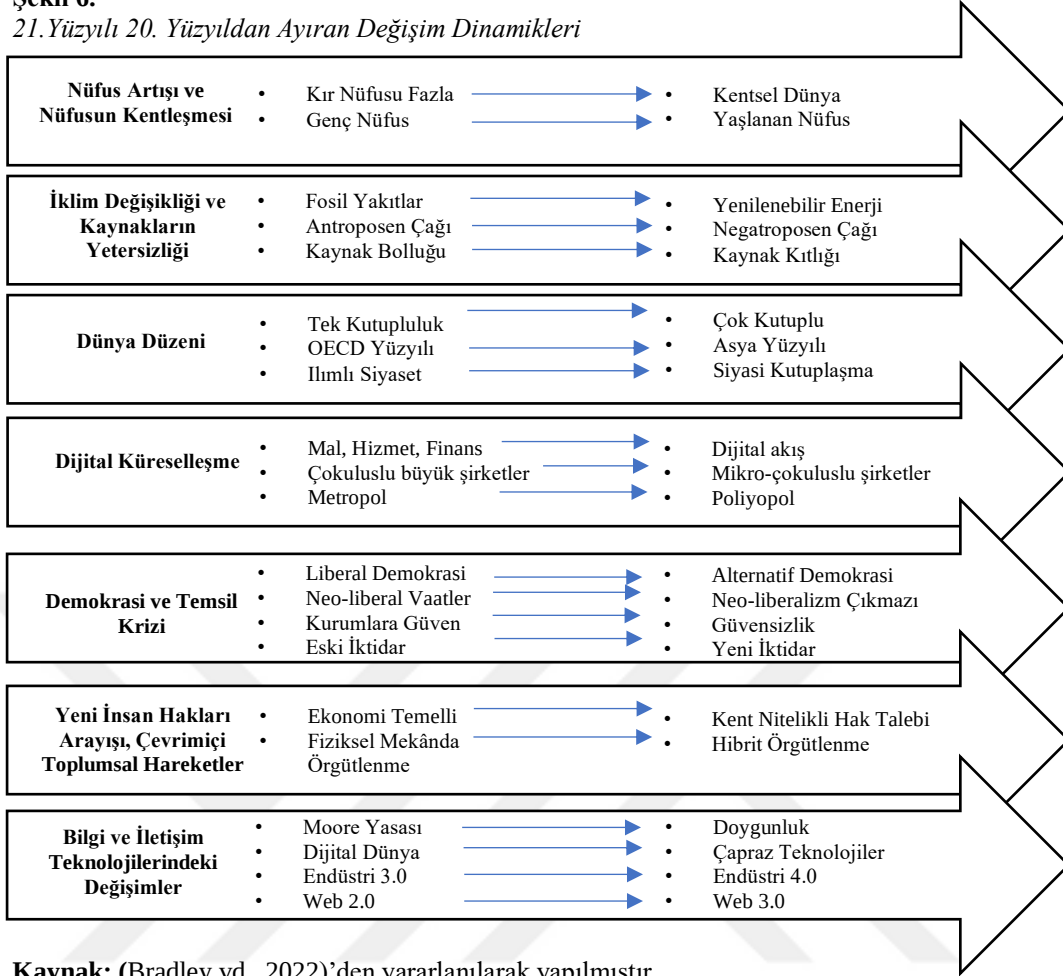
3.1.1. Değişim Dinamikleri

McKinsey Global Institute'ün 2022 yılında yayınladığı "Yeni Bir Çağın Eşiğinde" (*On the cusp of a new era*) adlı rapora göre özellikle 2019 yılından sonra yeni bir döneme geçiş yapılmıştır. 2000'li yılların ilk on yılı ekonominin piyasa temelli ekonomik reformlara yönelmesiyle küresel entegrasyonun sağlandığı, neo-liberal politikaların ve küreselleşmenin pik yaptığı ve bu politikaların kentlerde somutlaştığı yıllar olarak "piyasalar çağı" olmuştur (Bradley, Seong, Smit ve Woetzel, 2022). 1990'ların sonlarında büyük şirketler ve uluslararası sermaye için cazibe merkezi haline getirilen kentler; dev stadyumlar, açık hava alışveriş merkezleri, iş merkezleri gibi tüketim komplekslerine dönüştürülmüş, kârlı mega projelerin yapılmasının önü açılmıştır. Fakat vadettiği ekonomik kalkınmayı, verimliliği, etkinliği, yönetişimi, demokrasiyi, refahı sunamayan bu politikaların ve çözümlerin artık zamanı dolmuştur.

2008 küresel mali kriz, Covid-19 pandemisi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan küresel enerji ve gıda arzındaki sorunlar, temsili demokrasiye duyulan güvenin sarsılması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde başlayan kentleşme trendi, iklim krizi, nüfusun gittikçe yaşlanması zihniyet değişimine neden olmuştur. Bununla birlikte uygulamalı yapay zekâ, bulut teknolojisi, blok zincir, nesnelerin interneti gibi teknolojik değişimler ve son olarak OECD yüzyılının yerini Asya yüzyılına bırakmasındaki jeo-politik değişim 20. yüzyılın dinamiklerinden ve hatta 2000'lerin ilk on yılından farklı bir döneme geçiş yaptığımızın göstergeleridir. Günümüz sosyo-ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel paradigmasını belirleyen ve 21. yüzyılı 20. yüzyıldan ayıran değişim dinamikleri Şekil 6'da belirtilmiştir:

Şekil 6.

21. Yüzyılı 20. Yüzyıldan Ayıran Değişim Dinamikleri

Kaynak: (Bradley vd., 2022)'den yararlanılarak yapılmıştır.

Nüfus Artışı ve Nüfusun Kentleşmesi : Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na (UNFPA) (2022) göre; dünya nüfusu bugün itibarıyla yaklaşık 8 milyara ulaşırken dünyanın 2030'ta 8,5 milyar, 2050'de ise 9,7 milyar insanı barındıracağı düşünülmektedir. Bu nüfusa eklenen bir milyar kişinin yarısı Asya'nın demografik olarak büyümesinin bir sonucu iken Afrika kıtası da yaklaşık 400 milyon kişi ile ikinci en büyük nüfus katkısını yapmıştır.

20. yüzyıldan beri küresel olan dünya ilk kez önceki yüzyıllardan farklı olarak kırsal kesimin zirvesine (peak rural) ulaşan kentsel bir dünyadır. Kentlerde yaşayanların sayısı kırsal alanlarda yaşayanların sayısını geçmiştir (Bradley, vd., 2022: 20). Bu nüfus artışı çoğunlukla Afrika ve Asya'da yaşayan 2,2 milyar kent sakininin artması anlamına gelmektedir (UN- Habitat, 2022). TÜİK 2022 verilerine göre de Türkiye'deki kırsal nüfus oranı yalnızca %17,3 olmakla birlikte nüfusun %67,9'u yoğun kent olarak adlandırılan kentlerde; %14,8'i ise orta yoğun kentlerde yaşamaktadır. Düşük gelirli ülkelerde 1975'ten 2020'ye kadar kent nüfusları dört kat

artarak yaklaşık 300 milyona ulaşmıştır. 2070 yılına kadar nüfuslarının 700 milyonu aşacağı öngörülmektedir (UN-Habitat, 2022). Birleşmiş Milletler “Dünya Kentleri” Raporu’na (2022) göre Covid-19 salgınının ilk günlerinde bazı sakinlerin büyük kentlerden kaçtığı deneyimi yaşansa bile bu durum, küresel kentleşmenin gidişatını temelden değiştirmeyecek geçici bir tepkidir. Bu nedenle kentler kalıcıdır ve insanlığın geleceği hiç şüphesiz kentlerde olmaya devam edecek ve 2050 yılına gelindiğinde bu nüfusun %70’i kentlerde yaşıyor olacaktır (UN-Habitat, 2022).

Fakat birçok kent böyle bir göçe hazır değildir. Eskinin cazip kentleri bugün su, gıda, barınma sıkıntısı çekilen yerlere dönüşmekte aşırı hava olayları, sel ve su taşkınları düşük rakımlı kıyı bölgelerinde hızla büyüyen pek çok kenti tehdit etmektedir. Bununla beraber kentsel gecekondularda yaşayanların sayısı 2030 yılına kadar dünya kentsel nüfusunun yarısından fazlasına, yani yaklaşık 2,5 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir (UN Habitat, 2022). Geride hiç kimseyi bırakmadan “herkes için kentleşme” (Florida, 2018) gerçekleşmezse, neo-liberalizmin dezavantajlı ve kırılgan grupları günümüzde orantısız bir şekilde daha da kırılgan hale gelecek ve yeni kentsel kırılganlık biçimleri kaçınılmaz olacaktır.

Bununla birlikte McKinsey Institute’ün raporuna göre; doğurganlığın düşmesi, beklenen yaşam süresinin artmasıyla birlikte genç olan dünya yaşılanan, kentsel bir dünyaya dönüşecektir. Küresel olarak “zirve çocuk” platosuna ulaşılmıştır ve bu demografik değişim sadece Batı ile sınırlı değildir; Asya’yı da kapsamaktadır. Örneğin Çin’de çalışma çağındaki nüfus halihazırda azalmakta ve yaşlılık bağımlılık oranının önümüzdeki 15 yıl içinde ABD’yi geçeceği tahmin edilmektedir. Buna karşılık Afrika, önümüzdeki on yıllarda küresel nüfus artışının yarısından fazlasının kaynağı olacaktır. Kıtanın 2030’ların başında Çin ve Hindistan’dan daha büyük bir çalışma çağı nüfusuna sahip olacağı beklenmektedir (Bradley vd., 2022: 20).

İklim Değişikliği ve Kaynakların Yetersizliği: 21. yüzyılı tanımlayacak en büyük zorluk şüphesiz iklim değişikliği ve bu değişikliğin hızlandıracağı su ve gıda krizleri ile enerji kaynaklarındaki kıtlık olacaktır. Aralık 2015’te 195 ülkenin onayıyla kabul edilen Paris Anlaşması, iklim değişikliğine karşı küresel çapta verilen mücadelede tarihsel bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşma ile küresel ortalama sıcaklıklardaki artışın 2 derecenin altında tutulması hatta 1,5 derece eşiğinde sınırlandırılması yönünde çalışma yapılmış, 21. yüzyılın ikinci yarısında net sıfır emisyonu ulaşılması beklenmiştir (WWF, 2021).

İklim değışikliği sorunu 21. yüzyıla ait bir konu değildir. Dünya defalarca buzul çağı yaşamış, günümüzden çok daha sıcak, karbondioksit miktarıysa bugünden çok daha fazla olmuştur. Fakat Slingo'ya (2022: 33-35) göre yaşanan iklim değışikliği; sorunun nedeni, hızı ve insan kaynaklı olması bakımından geçmişe göre daha farklı, daha tehlikeli, ciddiye alınması gereken bir durumdur. Öncelikle, başta karbondioksit olmak üzere atmosferdeki sera gazlarının yoğunluğu; kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlarının hem sanayide hem günlük hayatta kullanılması sonucu hızla artmaktadır. Dünya biyosferinin karbonu yakalama ve emisyon etkisini azaltma becerisi de madenler ve turizm uğruna ormanların yok edilmesi ve su kaynaklarının daha asidik hale gelmesi sonucu azalmaktadır. Bu durum gezegenin başat döngüleri olan su ve karbon döngüsünü de etkilediği için ekosistemdeki denge bozulmaktadır. Geçmişteki iklim değışikliklerine bakıldığında ise iklim değışikliğinin, Dünya'nın Güneş etrafındaki yörüngesinde meydana gelen yavaş değışimlerden kaynaklandığı ve artış olsa bile bu sıcaklıkların ekosistemin atmosferdeki karbondioksiti azaltma yönünde verdiği doğal yanıtlarla dengelendiği görölmektedir.

İkinci olarak iklim değışikliği pek çok bitki ve hayvan için göç edemeyeceği ya da uyum sağlayamayacağı bir hızda gerçekleşmektedir. Bugünkü karbondioksit seviyesi 100 yıl önceki seviyenin %30 üzerindedir. Ortalama yüzey sıcaklığı geçen yüzyıla göre 1,2 derece artmıştır ve eğer ciddi önlemler alınmazsa 2050'ye kadar 2 derece daha artacaktır. Son buz devrinde Dünya'nın sıcaklığındaki değışiklik sadece 5 derecedir (Slingo, 2022: 34).

Üçüncü fark da tüm bu değışimlerin insan kaynaklı olarak yapay bir şekilde meydana gelmesidir. İnsan faaliyetlerinin çevre ve iklim üzerinde baskın haline geldiği mevcut jeolojik dönem olan Antroposen çağı²⁹; iklim değışikliği, ormansızlaşma ve biyolojik çeşitlilik kaybı olmak üzere ekosistemde önemli değışikliklere sebep olmakta ve bu durum kentlerin geleceğini derinden etkilemektedir. Nüfus değışimi kısmında da belirtildiği gibi nüfus hem hızla artmakta hem de gelişmekte olan ülkelerin dahil olduğu, nüfusun büyük bir hızla kentleştii bir döneme tanıklık

²⁹ Bernard Stiegler (2018) Antroposen çağına karşı "Negatroposen çağı" (Neganthropocene) terimini bir çözüm olarak önerir. Antroposen'in ikinci aşaması olarak karakterize edilen bu kavram; iklim paniğinin ortaya çıkması ve yeni kolektif eylem biçimlerine ihtiyaç duyulan bir dönemi ifade etmek için kullanılır. Stiegler'a (2018: 40) göre, insan faaliyetleri sonucu Dünya ekosistemleri üzerinde insanın etkisi o kadar büyük ki, artık insanlığın kendi varoluşunu tehlikeye atacağı bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Bu nedenle, Neganthropocene çağı, insanların doğal dünyayla olan ilişkisini yeniden düşünmek ve yeni bir kolektif eylem biçimi geliştirmek için bir fırsat olarak görölmelidir.

edilmektedir. Bu durumda kentler iklim değişikliğinin hem faili hem de mağduru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentler faildir; çünkü doğal kaynak tüketiminin %75'i; birincil enerji kullanımının %60-%75'i ve karbondioksit salımının %70'i kent kaynaklıdır. Aynı zamanda kentler mağdurdur; çünkü iklim değişikliği sonucu oluşacak sıcak hava dalgalarının, aşırı hava olaylarının, sel ve su taşkınlarının, su ve gıda krizlerinin birincil muhatabı yine kentler olacaktır (Uncu, 2019). İklim değişikliğinden dolayı 2020 yılının sonu itibariyle 82,4 milyon kişi göç etmiştir ve sadece iklim sebebiyle yerinden edilmiş kişilerin sayısının 2050 yılına kadar 250 milyon ile 1 milyar kişi arasında olacağı tahmin edilmektedir (UNHCR, 2022).

Dolayısıyla Antroposen Çağı'nın neden olduğu su, enerji ve gıda krizleri ile iklim değişikliği kentlerin geleceğini şekillendirecek en önemli sorunlardır. 2030 yılına kadar Hindistan, Çin, Afrika ve Amerika'daki birçok şehirde su arzının büyük ölçüde azalacağı tahmin edilmekte 2025 yılına gelindiğinde ise gelişmekte olan dünyadaki birçok kentin, talepte öngörülen artışın yanı sıra elektriğe erişiminin düşük olması nedeniyle de sıkıntı çekeceği ön görölmektedir (Woetzel, Rajadhyaksha ve Frem, 2018: 8). Bu nedenle fosil yakıtlar için yapılan harcamalar yerini yenilenebilir enerji altyapı yatırımlarına bırakacak olmasına rağmen McKinsey Institute'ün (2022) raporuna göre; genel yatırımlar artan enerji ihtiyaçlarına ayak uydurmakta zorlanacaktır. Hedeflerin tutturulabilmesi ve fosil yakıtların terk edilebilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan harcamaların 2015-2022 dönemindeki harcama oranının dört katına çıkması gerekmektedir.

Bununla birlikte madenler ve gıda olmak üzere geleceğin ekonomisi için kritik kaynaklar, ekonomide ve jeo-politikte giderek daha önemli hale gelecektir. Bazı tahminlere göre, 2050 yılına kadar filoların %50'sinin elektrikli araçlarla değiştirilmesini sağlamak için, net sıfır senaryosuyla tutarlı olarak, küresel lityum ve kobalt üretiminin yaklaşık 20 kat, nikelin ise 30 kat artması gerekmektedir. Fakat birçok önemli mineralin kaynakları ve işleme kapasiteleri sadece birkaç ülkede yoğunlaşmış durumdadır. Örneğin Çin, dünyadaki nadir toprak elementlerinden lityum, kobalt, manganez ve demir cevherinin hepsini üretemese bile çoğunu işlemektedir. (Bradley vd., 2022).

Dünya Düzeni: McKinsey Institute'ün (2022) raporuna göre; dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Asya'ya kaymasındaki ve OECD yüzyılının mevcut seyri ve hızıyla yerini Asya yüzyılına bırakmasındaki jeo-politik değişim ile

Amerika ve NATO'nun baskın olduğu tek kutuplu (unipolar) dünya düzeninden Çin, Hindistan, Güney Kore gibi Asya ülkelerinin oyunun içine dahil olduğu çok kutuplu (multipolar) ve proaktif bir dünya düzenine geçiş öngörülmektedir (Bradley vd., 2022: 17). Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) (2023) rakamlarına göre de Şubat 2022'de Çin'in ekonomik güç olarak yükselişi, GSYH'sinin AB'nin GSYH'sini geçmesiyle bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte Mart 2022'nin sonunda Hindistan, Birleşik Krallık'ı geçerek GSYH'ye göre dünyanın en büyük beşinci ekonomisi haline gelmiştir.

Artan çok kutupluluk, bölgesel ve ideolojik olarak uyumlu grupların bir araya gelmesine ve beraber saf tutmasına neden olmaktadır. Bir yanda ticaret alanında; Güney Kore, Çin, Japonya, Yeni Zelanda, Avustralya, Endonezya, Malezya olmak üzere Asya-Pasifik ülkeleri arasındaki serbest ticaret anlaşması “Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık” (Regional Comprehensive Economic Partnership) adı altında Ocak 2022'de yürürlüğe girerek dünyanın en büyük ticaret bloğunu oluşturmuştur (WTO, 2023). Öte yanda jeopolitik alanda, Ukrayna savaşının bir sonucu olarak İsveç'in NATO'ya katılması NATO'nun da 2004'ten bu yana genişlemesi anlamına gelmektedir.

McKinsey Institute'ün (2022) “Avrupa'nın Rekabet Gücünün Güvence Altına Alınması” adlı araştırmasına göre; Avrupalı şirketler, ABD'deki ve Çin'deki muadillerinin ölçek ve hızından yoksun durumuna gelmişlerdir. Uygulamalı yapay zekâ (applied AI), bulut (cloud and edge), biyoteknoloji (bio-technology), temiz teknoloji (clean technology) gibi günümüzün en önemli çapraz teknolojilerinde de (transversal technology)³⁰ geride kalmışlardır. Bu teknolojiler direkt olarak dijitalleşmeyle bağlantılı olup “kazanan her şeyi alır dinamikleri” ve ağ etkileriyle Avrupa'yı dezavantajlı konuma düşürmektedir. Örneğin, kuantum bilişime yatırım yapan ilk on büyük şirket Avrupa'da değil ABD veya Çin'dedir. Yapay zeka (AI) alanında da ABD'li şirketlerin yatırımları Avrupalı meslektaşlarının altı katıdır. Avrupa, karbondioksit emisyonlarını azaltma, temiz teknoloji konusunda diğer bölgelere kıyasla daha iddialı hedeflere sahip olsa da Çin %50'den fazla pazar payı ile

³⁰ Çapraz teknolojiler kavramı, birden fazla alanda kullanılabilen teknolojilere atıfta bulunmak için kullanılır. Bu teknolojiler, çeşitli endüstrilerde veya alanlarda sorunları çözmek ve/veya yenilikler yaratmak için kullanılabilecek araçlar, teknikler, yaklaşımlardır. Yapay zekâ, robotik, veri analizi ve bulut bilişim gibi bazı örnekler kesişen teknolojilerdir. Bu teknolojiler, sağlık, finans, imalat ve ulaşım gibi çeşitli endüstrilerde uygulanabilirler.

neredeyse tüm temiz teknoloji üretim alanlarında liderdir. ABD de nükleer füzyon; karbon yakalama, kullanma ve depolama; akıllı şebekeler, yeni nesil piller ve uzun süreli enerji depolama dahil olmak üzere geleceğin çığır açan teknolojilerinde liderdir. Benzer şekilde, Avrupalı şirketler dünya genelindeki lüks markaların %95'ini oluştururken, giyilebilir cihazlarda Apple, Huawei, Samsung ve Xiaomi neredeyse %65'lik bir pazar payına sahiptir (Smit vd., 2022).

Son olarak dünya düzeninde; iç ve uluslararası siyasette yıllardır süregelen göreceli ılımlılık yerini hem içeride hem de bloklar arasında daha fazla siyasi kutuplaşmaya bırakmaktadır. Uluslararası alanda, liberal demokrasiler ile bazı daha otokratik rejimler arasında kalıcı bir uçurum bulunmaktadır (Bradley vd., 2022: 16). 2010 ve 2020 yılları arasında Avrupa, kutuplaştırıcı siyasi partilerin aldığı halk oyu oranının neredeyse iki katına çıkmasına tanık olmuştur. Liberal demokrasi sadece artan iç gerilimlerle değil, aynı zamanda alternatif ideolojilere sahip yükselen güçlerin muhalefetiyle de karşı karşıyadır. Liberal demokrasilere ve onun kurumlarına olan güven sarsılmakta vatandaşların protestoları artmaktadır (Castells, 2019).

Dijital Küreselleşme; Bağ(lantı)lı Kentler ve Bağ(lantı)lı Dünyalar:

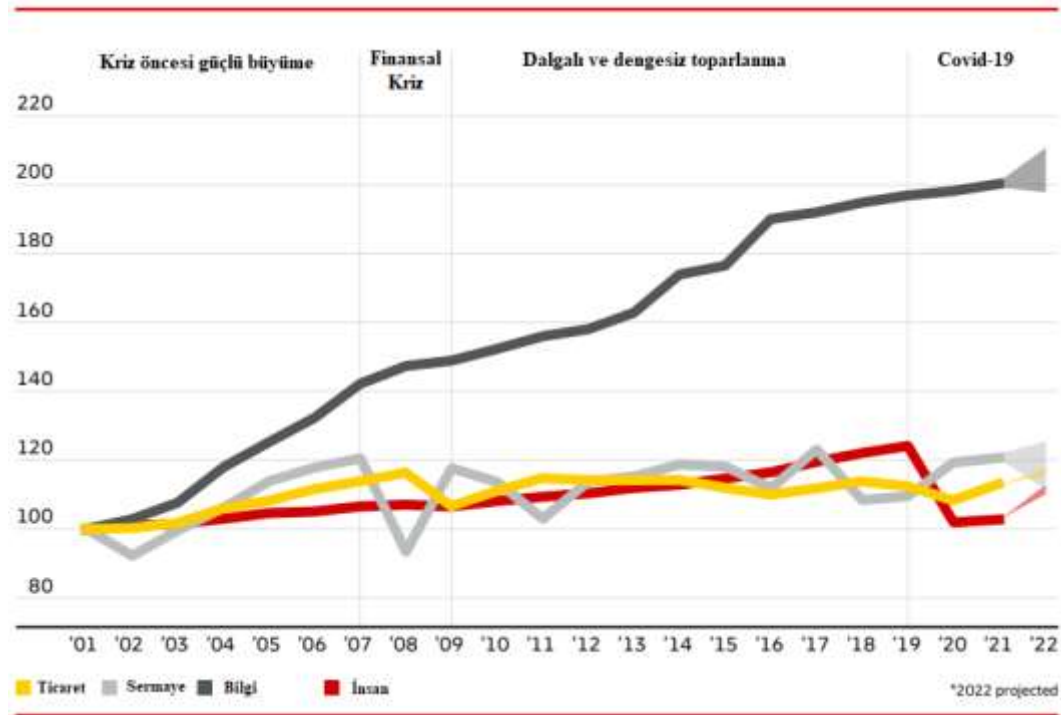
Kanadalı iletişim kuramcısı McLuhan'ın 1962 yılında dünyayı "küresel köy" olarak betimleyerek fikirsel temellerini attığı küreselleşme, 1990'lı yıllarda neo-liberal politikaların yükselişe geçmesiyle anahtar kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle beraber sanayi toplumu sonrası sınırların kalkması ve sosyal ve kültürel özelliklerin, bilginin, insanların ulusların sınırlarını aşarak yaygınlaşması ve bilgi toplumunun oluşması şeklinde özetlenen küreselleşme temelde sermayenin, emeğin, pazarın özgürleşmesi ve hareket kısıtlarının ortadan kalkmasıdır.

1990 yılında küresel mal, hizmet ve finans akışlarının toplam değeri 5 trilyon dolar, uluslararası turist sayısı yaklaşık olarak 435 milyon dolar iken halka açık internet henüz emekleme aşamasındaydı. 2014 yılına gelindiğinde ise, GSYH'nin %39'una denk gelen 30 trilyon dolar değerindeki mal, hizmet ve finans dünya sınırları arasında el değiştirmiş, uluslararası turist sayısı 1,1 milyarın üzerine çıkmıştır. İnternet ise artık dünya çapında milyarlarca insanı ve sayısız şirketi anında birbirine bağlayan küresel bir ağ haline gelmiştir.

Fiziksel mal ve finans akışları 20. yüzyıla damgasını vuran küresel ekonominin ayırt edici özellikleriyken 2008’den bu yana durağanlaşmış ya da ivmesi azalmıştır. Bu durum küreselleşmenin seyrini tersine çevirmek yerine yeni küreselleşmeyi ‘dijital küreselleşme’ kavramını gündeme getirmiştir. Günümüzde dijital akışlar artarken bilgi, fikir ve inovasyon da dünya çapında yayılarak küresel ekonomiye katılımı genişletmektedir. 21. yüzyıl küreselleşmesi giderek artan bir şekilde veri ve bilgi akışlarıyla tanımlanmaktadır. Bu olgu artık geleneksel akışlar içinde neredeyse tüm sınır ötesi işlemlerin temelini oluştururken, aynı zamanda dünya çapında değerli bir fikir, yenilik, yaratıcılık akışını da beraberinde getirmektedir (McKinsey Global Institute, 2016).

ABD-Çin ticaret savaşı, Birleşik Krallık’ın AB’den ayrılması, Covid-19 salgını ve Ukrayna’daki savaşla birlikte artan jeopolitik gerilimler, milliyetçilik dalgası, göçmen krizi gibi güncel sorunlar küreselleşmenin sonu hakkında spekülasyonlara yol açsa da DHL Küresel Bağlantılılık Endeksi (2023) raporuna göre; ülkeler arasındaki ticaret, sermaye, bilgi ve insan akışları salgın öncesi seviyelere dönmüştür (Altman ve Bastian, 2022).

Şekil 7.
DHL Küresel Bağlantılılık Endeksi 2001-2022

Kaynak: (Altman ve Bastian, 2022)

Dünya her zamankinden daha karmaşık bir şekilde birbirine bağlıdır. Uluslararası mal ve finans akışları ivme kaybederken kullanılan sınır ötesi bant genişliği 2005 yılından bu yana 45 kat artmıştır. Dijital platformlar sınır ötesi iş yapma ekonomisini değiştirerek uluslararası etkileşimlerin ve işlemlerin maliyetini düşürmekte ve küresel ölçekte pazar ve kullanıcı toplulukları yaratarak işletmelere büyük bir potansiyel müşteri tabanı ve onlara ulaşmak için etkili yollar sağlamaktadır.

Dünyanın dört bir yanındaki küçük işletmeler, diğer ülkelerdeki müşteriler ve tedarikçilerle bağlantı kurmak için eBay, Amazon, Facebook ve Alibaba gibi dijital platformları kullanarak “mikro-çokuluslu şirketler” haline gelmekte en küçük işletmeler -özellikle startup şirketleri (teknoloji tabanlı yeni girişimler)- kuruluşlarından itibaren küresel olabilmektedir. Yaklaşık 900 milyon kişi sosyal medyada uluslararası bağlantılara sahip ve 360 milyon kişi sınır ötesi e-ticarete yer almaktadır. On yılı aşkın bir süredir veri akışları artık küresel mal ticaretinden daha büyük bir paya ulaşmıştır (McKinsey Global Institute, 2016). Dijitalleşmenin bir sonucu olarak bilgi yoğun akışların artması ve bu akışların sermaye-işgücü üzerinde hızla hakimiyet kazanması kentleri yüksek kaliteli işlerin ve ekonomik çıktının yaratılmasını teşvik eden kilit düğümler haline getirmektedir.

Bugün yaşanan bu küresel kentleşme süreci, büyük metropol bölgeleri ve bunların etki alanlarını birbirine bağlayan, küresel ağlardan oluşan yeni bir mekânsal mimarinin oluşumuyla karakterize edilmektedir. Bu hızlanan kentleşme sürecinin en önemli özelliği, Castells’in (2010) yeni mekânsal formun ortaya çıkışını vurgulamak için kullandığı metropoliten alanın bir üst seviyesi olan “metropoliten bölge” tanımlamasıdır. Hall ve Kathryn (2006) bu yeni kentsel forma metropol (metropolis) kavramından yola çıkarak “poliyopol (polyopolis)” yani “çok merkezli mega kent”³¹ tanımını yapmışlardır. Metropoliten bölge; büyük merkezi kentlerden komşu küçük kentlere doğru genişleyen desantralizasyon süreci ile yeni iletişim teknolojileri olanaklarıyla toprakları bütünleşen önceden var olan kentlerin birbirine bağlanması olmak üzere iç içe geçmiş iki süreçten doğar. Bu kentsel form biçimi merkez kentler ve banliyöler arasındaki geleneksel ayrıma uymayan çok merkezli bir metropoldür.

³¹ 1961 yılında Jean Gottmann, bu kavramsallaştırmayı ilk olarak Megalopolis adlı öncü çalışmasında ABD’nin kuzeydoğu sahillerindeki metropoliten alanlar zincirini tarif edebilmek için tanımlamış olsa da bugün hem teknolojik farklılıklardan hem de ABD’de gözlemlenen bu kümelenmenin Doğu Asya’da, Çin’in Pearl River Delta ve Yangtze River Delta bölgelerinde, Japonya’daki Tokaido (Tokyo-Osaka) koridorunda yeniden keşfedilmesi kavramı popüler hale getirmiştir (Hall ve Kathryn, 2006: 3).

Metropolitan bölge sadece nüfus ve faaliyet yoğunluğu açısından daha önce görülmemiş büyüklükte bir mekânsal form değil aynı zamanda dağınık bir merkezilik ve çok işlevli bir mekânsal yerleşme sürecidir. Bu bölgelerin en önemli özellikleri; bölgedeki nüfusun ve faaliyetlerin dağılması, ağ oluşturmaları ve uzmanlaşmış işlevler hiyerarşisine göre birbirine bağlı farklı merkezlerin büyümesidir (Hall ve Kathryn, 2006: 3).

Demokrasi ve Temsil Krizi: On yıllardır sürmekte olan sömürü, kentleri yalnızca işlevsel ve finansal olarak standart hale getirmekle kalmadı, aynı zamanda kentsel mekânı bir meta, salt bir finansal varlık olarak fiyatlandırıp oradaki yerel halkı yerinden ederek pahalı ve eşitsiz hale de getirmiştir. Sosyal mesafe bu eşitsizlikleri daha da derinleştirirken kentleri de fiziksel karşılaşma yerleri olarak sıkıştırarak en çok daha yoksul ve mobil ol(a)mayan sakinlerine zarar vermiştir (Merrifield, 2021).

Neo-liberal politikaların ‘Kentsel Rönesans’ olarak lanse ettiği ve herkes için dönüşümü vaat eden fakat eşitsizlikleri derinleştiren, kamu hizmetlerinin yeterince adil dağıtılmadığı yeni Haussmanlaştırma kentin yeni ve en önemli sorunu olarak dururken tetikte bekleyen yeni bir isyana da güç vermiştir (Merrifield, 2017: 18). Liberal demokrasinin krizi, birbirini güçlendiren çeşitli süreçlerin bir araya gelmesinin bir sonucudur. Ekonominin ve iletişimin küreselleşmesi ulusal ekonomileri aşındırmış, yapı-söküme uğratmış ve ulus-devletin finansal krizlere, insan hakları sorunlarına, iklim değişikliğine, suç finans ağları veya terörizm gibi küresel kaynaklı sorunlara kendi sınırları içinde yanıt verme kapasitesini sınırlandırmıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki yöneticiler, üst gelir grupları neoliberal politikaların ekonomik büyümeye yol açacağını ve dezavantajlı kesimler dahil herkesin bu avantajlardan yararlanacağını vaat edip bu vaatlerini bilimsel ekonomik modellere ve kanıta dayalı araştırmalara dayandırdılar (Stiglitz, 2019). Ancak geçen 40 yılın ardından daha iyi eğitilmiş ve daha geniş olanaklara sahip profesyoneller, yeni tür sosyal sınıflar oluşturmak üzere gezegenin dört bir yanında birbirleriyle bağlantı kurup küresel pazarda değer yaratan kozmopolit elitlere dönüşürken taşeronlaşma ile değersizleştirilen, teknolojik değişimle yerinden edilen ve işgücü güvensizliği ile savunmasız bırakılan yerel işçiler ekonomik krizle baş başa kaldı. Değer yaratanlar ile değersizleştirilenler arasında ortaya çıkan bu sosyal eşitsizlik, yakın tarihin en önemli eşitsizliğidir. Fakat bu durum salt eşitsizliğin ötesinde zenginlerin piramidin en tepesinde daha da zenginleştiği ve yoksulların daha

da yoksullaştığı gerçek bir kutuplaşma meydana gelirken neoliberalizmin dayandığı ekonomi bilimine ve tüm bunları mümkün kılan para ile yozlaşmış siyasi sisteme güvensizliği artırdı demokrasi ve temsil sorunları yarattı (Castells, 2019: 14-15). Çünkü şimdiye kadar ulusal hükümetler yeni ekonominin ve yeni güç dağılımının gerisinde kalmamak için kamu politikalarını emekten yana kullanmak yerine vagonlarını küreselleşmeye bağlamayı seçtiler.

Castells'e (2019: 16) göre; ülkeler rekabet kapasitesini artırmak için 'ağ-devleti' adı verilen yeni bir devlet biçimi yarattılar. Küreselleşmenin yönetimine katılım karşılığında egemenlikten kısmen vazgeçilen uluslar üstü bir ağın düğümleri haline geldiler. Bu durum en iyi şekilde son yarım yüzyılda küreselleşmeye siyasi bir yanıt olarak verilen Avrupa Birliği'nde görüldü. Fakat ulus-devletler temsil ettikleri uluslardan ne kadar uzaklaşırsa, devlet ve ulus da birbirinden o kadar ayrışır. Bu durum, gündelik hayatlarını etkileyen fakat ulus sınırları ötesinde, doğrudan temsil kurumlarının dışında alınan temel kararlardan dışlanan birçok vatandaşın zihninde meşruiyet krizine yol açmaktadır. Bu temsil krizine bir de küreselleşmeden kaynaklanan kimlik krizi eklenmektedir. Failler piyasa ve devlet üzerinde ne kadar az kontrole sahip olurlarsa, küresel akışların hızıyla çözülemeyen kişisel bir kimlik duygusuna yani uluslarına, vatanlarına ve dinlerine yani cemaat kültürüne o kadar çok sığınır. Küreselleşmenin muzaffer elitleri kendilerini dünya vatandaşı ilan ederken, geniş toplumsal kesimler kendilerine tanıdık gelen ve değerlerinin önemli olduğu topluluklarına bağlı kültürel alanlara sığındılar.

Devlet olma üzerine inşa edilen siyasi vatandaşlık kimliğinin yerini, siyasi sınırların ötesinde bir anlam ifade eden çeşitli kültürel kimlikler almaktadır. Küreselleşmenin dönüştürdüğü ekonomi ve toplumdaki gizli çelişkiler, kimlik direnci ve devlet ile ulus arasındaki ayrışma, 2008 ekonomik krizi sırasında toplumsal pratiklerde belirginleşmiştir. Bu liberal demokrasinin siyasi meşruiyet krizinin temelinde, 2008 sonbaharında ABD'de ve Avrupa'da patlak veren ve kısa sürede istihdam krizine dönüşen küresel mali kriz yatmaktadır. Gerçekte bu kriz küresel finans kapitalizminin, dünya piyasalarının karşılıklı bağımlılığına ve mal ve hizmetlerin üretken kapasitesine, kendi yapay değer yaratma dinamiğini dayatan hayali spekülasyon sermaye yaratmak için dijital teknolojilerin kullanımına dayanan bir modelin kriziydi (Castells, 2019: 17).

İlk olarak krizin büyüklüğü, kredi akışının kesilmesiyle birlikte finans sektöründen sanayiye, özellikle de ana işverenler olan küçük ve orta ölçekli işletmelere yayılmıştır. İşsizlik daha önce görülmemiş seviyelere ulaşırken ağırlıklı olarak gençleri etkilemiştir. Yüz binlerce insan göç etmek ve güvencesiz koşullarda çalışmak zorunda kalmışlardır. Finans sermayesini kurtarmak için harekete geçen ulusal hükümetler özellikle Almanya ve Avrupa Komisyonu emek tarafında kemer sıkma politikaları izlemiş sağlık, eğitim ve araştırma harcamalarında ciddi kesintilere gitmişlerdir. Bu durum Avrupa Birliği'ne karşı derin bir güvensizlik duygusunu beraberinde getirmiştir. Devletin, spekülâtörleri ve krize neden olanları koruması, krizden ve işsizlikten etkilenen vatandaşların ihtiyaçlarından daha fazla öncelik vermesi adaletsizlik hissini artırarak yerleşik partilere karşı siyasi güvensizlik duygusunu körüklemiştir. Dolayısıyla Avrupa'daki ekonomik kriz ve onu yöneten politikalar, siyasi meşruiyet krizinde kilit bir faktör olmuştur (Castells, 2019: 18).

Castells'e (2019) göre bunların yanında insanların bir arada yaşamasını engelleyen ve günlük korkuyu besleyen fanatik terörizm ve güvenlik adına özgürlüklerin kısıtlanması, iklim kriziyle beraber Dünya'nın yaşanmaz hale gelmesi, artık post-truth (hakikat sonrası) olarak bilinen, yalanların hâkim olduğu bir iletişim galaksisi, herkesin veriye dönüştürüldüğü şeffaf bir toplum, eğlenceye indirgenmiş, en temel içgüdüleri dahi ticarileştirmek üzerine kurulu bir kültür ve tüm bu çoklu krizlerle başa çıkamamanın sonucu olarak yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin kopması ve güvensizliğin tırmanması liberal demokrasi yerine alternatifler aranmasına neden olmuştur.

Bunun sonucunda neredeyse tüm dünyada gözlemlenen kurumlara güvensizlik, siyasi temsili gayrimeşrulaştırmakta ve böylece bireyleri ortak çıkarlar adına koruyacak güvenli bir sığınaktan mahrum bırakmaktadır. Bu kopuş hem duygusal hem de bilişsel düzeyde olmuştur. ABD, İspanya, Yunanistan, İtalya, Brezilya, Güney Kore ve diğer birçok ülkede son yıllarda "bizi temsil etmiyorlar!" sloganı altında mevcut parti siyaseti ve parlamenter demokrasi sistemine karşı geniş çaplı taban hareketleri başlamıştır. Burada söz konusu olan demokrasinin reddedilmesi değil, 'gerçek demokrasi' adına her ülkede var olan liberal demokrasinin reddedilmesidir. Bu reddedişten, pratikte mevcut siyasi kurumlara meydan okuyan ve ulusal ve küresel siyasi düzeni ciddi şekilde bozan son derece farklı türde siyasi alternatifler ortaya çıkmaktadır (Castells, 2019: 101).

Tüm bu sebeplerden dolayı devlet, bürokrasi, piyasa üçgeninden oluşan modern devletin yapısal olarak dönüşüme uğraması ve yeni toplumsal ilişki biçimleri; iktidarı yaygın ve dağıtık bir olgu haline getirmiştir (Şahin, 2023). Heimans ve Timms (2018) “Yeni İktidar: Hiper Bağlantılı Dünyada Güç Nasıl İşler?” adlı kitaplarında eski iktidar ve yeni iktidar ayrımı yaparlar: Buna göre eski iktidar; kurumsallaşma, temsiliyet, rekabet, otorite, kaynakları merkezde toplama, gizlilik, özel-kamu ayrımı, profesyonelleşme, uzmanlaşma üstünde biçimlenirken yeni iktidar gayrı-resmîlik, kendi kendini örgütlenme, ağ tipi örgütlenme, açık kaynak iş birliği, kitle bilgeliği ve işbirliği, radikal şeffaflık, kendin yap kültürü, kısa vadeli koşullu ilişkiler (proje bazlı çalışma, sözleşmeli personel) üstünden kendini kurgulamaktadır.

Eski iktidarda güç; lider odaklı (leader driven) olup para birimi (currency) gibi sadece birkaç kişinin elinde (held by few) kapalı ve erişilmezdir (Heimans ve Timms, 2018: 22). Şahin’e (2023) göre; eski iktidarın bu tutumu insanların kapasitesini ve ilişkilerini geliştirme olanağını yok sayarak yalnızca oy vermekle, vergilerini ödemekle yetinen sınırlı davranış kalıplarına sahip bireyler üretir.

Öte tarafta bir akım (current) gibi işleyen pek çok kişi tarafından oluşturulan (made by many) yeni iktidar ise değişim yaratmak ve sonuçları değiştirmek için kitlesel katılımı ve iş birliğini (peer-driven) teşvik eder. Açık ve katılımcıdır, akran koordinasyonunu kullanır. Yeni gücün amacı onu biriktirmek değil, kanallandırmaktır (Heimans ve Timms, 2018: 23). Bu nedenle yeni iktidar, insanların giderek büyüyen vasıflarına ve kendilerine sunulanın çok ötesine katılma ve söz sahibi olma arzularına hitap eder.

Yeni İnsan Hakları Arayışı, Çevrimiçi Toplumsal Hareketler: Yeni toplumsal hareketler; ekonomik temelli sorunlardan daha kompleks, kentsel nitelikli talepler etrafında neo-liberalizmin anti-demokratik küresel kentleşme sistemine karşı hem ağlarda çevrimiçi hem de fiziksel mekânda yüz-yüze örgütlenen yeni insan hakları talepleridir. 21. yüzyıldaki küresel ekonomik sisteme karşı olarak en büyük kitlesel eylemlerden biri Aralık 1999’da Seattle’da yapılan Dünya Ticaret Örgütü toplantısına karşı başlatılan ve kontrolsüz küreselleşmeye karşı tabandan gelen muhalefetin internet üzerinden aylarca süren örgütlenmesi sonucu oluşan protestolardır (Castells, 2010). Aynı şekilde Davos’ta dünyanın en büyük finansal aktörlerinin katılımıyla düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu’na karşıt olarak aynı

anda 2001’de Brezilya’nın liman kenti Porto Alegre’de ise küreselleşme karşıtı Dünya Sosyal Forumu organize edilmiştir.

2008 küresel ekonomik krizinden bu yana, dünya çapında eşzamanlı bir devrim dalgasına, işgal hareketlerine (Occupy Hareketleri) ve şiddetli kitlesel ayaklanmalara tanık olunmaktadır. ABD’de finans sektörünün kalbi olarak nitelendirilen Wall Street’ten tetiklenen krize paralel olarak başlayan “Wall Street’i İşgal Et” hareketi, İspanya ve Yunanistan gibi krizin en çok sarstığı Güney Avrupa ülkelerinde kitlesel eylemlere dönüşmüştür. Bununla beraber siyasi düzende değişiklik arzulayan ve demokratik taleplerle düzenlenen, iktidar değişikliklerine yol açan en önemli toplumsal kitle hareketlerinden biri 2010 yılında Tunus’ta, 2011 yılında Mısır Tahrir Meydanı’nda gerçekleşen Arap Baharı toplumsal hareketleridir (Özdemir, 2019).

Bu yeni toplumsal hareketler kendi içlerinde farklı amaçlar taşısa da birtakım ortak yönleri de sahiplerdir. Öncelikle failer memnuniyetsizliklerini kentlerin bilinen mekânlarında, büyük kent merkezlerinde, metropollerin sembolik meydanlarında dile getirmişlerdir. Bu mekânlarda mülksüzleştirilme, temiz gıdaya ulaşamama, konut hakkı, çevre hakkı, kendisinin ve ailesinin sağlıklı bir çevrede adil olarak yaşama hakkı gibi protestocuların gündelik hayatlarını bozan ve/veya maddi / manevi refahlarına zarar veren konularla ilgili çoğunlukla kentsel nitelikteki talepler de bulunmuşlardır. İkinci olarak siyasi iktidar, sermaye ve bürokrasi iş birliğinde yürütülen anti-demokratik küresel kentleşme sistemine karşı oluşan bu hareketler geleneksel merkezi iktidar yerine yerelden, kentten gelen yeni bir iktidar tahayyülüyle hareket etmiştir (Merrifield, 2017: 14). Üçüncü olarak bu eylemlerin öncüllerinden farklı olarak öne çıkan özelliği ise örgütlenmelerinde sosyal medyanın etkin olarak kullanılmış olmasıdır. 21. yüzyıla damgasını vuran bu çevrimiçi toplumsal hareketlere Castells (2002: 17) “akışlar alanının kök salması” (the grassrootsing of the space of flows) adını vermiştir. Çoğu zaman bu “çevrimiçi” toplumsal hareketler yerel temelli hareketlere bağlanır ve belirli bir zamanda belirli bir yerde fiziksel olarak bir araya gelir. Çevrimiçi toplumsal hareketlerin sosyolojisi ve bu hareketlerin yer temelli referans çerçeveleriyle etkileşimi, kentsel toplumsal hareketlerin incelenmesine yeni görevler yükleyerek 1960-70’lerdeki kent araştırmacıları geleneğini yenilemektedir. Son olarak son dönemin yeni işçi sınıfı olan beyaz yakalıları ve 1996 yılından sonra teknolojiye doğan Z kuşağının farklı talepleri ve davranış kalıpları bu protestolarda etkili olmuştur.

Günümüzde kentler, yeni dijital ekonominin temelini oluşturan toprak, emek, kültür ve sermayenin güçlü etkileşimi olan “inovasyon kompleksi”nin hem yarattığı hem de buna karşı direnildiği çok önemli yerlerdir (Zukin, 2022). 2008 ekonomik krizinden bu yana kent yönetimleri teknoloji sektörüne yönelik bir sanayi politikası yürütmekte yeni dijital teknolojileri yoğun, stratejik kümelere yerleştirmeye, yeni inovasyon ve üretim kültürleri yaratmaya, yeni girişimci yaratıcı sınıfı çekebilmek, startup ekosistemi yaratabilmek için Silikon Vadisi’nin kentleşmesini hayal etmektedir (Zukin, 2022). Fakat inovasyon kompleksi ne kadar başarılı olursa ironik olarak kentler o kadar az yaşanabilir hale gelmektedir. Çünkü; süperstar şehirlerdeki başarı krizi olağanüstü yüksek ve karşılanmayacak şekilde yüksek konut fiyatlarının ortaya çıkmasına ve saf soylulaştırma düzeyinin meydana gelmesine neden olmaktadır (Florida, 2018: 31).

Bu nedenle son birkaç yılda kamuoyunun inovasyon kompleksinin karanlık yüzüne, teknoloji firmalarının zenginliği ile çalışanların ekonomik güvensizliği uçurumunda pahalı ve eşitsiz hale gelen kent mekânına dair farkındalığı direnişi körüklemiştir. Berlin’de mahalle sakinleri ve sosyal aktivistler Google’ın soylulaştırılan bir mahallede ofis açma planını protesto ederek şirketin geri çekilmesini sağlamıştır. Aynı şekilde New York’ta belediye meclisi ve eyalet yasama meclisi üyeleri, aktivistler ve bölge sakinleri Amazon HQ2³² için yapılan ihale sürecinden dışlanmalarına ve Amazon’a vergi indirimleri, hızlandırılmış inşaat onayları, altyapı iyileştirme vaatleri, yeni suç azaltma programları ve diğer teşvikler sunulmasına muhalefet etmişler ve anlaşmanın bozulmasını sağlamışlardır (Zukin, 2022: 9). Günümüzün değişen parametrelerinde dijitalleşmenin getireceği bu üst düzey soylulaştırmaya karşı daha fazla yeni toplumsal hareket gündeme gelecektir.

Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki (BİT) Değişimler: Teknolojik gelişmeler ve dönüşümler toplumlarda çok önemli ekonomik, sosyal ve siyasi değişimleri beraberinde getirmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı düzeylerdeki teknolojilerin toplumsal yapıyı biçimlendirdiği göz önünde bulundurulduğunda günümüzde artan bir ivmeyle değişen ve gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin,

³² Amazon HQ2, Amazon’un Crystal City, Arlington, Virginia’daki şirket merkezidir. 13 Kasım 2018’de Amazon, HQ2’nin her birinde 25.000 işçi bulunan iki konuma ayrılacağını ve metropoliten park ofis merkezi kuracağını duyurdu. New York kent yönetimi, bu inovasyon kompleksinin buraya yapılması karşılığında Amazon’a en az 1.525 milyar dolarlık vergi indirimi, 325 milyon dolarlık nakit hibe ve diğer teşvikler vermeyi planladı. Şubat 2019’da Amazon, yerel taban örgütleyicileri, bölge sakinleri ve politikacıların güçlü muhalefetine ardından New York lokasyonunu iptal etmiştir.

dijital dönüşümün de yeni değerler yaratması, gündelik yaşamı değiştirmesi, bireyi ve toplumu dönüştürmesi kaçınılmazdır.

20. yüzyılın sonlarında bilgisayar ve internet teknolojisiyle 3. Sanayi Devrimi'nin temellerini atan enformasyon teknolojilerinin itici güçleri; askeri olarak uluslararası rekabette öne geçmek isteyen devletler ile üretim gücünü artırmak isteyen şirketlerdir. Devlet sermayeli askeri Ar-Ge'nin yoğunlaşması, 1970'lerde gelişmiş ekonomilerin durgunlaşan verimlilik artışına yönelik arayışlar teknolojik inovasyonu hızlandırmış, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yükselen bir eğilime yol açmıştır (Ampuja ve Koivisto, 2015).

1989'da World Wide Web'in (www) doğması, dijital devrimin iskelesini oluştururken internetin tüm faaliyet alanlarında kullanılmasının önünü açmıştır. 1989-2019 yılları arasında altın çağını yaşayan dijital yayılım ve bağlantılılık; cep telefonlarının yaygınlaşması, işlem teknolojisini güçlü, ucuz ve her yerde bulunur hale getiren Moore Yasası³³ sayesinde önce Batı'da daha sonra tüm dünyada norm haline gelmiştir. 2021 yılına gelindiğinde, dünya nüfusunun %76'sının akıllı cep telefonu, %63'ünün internete erişimi, %55'inin ise mobil interneti vardır (World Bank, 2022). Bugün artık mobil tabanlı teknolojiler sabit hatlı eski telefon sistemlerini çok geride bırakmıştır.

Dijk (2016: 13) bu durumu “tarihte ilk kez iletişim altyapısından kaynaklanan bir yaşam biçimine geçiş” ifadesiyle vurgulamaktadır. Bireysel ve toplumsal boyutlarda elektriğe, internete, enformasyon teknolojilerine bağ(ım)lılığın en üst düzeyde olmasının ağ toplumunun en belirleyici özelliği olduğunu ifade eder. Mobil cihaz ve kablosuz internet teknolojisinin toplumsal dönüşüme en önemli etkisi, kullanıcıların sürekli ve hareketli olarak teknoloji ile etkileşim halinde olup teknolojilerin sunuldukları mekânın fiziksel olanaklarıyla sınırlı olmayışlarından kaynaklanmaktadır.

Etkileşimli uygulamaların, sosyal medyanın, e-ticaret uygulamalarının yani Web 2.0'ın hayatımıza girmesiyle beraber kullanıcının, merkezi bir kaynaktan aldığı tek yönlü iletişimden yani geleneksel medyadan iki yönlü iletişime geçilen yeni

³³ Intel şirketinin kurucularından olan Gordon Moore tarafından ortaya atılan Moore Yasası'na göre; her 18 ayda bir çipler üzerine yerleştirilebilecek bileşen sayısının iki katına çıkarken dolayısıyla bilgisayarların işlem kapasitelerinde büyük artışlar yaratırken üretim maliyetleri aynı kalır ve hatta düşme eğilimi gösterir. Yani Moore, dijital teknolojinin ilerleyişinde gelişme hızı katlanarak devam ederken maliyetlerde de hiçbir artış meydana gelmeyeceğini ifade etmiştir.

medyaya geçiş başlamıştır. Burada tüketicisi hem içerik üretendir hem de o içeriği tüketendir yani ürketicidir (proconsumer)³⁴ (Fuchs, 2012: 43). Herkese açık olan bu medya, merkezine kullanıcıyı alarak sohbet ve paylaşım olanağı sağlar. Bu anlamda kalabalıkların akli yani her bireyin katılımı çok önemlidir. Çünkü Fuchs’a (2012) göre internet dünyası kocaman bir alışveriş merkezi gibi işler. Bu platformların ortak yanı hedefli reklamcılığa ve paylaşım, görüş, yorum, beğenme ile kullanıcıların gönüllü olarak paylaştıkları verileri (içerik, profiller, sosyal ağlar, evrimii davranışlar) bir metaya çevirmeye dayanan bir iş modeline dayanır. Bu metayı veri-içerik üreten kullanıcılar yaratmaktadır.

21. yüzyılın son 10 yılında ise Moore Yasasıyla bağlantılı olarak akıllı telefon gibi dijital teknolojilerin uygunluk noktasına yaklaşacağı rlmüştür. Dally’e³⁵ göre 2010 yılında Moore Yasası’nın fiziksel sınırlarına yaklaşılmış hatta Moore Yasasına bağlı kalmanın maliyeti artmıştır. İşlemci, bellek ve enerji verimliliği doğrusal bir şekilde artmadığı için hız konusunda fazlası alınırken, güç verimliliğinde aynı etki görülememiştir (Forbes, 2010). Buna karşılık Endüstri 4.0 olarak adlandırılan ve uygulamalı yapay zekâ, robotik, veri analizi, bulut bilişim, nesnelerin interneti, blok zinciri, biyomühendislik, kuantum bilişim gibi teknolojilerin sağlık, finans, imalat ve ulaşım gibi çeşitli endüstrilerde kullanıldığı çapraz teknolojilerin önümüzdeki dönemi şekillendireceği vurgulanmaktadır (Bradley vd., 2022: 18).

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan 4. Sanayi Devrimi bu çapraz teknolojilerin kombinasyonunun fiziksel malların üretimine, dağıtımına ve kullanımına uygulanmasının yeni dönemi olarak belirtilmektedir. Reformun temelinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) hızlı evrimiyle birlikte siber alan (cyber space) ve fiziksel alanın (physical space) entegrasyonu yoluyla yeni değerlerin yaratılması yatmaktadır. Bu anlamda siber-fiziksel sistemler (Cyber-Physical Systems [CBS]), 3 boyutlu baskı (3D printing), büyük veri (big data), uygulamalı yapay zekâ ve sanal gerçeklik (virtual reality) Endüstri 4.0’ın temelini oluşturmaktadır (Keidanren, 2016).

McKinsey Institute (2022) yaptığı araştırmada geleceği ve kentleri şekillendirecek 10 çapraz teknoloji başlığı belirlemiştir: İşbirlikçi otonom robotların

³⁴ Alvin Toffler (2008) “Üçüncü Dalga” kitabında üreten tüketicisi anlamına gelen ve production ile consumer kelimelerinden türetilen prosumer terimini kullanır. Türkçede de üretici ve tüketicinin bir arada kullanılmasıyla “ürketici” terimi kullanılmaktadır.

³⁵ Stanford Üniversitesi’nde Bilgisayar Bilimleri bölüm başkanlığı yapan Bill Dally aynı zamanda günümüzün en önemli ip üreticisi firması olan Nvidia’nın başkan yardımcısıdır.

(Collaborative Robot [CoBot]) yer aldığı ‘üst düzey süreç otomasyonu’ (next level process automatization); 5G’yi, nesnelerin internetini (IoT) içine alan ‘bağlanabilirlik’ (connectivity); bulut teknolojisi gibi teknolojileri barındıran ‘dağıtılmış altyapı’ (distributed infrastructure); kuantum bilgisayarlarla gelişen ‘yeni nesil bilgi işlem’ (next-generation computing); uygulamalı yapay zekâ; blok zincir (blockchain), siber güvenlik gibi teknolojilerin oluşturduğu ‘güven mimarisi’ (trust architecture); ‘biyomühendislik’; doku mühendisliği, nanosensörler, nanomalzemeler ile gelişen ‘yeni nesil malzemeler’ (next-generation materials) ve son olarak ‘temiz teknoloji’ günümüzü şekillendirecek en önemli teknolojiler olarak lanse edilmektedir. Dijital olarak doymuş dünyada, artırılmış gerçeklik, metaverse gibi öncü teknolojiler ana akıma girmeye başlamıştır (Bradley vd., 2022: 19).

Bahsedilen bu yeni teknolojik altyapıyla beraber Endüstri 3.0’ın getirdiği bilgi çağı ve enformasyon toplumu olarak tanımlanan sürecin tamamlanarak geride bırakılmasına neden olmuştur. Bu teknolojiler; verilerin bilgisayar ortamında işlenmesinin ve depolanmasının çok daha ötesine geçerek kullanıcıyla kurulan zihinsel ve bedensel ilişkinin seviyesini artırmaktadır. Dolayısıyla Web 2.0’ın geride bırakıldığı Web 3.0 aşamasında bireyler konum tabanlı medya (GPS), konum tabanlı oyunlar, giyilebilir teknoloji, dokunsal arayüzler, artırılmış gerçeklik ile her zaman çevrimiçi pozisyonunda bulunmaktadır. Hibritleştirilmiş gündelik hayatta çevrimiçi toplulukların tamamen sanal bir dünya olarak değil, diğer etkileşim biçimleriyle fiziksel mekânla entegre şekilde hızla geliştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte çok da gelecek olmayan bir zamanda ise nörolink, bağlantılı lens gibi “eklentilerle” (plug-in), beyin-bilgisayar etkileşimli teknolojilerle trans-hümanizme³⁶ (insan 2.0) geçişin önü açılabilir ve o zaman sanal ile gerçek arasındaki ayrım ortadan kalkarak fiziksel mekânların varlığı sorgulanabilir (Müller, 2010).

3.1.2. 21. Yüzyılın İlk On Yılı: Serbest Piyasa Egemenliği

1980’lerde başlayan ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde pik noktası yapan piyasaların egemen olduğu çağ ekonomik altyapısını neo-liberalizmden, üretim ve örgütlenme modelini post-fordizmden alırken küreselleşme fikrinin egemenliği altına

³⁶ Trans-hümanizm 21. yüzyılın en önemli tartışma alanlarından biri olup nano-teknoloji, nörolink, gen klonlama, yapay zekâ gibi ileri teknolojilerin insan bedenine eklenerek bireylerin insan-robot (cyborg) haline gelmesidir (Alpay, 2019).

giren ulus-devlet sorgulanır. Ekonominin piyasa temelli reformlara yönelmesiyle temelleri atılan küresel entegrasyon ve küresel tedarik zincirleri ile ulus-devlet sınırlarından kurtulan sermaye, uluslararası düzlemde hareket etmeye başlar. Bu anlamda bazı kentler büyük finans sistemlerinin merkez üssü konumuna geçerken bazı kentler finans sermayesini kendisine çekebilmek, küresel kentler ağının ortaya çıkardığı hiyerarşide diğerleri arasından sıyrılabilmek için kentsel pazarlama³⁷ yöntemlerini benimseyerek vitrin kentlere dönüşürler.

Endüstri devriminin ve ulus-devletin kurucu düşüncesi olan modernist anlatıya karşı post-modernist eleştiri, modern sosyal bilimin genelleştirici, büyük ve sarsılmaz anlatılarına karşı çıkış olarak sosyo-kültürel düzlemde yerini alır. Foucault'dan Derrida'ya kadar uzanan post-modernist anlatıdaki yapısöküm insana dair genel geçer, evrensel her şeyin yerinin muğlaklığa ve yoruma bıraktığını ortaya koyar. Batı'nın Avrupalı, beyaz, erkek tekelindeki 'tekliği'; post-yapısalcı girişimlerle kadın hakları hareketi, ırkçılık ve sömürgecilik karşıtı hareketler, çevreci hareketler gibi modernitenin yapısal ötekileri tarafından yıkılır (Alpay, 2019: 5). Anlamın sonsuz bir gönderi süreci (referral process) olduğunu iddia eden Derrida, insan dahil herhangi bir nesnenin dahi bilinemeyeceğini dolayısıyla anlamın sonsuza kadar ertelenen boş bir gösterge olduğunu düşünür. Bu düşünce yapısında her şey bir yorumdan ibaret olduğu için hiçbir anlam birbiri üzerinde egemenlik kuramaz (Derrida, 1982'den akt., Alpay, 2019: 6). Bu yüzden bu dönemde sınıf politikaları yerine kimlik politikaları önem kazanır; kadınlar, etnik gruplar, LGBTİ, yaşlılar farklılıklarını gizlemek, tek bir kalıba girmek yerine kimliklerin arkasındaki çoğulluklar olarak görülürler.

Geleceği, bilinen gerçeklerden yola çıkarak yapılan tahminlerden ziyade belirsizlik ve muğlaklık olarak gören post-modernist düşünce kolektif değişimden ziyade bireysel özgürlük arayışındadır. Batılı bilginin evrensel olarak öne sürdüğü kültür emperyalizmine saldırarak 'yerli' bilginin inşasındaki kültürün önemine dikkat çeker (Thorns, 2002: 80). Buradaki kaygılar, sınıf siyaseti konularından ziyade bireysel yaşam tarzları ve kişisel alanlar üzerindeki özerkliği geri kazanma arzuları olmak üzere 'özne hakları talebi' etrafında ifade edilmektedir. Touraine'e (2005: 129)

³⁷ Akyos ve Daniş (2011: 140) yabancı yayınlarda kentlerin bir meta olarak tüketime hazır ürün olmasını kentsel pazarlama (city marketing) ve kentsel markalaşma (city branding) olarak iki ayrı tanımda açıklandığını belirtmişlerdir. Buna göre kentlerin önce herhangi bir meta olarak tüketime sunulduğunu daha sonra da marka haline getirildiğini vurgulamışlardır.

göre; yaşanan şey toplumsal yaşamın toplumsal vizyonunun, bir asırdır bir zırh gibi içinde yaşadığı tüm kategorilerin yok edilmesidir.

Tüm bu değişiklikler 1970'lerin Marksist ve Neo-Marksist çalışmalarında güçlü bir şekilde var olan kentin ekonomik analizinden kentin kültürle ve estetikle analiz edilmesine doğru bir kaymaya neden olmuştur. Bu anlamda hem pozitivist (Chicago ekolü) hem de realist (Neo-Marksist) kent kuramcılarına yönelik postmodernist eleştiri olaylar için genel, evrensel, nesnel bir bilimsel açıklama olmadığını savunur. Aslında keşfedilecek bir düzen veya ortaya çıkarılacak yapılar yoktur. Bireysel anlatıların ve yerel kültürlerin hepsi eşit ilgiye ve değere sahip olduğu için kent çalışmalarının amacı tahminde bulunmak ve evrensel açıklama yapmak değil, kentsel kültürlerin ve yaşam biçimlerinin farklılığını tespit edip onları ötekileştirmek yerine dile getirmek ve muhafaza etmektir (Best ve Kellner, 2016: 335).

Bu dönemde kent alanındaki çalışmalar, Fransız post-modernist yazar Baudrillard'dan (2014) ve onun hiper-gerçeklik³⁸ kavramından güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Baudrillard, 'simülark' olarak adlandırdığı işaret ve sembollerin toplumu giderek daha fazla şekillendirdiğini ve gerçek ile hayal edilen arasında bir kopuş yaşandığını savunmaktadır. Baudrillard'a (2014) göre modernlik kodları ve modelleri endüstri burjuvazisinin denetlediği üretim çağıyken post-modern simülasyonlar çağı modeller (ideal tipler), kodlar ve siberetik tarafından yönetilen bir enformasyon ve gösteri çağıdır. Yeniden yapılandırılan bu yeni toplumsal düzen "metalürjik" bir toplumdaki "semiyolojik" (göstergebilim) bir topluma geçişi betimler. Bu anlamda ABD'yi Disneyland'e benzeten Baudrillard, hiper-gerçeklik ile gündelik hayat arasındaki sınırın silindiğini ve yaratılan modellerin gerçeğin yerine geçtiğini savlar (Baudrillard, 1981'den akt., Best ve Kellner, 2016: 171).

Post-modern düşünceler çerçevesinde tema parkının yükselişi ve rekreasyon ile boş zaman etkinliklerinin yaygınlaşması, oyun ve eğlenceye yapılan vurgu kentin şeklini de değiştirmiştir. Bu durum festivallerin ve sokak tiyatrosunun yaygınlaşmasına; 'eğitilmişler' için rezerve edilmiş bilgi ve kültürel aktarım kaynaklarının erişilebilir ve etkileşimli deneyimlere dönüşmesine neden olmuştur (Thorns, 2002: 79). Post-modernist düşünce; 'popüler kültürü', modernist analizde

³⁸ Hiper-gerçeklik gerçek ve gerçek olmayan arasındaki ayrımların bulanıklaşmasına işaret eder. Buradaki 'hiper' ön eki gerçeğin bir ideal model uyarınca üretilmesiyle ortaya çıkan gerçeğin orijinal halinden daha 'gerçekmiş' gibi görünmesine işaret eder (Best ve Kellner, 2016: 172).

daha baskın olan ‘yüksek kültürler’ kadar önemli görür ve böylece bilgiyi demokratikleştirmeyi amaçlar.

Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde artan hızın şekillendirdiği kent yaşamında zaman ve mekân deneyiminin dönüşmesi, özellikle mobil iletişim teknolojilerinin yoğun bir şekilde kullanılarak bireylerin her zaman çevrimiçi olabilmesi gündelik yaşam pratiklerini de önemli oranda değiştirmiş, zaman mekânı ortadan kaldırmıştır (Harvey, 1997: 319; Castells, 2010). Yeni iletişim araçlarının ve yeni iletişim süreçlerinin 21. yüzyılın ilk yıllarındaki egemenliği, telefon, internet, bilgisayar gibi dijital dünyanın kendine has üretim araçları sanayi toplumundan bilgi toplumuna³⁹ geçişe neden olmuştur. Bu toplum, mal üretmek için makinelerin ve insan emeğinin koordinasyonu etrafında örgütlenen sanayi toplumundan farklı olarak enformasyonun merkezde olduğu; inovasyon ve veri analizi odaklı; esnek üretim, esnek çalışma, esnek örgütlenme üzerine kurulu post-fordist bir ekonomik modele sahiptir. Bu yeni ekonomik modelde post-modernist düşünceyle de paralel şekilde her tüketicinin önemsendiği, ‘birey’ olarak görüldüğü ve tek tek hedef alındığı bireyselleşme (individualization) ve kişiselleştirme (personalization) ön plana çıkmıştır (Uslu, 2017: 7).

Buna ek olarak esnek zaman, esnek mekân felsefesine dayanan post-fordist ekonomik modelle işçi sınıfına matematikçiler, yazılım ve bilgisayar mühendisleri, teknisyenler gibi beyaz yakalılar da eklenmiş ve bu yeni işçi sınıfı Guy Standing (2014) tarafından prekarya⁴⁰ olarak adlandırılmıştır. Ücretlerin proje bazlı olması anlamına gelen ücret esnekliği, istihdam düzeylerinin değişimi anlamına gelen istihdam esnekliği, şirket içerisinde çalışanların sürekli rotasyonuna dayanan iş esnekliği ve vasıfların sürekli değişimine dayanan vasıfların esnekliği dijital çağın yeni işçi sınıfı olan prekaryanın karakterini belirleyen temel unsurlar olarak tanımlanmıştır (Standing, 2014: 19). Yeni teknolojik okur-yazarlığa sahip yüksek nitelikteki insan gücünün geleneksel işgücü yerine geçmesiyle geleneksel olandan çok

³⁹ Bilgi toplumu kavramı ilk olarak 1973 yılında “Post Endüstriyel Toplumuna Doğru” kitabında Daniel Bell tarafından kullanılmıştır. Bell’in bilgi toplumu teorisinin en temel argümanı, bilgi üretiminin ve beyin gücünün endüstriyel üretimin ve makine gücünün önemine baskın geldiği ve bu sürecin bilgisayarlar, yeni telekomünikasyonlar gibi “bilgi teknolojileri” tarafından şekillendiğidir (Bell, 1974 : 27)

⁴⁰ Prekarya terimi ilk olarak olarak Guy Standing (2014) tarafından kullanılmıştır. Proletariat (proletarya) ve Precarious (kırılgan) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan terim, yazara göre esnek çalışma saatlerine ve esnek ücretlere dayanan istihdamın geçiciliğinin sonucu olarak ortaya çıkmış bir toplumsal sınıftır.

farklı bir sınıf bilincinin daha doğrusu ‘sınıfsızlık’ bilincinin oluştuğu söylenebilir (Uslu, 2017: 5). Dünya düzeninin Batı’dan doğuya doğru kayması, post-modernist etkiler, günümüzün bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı ağların ulus-devletin sınırında durmaması ve dijital küreselleşme dünyanın her yerinde, ama özellikle gelişmiş ülkelerde, kentsel alanların giderek daha fazla çok etnili ve çok kültürlü hale gelmesine neden olmuştur. Fakat Castells’e (2002: 12) göre; ağ toplumunun oluşum aşamasında gözlenen eğilimler; kişilik (personality) ve kültür (culture), bireyler (individuals) ve cemaatler (communes) arasındaki artan gerilim ve mesafeye işaret etmektedir. Kentler, bir arada yaşamaya zorlanan büyük birey toplulukları ve çoğu kolektiflikler için yerleşim yeri olduğundan kişilik ve müştereklik arasındaki bölünme, iletişimsel ve kurumsal araçlar olarak kentlerin sosyal sistemi üzerinde olağanüstü bir baskı yaratmaktadır. Chicago Okulu’nun eski teması, şimdi son derece çeşitli bir ırksal bileşime sahiptir. Dolayısıyla toplumsal bütünleşme sorunsalı, yeni koşullar altında ve erken dönem sanayi kentlerinden radikal biçimde farklı terimlerle de olsa, yine çok önemli hale gelmiştir (Castells, 2002: 12).

2000’li yıllarla beraber etkisini daha çok hissettirmeye başlayan küreselleşme süreci, neo-liberal ekonomi politikaları ile Batı metropollerini sanayisizleştirirken, kentlerin temel ekonomik faaliyet alanlarını finans, turizm, sağlık, medya, iletişim ve eğitim gibi alanlardan oluşan hizmet sektörüne kaydırmıştır. Ekonomideki bu değişimlerle beraber kentler mal ve sermaye başta olmak üzere çeşitli akışların koordine edildiği yerler sıfatıyla Akyos ve Daniş’in (2011: 137) vurguladığı gibi imalat mekânlarından “işletme metropollerine” dönüşmüşlerdir. Bu anlamda altyapısıyla ve imajıyla finans sermayesini kendisine çekeabilen bazı kentler Sassen’in (1991) küresel kentler modelinde öne sürdüğü gibi çokuluslu şirketlerin, finans kuruluşlarının, ulusal/uluslararası bilişim ve hizmet şirketlerinin merkezi olarak koordinasyonu sağlayan küresel ekonomik işlemlerin birleşme noktası olmuştur.

Neo-liberal politikaların öne sürdüğü özelleştirmeler ve deregülasyonla beraber ulus-devletin kontrolü yerine piyasaların direkt olarak kenti şekillendirebildiği bu dönemde kentler sermayenin ihtiyaçlarına ve isteklerine göre şekillenmiştir. Buna göre yeni ekonomik sisteme ayak uyduracak altyapı, ekonominin işleyişini sağlayacak üst-orta sınıfın ihtiyaçlarına cevap veren kentler kendilerini daha çekici hale getirebilmek için tüketimin doruğa ulaştığı dev alışveriş merkezleri haline gelmişlerdir. Kent yönetimleri kent merkezlerini tüketim ve kültür merkezleri gibi

kentleri daha cazip kılacak yenilik ve yatırım faaliyetleriyle kuşatırlar. Bu anlamda kent yaşamı, post-fordist iktisadi model çerçevesinde bir esnek birikim rejimi altında sınırsız bir gösteri alanına dönüşür (Harvey, 1987a: 264).

Harvey'e (2020: 359) göre; büyük alışveriş merkezleri, toplantı merkezleri, stadyumlar, güvenli siteler, gökdelenler, plazalar, iş merkezleri, lüks oteller, modern havaalanları, tüketim kompleksleri gibi yatırımlar hızla başka yerlerde de kopyalanarak birbirinin aynısı kentler icat edilir. Kentler mega etkinlikler, prestijli projeler ile birbirine benzerlerken aynı zamanda da diğerlerinden ayrışabilmek ve hiyerarşide üst sıralara geçebilmek için paradoksal biçimde yerel özelliklerini yani diğer kentlerden farklı özelliklerini de ön plana çıkarmaya çalışırlar (Akyos ve Danış, 2011: 141).

Neo-liberal ekonomik yapılanmaya eşlik eden neo-liberal kentleşme, konut ve emlak sektöründe, inşaat sektöründe sermayenin rolünü artırırken rant açısından atıl, çöküntü alanlarını da kentsel dönüşüm gibi formüllerle soylulaştırarak aynı zamanda sosyo-mekânsal ayrışmayı ve kutuplaşmayı da artırmıştır (Brenner ve Theodore, 2002: 374). Toplumun geniş kesimlerinin erişimine kapalı, 'güvenlikli' mekânlar içerisinde kurgulanan bu mega projeler dar gelirli kesimlerin yaşam maliyetlerini artırırken aynı zamanda bu kesimlerin yaşadıkları yerlerden göç etmelerine de neden olmuştur (Penpecioglu, 2011: 68). Bu bağlamda ortaya çıkan sosyo-ekonomik farklılıklar kentsel mekânda sosyal ve sınıfsal ayrışmaları görünür kılan fiziksel ayrışmalara da zemin hazırlar. Neo-liberal kentleşmenin en önemli kentsel mekân tezahürlerinden olan güvenli ve korunaklı siteler, eğlence ve alışveriş merkezleri içinde her türlü donatıya sahip yaşam alanlarıyla orta-üst sınıfların gözdesi olurken kentsel ayrışmayı körüklemiştir (Geniş, 2009).

Harvey'in (2013: 57-58) vurguladığı gibi servet ve iktidar dağılımındaki kutuplaşmanın artması kentlerin mekân formunu giderek etrafı çevrilmiş kentsel parçalardan, korunaklı sitelerden ve sürekli gözetim altında olan özelleştirilmiş kamusal mekânlardan ibaret kentlere dönüştürmektedir. Neoliberalizmin bireyci ahlakında kent kimliği, yurttaşlık, hemşerilik, aidiyet tutarlı kentsel politikalarından giderek uzaklaşmıştır. Sonuç olarak 2000'li yılların ilk çeyreğine damgasına vuran neo-liberal ekonominin kentsel mekân tezahürleri ve popüler kent tanımları "marka kentler", "pazarlanan kentler", "Disneyland kentler", "kentsel dönüşüm", "AVM'ler", "güvenlikli siteler", "soylulaştırma" gibi anahtar kavramlar etrafında kurgulanmıştır.

3.1.3. 2008'den Günümüze Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durum

1970'lerden sonra sermayenin girdiği krize çözüm olarak piyasa merkezli ekonomik reformların benimsenmesi, küresel entegrasyonun derinleşmesi ve neo-liberal politika yaklaşımlarının doruğa ulaşması ile küresel ekonomik dinamikler önemli bir dönüşüm geçirir (Bradley vd., 2022). Metropoller, özellikle 2000'li yılların başlarında uluslararası sermayenin odak noktası haline gelerek büyük altyapı projelerine, ticari merkezlere ve tüketim komplekslerine ev sahipliği yaparak sermayenin ikinci çevrime aktarılmasına aracılık ederler. Ancak yapılı-çevre üstünden artı değer üretmeye çalışan sermaye aynı zamanda kentsel mekândaki ayrışmayı, kutuplaşmayı derinleştirir. Neo-liberal politikaların vaat ettiği ekonomik büyümenin, yönetsel etkinliğin, demokratik katılımın ve refahın gerçekleşmemesi sistemin sürdürülebilirliğini sorguladır.

2008 finansal krizi⁴¹, Covid-19 pandemisi, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesiyle tetiklenen enerji ve gıda arzındaki dalgalanmalar, temsili demokrasiye duyulan güvenin azalması gibi unsurlar serbest piyasa ekonomisinin karşılaştığı birtakım krizlere işaret eder. Bu anlamda Stiglitz'e (2019) göre "neoliberalizmin öldüğü ve gömüldüğü"⁴² ilan edilmelidir. Çünkü zengin ve yoksul ülkelerdeki seçkin kesimler, neoliberal politikaların ekonomik büyümeyi hızlandıracağını savunarak bu politikaların, toplumun en alt kesimlerinden en üstüne kadar her bireye ekonomik fayda sağlayacağını iddia ettiler. Fakat bu politikaların uygulanabilmesi için ücretlerin düşürülmesi ve kamu hizmetlerinin özelleştirilerek kısıtlanması gerektiği öne sürüldü. Bu iddiaların bilimsel ekonomik modellere ve kanıta dayalı araştırmalara dayandığı belirtilse de kırk yılın sonucunda elde edilen veriler, ekonomik büyümenin sadece üst kesimlerdeki az sayıda bireyin cebine gittiğini ve gelir adaletsizliğini derinleştirdiğini gösterdi. Stiglitz'e (2019) göre, vaat edilen ekonomik getirilerin gerçekleşmemesi, geniş halk kesiminde bir aldatılma algısının oluşmasına neden olmuştur. Bu algının

⁴¹ 2007 yılında ABD'de başlayan fakat küreselleşen sermaye piyasalarından kaynaklı hızla diğer ülkelere de sıçrayan küresel finansal krizin temelinde büyük bir gayrimenkul (emlak balonu) ve kredi balonu yatmaktadır. Bu kriz sonrası pek çok insan konut kredilerini ödeyemedikleri için evlerini kaybetmiş, pek çok insan New York'un baskın finans sektörünün yaklaşık elli bin kişiyi işten çıkarması sonucu işsiz kalmıştır (Harvey, 2016b: 291).

⁴² Her ne kadar geniş halk kitleleri arasında meşruiyetini kaybeden ve vaat ettiği ekonomik ilerlemeyi gerçekleştiremeyen neo-liberalizmin Stiglitz (2019) nezdinde sonu gelmiş olsa da bu görüş, Scott (2011), Aalbers (2013), Zukin (2020a) gibi birçok çağdaş teorisyene göre kapitalizmi hafife almak demektir. Aalbers'e (2013) göre neo-liberalizmin 'ideolojik' olarak başarısız olduğu kabul edilse bile neo-liberal uygulamaların taşıdığı fikirler henüz tükenmemiş aksine bu fikirler sistemi kurtarmak ve yeniden üretebilmek için yeni yaklaşımlarla güçlenmiştir.

günümüz siyasi ortamında belirgin yansımaları gözlemlenmekte ve bu durum, elitlere ve neo-liberalizmin temelini oluşturan ekonomi bilimine duyulan güvensizliğin artmasına yol açmaktadır. 2008 mali krizi, piyasa temelli yaklaşımların her zaman başarılı olmadığını gösterdi. İklim değişikliği ise bu yaklaşımın uzun vadede sürdürülebilir olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Aynı şekilde yeni bir dönemin eşiğinde olduğunu vurgulayan McKinsey Global Institute'nin (2022) raporuna göre de; bugün yaşanan değişim; enerji krizi, negatif arz şoku, enflasyonun geri dönüşü, artan çok kutuplu jeopolitik iddialar, kaynak rekabeti ve Batı'da yavaşlayan verimlilik, pandemi, özelleştirilen kamu hizmetlerinin çöküşü ve artan eşitsizlikler 1970'lerin başında yaşanan petrol şokları sonrası krizleri hatırlatmaktadır. Ancak rapora göre; bugün ile 1970'lerin başındaki kriz arasında, endişe nedenlerini tartışmalı bir şekilde artıran farklılıklar vardır. Günümüz dünyası çok daha küresel, finansal olarak borçlu ve iklim krizinin eşiğinde karbon kısıtlı bir dünyadır (Bradley vd., 2022: 1-4).

Harvey (2016b: 290-330) sermayenin girdiği finansal krizin kentsel kökenlerini araştırırken Castells (2010) de aynı şekilde yapı-çevreye bağlı büyümenin er ya da geç krizi tetikleyeceğini ve sermayenin yeni çözüm arayışları içine gireceğini açıklamıştır. Harvey'e göre neo-liberal kentleşme ve emlak piyasaları, spekülasyon finansal akışlarla sıkı sıkıya bağlıdır ve bu durum makroekonomik krizleri, kaynakların tükendiği çevresel bozulmayı ve çöküşleri beraberinde getirmiştir. Emlak piyasalarının GSYH içindeki payı artıkça finansman ve yapı-çevreye yatırım arasındaki bağlantı da potansiyel bir makro kriz kaynağı olarak o kadar önemli hale gelmektedir. Neo-liberal anlatının başarılı kentleri, sermaye ve emek fazlasının emilmesi için kilit bir araç olurken uzun vadeli ve geniş çaplı yatırımlar için devlet ve finans sermayesi birlikte çalışmıştır. Daha yüksek gelir seviyesine sahip bireylerin değerli arazilere teklif sunmalarını kolaylaştırmak amacıyla imar yasaları gevşetilmiş, ayrıca değişen dinamiklere uyum sağlamak üzere arazi kullanım yönetmelikleri zaman içerisinde uyarlanmıştır. Harvey (2016b: 308) özellikle Amerika'da kentsel ve fiziksel altyapı yatırımlarının kriz eğilimini⁴³ belirtirken, finans kuruluşlarının hem inşaat sektörünü hem de alıcıları finanse etmesinin sorunlu olduğunu çünkü bu finansmanın

⁴³ Örneğin; Goetzman ve Newman'a (2010) göre; Fannie Mae ve Freddie Mac gibi Amerika'daki konut piyasasını destekleyen, ipotekleri sigortalayan finans kuruluşlarının siyasi baskılarla kredi oranlarını düşürmesi devlet tarafından desteklenen kentleri ve banliyöleri inşa etmiş olabilir ancak bunların ödemesinin yapılmasını kontrol edemez.

spekülatif ve orantısız işlediğini vurgulamaktadır⁴⁴. Bu yüzden 2008 finansal krizi ve daha sonra gelen işsizlik ile kemer sıkma politikaları; emlak piyasasının çöküşüyle, kentleşme ve yapıli çevre oluşum süreciyle doğrudan ilgilidir.

Konut piyasasındaki kriz, konut fiyatlarının düşmesi hem inşaat sektöründeki işsizliğe hem de geliri büyük ölçüde emlak vergilerine dayanan yerel yönetimlerin maliyesine darbe vurmuş, belediyeler kentsel hizmetlerde kesintiye gitmişlerdir. Bir yandan inşaatlar dururken özellikle Amerika’da düşük gelirli Afro-Amerikan topluluklar sub-prime⁴⁵ (*eşik-altı*) uygulamalar yüzünden büyük miktarda varlık kaybına uğramışlardır. Bu anlamda Harvey, gelişmiş kapitalist ekonomilerde paranın hayali sermaye dolaşımına çekilmesinin, finans sistemi içinde elde edilen büyük servetlerin desteklendiği geniş bir mülksüzleştirme yoluyla birikim alanı olduğunu iddia eder. Geniş halk kesimleri mülksüzleşip varlık kaybına uğrarken eş zamanlı olarak Wall Street’te, saf finansal manipölasyonlardan elde edilen yüksek kârlar üst sınıfın zenginleşmesine neden olmuştur.

Zukin’e (2020a: 5-7) göre; 2008 finansal krizine kadar sosyal medya, cep telefonu, internet gibi bir dizi fırsat sunan teknolojik yeniliklere rağmen teknoloji alanı dışındaki şirketler -özellikle büyük kentlerdeki önemli finans ve medya sektörleri ve yatırımcıları- yeni ortaya çıkan dijital platformların rekabetinden korktukları için teknolojiyi benimsemekte isteksiz davranmışlardır. Her ne kadar bu dönem bilim ve teknolojiideki ilerlemelerle üniversitelerin büyüdüğü bir dönem olsa da kent ekonomisini kontrol eden yerel yöneticiler, gayrimenkul geliştiricileri, emlak piyasası, risk sermayesi⁴⁶ (*venture capital*) bu dijital değişiklikleri takip etmek için bir gereklilik görmemişlerdir. Bununla birlikte 2000-2001 yılları arasında dot-com şirketlerinin⁴⁷

⁴⁴ Harvey’e (2016b: 309) göre ABD’deki finans kuruluşları hem müteahhitleri, arazi sahiplerini, inşaat şirketlerini finanse etmektedir hem de inşa edilen konutları, daireleri, gayrimenkulleri satın alacak kişilere para aktarmaktadır. Bununla beraber inşaat sektörü örneğin ABD’de istihdamın %7’sini oluşturur. İnşaat malzemeleri tedarikçileri ya da gayrimenkul etrafında dönen tüm yasal/finansal hizmetler işin içine girdiğinde bu rakam iki katına çıkar. Ancak bu sektörün devamını kâr etme düşüncesi yani değerin “gerçekleştirileceğini” varsaymak oluşturur. Bu düşünce de Marx’ın “hayali sermaye” kavramına işaret eder. Bu bağlamda verilen kredi muhtemelen gelirinden ödeme yapma kabiliyetine sahip olan alıcılara borç verilir. Burada finans kuruluşları hem arzı hem de talebi finanse etmeye çalışmaktadır. Fakat bu ilişki orantısızdır. Bankacılar, müteahhitler, inşaat şirketleri hem siyasi hem de ekonomik olarak bir sınıf ittifakı oluşturur ve sermaye lehine karar vererek emek tarafını ikinci planda tutar.

⁴⁵ Amerika’da düşük gelirli insanlara verilen yüksek faizli krediler.

⁴⁶ Risk sermayesi, yatırımcıların uzun vadede değer kazanacağını düşündüğü başlangıç (startup) şirketlerine ya da küçük işletmelere yatırım yapması şeklinde tanımlanır. Bu özel yatırım türü, girişim ya da cesaret sermayesi olarak da bilinir (Hayes, 2023).

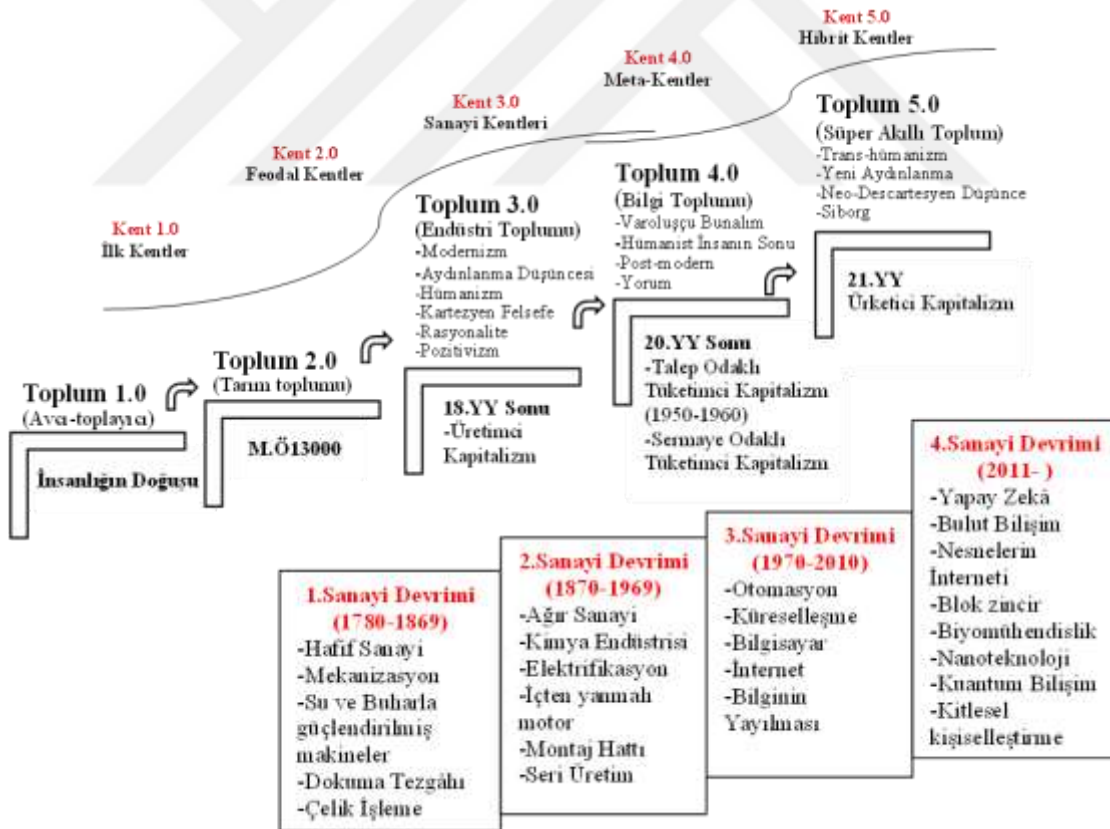
⁴⁷ Dot-com balonu, Mart 2000’de teknoloji şirketlerinin ağırlıklı olduğu borsa endeksinin büyük oranda değer kaybetmesiyle ortaya çıkan bir ekonomik balonun sönmesidir. Bu kriz, özellikle bilgisayar ve

hisse senetlerinde meydana gelen spekülasyonun sona ermesi, geleceğin nasıl bir yönde şekilleneceği konusunda belirsizlik yaratmıştır. Ancak, 2008'deki finansal krizin kapitalist sistemi sarsmasıyla, start-up kültüründen beslenen “inovasyon ekonomisi/platform kapitalizmi” odaklı yaklaşım kapitalizmin yeni bir evreye geçmesine öncülük etmiştir.

Her yeni dönemin yeni siyasi, toplumsal kurumlara; yeni ekonomik modellere ve bu modellerin getirdiği emek ve iş bölümündeki değişikliklere, sosyo-kültürel bakış açısına, yeni yapılara, yeni sanayi devrimine, yeni teknolojiye, yeni anlayışa ve yeni tanımlara, yeni kavramlara ihtiyaç duyacağı aşikârdır. Bu anlamda Şekil 8'de teknolojik, ekonomik, sosyal sistemlerin dönüşümlerini ifade eden sanayi devrimlerinin, bu devrimlerin etki ettiği kentlerin ve toplumların yüzyıllara göre geçirdiği dönüşümler ve 21. yüzyıldaki güncel görünüşleri yer almaktadır:

Şekil 8.

Toplumların ve Kentlerin Evrimi

internet teknolojilerine yoğun yatırım yapan risk sermayesi şirketlerinin, bekledikleri kârı elde edememeleri ve bu sebeple sektörden çekilmeye başlamaları ile derinleşmiştir.

18. yüzyıldan 21. yüzyıla birbirini takip eden sanayi devrimleri farklı evreler şeklinde bir devamlılık içerisinde gerçekleşmekte ve her devrim yeni ekonomi-politik, kültürel, toplumsal ve siyasi değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu süreç içinde kentlerin işlevleri, anlamları, biçimleri de değişmekte kent kuramları da buna göre şekil almaktadır. 1. Sanayi Devrimi'nde buhar gücü ile çalışan makinelerin icat edilmesiyle başlayan mekanizasyon süreci tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişte büyük kırılmalara neden olurken üretim süreçlerinde, iş bölümünde, ekonomik ve toplumsal yapıda nasıl önemli değişikliklere yol açıyorsa elektriğin yaygınlaşması ve seri üretimle anılan 2. Sanayi Devrimi daha sonra elektronik ve dijital (sayısal) kontrol yoluyla otomasyona dayalı seri üretimin gelişmesiyle meydana gelen 3. Sanayi Devrimi de yüzyıllar boyunca üretim ve emek sürecinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinde, ekonomide, toplumda radikal değişimlere neden olmuştur.

Son dönemde ise yapay zekâ, blok zincir, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, bulut teknolojisi, kuantum bilgisayarlar gibi çığır açıcı teknolojik yenilikler, dijital dönüşüm ile gelen 4. Sanayi Devrimi⁴⁸ de yeni bir dönemin başlangıcı olarak ortaya atılmıştır. 4. Sanayi Devriminin adı ilk kez Alman Hükümeti'nin (2010) imalatla dijitalleşmeyi artırmaya yönelik “Yüksek Teknoloji Stratejisi Eylem Planı 2020” adlı raporda geçmiş ve 2011'de Almanya'da düzenlenen Hannover Bilişim Fuarı'nda açıklanmıştır. Klaus Schwab⁴⁹, Ocak 2016'da Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda (DEF) Endüstri 4.0 kavramının üstünde durarak yeni dönemin ekonomisi hakkındaki küresel söyleme katkıda bulunmuştur.

Nesnelerin interneti (IoT), hizmetlerin interneti, akıllı fabrikalar, büyük veri, bulut teknolojileri, artırılmış gerçeklik gibi sanal ve fiziksel ortamın birleşiminden oluşan siber-fiziksel sistemlerin ön plana çıktığı dönemi ifade eden Endüstri 4.0, üretim ve ürün süreçlerinin iletişim ağlarıyla bütünleştirilmesini ve karmaşıklığın yüksek düzeyde olduğu bir yapıyı ifade eder. Söz konusu dönüşümde önceki dönemden farklı olarak seri üretim sistemlerinde kişiselleştirmenin yolları aranmış ve bu ihtiyaç, “kitlesele kişiselleştirme/bireyselleştirme” (mass customization) kavramı ile

⁴⁸ Aalbers'a (2013) göre; DEF 2016'daki “4. Sanayi Devrimi” lansmanı neo-liberal uygulamanın yeniden ortaya çıktığı ve kendini farklı maskeler altında beklenmedik şekillerde gösterdiği yollardan biridir. Moll'a (2022) göre de Endüstri 4.0; 1. Sanayi Devrimi gibi farklı ekonomik, sosyal ve politik, teknolojik değişimler meydana getirmediği için “devrim” niteliğinde değil “devam” niteliğindedir.

⁴⁹ Alman iktisatçı olan Schwab, Dünya Ekonomik Forumu'nun kurucusu ve yönetim kurulu başkanıdır.

şekillenmiştir. Bu kavram, müşterilerin taleplerine esnek ve özelleştirilmiş bir yaklaşımla cevap verebilen üretim sistemlerini ifade etmektedir (Saracel ve Aksoy, 2020).

Kitlesel kişiselleştirmenin gerçekleştirilmesinde, akıllı sensör ağları ile bilgileri kaydedebilen ve kendi aralarında bağımsız olarak iletişim kuran akıllı nesneler önemli bir rol oynarken siber alan ve fiziksel alan iç içe geçerek nesnelerin gerçek zamanlı durumları hakkında hızlı bilgi sağlar ve verileri anlamlandırarak uygulamaya geçilmesine neden olur. Siber-fiziksel sistemlerin temel işlevi, fiziksel işlemleri bilgi teknolojisi ağları ile bütünleştirmektir. Burada Endüstri 4.0'ın ön gördüğü gibi fiziksel mekânlar ile siber mekânlar bir arada var olduğu için kullanıcılar fiziksel ve sanal mekânları eş zamanlı olarak deneyimleyebilmektedir. Fiziksel ortamda üretilen veriler sensörler, cihazlar tarafından toplanırken bir yandan yapay zekâ sayesinde siber mekânlarda analiz edilip, anlamlı hale getirilmekte ve robotlar, makineler tarafından da uygulanmaktadır (Keidanren, 2016).

Yeni ekonomik modelin yeni toplum yapısı, ‘insan merkezli’ bir toplum anlayışını öne çıkararak, “Toplum 5.0” veya “Süper Akıllı Toplum” olarak adlandırılmıştır. Bu model, Endüstri 4.0 ile benzer bir şekilde, Almanya'nın Hannover şehrinde gerçekleştirilen Bilişim Teknolojileri Fuarı CeBIT 2017’de, o dönemin Japonya Başbakanı Shinzo Abe tarafından tanıtılmıştır. Japonya’nın 2016-2021 mali yıllarını kapsayan 5. Bilim ve Teknoloji Ana Planı, dijital teknolojilerin ve verilerin, insanların çeşitli yaşam tarzlarına uyum sağlayacak ve kendi yöntemleriyle mutluluğu arayacak bir toplum inşa etmek için kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Toplum 5.0, insanların dünyayı değiştirebilmek için hayal gücüne ve fikirlerini hayata geçirmek için de yaratıcılığa ihtiyaç duyacağı bir “Hayal Gücü Toplumu” olarak tasarlanmıştır (Fukuyama, 2018: 48).

İnsanın, Aydınlanma Dönemine benzer biçimde tekrar odak noktasına alındığı bu yeni toplum modelinde “hayal gücü” ve “yaratıcılık” kilit kavramlar olarak Zukin’in (2020a) inovasyon, Castells’in (2010) sinerji, Scott’ın (2011) bilişsel-kültürel, Florida’nın (2018) kentleşmiş bilgi kapitalizmi olarak adlandırdıkları yeni ekonominin gerektirdiği insan gücünün ipuçlarını verir. Sermayenin kârlılığını yeni ve inovatif fikirlerin ortaya çıkmasına bağlayan bu yeni toplum modelinde dünyanın pek çok yerinden farklı insanların hayal gücü ve yaratıcılığı, iş birliği, koordinasyonu ve değer yaratması elzemdir.

Zukin (2020a: 8) yeni ekonomiyi; dijital teknolojide ustalık, işlerin daha az güvenli (güvencesiz iş, proje odaklı çalışmalar, startup şirketler, mobillik) hale gelmesi ve yeniden düzenlenmiş, yenilenmiş bir kapitalizm getirecek olması olmak üzere üç varsayım etrafında kurgular. Florida'nın (2018: 34) çağdaş kapitalizmi bilgi temelli kapitalizm yerine "kentleşmiş bilgi kapitalizmi" olarak adlandırmasının sebebi, 'yer' ve 'sınıf' kavramlarının, sosyo-ekonomik avantajı güçlendirip yeniden üretmek üzere birleştiğini iddia ederek, bilginin yoğunlaştığı ve ekonomik kalkınmanın merkezine oturduğu kentsel alanlara dikkat çekmektir.

19. yüzyılda buhar makinesi ve demiryolları üzerine kurulu üretimi kapitalizm ve sanayi kentleri yerini 20. yüzyılın ilk yarısında banliyölerin yükselişini destekleyen otoyol ağları ve konut yatırımlarının sonucunda talep odaklı tüketimci kapitalizme bıraktı. 1970 ve 80'lerde ise sermaye odaklı tüketimci kapitalizmle şekillenen meta-kentler sanayisizleşmeyle beraber ekonomik açıdan terk edilerek ekonomik işlev kayıplarıyla tanımlandı. Sanayisini kaybeden kentler köhneleşerek, yoksulluk bölgeleri haline geldi (Florida, 2018: 31). Bugün özellikle 2008 krizinden sonra gelinen noktada ise Stiegler'e (2018: 37) göre üretimi ve tüketimi sanayi modeli, üretimin ve tüketimin ekonomik ve işlevsel bütünlüğünü ortadan kaldıran bir süreçtir. 2008 krizinden sonra karbon çağına otoyolları ve fosil yakıt tüketimi üzerine kurulu olan hareketlilik yerini sayısal ağlar üzerinden gelişen madde-ötesi ekonomiye bırakmış burada kapitalizm ne proleterin üretici enerjisine -emek gücü- ne de sanayi çağını simgeleyen motorun enerjisine gereksinim duymuştur. Burada kullanılan yeni enerji artık Toffler'ın 'ürketici' kavramına benzer şekilde "proleterleşmiş tüketicinin enerjisidir".

Sanayi 4.0 ile şekillenen yeni yaratıcı ekonomi, yüksek teknoloji üretimi, iş ve finans hizmetleri gibi ana alanları kapsayan bir ekonomik sistemdir. Bu sistem, verilerin üretildiği, işlendiği ve kullanıldığı dijital teknolojilerin ve bilişsel ile kültürel kapasitenin kullanıldığı insan sermayesinin önemli olduğu yeni ve canlandırılmış ekonomik segmentlerden oluşur. Yeni ekonomik yapıda ortaya çıkan iş bölümünde ve emek yapısında fordizmdeki beyaz yakalı/mavi yakalı ayrımının aksine hem mesleki yapı hem de gelir açısından çok daha keskin bir şekilde farklılaşmış iki uç tabakadan oluşan bir iş bölümü görülmektedir (Scott, 2011: 297). Bu bölünmenin üst kademesini "bilişsel-kültürel işçiler" (Scott, 2011), "yaratıcı sınıf" (Florida, 2002) oluşturmaktadır. Alt kademe işçiler ise (genellikle göçmenler, kadınlar, dezavantajlı

gruplar) büyük metropollerde mavi yakalı imalat işlerinin azalmasıyla ve düşük ücretli hizmet odaklı işlevlerin yaygınlaşmasıyla oluşan işlerde yer alırlar (Scott, 2011: 298). Castells (2004: 27) son zamanlarda gözlemlenen bu yeni iş bölümünü kendisine atanan hedefe odaklanma, ilgili bilgiyi bulma, mevcut bilgi stokunu kullanarak enformasyona dönüştürme gibi özerk ve yaratıcı kapasiteye sahip “kendi kendini programlayan emek” (*self-programmable labour*) ve değer verilmeyen görevlerin devredildiği “genel emek” (*generic labour*) olmak üzere ikiye ayırır. Burada her iki emek türünün de sürekli değişen bir çevreye esnek bir şekilde uyum sağlayabilmesi emek olarak kullanılmalarının ön koşulu olarak sunulmaktadır.

Yeni çağın mottoları Heimans ve Timms’in (2018) “Yeni İktidar” adlı eserlerinde vurguladığı gibi verimlilik (productivity) değil yaratıcılık (innovation) rekabet (competitiveness) değil esneklik ve uyarlanabilirlik (flexibility) gibi kavramlardır. Bununla birlikte kişiselleştirilmiş tüketimde post-fordist ekonomik modelden gelen esneklik ile yeni nesil kavramlar olarak hayal gücü ve yaratıcılık da ön plandadır. Bu dönemde kendi kendini örgütleyebilen, yetenekli, eğitilmiş bilgi işçilerinin karar verme özerkliğini artırma eğilimi vardır. Öte yandan, birçok küçük görevin otomatikleştirilmesi zor olduğundan ve özellikle birçok işçi, talimatların uygulayıcıları olarak, hizmet sektöründe var olduğundan alt kademe işçiler de çoğalmaya devam edecektir.

Her dönem sosyo-ekonomik, siyasi, teknolojik dönüşümünü gerçekleştirirken aynı zamanda ideolojik altyapısını da hazırlar. 4. Sanayi Devrimi’nin eşiğinde olduğumuz bu dönemde de “Süper Akıllı Toplum” idealinin kabul görebilmesi ve yaygınlaşması için dönemin ihtiyaçlarına uygun bir ideolojik altyapının oluşturulması gerekmektedir. 19. yüzyılın başlarında 1. Sanayi Devrimi, Aydınlanma Çağı’nın rasyonel düşünce yapısına ve Newton’un bilimsel buluşlarına dayanıyordu. Bu çerçevede Descartes’in otorite anlayışını Tanrı merkezli bir yapıdan insan odaklı bir anlayışa kaydırmasıyla insan aklının ve rasyonelliğinin önemi zirveye ulaşmış ve bu süreç, insanı odak noktasına alan “hümanist insan” kavramının ve “pozitivizm” fikirlerinin gelişimine zemin hazırlamıştır (Alpay, 2019).

1960’lardan sonra, pozitivizme sıkı sıkıya bağlı olan hümanist insan, her şeyi hesaplayamayacağını ve dolayısıyla tam anlamıyla rasyonel olmanın mümkün olmadığını anlayıp sınırlılıklarının farkına vararak ‘sonlu’ bir varlık olarak sonsuzluğa ulaşamayacağıyla yüzleşip varoluşsal bunalıma düşer (Sartre, 1985). Yaşamın

merkezinde olduğuna inanılan insan giderek önemini kaybeder, pozitivizm ve hümanizm sorgulanır ve 1966 yılında Foucault “Kelimeler ve Şeyler” (*The Order of Things*) adlı eserinde hümanist insanın sonunu ilan eder. Bu çerçevede 1980’lerden sonra etkin olan post-modernizm ile mutlak hakikatler, genel-geçer evrensel bilgiler yerini muğlaklığa ve yoruma bırakır. İnsanın, epistemolojinin merkezi figürü olarak konumlanmasını ve pozitivist yapıları modernizmin icadı olarak düşünür ve bu modern düşünüş biçiminin yıkılmak üzere olduğunu dile getirir. Sanayi döneminin Batı, beyaz, erkek merkezci ulus, aile, toplum gibi modernist kurumlarına, büyük anlatılarına ve kavramlarına karşı savaş açar. Önce feminizm ve kadın hareketleri ile daha sonra çevre odaklı hareketler ile modernizmin tek tip tahayyülleri yıkılır. Dünya küreselleştikçe ve Avrupalı, beyaz, erkek azınlıkta kaldıkça “post” ile bir sonrasına evrilerek Avrupa merkezli oluşan kategorilerin evrenselliği ve geçerliliği sorgulanır (Alpay, 2019).

Her şeyin yorumdan ibaret olduğunu vurgulayan Derrida, Foucault gibi post-modernist ve post-yapısalcı teorisyenleri eleştiren Stiegler’e (2018) göre yapıları yapı-sökümüne uğratıp, rasyonaliteyi ve bilimi ifşa ettikten sonra yerine yeni kurumlar önermedikleri ve her şeye yorum diyerek bilimsel bilginin önemi reddettikleri toplum entropiye uğramıştır. Nitekim 2016 yılında ABD başkanlık seçimi ve İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılışıyla birlikte yoğun olarak kullanılan “post-truth” (gerçeklik ötesi) kavramı rasyonellik, makullük ve sağduyu gibi kavramların etkisizleşip duyuların ağırlık kazanması ve bilimsel bilginin önemini kaybederek yalan olsa bile duygulara hitap eden bilginin gerçekmiş gibi yayıldığı dönemi ifade etmektedir.

Bugün ise “Süper Akıllı, Hayal Gücü Toplumunun” temelinde yaratıcılık (akıl ve hayal gücü) ve inovasyon olduğu için insan rasyonalitesinin en üst düzeye ulaşması gerektiği ve insanın teknoloji yardımıyla kısıtlılıklarından kurtulabileceği fikri öne atılmış, “trans-hümanizm”⁵⁰ kavramı ortaya çıkmıştır. Post-modernizmin hümanizmi dışlayan epistemesinde insanın merkezi konumu alaşağı edilmişken trans-hümanizm

⁵⁰ Trans-hümanizm ile post-hümanizm çoğu zaman birbirleri yerine kullanılsalar da farklı görüşleri ifade ederler. Trans-hümanizm teknolojinin insan bedenine eklenmesiyle beraber bedensel kısıtlılıklarından kurtulan ve insanın teknoloji yardımıyla eskisinden daha güçlü bir şekilde merkeze alındığı ve yüceltildiği bir felsefeyi ifade eder. Dolayısıyla teknolojiye ulaşanlar ve ulaşamayanlar arasındaki ayrımın beraber hiyerarşinin ve eşitsizliğin korunduğu post-Darwinist görüşler içerir. Öte yandan post-hümanizm ise Aydınlanma Çağı hümanizminin tek tipleştirici kategorilerinin aksine adillik ve eşitlik idealiyle insanın tanımını ve konumunu sorgular. Burada yine önemli olan şey teknoloji insan bedenine eklenti şeklinde değil insana yardımcı olacak şekilde yanında konumlanmıştır (Welsch, 2017).

insana yeniden merkezi bir konum vaat etmekle 1. Sanayi Devrimine atıfla “Yeni Aydınlanma”, “Neo-Descartesçilik”⁵¹ olarak lanse edilir (Lilley, 2013: 9).

Tıpkı modernist hümanistler gibi trans-hümanistler de bilim ve teknoloji aracılığıyla daha donanımlı insanlar üreterek insanın fiziksel, zihinsel ve duyuşsal yetilerinin geliştirilmesini, hastalıkların, acıların yok edilmesini ve çok daha mutlu bir şekilde yaşam döngüsünün sonsuza dek uzamasını amaçlar. Teknolojinin insan bedeninden ayrı olduğu modernizmden farklı olarak trans-hümanizmde yapay zekâ, nano-teknoloji, biyo mühendislik, sibernetik gibi ileri teknolojilerin insan bedenine eklenerek kısmen biyolojik, kısmen makine bir insan-robot karışımı organizma (cyborg) ön görülmektedir (Alpay, 2019; Walker, 2022). Bugün yavaş yavaş gündelik hayata giren artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, meta-verse gibi sanal mekânlarda trans-human avatarlarıyla fiziksel dünyadaki sonluluktan kaçıp tekrar ve tekrar doğabildiği bir dünyada yaşayabilmenin dolayısıyla kendisini yeniden sonsuzluğa taşımanın yolunu bulmuş gibi gözükmektedir.

Son dönemdeki teknolojik yenilikler kentsel yaşamı yönlendirmekte gündelik yaşam pratiklerini dönüştürmekte dolayısıyla bireylerin kentle kurduğu ilişkileri de etkilemektedir. Özellikle fiziksel teması geçici olarak azaltan Covid-19 pandemisiyle beraber kolektif tüketim yerlerinin sanal mekânlara taşınması (e-ticaret, tele-çalışma, e-devlet, uzaktan eğitim), birçok gündelik ihtiyacın, kültürel aktivitelerin sanal mekânlarda sınırsız şekilde hareketsiz bir şekilde gezinerek karşılanabilmesi, çoklu ortamlarda aynı anda var olabilmek bazı araştırmacılara (Virilio, 1991; Mitchell, 1996; Sınmaz, 2015) göre mekânlara duyulan rasyonel ihtiyaçları azaltarak insanları fiziksel etkilere dayalı yaşam biçiminden uzaklaştırmakta ve bireylerin zaman ve mekân algılarını yeniden biçimlendirmektedir. Ev ortamlarını; iş, alışveriş, eğitim ve kamu hizmetleri gibi alanların bir uzantısı haline getiren bilgi ve iletişim teknolojileri, bireylerin günlük hareket davranışını değiştirmektedir (Sınmaz, 2015).

Pandemiyle beraber günlük hayata giren esnek ve hibrit çalışma modeli önce evden çalışma gibi uygulamaları teşvik etmiştir. Günümüzde ise geleneksel ofislerin yerini artık farklı meslek gruplarından oluşan insanların bir arada bulunabilecekleri,

⁵¹ Hümanist filozof olan Descartes, Kartezyen felsefesini zihin ve beden arasındaki ayrım üzerine temellendirmiştir. Bu felsefede, Descartes insan olmanın özünün bedensel varlıkta değil, zihinsel faaliyetlerde yattığını öne sürmektedir. Trans-hümanizmin neo-Descartesyen düşüncesi bu fikri daha da ileriye taşıyarak, teknolojinin yardımıyla bedensel sınırlamalardan azade bir zihnin hala insan olarak kabul edilebileceği varsayımını benimsemektedir (Alpay, 2019).

ortak çalışabilecekleri (*co-working*) esnek çalışma modeline uygun, iş birliğini mümkün kılan, yaratıcılığı destekleyen ortak çalışma alanları olarak kolektif house (kolektif iş yerleri) uygulamaları almıştır (Harvard Business Review, 2023).

Toplumsal iletişim ve etkileşimin geliştiği alanlar olan açık çarşı, pazar alanları, semt çarşıları 2000'lerin başında yerini alışveriş merkezlerine bırakarak bir tüketim kompleksi haline gelmiştir. Son yıllarda ise AVM'lerin sanal alanlara taşınması, e-ticaretin⁵² gelişmesi ile neo-liberal kentleşmenin en önemli kentsel mekân tezahürlerinden olan AVM'ler eski önemini yitirmiş⁵³, köhneleşmiş, sanal alışveriş uygulamalarının depoları haline gelmiştir (Rigby, 2011; Moore, 2013; Dukes, 2019). Financial Times'ta yayınlanan bir habere göre, Amerika'daki bölgesel alışveriş merkezlerinin %15'inin önümüzdeki 5 yıl içinde iflas edeceği öne sürülmektedir. Birçoğu önemli devlet sübvansiyonlarına rağmen başarısız olmakta, e-ticarete karşı direnememektedir (Moore, 2013). Bununla birlikte Google earth, VR gözlükler, 3D sanal müzeler gibi uygulamalarla kültürel aktivitelerin, müze gezmenin, sanat galerisine gitmenin, kentte tur atmanın zamandan ve mekândan bağımsız hale gelmesi kültürel kamusal mekânların kullanımını da azaltmakta ve bireylerin kentle kurdukları ilişki biçimini değiştirmektedir.

Toplum 5.0'da verinin önemi ve etkisi daha da artmaktadır. Bu anlamda trafik yönetimi, enerji tüketimi, su yönetimi ve atık yönetimi gibi konularda kentsel altyapılar optimize edilirken bir yandan da veri akışları sağlanmaktadır. Fiziksel ve sanal mekânları birbirine bağlayan, bireylerin çevrimiçi olmalarını sağlayan teknolojilerle bireylerin fiziksel ve dijital dünyalar arasında sorunsuz bir şekilde hareket etmelerine olanak tanır. Bu durum hem sosyal etkileşimleri hem de ekonomik faaliyetleri yeniden şekillendirmekte bireylerin kentle etkileşim şeklini değiştirmekte fiziksel ve sanal mekânların bir arada olduğu hibrit mekânları yaratmaktadır.

Bununla birlikte bu dönemde kullanılan dilde de farklılık gözlemlenir. Değişimlere uyum sağlama kapasitesine vurgu yaparak şirketler için “çeviklik”, çalışanlar için “esneklik” ve kentler için “dirençlilik” terimleri ön plana çıkarılmıştır. Özellikle 2008 yılından sonra, iklim değişikliği konusu, Dünya Bankası ve Birleşmiş

⁵² 2023 yılında küresel e-ticaret pazarı iki trilyon doları aşmıştır (Statista, 2023b).

⁵³ Gayrimenkul yatırımcıları, ABD'deki 1.100 alışveriş merkezinin dörtte birinin 2022 yılına kadar kapanmasını ön görmektedir (Dukes, 2019). Önemli bir gayrimenkul firması olan CoStar Grup tarafından hazırlanan rapora göre de alışveriş merkezlerinin nihai alışveriş noktası olduğu 50 yıllık saltanat sona ermektedir (Moore, 2013).

Milletler gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla siyasi bir mesele olarak daha fazla öne çıkmıştır. Bu bağlamda, “dirençli kent” kavramı, 21. yüzyılın diğer popüler terimleri gibi, günümüzün temel anahtar sözcüklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dirençli kentin yanında yaratıcı kentler, akıllı kentler, dijital kentler, paylaşımcı kentler gibi tanımlamalar da günümüzün kentleri için tercih edilen diğer popüler kavramlardır.

3.2. Uluslararası Raporlarda 21. Yüzyıl Kenti

21. yüzyıl kentlerinin değişim sürecini anlamak ve gelecekteki dönüşümlerinin hangi dinamikler doğrultusunda gerçekleşeceğinin ipuçlarını belirlemek için, merkezi ve yerel yönetimlere, politika yapıcılara rehberlik eden uluslararası kuruluşların raporları önemli bir kaynak teşkil etmektedir. 1980’lerden bu yana, dünyanın ekonomik, toplumsal ve siyasi gelişiminin yönünü anlamada Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların, kamuya danışmanlık veren şirketlerin, think tank olarak adlandırılan düşünce merkezlerinin raporları bugün de hala önemini korumaya devam etmektedir.

ABD’deki en eski ve en etkili uluslararası yönetim danışmanlık firması olan McKinsey & Company’nin 2018 yılında hazırladığı “Thriving Amid Turbulence: Imagining the Cities of the Future” (*Türbülansın Ortasında Gelişmek: Geleceğin Kentlerini Hayal Etmek*) adlı raporuna göre; kentler küresel ekonomik dönüşümün eşliğinde bulunmakta ve bu dönüşümün anahtar unsurları yetenek, küreselleşme, iklim ve teknoloji etrafında belirlenmektedir. Söz konusu faktörlerin birleşimi, kentlerin daha sürdürülebilir olmasını ve vatandaşların refah seviyesinin yükselmesini hedeflemektedir (Woetzel vd., 2018: 6-10). Rapor ayrıca Toplum 5.0 idealinde tahayyül edildiği gibi yerel halkın refahının, hayat kalitesinin artmasının başarının ölçütü olacağına vurgu yaparak, kent yönetimlerinin yerel halkla iş birliği yapmasını ve onların ihtiyaçlarına uygun politikalar geliştirmesini yani bir kez daha yönetim kavramını vurgulamaktadır.

Raporda (Woetzel vd., 2018: 7) kentlerin geleceği üzerinde etkili olan dört güçten biri yetenek rekabeti olarak ifade edilmiştir. Tezin değişim dinamikleri kısmında da vurgulandığı gibi nüfusun yaşlanması ve genç yeteneklerin azalması gibi faktörler işgücü piyasasındaki talep ve arz dengesini etkileyerek yetenek rekabetini artıracığından rapora göre kentlerin, nüfusları azalan bu yetenekli insanları çekmek

için çeşitli stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Örneğin, eğitim ve öğretim kurumlarına yatırım yapmak, işletmeleri teşvik etmek ve yaşam kalitesini artırmak gibi faktörler yetenekli insanların kentlere çekilmesine yardımcı olabilir. Bununla beraber esnek çalışma alanları ve saatleri sunmak; kentlerin kültürel etkinliklere ev sahipliği yapması, sosyal hizmetler sunması ve sürdürülebilir bir çevre yaratması da yetenekli insanları kentlere çekmek için sunulan önerilerden birkaçıdır.

İkinci olarak, giderek daha bağlantılı bir dünya içinde, dijitalleşmenin bir sonucu olarak bilgi yoğun akışların artması ve bu akışların sermaye-işgücü piyasası üzerinde hızla hakimiyet kazanması kentleri ekonomik çıktı ve yüksek kaliteli iş imkânları yaratabilecek kilit merkezler haline getirmektedir. Bu nedenle, kentlerin stratejilerini bu yeni gerçeklere uygun şekilde belirlemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü olarak, raporda (Woetzel vd., 2018: 8) belirtilen bir diğer önemli nokta, küresel olarak artan bağlantılılık ve gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme hızlarının yükselmesiyle ivmelenen iklim değişikliği ve bu değişikliğin getireceği doğal veya yapay afetlere, su, enerji ve gıda gibi temel kaynakların yetersizliğine karşı kentlerin hazırlıklı ve dirençli olmasının gerekliliğidir.

Son olarak, dijital platformların artan kullanımı ve tüketicilerin mobil uygulamaları kullanma istekliliği, ortak girişimci işletmelerin yaygınlaşması ile paylaşım ekonomisinin hızla gelişeceği ön görülmektedir. Araç ve bisiklet paylaşımı, akıllı otopark gibi hizmetlerin yanı sıra Airbnb, Uber gibi platformlar aracılığıyla konaklama ve ulaşım hizmetlerini içeren paylaşım ekonomisinin, kentsel mobilitayı artırması beklenmektedir. Ayrıca, suç haritaları, akıllı sensörler ve trafik akışı sensörleri ile donatılan akıllı kentlerin de kentlilerin hayat kalitesini yükselteceği ön görülmektedir.

Bununla birlikte 21. yüzyılın ‘başarılı’ kentlerinin özellikleri ve ‘başarılı’ yerel yöneticilerin izlemesi gereken stratejiler, raporda detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Woetzel vd., 2018: 12-13). Buna göre; kentler arasındaki yetenek rekabeti göz önünde bulundurulduğunda, memnuniyet düzeyi düşük kent sakinlerinin daha cazip ortamlara yönelme ihtimali üzerinde durulmuş, geleceğin başarılı şehirlerinin “yaşa, çalış ve oyna/eğlen” (live, work, play) paradigmasına uygun olarak dinamik, esnek ve canlı ekosistemler sunması önerilmiştir. Bu bağlamda kentlerin yeni riskleri ve zorlukları minimize ederken, sundukları fırsatları da maksimize edecek şekilde tasarlanmaları

gerekmektedir. Rapora (Woetzel vd., 2018: 12-13) göre; geleceğin “en iyi” kentleri aşağıdaki özelliklere sahip olmalıdır:

Küresel Yetenekleri Cezbeden Çalışma Ortamı: Esnek çalışma alanları ve çalışma saatlerinin yanı sıra teknolojinin sağladığı kolaylıklar sayesinde, ideal bir kent, sürekli değişen iş gereksinimlerine uyum sağlayabilecek nitelikte eğitim ve öğretim almış kişiler tarafından desteklenen, çok yönlü ve vasıflı bir ekonomiye sahip olacaktır.

Esnek ve Çevresel Açidan Sürdürülebilir: Prefabrik, modüler yapı malzemeleri ve verimli inşaat tekniklerinden yararlanan ortamlar sayesinde kentler enerji ve gıda üreticisi olacaktır.

Trafikte Sıfıra Yakın Sıkışıklık: Aktif hareketlilik artışı, iş ve çalışma saatlerine yönelik yeni yaklaşımlar (esnek çalışma saatleri gibi), otonom elektrikli araçlar gibi sürdürülebilir hareketlilik çözümleri, araç kullanım kapasitesinin artırılması (örneğin, yolculuk paylaşımı yoluyla) ve malzeme ile mal akışlarının bilinçli şekilde tasarlanması, trafik modellerinde önemli değişikliklere yol açacaktır.

Kirlilikten Arındırılmış Hava, Optimum Ortam Sıcaklıkları ve Yeterli Güneş Işığı: Kentsel tasarımın birbirine bağlı parklar, bahçeler ve yeşil cephelerden oluşan bir ağa, rüzgâr ve gölgeden en iyi şekilde yararlanan bir mimariye sahip olması ve kentte yenilenebilir enerji kullanımının artması kritik öneme sahip olacaktır.

Temiz ve Sıfır İsraflı Su Tedarik Zinciri: Yeşil enerji kaynaklarını, tuzdan arındırma ve arıtma süreçlerini destekleyecek, aynı zamanda son teknolojiye sahip su yönetim sistemleri, kent genelinde ve bireysel kullanıcı düzeyinde etkin bir şekilde işlev görecektir.

Uygun Fiyatlı, Sağlıklı ve Taze Gıdaya Erişim: En son teknolojilerle mümkün kılınan yüksek verimli tarım, optimize edilmiş bir tedarik zinciriyle birlikte insanların en kaliteli gıdaya ulaşmasını sağlayacaktır.

Aktif Yaşam Tarzları İçin Destek: Bir spor salonu gibi tasarlanan kentte, yürünülebilir ve bisiklete binilebilir caddeler ve kamusal alanlarla birbirine bağlanan

arabasız (car-free) veya toplu taşımaların ve toplu paylaşımların yaygın olduğu (car-lite) mahalleler bulunacaktır⁵⁴.

İlham Veren Peyzajlar ve Kamusal Alanlar: Amaca uygun olarak tasarlanan ve en azından kısmen bölge sakinlerinin kendileri tarafından inşa edilen bu mekânlar, güçlü bir topluluk duygusu ve duygusal bağlılık yaratacaktır.

Katmanlı ve Anında Kullanılabilir Topluluk Protokolleri: Her an topluluk etkileşimini mümkün kılacak hizmet sunumunda bulunulmalıdır.

Fiziksel veya Sanal Suç Yokluğu: Fiziksel ve sanal ağların yapay zekâ destekli gözetimi, kapsamlı ve şeffaf bir kamu kayıt sistemi ile birleştiğinde, gizlilik kaygılarına duyarlı bir şekilde yasadışı faaliyetlerin tahmin edilmesini ve önlenmesini mümkün kılacaktır.

İnsan Kaynaklı veya Doğal Olarak Meydana Gelen Afetlere Karşı Koruma: İklim sensörleri, kentsel altyapı sistemleri ve kent temsilcilerini kapsayan entegre bir sistem, kentleri doğal afetler ve altyapı arızalarına karşı korumada önemli bir rol oynayacaktır.

Son Teknoloji Önleyici Bakım: Akıllı giyilebilir cihazlar, hijyen araçları, akıllı evler ve son teknoloji acil müdahale sistemleri gibi yenilikler; etkili önleyici bakım sağlamayı mümkün kılacaktır.

Hesap Verebilir ve Verimli Devlet Hizmetleri: Dağıtılmış ve teknoloji destekli teslimat ile desteklenen ve yüksek derecede vatandaş katılımı sağlanan bir sistem sayesinde hizmet performansı, hizmet seviyesi anlaşmalarına göre değerlendirilecektir.

Çok Çeşitli İş Dışı Uğraşlara Rahat Erişim: Vatandaşlar eğlence, spor, sanat, kültür gibi etkinliklere kolayca katılabilecektir.

⁵⁴ Bu durumun en iyi örneklerinden biri Singapur'dur. Singapur'da, arazi kullanımında yolların yaklaşık %12'lik bir paya sahip olduğu ve bu oranın konut kullanımıyla neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Kentin Kara Yolları Genel Müdürlüğü (LTA), Şubat 2018 itibarıyla yıllık izin verilen araç sayısındaki artışın sıfıra indirileceğini duyurmuş, bu karar sadece Singapur'da değil, tüm dünyada dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Hükümetin üç yeni konut bölgesinde otomobilsiz bir toplum yaratma yolunda yeni bir plan ortaya atılmıştır. Bu plan, Singapur'un araç bağımlılığını azaltmayı ve toplu taşıma, bisiklet, yürüyüş ve araba paylaşım hizmetlerine geçişi hedefleyen 15 yıllık bir girişimdir. Plan, raylı ulaşım ağı ile güvenli bisiklet kullanımını teşvik edecek altyapıyı geliştirmeyi ve sakinlerin araç sahibi olmaksızın elektrikli araç paylaşım hizmetlerine kolayca erişebilmelerini sağlayan bir pilot programı içermektedir (Menon, 2017).

Sonuç olarak rapor geleceğin kentlerini “yeşil, dirençli, paylaştan, dijital kentler” olarak tanımlamaktadır. Ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler, özellikle elektrikli ve otonom araçlar, toplu paylaşımların yaygınlaşması kentsel merkezlerde park ihtiyacını azaltabilir, bu alanları diğer ekonomik faaliyetler için kullanıma açabilir ve böylece merkezi iş alanlarında kentsel yoğunluğun artırılmasına katkıda bulunarak kentlerin şekillenmesinde önemli rol oynayabilir. Diğer yandan, güvenlik, konfor ve zamanın algılanan değerine odaklanma uzun mesafeli yolculukları teşvik edebilir, kentsel yayılmayı artırabilir ve eski kentsel bölgelerde emlak değerlerini etkileyebilir.

Geniş (2009: 128); 1990’lı yıllardaki İstanbul kent planlamasında iş, yaşam, eğlence alanlarının ayrılmasının önemli olduğunu belirtmişti. Fakat günümüzde dünya genelinde geleceğin başarılı kentleri olarak tanımlanan kentlerde “yaşa, çalış ve oyna” paradigmasına uygun canlı, akışkan ve esnek ekosistemler sunan ve bu üç alanı bütünleştiren bir kentsel mimari düşünülmektedir. Günümüzde ikamet yerlerinin iş yerlerinden ayrılması anlayışı yavaş yavaş şekillenmektedir. Home ofis, kolektif house gibi ortak çalışma alanlarında yaşam alanları ile iş yerlerinin birbirine entegre edildiği, hatta bu mekânların eğlence unsurlarıyla zenginleştirilerek “yaşamak, çalışmak ve eğlenmek” paradigmasının iç içe geçtiği ortamların oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu modelin uygulanabilirliği daha çok yeni dijital iş alanlarında mümkün olmakla beraber hizmet sektöründe çalışanlar için geçerli değildir.

Kentlerin ve kentleşmenin geleceğine dair önemli raporlardan biri de Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı’nın (UN-Habitat) “Dünya Kentleri 2022” (*World Cities Report 2022*) adlı raporudur. Rapora (UN-Habitat, 2022: 15) göre Covid-19 salgını kentlerin sonunu değil aksine dirençli ve sürdürülebilir bir kentsel geleceğe geçişin sinyalini vermektedir. Bu nedenle, kentlerin sonunu öngören kötümser senaryoların aksine, kentler kalıcıdır ve insanlığın geleceği şüphesiz kentlerdedir. Rapora göre kentlerin en önce çözmesi gereken şey geleceğin belirsizliğini ortadan kaldırmak, dirençli kentler inşa etmektir: Uygun yönetim ve kurumsal yapılar da dahil olmak üzere ekonomik, sosyal ve çevresel dayanıklılığın inşa edilmesi, kentlerin geleceğinin merkezinde yer almalıdır. Yeni mali sürdürülebilirlik çerçeveleriyle ekonomik dayanıklılık, evrensel sosyal koruma programlarıyla toplumsal dayanıklılık, daha yeşil yatırımlarla iklim dayanıklılığı ve

gelecekteki şoklarla yüzleşmek için daha güçlü çok düzeyli iş birliği, dayanıklı bir kentsel geleceğin yapı taşları olmalıdır.

BM raporuyla benzer düşünceleri paylaşan, kentlerin geleceğine ve ekonomik büyümeye katkı sunacağına dair iyimser görüşlere sahip ekonomist Edward Glaeser ve David Cutler'a (2021) göre; kentler Covid-19 pandemisi ve sanayisizleşmenin yarattığı varoluşsal krizlere rağmen günümüzde önemli bir rol oynamaya devam etmekte; bilgi paylaşımını ve inovasyonu kolaylaştırarak ekonomik büyüme ve refahın temel itici gücü olarak kalmaktadır.

BM raporuna (UN-Habitat, 2022: 31) göre COVID-19'un yıkıcı doğası, tedarik zinciri aksaklıkları, yüksek enflasyon, iklim değişikliği ve silahlı çatışmalar kentsel alanların sürekli değişen ve öngörülemeyen bir geleceğe hazırlıklı olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Kentleşen dünya, çok çeşitli şoklara etkili bir şekilde yanıt verebilmeli ve aynı zamanda daha sürdürülebilir, adil, yeşil, dirençli ve sağlıklı bir geleceğe geçiş yapabilmek için yeterli donanımına sahip olmalıdır. Bununla beraber rapor (UN-Habitat, 2022: 243) bu yenileşme hareketinden merkezden bir kez daha yetkileri alıp yerel yönetimlere devredilmesi gerekliliği üstünde durmaktadır. Pandemiden çıkarılan dersler, küresel sistemik aksaklıkların ortasında yerel yönetimlerin kent diplomasisinin yönünü belirlemedeki rolü üzerine düşünmek için bir fırsat sunmaktadır. Dünya, küresel kalkınma gündemlerini gerçekleştirmeye odaklanmaya devam etmelidir ve yerel yönetimler bu çabanın ön saflarında yer alan kilit oyuncular olmalıdır.

BM raporuna (2022: 31) göre; çoğu kent ekonomik açıdan üretken, sosyal açıdan kapsayıcı ve çevresel açıdan sürdürülebilir olma şeklindeki üçlü hedefi karşılayamamaktadır. Sonuç olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na (SKA) ulaşabilmek adına, kentlerde ve toplumlarda belirli alanlarda dönüşüm zorunludur. Bu dönüşümün öncelikleri arasında temiz su kaynaklarına erişimin sağlanması, etkili sanitasyon sistemleri, uygun kanalizasyon ve atık yönetimi; sürdürülebilir ve verimli ulaşımın desteklenmesi; daha kompakt, güvenli ve sağlıklı yaşam alanlarının oluşturulması; ayrıca iklim değişiklikleri, aşırı hava koşulları ve hastalık yayılımına karşı direncin artırılması bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler dünya kentleri raporuna benzer şekilde Dünya Bankası verilerinde de 2050 yılı itibariyle kentler 2,5 milyar insana daha ev sahipliği yapacağı

ve her üç kişiden ikisinin kentsel alanlarda yaşayacağı ön görülmektedir. Dolayısıyla 21. yüzyılda kentlerin küresel ekonomiyi ve toplumu şekillendirmede büyük rol oynayacağı vurgulanmakta ve dayanıklı bir geleceğin anahtarının kentlere yatırım yapmak olduğu belirtilmektedir (Van Bronkhorst, 2022). Dünya Bankası ve Afet Azaltma ve İyileştirme Küresel Fonu'nun (*Global Facility for Disaster Reduction and Recovery*) (GFDRR) ortaklaşa yürüttükleri kentsel dirençlilik programında sürdürülebilir ve kapsayıcı kentler geliştirmenin önemi vurgulanmakta ve 21. yüzyılda kentlerin karşı karşıya olduğu zorluklar ve fırsatlar ortaya konmaktadır. İklim değişikliğinin artan etkilerinden, COVID-19 salgınından, çatışmalardan ve göçten en çok kentlerin etkilendiği ve bu nedenle kentlerin değişimin şok dalgalarına karşı dirençli olmaları gerektiği üstünde durulmaktadır. Kentlerin ayrıca iklim krizine ve doğal afetlere karşı savunmasız olduğundan izlenecek stratejilerin, politikaların kentsel dirençliliği artırmaya yönelik olması gerektiğinin de altı çizilmiştir (GFDRR, 2023).

Özellikle 2008 finansal krizinin ardından, Dünya Bankası kentsel dirençlilik alanında önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bankanın dirençli kent programında, küresel sera gazı emisyonlarının %70'ini üretmekte olan kentlerin büyüdükçe iklim ve afet risklerine daha fazla maruz kaldığı ve sürdürülemez kalkınma yollarında kilitlenme riskiyle yüz yüze olduğu ortaya konmaktadır. Dünya Bankası kentsel dirençlilik programlarında, kentlerin altyapılarını iyileştirerek, afet risk yönetimi planları geliştirerek ve finansal şoklara karşı dayanıklılıklarını artırma yoluyla daha güçlü hale gelmeleri gerektiğinin altı çizilmektedir (Van Bronkhorst, 2022).

Ayrıca, kentlerin verimliliği artırmak, maliyetleri düşürmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için nesnelerin interneti (IoT), büyük veri ve yapay zeka gibi akıllı teknolojileri benimsemeleri gerektiği belirtilmektedir. Dünya Bankası, uygun fiyatlı konut, toplu taşıma ve yeşil alanlara erişimin kent yaşam kalitesini iyileştirmedeki önemine de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, şehirlerin büyümesini ve gelişimini desteklemek için ulaşım, enerji ve iletişim ağları gibi altyapı yatırımlarının hayati önem taşıdığı üzerinde durulmaktadır. Özetle, Dünya Bankası'nın 2008 finansal krizine yanıt olarak hazırladığı programlar, 21. yüzyılda daha sürdürülebilir ve rekabetçi ekonomiler inşa etmek için kentlerin dirençli, kapsayıcı ve yenilikçi olmaları gerektiğini vurgulamakta ve kentler bu özellikler doğrultusunda şekillenmektedir (GFDRR, 2023).

3.3. Güncel Kent Kuramları

21. yüzyılın yeni ekonomi-politiği ile ortaya çıkan iş bölümü, emek süreci ve buna tekabül eden toplumsal mekânları yeniden düzenlenme ihtiyacı “güncel kent kuramlarının” ve “güncel kent kuramcılarının” ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte artırılmış gerçeklik, metaverse ve yapay zekâ gibi teknolojilerin kullanımı ile yaşanan mekânsal deneyimlerin, zaman kavramından bağımsız olarak fiziksel alanlardan sanal ortamlara doğru genişlemesi, mekânın yeni hibrit tanımlarının oluşmasına ve fiziksel kentsel alanların öneminin azaldığına ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bu dönemdeki değişim dinamikleri kuramcıların dönemin sorunlarının hem faili hem mağduru olan kente diyalektik olarak bakmalarına neden olmaktadır: Bir tarafta daha fazla kentleşmenin sorunların çözümünde önemli olduğunu vurgulayan ve dolayısıyla kentin geçmiş yüzyıllara kıyasla çok daha önemli bir araç olmaya devam edeceğini belirten “kent iyimserleri” öte tarafta fiziksel mekânların, yerini sanal mekânlara bırakacağını ve kent sosyolojisinin sonunun geldiğini haber veren “kent kötümserleri” yer almaktadır. Bir yanda kenti; sembolik, kültürel yaklaşımla ele alan kuramcılar öte yanda yapısalcı bakış açısıyla kentin sermayenin mekânı olduğunu belirtenler ve iki düşünceyi de bir potada eriten teorisyenler bulunmaktadır. Bir tarafta yeni politik-ekonominin ve yeni kapitalizmin konumlandığı mekân ve öte tarafta kentte yaşayanların tetikte bekleyen isyanının mekânı olan kentler kuramcılar tarafından ele alınmıştır. Bu doğrultuda ‘güncel kent kuramları’ olarak adlandırdığımız bu bölümde -her kuramın önemli temsilcilerine- Saskia Sassen, Edward Soja, Mark Gottdiner, Loic Wacquant, Manuel Castells, Sharon Zukin, Richard Florida gibi güncel kent kuramcılarına yer verilmektedir.

Bu bölümde kentlerin kapitalizm için stratejik ve işlevsel bir araç olarak hala değerini koruyup korumadığı ve dijital devrimin kentsel mekâna ihtiyacının olup olmadığı; söz konusu dönüşümde kentlerin dijital alt-yapının bir aracı olmaya devam edip edemeyeceği olmak üzere tezin ana soruları güncel kent kuramcıları etrafında karşılaştırmalı olarak incelenerek cevaplanmıştır.

3.3.1. Küreselleşme, Küresel Kentler: Saskia Sassen

1947 yılında Hollanda'nın Lahey kentinde doğan Saskia Sassen; özellikle küreselleşme, dünya ekonomisi bağlamında kentler, uluslararası insan göçü ve devletler üzerine yaptığı analizlerle tanınan Hollandalı bir sosyologdur. Araştırmalarında sıklıkla ele aldığı üç ana tema; ekonomik ve sosyal eşitsizlikler, cinsiyet rollerinin toplumsal ve ekonomik yaşamdaki etkileri ve dijitalleşmenin toplum üzerindeki değişimleri üzerinedir. Küreselleşme ve insan göçünün analizi konusunda etkili çalışmalar yapan Sassen, özellikle "Küresel Kent" terimiyle popülerlik kazanmıştır. Columbia Üniversitesi'nde Robert S. Lynd Sosyoloji Profesörü olarak görev yapmanın yanı sıra, London School of Economics'te de misafir profesör olarak görev almaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Sassen'in ebeveynleri Willem Sassen⁵⁵ ve Miep van der Voort'un Nazi rejimiyle iş birliği yapmış olmaları nedeniyle 1948 yılında Arjantin'e kaçmaları gerekmiş ve aile bir süre Buenos Aires'te yaşamak zorunda kalmıştır (New Netherland Institute, 2024).

Sassen, 1966 yılında başladığı yüksek öğrenim yolculuğunu, felsefe ve siyaset bilimi alanlarında Fransa'nın Poitiers Üniversitesi, İtalya'da Università Degli Studi di Roma ve Arjantin'de Buenos Aires Üniversitesi'nde her birinde bir yıl olmak üzere üç farklı ülkede eğitim alarak geçirmiştir. Bu akademik deneyimini, 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Indiana Eyaleti'nde bulunan Notre Dame Üniversitesi'nde sosyoloji ve ekonomi alanlarında lisans derecesini tamamlayarak devam ettirmiştir. Sassen, lisans eğitiminin ardından aynı üniversitede akademik kariyerine devam etmiş, 1971'de yüksek lisans ve 1974'te sosyoloji alanında doktora derecelerini elde etmiştir. Ek olarak, 1974 yılında Fransa'daki Poitiers Üniversitesi'nden felsefe alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Akademik çalışmalarını ilerletme yolunda, Harvard Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Merkezi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmıştır (Rantanen, 2006: 143).

⁵⁵ Sassen'in babası Willem Sassen, İkinci Dünya Savaşı sırasında Hollanda ve Belçika'da Nazilerle iş birliği yapan biri olarak oldukça kötü bir şöhrete sahiptir. Savaş sırasında Waffen SS'te görev yapmış ve Rusya cephesindeki görevi sırasında yaralanmıştır. Yaraları iyileştikten sonra hem Belçika'da hem de Hollanda'da Nazi yanlısı bir gazeteci olarak görev yapmıştır. Savaşın ardından Nazi işbirlikçiliği nedeniyle tutuklanmış ancak kaçmayı ve İrlanda'ya gitmeyi başarmıştır. Oradan da bir yük gemisiyle Arjantin'e geçerek mülteci olarak yaşamaya başlar. Arjantin'de yaşarken babasının Adolf Eichmann'a olan yakınlığı yüzünden İtalya'ya taşınmak zorunda kalırlar (Parry, 2014).

Uluslararası anlamda sürekli mobilize olması ve beş dil bilmesi Sassen'in (2005) vurguladığı gibi O'nu "her zaman yabancı, her zaman evinde"⁵⁶ biri haline getirmiş ve bu ulusötesi bakış açısı; çalışmalarını, düşünce tarzını, seçtiği konuları derinden etkilemiştir. Beş dil bilen fakat hiçbirinde mükemmel olmayan Sassen'e (2007: 86) göre bu durum terimler icat etmesine ya da mevcut sözcükleri alışılmadık şekilde kullanmaya başlamasına neden olmuştur. Diller arasındaki farklılıkları ve boşlukları görmek mevcut dilin eksikliklerini telafi etme girişiminin bir parçası olarak teorileştirmeyi önemli ve anlamlı kılmış Sassen'in kuramsallaştırma biçimini etkilemiştir. İkinci olarak mobilize olmanın bir diğer etkisi konum bilgisi eksikliğinden kaynaklanan "yersiz" (*out of place*) hareket etme deneyimidir. Sassen (2005) özellikle "yersiz" kalındığı durumlarda, küçük eylemlerin bile en güçlü olaylar veya süreçler üzerinde etkili olabileceğini keşfetmiştir. Bu durum, Sassen'in güçsüzlüğün belirli koşullar altında karmaşılaşabileceği ve tarihsel, politik yapıların oluşturulmasında etkili bir faktör olabileceği tezini geliştirmesine katkıda bulunmuştur.

"Küresel kentler" teorisiyle tanınan Sassen; küreselleşme, küresel kentler (Sassen, 1991; 2002), dünya ekonomisindeki eşitsizlikler (Sassen, 2006), insanların ve paranın ulus ötesi hareketliliği (Sassen, 1998), göç eğilimleri ve politikaları (Sassen, 1999), dijital teknolojiler (Sassen, 2000a, 2002) ve devlet gücü ile siyasi egemenlikteki küresel değişimler (Sassen, 1996) üstüne kapsamlı şekilde çalışmıştır. Sassen (2007) küresel teriminin ana kategorisini "kör edici bir ışığa", çalışmalarını da onun gölgesinde "kazı yapmaya" benzetmektedir. Büyük anlatıların, çatı kavramların tüm hikâyeyi anlatma gücüne karşı çıkan bir araştırma pratiği içinde entelektüellerin ve akademisyenlerin görevinin bu kategorilerin arkasında yatanları kazımak olduğunu savunmuştur.

Küreselleşme terimi, ilk olarak 1962 yılında, Kanadalı iletişim teorisyeni Marshall McLuhan tarafından ortaya atılmıştır. McLuhan, modern iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde dünyanın "küresel köy" haline geldiğini ve bu dönüşümün "iletişim çağı"nı işaret ettiğini öne sürmüştür. 1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşme terimi, çok sayıda akademik disiplinde temel bir kavram olarak benimsenmiş ve geniş çapta kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde küreselleşme;

⁵⁶ Always a foreigner, always at home.

ekonomik, sosyal, politik ve kültürel bağlamlarda disiplinler arası bir perspektiften incelenerek akademik literatürde önemli bir yer edinmiştir (Öktem, 2010: 104).

Sassen, küreselleşme teriminin henüz yaygın olarak kullanılmadığı bir dönemde, kavramı benimseyerek erken dönem çalışmalarında uluslararası (*international*), ulusötesi (*trans-national*) ve küresel (*global*) arasındaki ayrımları belirginleştirmek için kullanmıştır. Bu ayrımlar, onun küresel süreçleri anlamlandırma ve tarihsel dönüşümleri saptama çabasında önemli araçlar olarak işlev görmüştür. Sassen erken dönem çalışması olan “Recomposition and Peripheralization at the Core” başlıklı makalesinde, offshore operasyonlara sahip firmaların uzun mesafeli yönetimi üzerine odaklanmıştır. Bu ilk eserlerinden biriyle, Sassen küresel ekonomi üzerinde bu tür operasyonların kritik bir yapı taşı olacağını ve zamanla küresel ekonominin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynayacağını öngörmüştür (Sassen-Koob, 1982). İlerleyen çalışmalarında, özellikle “The New Labor Demand in Global Cities” (*Küresel Kentlerde Yeni İşgücü Talebi*) adlı kitap bölümünde, küreselleşme kavramını uluslararası iş bölümü bağlamında ele alarak ‘uluslararasılaşma’ modeli üzerinden açıklamıştır. Sassen bu eserinde, küreselleşme sürecinin sadece devletlerarası sistemlerle sınırlı olmadığını, piyasaların ve emeğin uluslararasılaşmasıyla birlikte küresel akışların nasıl şekillendiğini ve bu sürecin küreselleşmeye geçişin temel dinamiklerinden biri olduğunu vurgulamıştır (Sassen-Koob, 1984).

Sassen-Koob (1984); küreselleşme süreçlerinin incelenmesinde ulusötesi ve uluslararası dinamikler arasındaki temel ayrımları vurgulayarak bu kavramların kendine özgü özelliklerini ve etkileşimlerini derinlemesine araştırmıştır. Kariyerinin erken dönemlerinde, ulus-devletin ötesine geçen ve geleneksel devletlerarası sistemlerin dışında gerçekleşen sınır ötesi hareketliliklere odaklanmıştır. Bu bağlamda, ‘uluslararası’ terimini, devletler arası resmi yapılar içinde meydana gelen süreçler için; ‘ulusötesi’ terimini ise ulusal sınırları aşan ancak ulus-devletler tarafından doğrudan yönetilmeyen fenomenler için kullanmıştır.

Sassen (1988); ilk kitabı “The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow” (*Emek ve Sermayenin Hareketliliği: Uluslararası Yatırım ve İşgücü Akışı Üzerine Bir Çalışma*) adlı çalışmasında sermaye hareketliliği ve işgücü göçü gibi konular üzerine yoğunlaşarak bu alanlardaki gelişmelerin uluslararası pazarların ötesine geçip küresel pazarlara ve finansa nasıl evrildiğini analiz etmiştir. Bu süreçte doğrudan yabancı yatırımlar, ulusötesi göçler,

küresel finans ve piyasalar ile küresel aktörlerin ortaya çıkışı gibi konuları inceleyerek küreselleşmenin çeşitli yönlerini aydınlatmıştır. Sermayenin ve emeğin uluslararasılaşmasından küresel piyasalara ve küresel öznelere doğru kaymıştır.

Küreselleşme ve bunun mekân, ölçek, uluslar ve bireyler üzerindeki etkileri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarıyla tanınan Sassen, en çok küresel kapitalizmin stratejik mekânları olarak hizmet veren yeni bir tür kent ve bölgenin yükselişini tanımlamak için ‘küresel kent’ terimini kullanmasıyla ve dolayısıyla ünlü kitapları “The Global City: New York, London, Tokyo” (*Küresel Kentler: New York, Londra, Tokyo*) (1991) ve “Cities in a World Economy” (*Dünya Ekonomisinde Kentler*) (2006) adlı eserleriyle bilinmektedir.

1980’lerden sonra yeni bir dönüm noktası olan neo-liberal ekonomik modelin ve post-fordist üretim biçiminin getirdiği küreselleşme küresel ekonominin teknolojiadaki gelişmeler yardımıyla sanayinin özellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kayması; küresel sermaye, teknoloji ve insan gücü hareketliliği ve finansal işlemler yoluyla hizmet sektörünün ve finansal piyasaların küresel ölçekte genişlemesini sağlamıştır. Genişleyen bu ağ ve hareketlilik, kontrol ve yönetim ihtiyacını artırarak küresel kentleri ortaya çıkarmıştır (Ergun, Gül ve Sallan Gül, 2013: 48). Sassen’e (1991) göre; küreselleşme süreci öncelikle büyük metropol kentlerde başlamakta ve daha sonra tüm kentleri etkileyerek genişlemektedir. Bu anlamda New York, Londra ve Tokyo gibi kentler ‘küresel kent’ olarak nitelendirilir ve bu kentler, küresel ekonominin kontrol, yönetim ve organizasyon merkezi olmakla birlikte ek olarak teknoloji yoğun üretim, bilgi işleme, değişim ve bağlantı yerleri olarak değerlendirilir.

Küresel kentin yalnızca kent merkezleri hiyerarşisinde tepede bulunan kent anlamına gelmediğini belirten Castells’e (2008: 508) göre enformasyonel, küresel ekonomi; şirket ağlarının karmaşık haldeki faaliyetlerini koordine edebilecek, yenileyebilecek, yönetebilecek komuta ve kontrol merkezleri etrafında yani küresel kentlerde örgütlenmiştir. Bu küresel kentlerde; finans, sigortacılık, emlakçılık, halkla ilişkiler, danışmanlık, reklamcılık, pazarlama, bilgi toplama ve enformasyon, bilimsel yenilikler, enerji vb. gibi başka her türlü hizmet yüksek düzeyde örgütlenmiştir. Bu anlamda Sassen’e (2000b: 81-82) göre küresel kentler; öncelikle küresel ekonomi için komuta merkezleri, yönlendirme ve politika oluşturma noktaları olarak etkin konumdadırlar. İkinci olarak, mali ve uzmanlaşmış hizmet firmaları için anahtar

yerlerdir ve ekonomik etkileri imalat sektöründen daha belirgindir. Üçüncü olarak yeni gelişen sanayilerin üretim ve inovasyon alanları olarak öne çıkmaktadırlar. Ayrıca bu kentler mali ve hizmet sektör ürünlerinin alınıp satıldığı pazarlar olarak işlev görürler ve küresel ekonominin yayılmasında kilit bir rol oynarlar. Bu kentlerin ekonomisinde emek ve enerjiden ziyade bilgi, teknoloji ve inovasyon önemlidir.

Küresel kentin ayırt edici özellikleri ekonomik, sosyo-kültürel, mekânsal (yapılı-çevre) olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Küresel kentlerin ekonomik yapısına bakıldığında finans, sigortacılık, emlak, hukuki servisler, profesyonel hizmetler gibi üst düzey hizmet sektöründeki büyüme, imalat sanayisindeki düşüş ve enformel sektördeki hızlı genişleme dikkat çekmektedir (Sassen, 2006: 7). Bir kentin ekonomik başarısı, büyük ölçüde onun küresel ekonomide üstlendiği role bağlı hale gelmiştir. Küresel kentlerin ekonomik canlılığı, özellikle profesyonellerin yoğun olarak istihdam edildiği, yüksek düzeyde hizmet sektörünün gelişimine dayanmaktadır. Bu sektörlerin büyümesi, kentin ekonomik dinamizmini ve global ekonomideki etkinliğini artıran temel faktörler arasında yer almaktadır (Yaylı, 2012: 343).

Üst düzey hizmet sektörünün büyümesi yalnızca profesyonel iş alanlarının genişlemesine neden olmaz aynı zamanda inşaat, otelcilik, restorancılık, lüks perakende, eğlence ve özel güvenlik gibi sektörlerde düşük ücretli işlerin sayısının artmasına da yol açar. Bu durum, emek piyasasında, yüksek ücretli profesyonel işler ile düşük ücretli hizmet işleri arasında net bir ayrımın oluşmasına ve böylece ikili bir yapıya sebep olmuştur (Sassen 1991; 1994; 2004).

Emek piyasasının ikili yapısı, küresel kentlerde derin sosyal kutuplaşmalara ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin belirginleşmesine yol açmıştır. Bu ikili yapı, ekonomik aktivitelerin ve iş organizasyonunun yeniden şekillenmesiyle, gelir ve meslek alanlarında kutuplaşmayı artırır (Öktem, 2010: 115). Küresel kentler, modern gökdelenler, kapalı konut alanları, ileri düzey ulaşım sistemleri ve gelişmiş teknolojik altyapılar gibi mekânsal olarak ayırt edici özelliklere sahiptir. Dünya kentleri hiyerarşisi olarak adlandırılan yapılanma içinde kentler kendilerine avantaj elde edebilmek, yarışabilirliklerini artırmak için küresel kentin bir yanı ileri teknoloji plazalar ve yüksek gelir grupları için tasarlanmış lüks konut alanları ile çevriliyken diğer tarafında gecekondu ve çöküntü alanlarının hızla artış gösterdiği gözlenmektedir. Bu çifte yapı, küresel kentlerin hem zenginlik ve refahın merkezleri olup hem de

sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ve mekânsal ayrışmanın görünür olduğu yerler olmasına neden olmaktadır (Sassen, 2006). Ayrıca, kentsel ulaşımın etkinliğini ve kolaylığını artırmak amacıyla çok katlı kavşaklar ve geniş yolların inşası gibi özellikler, bu kentlerin otomobile olan bağımlılığını da gösterir. Bu süreç, petro-kimya ve otomobil üretimi ve dağıtımı gibi alanlarda önde gelen çok uluslu şirketler tarafından desteklenmektedir (Yaylı, 2012: 344).

Dünya kenti formasyonu sürecinde, politik öncelikler genellikle büyük ölçekli altyapı projelerinin desteklenmesi, yabancı yatırımcılara güvence sağlanması ve kentlerin imajlarının oluşturulması gibi konulara verilir. Bu çerçevede, hızlı trenler, büyük şehir hastaneleri, uluslararası havalimanları, yüksek teknolojiye sahip parkları ve uluslararası iş merkezleri gibi küresel yatırımları çekmek için gerekli olan altyapı hazırlıkları, kentlerin özgün kentsel dokularını göz ardı ederek homojen bir biçimde uygulanır. Bu yaklaşım, kentlerin küresel ekonomiye entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla uygulansa da yerel kentsel dokuların ve kimliklerin bazı durumlarda erozyonuna yol açmaktadır (Öktem, 2010: 124).

Sassen'in (2006: 89-90) küreselleşmeyi anlamlandırırken kentlerle ilgilenmesinin sebebi kentlerin küresel ve ulusal süreçlerin kesişim noktası olarak önemli bir rol oynadığını düşünmesidir. Ayrıca bu kentlerin, küresel süreçleri yerel düzeyde yorumlama ve dönüştürme kapasitesine sahip olmalarıdır. Her ne kadar ana akım görüşler kentlerin öneminin azaldığını öne sürse de Sassen'in perspektifi kentlerin fiziksel alanlar olmanın ötesinde bir anlam taşıdığı ve küresel ekonomik, sosyal ve politik süreçlerin anlaşılmasında hayati bir role sahip olduğu görüşüdür. Bu bakış açısı, kentlerin küreselleşme sürecinde nasıl merkezi bir konumda olduğunu ve küresel dinamiklerin yerel düzeyde nasıl tezahür ettiğini anlamaya olanak tanır:

“Sermaye 1980’lerden itibaren mekâna ihtiyaç kalmadığını iddia etti. Yeni ekonomide mekânların önemi kalmadı. Dijital ürünler ve hizmet sektörü mekâna bağımlı değil diyerek bunu dünyaya satmaya çalıştılar ama ben buna inanmadım. Kitabı yayımladığım dönemde bir kenti değildim. Küresel akımları inceliyordum. Aşırı uzmanlaşmış sektörlerle baktığımda en büyük şirketlerin tüketicilere değil, diğer şirketlere ürün satan firmalar olduğunu gördüm. Ve bu üç kentte yoğunlaşıyordu. New York, Londra ve Tokyo” (Sassen’den akt. Bal, 2018: 92).

O’na (2008) göre New York, Paris, Londra ve Tokyo gibi küresel kentler sadece küresel ekonominin büyük kısmının organize edildiği, yönetildiği ve kontrol

edildiği komuta merkezleri değil aynı zamanda küreselleşmenin etkilerinin en görünür hale geldiği ve “somut, yerel biçimler aldığı” yerleri de temsil etmektedir.

Sassen’in (2008) “Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages” (*Bölge, Otorite, Haklar: Orta Çağ’dan Küresel Asamblajlara*) çalışmasının ana argümanlarından biri küreselleşme ve ulusalın birbirinden ayrı alanlar olmadığı aksine birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları yönündeki argümandır. Sassen (2008: 378) eseriyle, küreselleşme üzerine çalışan akademisyenleri, küreselleşmeyi bağımsız ve tek bir süreç olarak değil, çeşitli kurumlar, teknolojiler ve altyapılar aracılığıyla şekillenen karmaşık bir yapı olarak ele almaya teşvik etmiştir. Küreselleşme kavramını ulusal ölçeğin önemini vurgulayarak ele alan teorisyene göre küreselleşme sadece dünya çapında birbirine bağlanmışlık ve etkileşim artışı değil aynı zamanda ulus-devletlerin yapılarının ve işleyişlerinin değişimi anlamına gelmektedir. Bu değişim, ulus-devletlerin geçmişte üstlendikleri rollerin artık küresel düzeyde işleyen kurumlar ve normlar tarafından desteklenmesi gerektiğini ifade eder.

Başka bir deyişle, küreselleşme sürecinde ulusal yapılar ve mekanizmalar, bu düzeyde faaliyet gösteren yeni kurumlar ve çerçevelerle uyumlu hale getirilir. Bu durum ulusal politikaların ve yapıların, küresel sorunlara yanıt olarak yeniden şekillendirilmesini gerektirir. Tam da bu sebepten kentlere odaklanmak, küreselliği yalnızca ulusal düzeyin dışında işleyen bir olgu olarak değil aynı zamanda ulusal ve küresel düzeylerin birbirini dışlamayan, etkileşim içinde olduğu alanlar olarak görmeyi de sağlamaktadır. Bu yaklaşım, küreselliğin ve ulusallığın birbirlerine zıt olmadığını, aslında birbirlerine bağlı ve etkileşimli olduğunu vurgular (Sassen, 2008: 379).

Sassen (2008: 342-346) küresel kentlerin, küresel süreçleri içselleştirdiğini ve bu süreçleri ulusal kurumsal yapılar ve tahayyüller aracılığıyla süzgeçten geçirerek yoğun bir etkileşim ortamı oluşturduğunu belirtir. Bu durum kentlerin, küresel olayları ve süreçleri yerel veya ulusal bir bağlamda işleyebilen bir “ana ortam” olarak hizmet ettiği anlamına gelmektedir. Kentler, küresel dinamikleri yerel düzeyde yorumlama ve bunları entegre etme konusunda önemli bir role sahiptir. Küreselleşme; küresel finans piyasalarını, uluslararası faaliyetleri, geniş çaplı dijital ağları ve ulus devletlerden bağımsız hareket eden Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşları ön plana çıkarmış olmasına rağmen, bu unsurlar fiziksel olarak yerel ve ulusal düzeylerde somutlaşmak, mekânsallaşmak zorundadır. Örneğin finans

şirketlerinin genel merkezleri veya internetin temel altyapısını oluşturan sunucular, kablolar ve bilgisayarlar kentlerde var olmaya devam eder.

Bununla birlikte Sassen (2008: 315) göçün de yeni bir ulusötesi ekonomi politiğin ve yerel ötesi hane halklarının oluşumunu içeren, küreselleşmenin yerelleşmesinde önemli bir yönü olduğunu vurgular. Göçmenler, gelişmiş ülkelerin büyük şehirlerinde -ABD, Japonya ya da Batı Avrupa'da- yoğunlaşma eğilimindedir. Bu durum, küresel ekonomiye ilişkin ana akım açıklamalarda yeterince vurgulanmamış olsa da göçün günümüz küreselleşme sürecinin temel bileşenlerinden biri olduğunu gösterir. Bu doğrultuda Sassen, küresel kentlerin farklı güç seviyelerine sahip gruplar arasında küresel düşünce ve anlayışların gelişimine olanak sağladığını belirtir. Bu durum kentlerin, hem güçlü hem de güçsüz gruplar için bir etkileşim alanı olarak işlev gördüğü ve bu grupların küresel süreçlerle ilişkilenme biçimlerini şekillendirdiği anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda, Sassen (2004: 127) küreselleşmenin bireyler üzerindeki mikro düzeydeki etkilerini inceler ve özellikle küresel kentlerde yaşayan insanların deneyimlerine odaklanır. Bu insanlar, hukuk, muhasebe ve reklam gibi alanlarda son derece uzmanlaşmış çalışanlardan göçmenlere, düşük ücretli işçilere, evsizlere ve dezavantajlı diğer “görünmez” bireylere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu çeşitlilik kentlerin, küreselleşmenin çeşitli yüzlerini nasıl barındırdığını ve farklı sosyal grupların bu süreçten nasıl etkilendiğini gösterir.

Sassen (2011: 574), küreselleşmenin negatif yönlerine rağmen ona diyalektik bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini savunur. Onun görüşüne göre, dezavantajlı grupların uluslararası düzeyde seslerini duyurabildikleri, sınırlar ötesi bağlantılar kurabildikleri küreselleşmenin bu iyi yönünü korumak önemlidir. Kentleri, güçsüzlerin tarih yazabildikleri, siyaset yapabildikleri ve kendilerini ifade edebildikleri alanlar olarak tanımlar. Günümüz dünyasında, güçsüzlerin etkili olabildiği pek az alan kalmıştır. Kentler, bireyleri kentsel öznelere haline getirme ve onları dönüştürme kapasitesine sahiptir. Kentlerde etkileşim halinde, görünür olmak güçsüzlüğün karakterini değiştirebilir.

Sassen'in (2011: 575) belirttiği üzere, kentler tarih boyunca çatışmaların odak noktası olsa da aynı zamanda ticaret ve sivil etkinlikler aracılığıyla bu çatışmaları hafifletme yeteneğine de sahip olmuştur. Günümüzün küresel dünyasında büyük

göçlerin ve sürgünlerin buluşma noktası olan büyük kentler; din, etnik köken, kültür ve gelir düzeyleri açısından büyük bir çeşitlilik sunmaktadır. Bu çeşitlilik içinde, kentler çatışmaların yaşandığı alanlara da ev sahipliği yapabilir; uzun süreler boyunca barış içinde bir arada yaşamanın yollarını da bulabilir. Bu bağlamda komşuluk ilişkileri ve mahalle yaşamı ile kentlerin potansiyeli her iki yönde de ilerleyebilir. Yoğun kentsel mahalleler, çeşitlilik hakkında kolektif bir öğrenim süreci de sağlayabilir, tehlikeli çatışmaların yaşandığı alanlara da dönüşebilir.

Son olarak Sassen'in çalışmalarına metodolojik yönden bakıldığında, "kopyalamak yerine keşfetmeyi" daha değerli bulan Sassen (2017: 129) ana akım teorilerden ziyade saha araştırmalarının, ampirik verilerin temel teorik kategorilerini, kavramlarını ve yöntemini şekillendirdiğini belirtir. Sassen (akt. Rantanen, 2006: 148) başlangıçta felsefe ile ilgilenmiş, daha sonra antropoloji, sosyoloji ve ekonomi disiplinlerine yönelmiştir. Teorisyen; sosyoloji, politik ekonomi, kentsel çalışmalar ve göç teorileri gibi farklı bakış açılarıyla, küreselleşmenin karmaşık dinamiklerini anlamaya yönelik bir çaba ortaya koyar. Çalışmalarında belirli bir disipline sıkı sıkıya bağlı kalmaktan kaçınmasının eserlerine çok yönlü bir bakış açısı ve disiplinler arası bir zenginlik kazandırdığını öne sürmektedir:

"Bir araştırmacı olarak uzun zamandır biraz tuhafım çünkü dışarıda, hazır, rafta, kullanılmayı bekleyen teorilerden kaçındım. Kazmaya devam etmek istedim. Keşfetmek istedim. Ampirik materyallere bakmak için çok zaman harcadım" (Sassen'den akt., Rantanen, 2006: 149).

Sassen'in çalışmaları değerlendirildiğinde, kentsel çalışmalarda yeni bir alan olarak kabul edilen "asamblaj" ve "aktör-ağ" metodolojisinin⁵⁷ kullanıldığı söylenebilir. Sassen, belirli bir metot takip etmediğini belirtse de bu yaklaşımların etkisinden bahsedilebilir. Asamblaj kavramı, düzenlemeleri ve aktörleri birlikte ele almayı mümkün kılarak gücün üretildiği çeşitli eylem biçimlerinin analiz edilmesini kolaylaştıran bir metodolojik araç olarak öne çıkar. Asamblaj metodolojisi, yapısal asimetri veya bağlam gibi önceden var olan varsayımlardan ziyade, ana kategorileri çözme ve mevcut hiyerarşileri sorgulama üzerine yoğunlaşır; aktörlerin deneyimlerine

⁵⁷ Kent çalışmalarında, "asamblaj" kavramı, Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin felsefi yaklaşımlarından teorik ilham alırken aynı zamanda Bruno Latour'un aktör-ağ teorisi ile ilişkilendirilerek anlaşılmaktadır (Brenner, Madden ve Wachsmuth, 2011: 132). Deleuze ve Guattari tarafından kullanılan ve "düzenleme" (arrangement) ile "fail" (agent) anlamına gelen "agencement" terimi, İngilizceye "assemblage" olarak çevrilmiştir. Türkçede de bu İngilizce terimin doğrudan çevirisi kullanılmaktadır (Aydın ve Şentürk, 2022).

ve eylemlerine önem verir. Bu yaklaşım, kenti durağan, statik ve homojen bir alan olarak değil, heterojen unsurların bir araya gelmesi ve farklılıkların organize edilmesi olarak görür. Kent, karşılaşmaların ve değişimlerin yaşandığı hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ortak bir alan olarak işlev görür (McFarlane, 2011 ve Acuto, 2011'den aktaran Aydın ve Şentürk, 2022: 309).

Sassen (2017: 129), çalışmalarına metodolojik olarak başlarken geleneksel paradigmların güçlü merkezine değil; daha çok belirsiz ve genellikle göz ardı edilen, zayıf kenarlarını incelemeye odaklandığını belirtir. Bu bağlamda asamblaj metodolojisi, Sassen için yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda bir çalışma kategorisi ve araçtır. Bu yaklaşım, mevcut kategorileri ve tanımları aktif bir şekilde sorgulama ve istikrarsızlaştırma gereği doğurur. Bu süreç, genel ve resmi kategorilerin neyi kapsayıp neyi dışladığına dair bir araştırma ile başlar. Özellikle, Sassen'in "Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy" (*Sürgünler: Küresel Ekonominin Acımasız ve Karmaşık Yapısı*) (2014) adlı kitabında, belirli bir ekonomik sektör ve/veya bilgi ekonomisi üzerine yapılan analizlerde hangi unsurların dışarıda bırakıldığını, aktörlere odaklanarak ele alır.

3.3.2. Post-modern Kent Kuramı: Edward Soja

Sermaye birikimine bağlı olarak açıklanan neo-Marksist kent kuramlarında kentsel sorunların sıklıkla ekonomik ve siyasi boyutları önemslenmekte ve politik ekonomiye ağırlık verilmektedir. Ancak bu teorilerin yanında güncel tartışmaların önemli bir kısmını da kenti kültürel bir yaklaşımla ele alan kuramlar oluşturmaktadır.

Göç yoluyla kent nüfusunun farklılaşması, kent nüfusu içinde daha büyük bir sosyal ayrım yaratmış ve 1980'lerin sonu ile 1990'larda kültürel farklılıklarını gizlemek yerine kutlamaya başlayan etnik alt grupların oluşmasına yardımcı olmuştur. 20. yüzyılın başlarındaki arayış, kentsel alt kültürlerin kent kültürüne asimile edilmesi iken 21. yüzyılda söz konusu olan kentin geri dönülmez biçimde farklı kültürler ve kimlikler tarafından paylaşılmasıdır. Egemen kültür olmadığı için ortak değerler dizisi oluşturmak yerine kültürel ve kişisel çeşitlilik yeniden üretilmiştir (Castells, 2002: 14-15). Bu durum kent çalışmalarında da bireysel 'anlatı'yı, kişisel çıkarları, duyguları temel bilgi kaynağı olarak ön plana çıkaran yeni bir gündeme yol açmış, insanların sesleri ve sosyal konumları analizlere tekrar dahil edilmiştir. Bu anlamda kent de

‘metin’ olarak görüldüğünden binalar, işaretler, semboller, mekânlar (meydanlar ve parklar) ve insanlar analiz edilmiş ve okunmuştur (Thorns, 2002: 78-80).

Duygulara ve fikirlere sahip olan failler kendileri için anlamlı olan sembolik bir dünyada yaşadıklarından dolayı ortak kavramlar kullanarak başkalarıyla iletişim kurmaya çalışırlar. Bu anlamda sosyal etkileşim; sözlü veya yazılı dilin doğrudan kullanımı yoluyla organize edilir. Sembolik yaşamın başlıca kaynaklarından biri de yapılı çevrenin unsurlarıdır. Kent merkezleri ve banliyöler etnik, dini, ırksal, cinsiyete özgü ve yaşa bağlı birçok alt kültürün mekânlarıdır. Metropol alanlardaki mahalleler, kendilerine özgü alt kültürlerin göstergesi olan çeşitli nesnelerle ayırt edilebilirler. Örneğin, kentlerin etnik bölgeleri kendilerini genellikle restoranlar, fırınlar, özel mağazalar ve dini kurumlar gibi mekânların kapısında yer alan tabelalar aracılığıyla ifade eder. Mimari, sıklıkla güç ve zenginlik gibi imgeleri yansıtmak amacıyla kullanılır. Belediyeler, mekânları daha çekici kılmak ve böylece yatırımcıları ve turistleri cezbetmek için giderek daha fazla stratejik imaj tasarımına yönelir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 93).

Kültürel öğelerin incelenmesi ve nesnelerin sembolik anlamları, güncel kent sosyolojisinin temel unsurlarından birini oluşturur. Sosyologlar uzun zamandır metropol yaşamını, bu kültürel yönleriyle anlamlandırmak için çalışmaktadırlar. Bu araştırmalarda yenilikçi ve dikkat çekici olan anlamların sadece kelimelerle değil, aynı zamanda nesnelerle de ilişkilendirilmesidir. Bu yaklaşım, metropol yaşamının ve kentsel alanların çok boyutlu karakterini vurgulamaktadır (Castells, 2002: 14). Kentsel imajların oluşturulmasında çeşitli temalar kullanılmaktadır. Örnek olarak, sanayi ile özdeşleştirilen “Motor Kent” gibi imajlar, bölgesel büyümeyle ilişkilendirilen “İkiz Kentler” gibi imajlar, geleceğe yönelik vizyonları temsil eden “Yarının Kenti” gibi imajlar ve refahı ve eğlenceyi ön plana çıkaran “Eğlence Kenti” gibi imajlar sayılabilir. Bu tür sloganlar, genellikle bir ufuk çizgisi veya bir tür grafik logoyu andıran görseller veya nesnelerle ilişkilendirilir. Bu stratejilerin temel amacı, her bir yer için özgün bir sembolik kimlik yaratmaktır. Bu sembollerin nesnelerle olan ilişkisini inceleyen kültürel çalışma alanına göstergebilim adı verilir. Yapılı çevrenin bu perspektifle incelenmesine yönelik özelleşmiş alt disiplin ise kentsel göstergebilim olarak adlandırılır (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 19).

Kamusal mekânlar; spontane karşılaşmaların, sosyal etkileşimlerin alanları olarak toplumun iletişim araçları işlevi görmektedir. Bu sebeple, kent sosyolojisi

açısından, bireylerin kamusal alanlarda kendilerini nasıl ifade ettikleri/edemedikleri ve birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları önemli bir araştırma konusudur. Kamusal mekânların bu bağlamda, toplumsal etkileşimler ve sosyal ilişkilerin anlaşılmasında merkezi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Castells'e (2002: 15) göre kentsel göstergebilimin potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmesi için, metaforik yorumlardan ve yorumlayıcı anlatımlardan kaçınılmalı ve anket araştırmaları ile bilgisayar modellemesi gibi yeni araçlara yönelmelidir.

Modernist düşüncenin temel kabullerinin çoklu bilme yöntemleri tarafından yerinden edilmesi gibi evrensel bir kentsel süreç olduğu fikri de kent inşasını dönüştüren demografik, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve sanal olmak üzere çoklu mantıklar tarafından çözülmüştür. Modernist şehircilik, kentlerin büyüme ve değişim süreçlerinin merkezi bir çekirdekten dışa doğru yayıldığını öne sürerken, yapısalcılık kentleri esas olarak politik-ekonomik bir perspektifle değerlendirir. Buna karşın, post-modernist eleştiri, kentleri anlamak için kültürel bir yaklaşımın önemini vurgular. Bu yaklaşım, kentlerin sadece ekonomik ve politik yönlerine odaklanmanın ötesine geçerek, kültürel dinamikler ve sosyal yapılar üzerinden anlaşılmasını savunur. Modernist şehircilik anlayışının aksine artık gücünü yitiren kent merkezi, kendi çevresine ve yöre kentlerine (banliyö) hâkim olma rolünü kaybeder. Güncel kentsel gelişimi karakterize eden heterojen mekânsal mantıklar dışardan içeriye doğru gelişir. Ayrıca kentsel gelişim sıralamasında merkez -eğer varsa- kronolojik olarak çeperlerden daha sonra ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, post-modern bir kentteki kent merkezi, modernist kentlerde görülen yapısal ve işlevsel ilişkilerden radikal bir şekilde farklılık gösterir ve çevresindeki kent bölgeleriyle yeni ve farklı bir ilişki ağı oluşturur (Dear ve Dahmann, 2011: 66-67).

Postmodern kent yapısında gökdelenler, bankalar, alışveriş merkezleri, oteller gibi yapılar gücün sembollerine dönüşmüştür. Aynı zamanda müzeler, bienaller, oyun ve tema parkları, alışveriş merkezleri gibi alanlar tüketim kültürünün yüceltildiği yerler olarak ortaya çıkmıştır. Post-modern kent, modern kentin belli başlı, tutarlı ve işlevsel anlatısını reddederek, modern kentlerin melankolik yapısından sıyrılan, kolaj, taklit, öykünme ve parçalanma gibi unsurları bünyesinde barındıran kaotik, çok merkezli olarak ifade edilmektedir. Bal'a (2018: 81) göre; post-modern kent her türlü bütünlüğünden koparılmış, parçalı olarak algılanan ve her parçanın da kendi özgünlüğünde anlamı olan bir birimdir.

Post-modern eleştiri çerçevesinde, mekâna odaklanarak yukarıdaki tanımlamaları yapan ve eğlence endüstrisinin, çok kültürlülüğün, teknoloji ve inovasyonun merkezi olan Los Angeles kentini 20. yüzyılın sonlarının post-modern paradigmatik⁵⁸ kenti olarak ele alan Los Angeles (L.A.) Okulu⁵⁹ ortaya çıkmıştır. Güncel teorisyenlerin içinde post-modernist eleştirinin en önemli temsilcisi, L.A. Okulu'nun önemli üyesi Edward Soja (2019: 255) "Post-modern Coğrafyalar" adlı eserinde Los Angeles'ı "her şeyin bir araya geldiği" yer olarak tanımlar. L.A. Okulu'nun temel argümanı kentsel bölgelerin merkezi bir çekirdek etrafında dönen coğrafi manzaralardan merkezsiz, yayılmış kentsel yığılmalara dönüştüğü ve bu yapının her karşılaştığı alanı etkili bir şekilde sardığı iddiası üzerine kuruludur. L.A. Okulu kent teorisyenleri, kenti analiz ederken geleneksel şehir merkezinin çevresine yayılmış "çoklu kentsel çekirdekler" (*multiple urban cores*), "çevre kentler" (*edge cities*) ve/veya "teknokentler" içeren yaygın, çok merkezli karakterleri vurgulamışlardır (Halle ve Beveridge, 2011: 140).

Soja'ya (2002: 286) göre post-metropolis'teki "post" ön eki geleneksel olan modern metropoliten açıkça farklı bir yapıya işaret ederek "post-modern kent" olarak adlandırdığı şeyin mekânsal biçimini ya da biçimsizliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Post-metropolis'in "Fleksite (*flexcity*)", "Kozmopolis" (*cosmopolis*), "Eksopolis" (*exopolis*), "Metropolarite" (*metropolarities*), "Karseral Takımadaları" (*carceral archipelagos*), "Simsite (*simcities*)" gibi bölüm başlıkları modernist kentsel çözümlemenin yerleşik biçimlerine başkaldırı niteliği kazanan yeni post-modern manzaranın dokusu hakkında fikir vermektedir (Soja, 2002: 292). Post-modern kentlerin ilk özelliği esnek mekâna, esnek zamana, esnek uzmanlaşmaya dayalı post-fordist iktisadi model çerçevesinde esnek birikim rejiminin geçerli olduğu "esneklik kentini" ifade etmektedir. Kentsel sermayenin, emeğin, kültürün küreselleşmesini ve yeni bir küresel kentler hiyerarşisini anlatmak için kullanılan "kozopolis" (evrensel

⁵⁸ Paradigmatik terimi kentlerin bugün ne olduğunun ya da ne olacağının habercisi olarak dönemin özelliklerini yansıtan prototip anlamına gelmektedir.

⁵⁹ Michael Dear, Los Angeles Okulu'nun resmi tarihçisi ve sesi olarak kabul edilir. Okulun ana metni haline gelen "Chicago'dan Los Angeles'a" adlı kitabın ilk sayfalarında Dear ve Steve Flusty, Okulun resmi başlangıcını dokuz Güney Kaliforniyalı akademisyenin San Bernardino Dağları'ndaki Arrowhead Gölü'nde bir araya gelmesine dayandırmaktadır. Los Angeles Okulu'nun kilit isimleri Robert Fogelson, Joel Garreau, Robert Fishman, Michael Dear, Jennifer Wolch, Allen Scott, Edward Soja ve Michael Davis'tir. Fakat entelektüel anlaşmazlıklardan dolayı Okul bütünlüğünü koruyamamış, fikrinsel ayrılıklara gidilmiştir (Halle ve Beveridge, 2011: 140).

kent) tanımlaması ise küresel ve yerel karşıtlığı etrafında örgütlenen glocalizasyon (küreselleşme-yerelleşme) sürecini anlatmaktadır.

Soja (2000: 233) post-metropolisin üçüncü özelliği olan “eksopolis” (dış kent) kavramıyla kıyı kentlerin, dış kentlerin ve post-yöre kentlerin gelişmesini anlatmaktadır. Buna göre ‘dış’ terimi iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, geleneksel kent merkezinin dışında gelişen yeni kentsel alanları ifade eder. İkinci anlam ise kent’liğin geleneksel özelliklerinden sapmış, kentin ‘dışında’ olan kente göndermede bulunur. Bu kullanım kentlerin hem değişen morfolojisini hem de kentsel kimliğin ve karakterin zaman içindeki dönüşümünü yansıtmaktadır. Post-metropolis üstüne dördüncü söylem ise artan toplumsal eşitsizliği, derinleşen gelir uçurumlarını, sınıf ya da ırk temelli geleneksel ikiliklerle açıklanamayacak yeni toplumsal kutuplaşmayı ve tabakalaşmayı açıklayan “metropolarite” kavramıdır. Soja (2000: 264; 2002: 299), “fraktal kent” (fractal city) olarak da adlandırdığı bu özellik ile kentlerin artık planlanabilir ve düzenlenebilir alanlar olmaktan çıkarak, öngörülemez ve dinamik yapılar haline geldiğini anlatmaya çalışır. Bu yaklaşım geleneksel, merkezi ve hiyerarşik kent yapılarından farklı olarak, ağ benzeri ve hiyerarşik olmayan yapıları vurgular. Soja, bu terimi aynı zamanda kentlerdeki sosyal ve mekânsal eşitsizlikleri açığa çıkarmak ve bunları tartışmak için de kullanır. Bu kavram, kentlerin karmaşık ve çok boyutlu doğasını ve bu doğanın, geleneksel şehircilik anlayışını nasıl aştığını anlamaya yardımcı olur.

Soja’nın (2000: 298), beşinci alt başlığı mekânın yıkımının, yasakların, polisiye tedbirlerin, kısıtlamaların, hapsedmenin, kapalı toplulukların ve yalıtılmış yaşam tarzlarının mekânsal tezahürü olan “karseral takımadaları” (haphane toplumu) konusuna ayrılmıştır. Bu ifade özellikle kent içinde yaygınlaşan gözetim ve kontrol mekanizmalarına dikkat çekmek üzere oluşturulmuştur. Kavram, kentlerdeki hem kamusal hem de özel mekânlarda artış gösteren güvenlik tedbirlerini, gözetim kameralarını, kontrollü geçiş noktalarını ve ‘kapatma’ teknolojilerini kapsar. Kentler, sakinlerinin sürekli denetim ve gözetim altında kaldığı, adeta görünmez hapishaneler haline gelir. Soja (2002: 301) bu alt başlığı Mike Davis’in “Kuars Kenti” (*City of Quartz*) adlı çalışmasından yararlanarak oluşturur. ‘Kuars’ terimi, Los Angeles’ın parlak, çekici ve lüks yaşam tarzları ile ışıltılı kent manzaralarının arkasında genellikle göz ardı edilen toplumsal ve ekonomik sorunları, sınıf ve ırk ayrımını, güvenliğe odaklanan mimari yapıyı vurgulamak için kullanılır. Bu şekilde, Davis’in çalışması,

Los Angeles'ın yüzeyindeki görünür zenginlik ve çekiciliğin altında yatan sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ve çelişkileri anlamaya yönelik bir çerçeve sunar.

Son özellik olan “simsite” (benzeşim kentleri) ise gerçek dünyanın taklitlerinin kentsel imgelemeyi ele geçirip ona yön verdiği ve gündelik kentsel yaşama sızdığı yeri tarif eder. Buradaki anahtar kavram Baudrillard'ın hiçbir zaman var olmamış bir şeyin tam kopyası olarak tanımlanan benzeşim (*simulakrum*) kavramıdır. Gerçek ile düşlenen arasındaki belirsizliğin artmasıyla birlikte Baudrillard'ın “benzeşimlerin üstünlüğü” olarak tanımladığı, benzeşimlerin giderek daha çok taklit ettikleri gerçeklikler üzerinde üstünlük kazandığı gerçeküstü (*hyper-reality*) bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda simsite kavramı gerçek ve kurgusal, fiziksel ve dijital mekânlar arasındaki sınırların bulanıklaşmasını ve kentlerdeki mekânların giderek artan simüle edilmiş (yapay) niteliklerini ifade eder (Soja, 2002: 302). Fiziksel ve sanal alanların birleşimi (hibrit mekânlar), geleneksel kent yapılarına ve şehir planlamasına meydan okumakta ve kentlerin sadece fiziksel varlıklar değil aynı zamanda dijital deneyimler olduğu bir gelecek önermektedir. Dijital çağda ortaya çıkan yeni kentsel alan, fiziksel alan ve sanal alanların bir arada var olduğu, insanların kentsel çevrelerini algılayışlarını ve etkileşime girmelerini kısacası kentsel deneyimlerini etkileyen hibrit bir ortam olarak görülmektedir (Soja, 2000: 333). Bu kavramı oluştururken M. Christine Boyer'ın (1992) “The Imaginary Real World of CyberCities” (*Siber Kentlerin Hayali Gerçek Dünyası*) makalesinden de yararlanan Soja'ya (2000: 337) göre dijital teknolojilerin kentsel mekânlara entegrasyonu, bu mekânların öneminin azalmasından ziyade işlevde ve algıda bir değişime yol açmaktadır. Kentler fiziksel mekânlardan daha fazlası haline gelerek dijital ve fiziksel gerçekliklerin entegre edildiği ve birbirlerini şekillendirdiği merkezlere dönüşmektedir. Bu yaklaşım, kentsel alanların yalnızca fiziksel konumlar olarak değil fizikseli ve sanalı harmanlayan hibrit alanlar olarak tasarlanması ve böylece insanların kentsel çevreleriyle etkileşim kurma biçimlerinin geliştirilmesi anlamına gelmektedir (Boyer, 1992).

Sonuç olarak “Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi” (*Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*) adlı eserinde, geleceğin post-modern kentlerinin nasıl olacağına dair fikirler sunan Soja'ya (2019) göre, post-modern kentler mekânsal karmaşıklığın ve heterojenliğin, simülasyonun ve hipergerçekliğin, zaman-mekân sıkışmasının, sosyo-ekonomik kutuplaşmaların, gözetim ve kontrolün mekânı

olacaktır. Soja (2000: 319), yeni dönemin şehirciliğini “Blade Runner” (*Bıçak Sırtı*) fütüristik filminde tasvir edilen Los Angeles’a benzetir. Bu kent yüksek gökdelenleri, neon ışıkları ve sürekli yağan yağmuruyla distopik bir atmosfer sunar. Soja bu benzetmeyle, teknolojik gelişmelerin ve bu gelişmelerin toplum üzerindeki etkilerinin, insan ile yapay zekâ arasındaki sınırların ve sosyo-ekonomik kutuplaşmaların filmin yansıttığı temalarla paralellik gösterdiğini belirtir.

3.3.3. Sosyo-Mekânsal Kent Kuramı: Mark Gottdiener

New York’un Buffalo kentinde yaşayan Mark Gottdiener; kentlerin yükselişini ve çöküşünü, kapitalist kentsel gelişimin sınıfsal kalıplarını, emlak manipölasyonlarını ve bunların sembolik boyutlarını ele alan güncel kent sosyolojisinin önemli bir kent bilimcisidir. Kent sosyolojisi ve kültürel çalışmaların kesiştiği alanda çalışmalar yürüten Gottdiener, özellikle kent teorisine büyük katkılar sağlayan sosyo-mekânsal analiz konusundaki çalışmaları ile uluslararası alanda tanınmış ve saygınlık kazanmıştır (Donovan, 2010).

William Flanagan (2010: 370), son dönemde kent sosyolojisi alanında ortaya çıkan yaklaşımların - hem kültürel hem de yapısalcı perspektiflerin - bu disiplindeki son kentsel gelişmeleri tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığını belirtmiştir. Yapısalcı yaklaşım dikkatleri kapitalizmin küresel sistemine ve kentsel yaşamın ulusal ve/veya metropol düzeyindeki politik-ekonomisine odaklamıştır. Bu yaklaşım, dünya kentsel sisteminin gelişimini anlamak için gereklidir. Özellikle, gelişmiş ülkelerdeki sıkı çevre politikalarına uymak istemeyen şirketlerin, endüstriyel faaliyetlerini geliştirmekte olan ülkelere taşınmasının sebeplerini ve yeni küresel ekonominin gelişmiş ülkelerdeki kentlerde hizmet sektörünün büyümesine ve kentlerin şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğunu anlamak için bu bakış açısı önem taşır. Fakat Flanagan’a (2010: 372) göre yapısalcı yaklaşımın başarısız olduğu alan, bu değişimlerin dünya çapındaki kentlerde yaşayan insanların gündelik hayatları üzerindeki etkilerini kavramakta eksik kalmasıdır. Bu, hem Avrupa’nın yüzlerce yıllık kentsel geçmişe sahip eski metropollerinde hem de geliştirmekte olan dünyanın daha yeni ve büyük mega kentlerinde geçerlidir. Kentsel yaşamın yeni biçimlerini anlamak için kültüralist yaklaşımın etnografik anlatılarına ve topluluk çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Dünya küçüldükçe ve insan yaşamları diğer gruplar ve kültürlerle daha fazla iç içe

geçtikçe, küresel kent kültürlerinin nasıl geliştiği daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak, kültürel yaklaşımı benimseyen kent sosyologları tarafından kullanılan araştırma metodolojileri ve teorik modeller, metropollerdeki gündelik yaşamı ve 21. yüzyılda dünya çapındaki insanları birbirine bağlayan daha geniş kentsel yapıları arasında gerekli bağları kurmakta yetersiz kalmıştır.

Bu anlamda Flanagan'ın "kent sosyolojisi için tek, bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğuna" dair argümanını önemseyen Gottdiener, Lefebvre'nin çalışmalarından esinlenen "sosyo-mekânsal" kent teorisinin bu eksikliği giderdiğini savunur (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 389-390). Bu kuram, bir kentin şekillenmesinde politik ve ekonomik faktörlerin yanı sıra kültürel unsurların da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu yaklaşımda gayrimenkul yatırımcılarının ve yerel yönetimlerin kentlerin değişiminde ve gelişiminde önemli roller oynadıkları belirtilmektedir. Bu anlamıyla mekân insanların kullandıkları semboller ve anlamlarla ilişkilendirildiğinde; kentsel değişim ve büyüme analizi için önem kazanmıştır.

Gottdiener ve Feagin'e (1988: 184) göre, geçmişte kent kuramcıları mekânı genellikle sadece sosyal faaliyetlerin gerçekleştiği bir ortam olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu anlayış yetersizdir. Mekân, sadece eylemleri barındırmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ilişkilerin bir bileşeni olarak işlev görür ve günlük yaşamların içinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, failer ve mekân arasında ikili bir ilişki vardır. Mekân, bir yandan bireylerin davranışlarını ve sosyal ilişkilerini etkileyen ve şekillendiren bir etmen olarak işlev görürken, diğer yandan bireyler de mekânı kendi ihtiyaç ve tercihlerine göre dönüştürür ve uygun ortamlar oluştururlar. İnsanlar, cinsiyet, sınıf, ırk, yaş ve sosyal statü gibi değişkenlere bağlı olarak belirli bir mekânda hareket eder ve bu mekâna tepki gösterirler. Aynı zamanda, kendi ihtiyaç ve arzularını ifade etmek için mekânları yaratır ve bu mekânları değiştirirler.

Sosyo-mekânsal perspektif, çağdaş kent toplumundaki gündelik yaşamın incelenmesi etrafında geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, yapılı çevreyi oluşturan kentsel ve banliyö yerleşim alanlarının geniş bir metropoliten bölge içerisinde yer aldığını kabul eder ve bu yeni sosyal alan yapılanmasını "çok merkezli metropol bölge" olarak tanımlar. Bu perspektif, kentsel toplulukların hem içinde hem de dışında etkili olan kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal güçlerin karşılıklı etkileşimine odaklanır. Bu etkileşimin, çok merkezli metropoliten bölgelerdeki günlük yaşama ve kentsel

yaşamın politik ekonomisine nasıl etki ettiği üzerine yoğunlaşır. Buna göre Gottdiener ve Hutchison (2011: 19-20) sosyo-mekânsal teorinin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Yapılı çevreyi oluşturan kentsel ve banliyö yerleşim alanları, daha büyük bir metropoliten bölgenin parçasıdır. 21. yüzyılın çok çekirdekli metropoliten bölgelerini anlamak için bölgesel bir bakış açısı benimsemek gerekmektedir.

2. Çok çekirdekli metropoliten bölge, yerel alanların refahını etkileyen kararların metropoliten, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde alındığı küresel kapitalizm sistemiyle bağlantılıdır.

3. Kentsel gelişim; yerel ve ulusal politikalarından, bireysel tüketicilerin davranışlarını, tercihlerini ve seçimlerini şekillendiren gayrimenkul sektöründen, müteahhitlerden ve sigorta ile finans şirketlerinin finansörlerinden etkilenmektedir.

4. Günlük yaşam, yapılı çevrenin bir parçası olan kültürel semboller ve maddi nesnelere göre düzenlenir; bu semboller ve nesnelerin farklı bireyler veya gruplar için farklı anlamlar taşıması muhtemeldir.

5. Kentsel ve banliyö yerleşim alanlarında bulunan mekânsal düzenlemelerin hem açık hem de gizli sonuçları vardır. Bunlar insan davranışını ve etkileşimini öngörülebilir şekillerde etkilediği gibi, ilk planlayıcının ya da geliştiricinin öngörmediği şekillerde de etkileyebilir. Ancak bireyler, davranışları ve başkalarıyla etkileşimleri yoluyla, mevcut mekânsal düzenlemeleri sürekli olarak değiştirir ve ihtiyaçları ile arzularını ifade etmek için yeni mekânlar inşa ederler.

Bu anlamda sosyo-mekânsal teori hem yapısalcı hem de kültürel teorileri içine alan bir yaklaşım sergilemekte ve diğerlerinden çeşitli sebeplerle ayrılmaktadır (Gottdiener, 1994: 195-220): İlk olarak, gayrimenkul gelişimini metropoliten bölgedeki değişimlerin öncüsü olarak görmektedir. Diğer yaklaşımlar yalnızca sanayi, ticaret ve hizmetlerdeki ekonomik değişikliklere odaklanma eğilimindeyken sosyo-mekânsal teori bu önemli boyutlara -gayrimenkulün nasıl gerilediği de dahil olmak üzere- gayrimenkulün kentsel büyümeyi nasıl şekillendirdiğine dair de ekleme yapar. Sosyo-mekânsal perspektif bazı yönlerden ekonomi politiğe benzemekle birlikte görünür mekâna (somut/yaşanılan mekâna) ve mekânın kentsel yaşamı etkilemek üzere nasıl manipüle edilebileceğine vurgu yapar. Örneğin, sosyo-mekânsal perspektif gayrimenkul geliştiricilerinin ve yerel yönetim yetkililerinin kentlerin biçimini ve

işlevini değiştirmede büyüme yanlısı sermayedarlara dahil olabilecek diğer birçok işletmeden çok daha etkili olduğunu savunur.

İkinci olarak, bu yaklaşım hükümet müdahalesini ve politikacıların büyüme konusundaki çıkarlarını metropol değişiminde temel bir faktör olarak görmektedir. Oysa kenti politik ekonomi ile açıklamaya çalışan yaklaşımlar ya büyümenin yönlendirilmesinde devletin rolünü tamamen göz ardı etmekte ya da devleti sadece ekonomik çıkarların bir türevi olarak ele almaktadır. Sosyo-mekânsal kent kuramı ise devleti görece özerk, yani kendi çıkarları olan yöneticiler olarak görür ve daha spesifik şekilde siyaseti mülkiyet geliştirme kaygılarıyla bağlantılı olarak değerlendirir.

Üçüncü olarak bu yaklaşım, metropol gelişimine küresel bir perspektif sunar. Günümüzde en yerel bölgeler bile çok uluslu şirketlerin ve bankaların faaliyetlerine bağlı durumdadır. Yatırım yapma biçimlerindeki değişiklikler tüm toplumları etkilemektedir. Sosyo-mekânsal bakış açısı, küresel ekonomik değişimlerin altını çizerek, yerel ve ulusal düzeydeki faktörlerin uluslararası bağlamda nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlamaya yardımcı olur. Metropol gelişiminin anlaşılmasında her mekânsal örgütlenme seviyesi önem taşır.

Son olarak sosyo-mekânsal perspektif kültürel yönelimlerin rolünü metropol yaşamının anlaşılması için kritik olarak değerlendirir. Harvey'in kentin değişimini etkileyen üretim biçimine yaptığı vurgunun aksine bu yaklaşım, yerel kültürlerin farklı mekânlara yüklediği sembolik anlamların farklılaştığı yollar da dâhil olmak üzere, insanların mekân anlayışına vurgu yapar. Örneğin; faillerin kazandıkları ücretler evlere ve mahallelere taşındığında önemli bir kısmı yerel bölgede harcanır. Bu durum bir yerin refahının yalnızca çekilebilen yatırım miktarına değil, aynı zamanda sakinlerinin ekonomik durumuna da bağlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, sosyo-mekânsal perspektif, analizi kentsel değişime neden olan siyasi ve ekonomik faktörlerle sınırlamak yerine, kentsel yaşamın analizine, anlamların sembolleri gibi kültürel faktörleri de ekler (Gottdiner ve Hutchison, 2011: 89).

3.3.4. Neo-liberal Cezalandırma ve Kentsel Marjinallik: Loic Wacquant

Loic Wacquant, güncel kent sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biridir ve Fransa'nın güneyindeki Montpellier kentinde doğmuştur. Akademik kariyerine, Fransa'nın prestijli eğitim kurumlarından biri olan Ecole des Hautes Etudes

Commerciales'te ekonomi okuyarak başlamıştır. Paris'e taşındığı bu dönemde, metodolojik ve teorik yaklaşımlarına büyük katkı sağlayacak olan ünlü sosyolog Pierre Bourdieu⁶⁰ ile tanışması, hayatındaki önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tanışıklık, Wacquant'ın ekonomiden sosyolojiye geçiş yapmasında etkili olur.

Wacquant'ın kariyerindeki ikinci önemli dönüm noktası, 1985 yılında Chicago Üniversitesi'ne doktora çalışmaları için gitmesi ve burada kent sosyolojisi, ırkçılık ve sınıf temelli ayrımlar üzerine Amerikan kentlerinde kapsamlı çalışmalar yürüten William Julius Wilson ile çalışmasıdır. Wacquant, hayatında etkili olan bu iki teorisyenin -metodolojik ve teorik model olarak Bourdieu'den, konu seçimi açısından Wilson'dan- yaklaşımlarını kendi kent kuramında sentezler. Böylece Amerikan kent sosyolojisine, Bourdieu'nün araştırma metodolojilerini entegre etmiş olur (Slater, 2019: 22).

Wacquant (2014a: 1697), neo-liberalizm çağında sınıfın yeniden yapılanması, etnik-ırksal ayrışma ve devletin oluşumu arasındaki üçgen bağlantıları çözümlemeye çalışır. Bu süreçte, marjinalite, etnisite ve cezalandırma gibi konuları ele alarak, bireysel arzuların ve kişilerarası ilişkilerin günlük yaşamdaki mikro düzeyinden, devlet yapılarının makro-sosyolojik boyutlarına kadar geniş bir skalada analiz yapar. Bu bağlamda Wacquant, teorik çerçevesini oluştururken, Bourdieu'nün geliştirdiği kavramları “teorik ilham” kaynağı olarak benimser ve bu kavramları yeniden yapılandırılan sınıf dinamikleri, etnik ve ırksal bölünmeler ve devletin oluşumu arasındaki ilişkileri anlamak için uygular. Bu yaklaşım, bireylerin günlük yaşam deneyimlerinden devletin büyük ölçekli yapılarına kadar olan alanlarda bu dinamikleri kavramak için kritik bir perspektif sunar.

Wacquant, kentsel çöküntü bölgelerinde yaşanan ileri marjinalite ve neo-liberal cezalandırmanın teorisini son dönem eserleri olan “Kent Paryaları” (*Urban Outcasts*), “Yoksulluğun Cezalandırılması” (*Punishing the Poor*) ve “Ölümcül Birliktelik” (*Deadly Symbiosis*) adlı eserlerinde geliştirir. Alanda en çok Paris ve

⁶⁰ Pierre Bourdieu, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Fransız entelektüel dünyasında önemli bir etki bırakan bir sosyologdur. Araştırmalarında benimsediği yöntem, kavramsal zenginliği ve düşünömsel bakış açısı ile dikkat çeker. Toplumsal uzam teorisine, sosyal yaşamdaki güç ilişkilerini ve bunun sonucunda ortaya çıkan tahakküm alanlarını açığa çıkarmada öncü bir teorisyen olmuştur. Sömürgecilik politikaları, devlet sosyolojisi, eğitim sistemi, neo-liberalizm, medya, sanat, toplumsal cinsiyet ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda geniş kapsamlı araştırmalar yapmış, sahada topladığı verileri teorik çerçevelerle bütünleştirerek dönemine ve sonraki araştırmalara yol gösterici olmuştur. Bourdieu özellikle habitus, alan, sermaye, sembolik iktidar kavramlarıyla ön plana çıkar (Yarım Altunay, 2021).

Chicago kentlerini karşılaştırdığı karşılaştırmalı incelemeleriyle ve ilerlemiş marjinalite ve bölgesel damgalama kavramsallaştırması ile bilinmektedir. Ayrıca Wacquant'ın marjinalitenin üreticisi olarak devletin rolü, kentlerdeki mülksüzleştirilmenin üretilmesinde sembolik yapıların ağırlığı, kuram, etnografya ve karşılaştırmalı çalışmalar konularındaki vurgusu bilhassa önemlidir (Slater, 2019: 22). Bu çalışmalar; sınıf, etnisite ve devletin üç köşesini oluşturduğu kentsel dönüşümler üçgenini araştıran ve neoliberalizmin sosyolojik olarak (yeniden) kavramsallaştırılmasının yolunu açan bir üçlemedir. Başka bir deyişle, 21. yüzyılın başlangıcında bu yaklaşım devletin, piyasanın ve vatandaşlığın birbiriyle nasıl etkileşime girdiği ve bu etkileşimin global bağlamda nasıl şekillendiği hakkında daha derin bir anlayış sunmayı hedefler. Bu geriye bakış, bu araştırmaların geçici ve derli toplu bir değerlendirmesini yapmak ve söz konusu meseleleri açıklığa kavuşturmak için fırsat sunarken, aynı zamanda Pierre Bourdieu'nün “toplumsal uzam (*espace social*), bürokratik alan (*champ bureaucratique*), sembolik iktidar (*pouvoir symbolique*), habitus” gibi temel kavramlarını gettiği gibi belirsiz kalan kategorileri açıklığa kavuşturmak ve kentsel prekaryanın ortaya çıkışını ve neo-liberal ceza devletinin (Leviathan) cezalandırıcı yönetimini incelemek için nasıl uyarlandığını da gösterir (Wacquant, 2014a: 1690).

Wacquant öncelikle önemli Bourdieu kavramlarından biri olan sembolik iktidar kavramını kent sosyolojisine uyarlar. Weber'in dile getirdiği hâkimiyete maruz kalanların kendi istekleri ile itaat etme arzusu Bourdieu tarafından “sembolik şiddet ve doxa” aracılığıyla yaratılan inançlar bütününe sorgulamadan herkesin dâhil olması olarak ifade edilir (Jourdain ve Naulin, 2016: 64). Dolayısıyla Bourdieu, modern toplumlarda tahakkümün başarısının insan bedenine uyguladığı fiziksel şiddet tehdidinden insan bilincine uyguladığı simgesel şiddet biçimlerine kaydığını iddia eder. Bourdieu (2016: 18) devleti tanımlarken Weber'in (1996: 132) “Devlet belli bir toprak parçası ve buna tekabül eden nüfusun tamamı üzerinde meşru fiziksel tekel elinde bulunduran bir yapıdır” tanımına “meşru sembolik şiddet tekelini” de elinde bulundurur eklemesini yapar. Bourdieu'ye göre üstsel alan olan devlette bütün iktidarlara etkileme gücüne sahip siyasi iktidar; eğitim, medya, sanat, dil gibi araçlardan oluşan simgesel sermayenin merkez bankası olarak görev yapmaktadır (Wacquant, 2014b: 1). Bu anlamda sembolik iktidar sembolik biçimlerin üretimi ve yayılımı sayesinde olayların gidişatına müdahil olabilme, başkalarının eylemlerine

tesir edebilme ve olaylar yaratabilme kapasitesidir. Eğer devlet sembolik şiddet uygulayabilecek durumdaysa bunun nedeni nesnel olarak hem toplumsal kurallar ve kodlarda hem de öznel olarak bireylerin zihinsel yapılarında, algı kategorilerinde her an var olmasıdır (Bourdieu, 2016: 94).

Wacquant (2014a: 1697-1698) göre, sembolik iktidar kavramı, marjinalliğin kamusal alanda ya görünmez kılınması ya da aşırı derecede görünür hale getirilmesi suretiyle dışlanmasını ve devlet tarafından bu şekilde cezalandırılmasını ele alır. Ayrıca, bu kavram ırkçılığın bilişsel temelli şiddet biçimleriyle nasıl ilişkilendirildiğini de aydınlatır. Sembolik iktidar, kamu politikalarının resmi sınıflandırma ve kategorizasyon faaliyetleri aracılığıyla kentsel gerçekliğin nasıl inşa edildiğini de göstermektedir. Bu bağlamda, Fransa’da “hassas mahalle” (*quartier sensible*) teriminin oluşturulması ve bu tanımlamanın yönetim, medya ve iş dünyası üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu bölgelerde yaşayan yerel halkın ve komşularının davranışları üzerindeki etkileri örnek olarak verilebilir. Bu örnek, sembolik iktidarın kentsel mekânların algılanışı ve yönetimi üzerindeki geniş etkisini vurgular. Bir başka ifadeyle toplumsal yapılarla zihinsel yapılar arasındaki ilişkiyi ortaya koyup “marjinalliğin zihinsel yapıların” bir sonucu olduğu sonucuna varmıştır.

Wacquant’ın Bourdieu sosyolojisinden yararlandığı ikinci özellik ise bütüncül bir bakış açısıyla kentsel çalışmaların analizlerinin yapılmasıdır. Bourdieu (2014: 35) kuramsal ve metodolojik açıdan karşıt gibi görünen nesnelcilik-öznelcilik, toplum-birey, teori-pratik, yapı-fail, yapısalcılık-varoluşçuluk, Marx-Weber ikiliklerini bir potada eritir ve holist (bütüncül) bakış açısıyla toplumsal olayları analiz eder. Sadece ampirik verileri kullanarak nicel yöntemlerle istatistik yapmayı bilim sayanlar ile yalnızca teorilere boğulup masa başı bilim yapanları eleştirir (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 32). Savage’a (2011: 511) göre, kent çalışmalarında sıkça karşılaşılan kentsel teori ile ampirik uygulama arasındaki ikilem, Bourdieu’nün yapısalcı inşacı perspektifiyle bir arada ele alınabilir. Bu çerçevede, Wacquant, kentsel çalışmalarını Bourdieu’nün temel kavramlarına dayandırarak, etnografik gözlemler ve yoğun saha araştırmalarıyla zenginleştirir. Bu yaklaşım, teorik kavramlarla pratik araştırmalar arasındaki boşluğu doldurarak, kentsel çalışmalarda derinlemesine ve kapsamlı çıktılar elde etmeyi sağlar. Wacquant (2011: 21) bu yöntemsel yaklaşım sayesinde Chicago Güney Yakası gettosunun sıradan sahnelerine şahsen katıldığını, doğrudan veriler elde ettiğini, bu etnografik gözlem verileri sayesinde orada bulunan insanlar için akademik

yazının kullandığı kavramların içinin boş olduğunu düşünür. Dolayısıyla Wacquant'ın etnografik çalışmaları, Bourdieu sosyolojisinin kentsel kuramlara katkısının somut bir örneğidir.

Wacquant'a (2014b: 36) göre; çağdaş toplumsal kuramlar içinde Bourdieu sosyolojisini diğerlerinden ayıran bir özellik varsa o da düşünümsellik (réflexivité) kaygısıdır. Düşünümsellik kavramı araştırmacının araştırma nesnesiyle kurduğu ilişkide -nesneyi nesneleştirme yoluyla- toplumsal dünyanın kodlarına maruz kalmanın getirdiği ön kabul, ön yargı ve yanılsamalardan kendini arındırma ilkesidir (Bourdieu ve Wacquant, 2014). Bir başka ifadeyle kendi içinde ve dışında eleştirel kalabilmek olan düşünümsellik; araştırmacının, inceleme nesnesinin inşasına yanlılığı nedeniyle giren çarpıtmaları daha iyi kontrol edebilmek için, sosyal bilimin araçlarını sürekli gözden geçirmesi, çıkan sonuçlar doğrultusunda hipotezlerini tekrar tekrar değerlendirmesi gerektiğini anlatır (Özsöz, 2014: 13-14). Sosyolojik araştırmalarda kavram seçimlerinde, siyasi ve medyatik söylemlerdeki kullanımlara karşı epistemolojik uyanıklığı sağlayacak olan da düşünümsellik kavramıdır. Çünkü Wacquant'a (2011: 19) göre karar vericilerin, kent yöneticilerinin ve kent sakinlerinin sürgün mahalleler için kullandıkları kavramlarla sosyal bilimcilerin inşa etmek zorunda kaldığı analitik kavramları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak gerekir. Eleştirel bir yaklaşım içinde kavramların, kategorilerin değerlendirmesi yapılmalıdır. Buna neden ihtiyaç duymak gerektiğinin somut örneklerini göstermek için sınıfta (*underclass*), kentsel şiddet, yoksulluk kültürü gibi kavramların bilimsel geçersizliğini ayrıntısıyla tartışır. Dolayısıyla kent sosyolojisine ilişkin konuların ne tahakküm ve iktidar ilişkilerinden ne sermayelerin eşitsiz dağılım mantığından soyutlanabileceği rahatlıkla görülebilir (Arlı ve Göker, 2014: 129).

Wacquant'ın eserlerinin başlangıç noktası kentsel yoksulluk ve toplumsal hareketlilik çalışmalarının 1880-1980 yılları arasındaki Fordist ekonomi-Keynesçi refah devleti yüzyılına ait fikirler olduğunu eleştirmek oluşturur (Wacquant, 2019: 12). Wacquant'a (2015: 24) göre Keynesyen dönemin kent yoksulluğu ve yoksulluğun nedenleriyle günümüz neo-liberal dönemdeki kent yoksulluğu birbirinden farklıdır. Buna göre; geride bıraktığımız yüzyılda yoksulluk büyük oranda iş yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı ve dolayısıyla yoksullukla mücadelede yapılması gereken refah devletinin yeni fabrikalar açması veya istihdam yaratmasıydı. Bu yüzden Fordist ekonomi ile Keynesçi refah devleti arasında bir uyum mevcuttu. Fakat 1980'lere

gelindiğinde bu uyumun bozulmuş; sanayi sonrası işçi sınıfının özellikle vasıfsız kesimlerin örgütlü olmasını sağlayan bir ilkedен söz etmek de imkânsızlaşmıştır (Wacquant, 2015: 25). Siyasi, teknolojik, küresel vb. etkiler sonucunda emek piyasasının denetimsizleşmesiyle beraber ücretli emekte güvensizlik, istikrarsızlık, farklılaşma ve dağılma oluşmuştur. Ayrıca Sanayi dönemindeki aynı deneyimi paylaşan, aynı iş saatlerine sahip, aynı işçi sınıfı mahallesinde oturanların oluşturduğu ortak kimlik, ortak beklentiler bugün neo-liberal devlette mümkün gözükmemektedir.

Pek çok araştırmacı için neo-liberalizm, piyasa hükümlerliğini ya da devletin geri çekilmesini, küçülmesini ifade ederken Wacquant’a (2019: 13) göre bu sadece neo-liberalizmin ideolojisi. Aslında neo-liberalizmin gerçekliği devletin geri çekilmesinden ziyade yeniden yapılanması ve yeniden düzenlenmesidir. Metalaşmayı teşvik eden, piyasayı destekleyen bir devlet biçiminin yapılandırılmasıdır. Neo-liberal devlet küçülen, daralan, zayıflayan bir devlet değildir; gücünü metalaşmayı desteklemek için kullanan güçlü bir devlettir.

Devlet metalaşmayı desteklediğinde toplumsal istikrarı tehlikeye atar çünkü Keynesyen devletin aksine neo-liberal devlet yarı zamanlı, güvencesiz, hakkaniyetsiz çalışma koşullarını normalleştirir. Güvencesiz hayatın normalleşmesi demek kayıt dışı ekonominin büyümesi anlamına gelir (Wacquant, 2019: 14). Tüm bunlar toplumsal kargaşaya neden olurken iktidarlar da meşruiyet sorunlarıyla karşı karşıya kalırlar. Neo-liberal devlet bu sorunun üstesinden gelmek için refah devleti döneminde olduğu gibi konut, eğitim, sağlık gibi “devletin sol elinin” koruyucu çözümü yerine “devletin sağ elini” uygulamaya sokar ve sorunu disipline edici şekilde polis, mahkeme ve hapishanelerle çözer (Bourdieu, 2017: 5). Devletin sağ eli devlet desteğiyle şiddetlenen metalaşmanın yol açtığı toplumsal düzensizliği mekânsal hiyerarşinin dibindeki mahallelere hapsederek tepki verir. Böylelikle toplumsal kargaşanın yol açtığı kent çeperlerini ve işçi sınıfı mahallelerini damgalayarak sorunlu mahallelere dönüştürür. Bunun sorumlusu da neo-liberal devlet değil orada yaşayan insanlar olarak görülür. Toplumsal kargaşa belirli mahallelere hapsedilerek çözülmeye çalışılır (Wacquant, 2014a: 1690).

Kentsel hastalıklar (!) devletin sosyal ve insani yardımları yerine kolluk kuvvetleri ve yargı yoluyla çözümlenir. Hiyerarşinin en altında kalan toplumsal güvensizleştirilmiş emeğe denetleyici ve düzenleyici şekilde müdahale edilir. Bunu neo-liberal cezalandırma olarak adlandıran Wacquant’a göre “suça karşı savaş”

misyonu devletin kendi otoritesini tayin ettiği bağımsızlığını ulus-üstü sermaye hareketlerine karşı ortaya koyduğu bir bürokratik tiyatrodur (Wacquant, 2014a: 1695).

İleri marjinalliğin yaşandığı kentsel çöküntü mahallelerinde yeni yüzyıl kentlerinden dışlanıp sürgün edilmiş kesimler yaşar. Bu mahalleler medyanın, siyasetçilerin ilgisini bir hayli çeker fakat buraya gösterilen ilgi olumsuzdur. Dışardakiler mahalleyi; “sorunlu mevki”, “yasaların geçmediği yer”, “girilmez alan”, “vahşi bölge” olarak damgalar. Şiddetin ve ahlaksızlığın yuvası olarak gösterilen bu yerlerden korkulur, kaçılır ve siyasi iktidar burayı ıslah etmek, geri dönüştürmek ve temizlemek konusunda kararlı olduğunu sürekli vurgular (Wacquant, 2015: 11). Bu nedenle neo-liberal ceza devletinde düşman dışarda değil içerdedir: Vatandaşa karşı yabancılar, göçmenler, üretken vatandaşa karşı muhtaç vatandaş; yasalara sadık vatandaşa karşı suçlular hedef gösterilir (Wacquant, 2019: 15). Wacquant’a göre, ileri marjinallik kavramı kapitalist ekonomilerin eşitsiz gelişmesi ile refah devletlerinin küçülmesi sonucu post-fordist şehirlerde belirginleşen toplumsal-mekânsal sürgün ile dışlayıcı kapatma olaylarının görüldüğü yeni düzendir.

2000’lerin başından itibaren, devletin sermaye ile işbirliği yaparak sosyo-mekânsal kutuplaşmayı artıran kamu politikaları uygulaması, “soylulaştırılan mekânlarda” kendini göstermeye başlamıştır. Neil Smith (2006: 20), bu değişim sürecini, Ruth Glass’ın 1964’te tanımladığı soylulaştırma ile 1999’da Birleşik Krallık Çevre, Ulaşım ve Bölge Dairesi tarafından hazırlanan “Kentsel Rönesans” raporunu karşılaştırarak açıklar. Smith’e (2006: 20) göre, klasik soylulaştırmada başrolü üst-orta sınıf oynarken, 21. yüzyılda soylulaştırmanın başlıca aktörleri devletin kendisi, yerel yönetimler, şirketler ve devlet-şirket ortaklığıdır. Bu süreç, kendiliğinden gelişen bir yapıdan çıkarak belirli öncü aktörler tarafından yönlendirilen bir hale gelmiştir.

Sönmez (2014: 44) ise devletin bu süreçte etkin bir rol oynamasının nedenini, sürecin kapsamını belirleyen, dönüşümü sistemli bir şekilde tasarlayan ve yasal, ekonomik, fiziksel ve siyasi koşulları oluşturan temel aktörün devlet olması ile açıklar. Devlet eliyle gerçekleştirilen soylulaştırma, merkezi ve yerel yönetimlerin geliştirdikleri politikalarla aktif bir şekilde desteklenir. Bu süreçte, devletin girişimci rolünü üstlenerek, geliştirici ve üretici firmalarla ortaklıklar kurduğu görülmektedir. Bu durum, soylulaştırmanın sadece özel sektör tarafından değil, devletin de önemli bir katılımcı olarak yer aldığı karmaşık bir sürecin parçası olduğunu göstermektedir.

3.3.5. Ağ Toplumu, Akışlar ve Yerler Uzamı: Manuel Castells

Erken dönem çalışmalarında kolektif tüketim kavramını ortaya atarak kent mekânının işgücünün yeniden üretiminin gerçekleştiği mekân olarak ifade eden Castells, bu yeniden üretim sürecinde devletin müdahalesine karşı koyabilecek gücün, onu dönüştürebilecek olanın da kentsel toplumsal hareketler olduğunu belirterek eleştirel kent sosyolojisi alanına damga vurmuştu. Berkeley’ye taşınıp Silikon Vadisiyle tanışmasıyla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri alanına ilgi duymaya başlayan Castells, Ince ile olan röportajında (2006: 18), 21. yüzyılın dinamiklerinin tamamen farklı olduğunu dolayısıyla dönüşen konjonktürde kenti anlamlandırabilmek için farklı kavramlara ve tanımlara ihtiyaç duyulduğunu dile getirir:

“1983’te kentli toplumsal hareketlere ilişkin on yılı aşkın bir süre devam ettiğim araştırma projemi tamamladıktan sonra, bundan sonra ne yapsam diye düşünmeye başlamıştım. Benim bir konu bulmama gerek kalmadı, konu bana geldi. Yani başımızdaki Silikon Vadisi’nde bir teknolojik deha, yenilikçi şirketler ve kültürel değişim patlaması yaşıyordu. Büyük bir şeylerin olduğunu, bizim Avrupa’da düşünebildiğimizden çok daha büyük bir şeylerin olduğunu hissediyordum. Böylece teknoloji, ekonomi ve toplum ilişkisi üzerine çalışmaya karar verdim”.

Castells’e (2002: 11-12) göre hem Chicago Okulu’nun çalışmaları hem kendisinin erken dönem çalışmaları dahil olmak üzere neo-marksist kent kuramları 21. Yüzyılla beraber kentsel mekânda ve genel olarak toplumda ortaya çıkan yeni sorunlarla bağlantı kurmayı başaramadığı için derin bir sessizliğe gömülmüş ve “eskiyen” kavramları tekrar tekrar gündeme getirmekten başka yeni bir şey söyleyememiştir. “Çağdaş” olarak adlandırılan “yeni kentsel sosyoloji”, tıpkı Chicago Okulu’nun analiz ettiği endüstriyel toplumun miadının dolmasından kaynaklı modasının geçmesi gibi, enformasyon toplumunun yeni kentsel bağlamı karşısında eski kalmıştır. Bu anlamda kent çalışmaları ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasında köprü kurmaya çalışan Castells, “The Informational City” (*Enformasyonel Kent*) (1989) adlı kitabında kent sosyolojisini çağa adapte etmeye ve yeniden yapılandırmaya çalışır.

“21. yüzyılda kent sosyolojisinin krizini ve entelektüel yeniden yapılanma yollarını anlamak için Enformasyon Çağı, ağ toplumu olarak kavramsallaştırdığım yeni tarihsel dönemde şehirlerin ve kentsel meselelerin dönüşümünü yeniden şekillendirmeye çalıştım” (Castells, 2002: 12).

‘En yeni’ kent dünyasının; bilgi teknolojileri devrimi, sosyo-ekonomik yeniden yapılanma ve kültürel toplumsal hareketler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulayan Castells (2002: 11-13) bu makro yapısal değişimlerle

ilişkili mekânsal örüntüleri ve kentsel süreçlerdeki kilit gelişmeleri “Urban Sociology in the Twenty-First Century” (21. Yüzyılda Kent Sosyolojisi) (2002) adlı makalesinde aşağıdaki gibi açıklamıştır:

Kentleşme: Ticari tarımın büyük ölçüde makineleşerek otomatikleştirilmesinden ve ayrıca küresel ekonominin gezegensel düzeyde ağlarla birbirine entegre olmasından dolayı dünya nüfusunun çoğunluğunun artık kentsel alanlarda yaşaması ve kentleşme sürecinin orantısız bir şekilde çok merkezli bir yapı etrafında büyük bölgesel genişlikler boyunca dağılmış, işlevsel olarak bütünleşmiş fakat toplumsal olarak farklılaşmış yeni tür metropol alanlarında yoğunlaşması kentlerdeki en önemli değişimlerden biridir.

Teknoloji: Gelişmiş tele-komünikasyon, internet, hızlı bilgi ve iletişim teknolojileri; dünya çapında, metropol alanlar arasında ve içinde yeni bir ağ ve kentsel akış coğrafyası başlatarak eşzamanlı olarak mekânsal yoğunlaşma ve ademi merkeziyetçilik sağlamıştır.

Sosyal İlişkiler: Bu dönemde sosyal ilişkiler aynı anda hem bireyselleşme (individuation) hem de topluluklaşma (communalisme) ile karakterize edilir. Her ikisi de aynı anda somut mekânları ve çevrimiçi iletişimi kullanan süreçlerdir. Sanal ve fiziksel topluluklar yakın etkileşim içinde gelişir. Bu anlamda hem yerleşim alışkanlıkları, hem çalışma mekânları hem de sosyal ilişkiler artan bireyselleşme trendiyle sınanır.

Aile Yapısı: Kültürlere ve ekonomik gelişme düzeylerine bağlı olarak farklı eleştirilere maruz kalan ataerkil ailenin krizi, toplumsallaşmayı aile kurumundan bireyselleştirilmiş birimler ağına doğru kaydırıldığı için bu durumun kamusal alanların, konutun, komşuluk ilişkilerinin, ulaşım sistemlerinin kullanımları ve biçimleri üstünde ciddi sonuçları olmuştur.

Ekonomi: Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de küreselleşen ekonominin hesaplanamayacak derecede farklılaşmış, karmaşık mali akışlardan oluşan bir sistem haline gelmesidir. Kentlerin buradaki kilit rolü ise sarmal haline gelmiş şirket ağlarını koordine edebilecek, yönetebilecek, yenileyebilecek komuta ve kontrol merkezlerine yer sağlamasıdır (Bahçeci ve Öktem, 2019: 287). Özellikle 21. yüzyıla damgasını vuran ileri bilgi ve iletişim teknolojileri değişen bu ekonomik süreçte gerekli olan finans, sigortacılık, Ar-Ge, veri toplama ve analiz etme gibi

hizmetlerin dünyanın çok farklı köşelerine yerleşmesini sağlayarak farklı uzamsal kalıpların oluşumuna neden olmaktadır (Castells, 2008: 505).

Çalışma Mekânları: Yerleşik ofisler hiyerarşisinden uzaklaşıp merkezi olmayan, ancak koordineli çalışma ve yönetim biçimiyle yeni bir ekonomik faaliyet biçimi olarak ortaya çıkan ağ şirketlerinde çalışma alanları ile özel alanlar arasındaki işlevsel ayrım bulanıklaşmaktadır.

Kültür: Kentsel alanlar giderek daha fazla çok kültürlü, çok etnikli yapılar haline gelmiştir.

Toplumsal Sınıf: Castells (2000: 258) ağ toplumunda artık mülk sahiplerinin olmadığını belirtip dolayısıyla emekçi sınıfı ve sermaye sınıfı çatışması diye bir şey olmadığını savunmuştur. Castells'e (2000: 505) göre, ağ toplumunda sınıf yapısı kısa ömürlü bir hale gelmiştir; mülkiyet sahibinin, üreticinin, tüketicinin kim olduğu sistem içinde bulanıklaşmıştır ve bilgiye sahip herkes sermaye olmaksızın egemen olabilecektir. Dolayısıyla endüstri toplumunun dikey hiyerarşisinden bilgi toplumunun yatay hiyerarşisine geçiş sağlanmıştır.

Kentsel Toplumsal Hareketler: Ağ toplumunda kentsel toplumsal hareketler hiçbir şekilde ortadan kaybolmamış ama mutasyona uğramıştır. Bu hareketler öncelikle istenilen bir yerde yaşama ve o yerde yeterli, nitelik konuttan ve kentsel hizmetlerden yararlanma hakkını öne süren yerel toplulukların protestosu ile daha iyi yaşam kalitesine ulaşmak için daha geniş bir hedef dahilinde kentlerin yaşam kalitesine odaklanan çevre hareketi olmak üzere iki ana tema etrafında toplanır.

Enformasyon teknolojileri ile küreselleşmenin birbirini beslediği ağ toplumu tanımında Castells'in (2004: 142) anlatmaya çalıştığı temel nokta ağ toplumunun bir küresel toplum örgütlenme yapısı olduğudur. Ağ denmesinin sebebi bu toplumsal örüntünün merkezsiz ve sarmal bağlardan oluşmasıdır. Bu anlamda 21. yüzyılda küresel ekonominin, üretimin, tüketimin, toplumsal hareketlerin ve kent mekânlarının en temel özellikleri ağlarla örülmüş bir yapıda olmasıdır. Dolayısıyla yukarıda açıklandığı gibi sanayi toplumlarında deneyimlenen teknolojik yeniliklerle yeni dönemin yaşadığı teknolojik yenilikler arasında anlamlı farklar vardır.

Castells'e (2002: 13) göre; enformasyon toplumundaki kentlerin dönüşümü "işlevleri", "anlamı / varoluş nedeni", "biçimi / formu" olmak üzere üç eksen etrafında organize edilebilir. İşlevsel olarak ağ toplumu küresel ve yerel arasındaki karşıtlık

etrafında örgütlenmiştir. Ekonomi, teknoloji, medya ve kurumsallaşmış otorite küresel ağlarda organize edilirken günlük hayat, çalışma, özel yaşam, kültürel kimlik ve siyasal katılım yerelde kalmıştır. Bu nedenle 21. yüzyıl kentlerinin yerel ve küresel olanın arasında köprü olması gerekir. Fakat Castells'e (2002: 14) göre sorunlar da tam olarak burada başlamaktadır; çünkü bu anlayış aynı anda her ikisine birden yanıt vermeye çalışan kentleri içeriden parçalayan bir hale bürünmüştür. Ayrıca dijitalleşmenin bir sonucu olarak bilgi yoğun akışların artması ve bu akışların sermaye-işgücü üzerinde hızla hakimiyet kazanması kentleri yüksek kaliteli işlerin ve ekonomik çıktının yaratılmasını teşvik eden kilit düğümler haline getirmiştir.

Kentlerin anlamı da değişmiş, toplum bireyselleşme ve topluluğa ait olma şeklinde olmak üzere iki zıt gelişim ile karakterize edilmeye başlamıştır. Ağ toplumunda, kişilik ve kültür; birey ve cemaat arasında artan gerilim ve mesafe vardır. Kentler de bir arada yaşamaya zorlanan ve çoğu cemaat içinde kendi büyük birey kümelerini barındıran yoğunluklardan oluştuğu için bu durum kentlerin toplumsal sistemi üzerinde üst düzey bir stres yaratmaktadır (Castells, 2002: 14).

Castells'e (2010) göre; tüm büyük toplumsal değişimler, nihayetinde insan deneyimindeki mekân ve zamanın dönüşümü ile karakterize edilir. Dolayısıyla, teorisyen (2008) son dönem çalışmalarından olan "Ağ Toplumu'nun Yükselişi" adlı eserinde bu dönüşümlerin analizini üstlenerek toplumların uzamsal biçimlerinin (*spatial forms*) evrimini ve sosyal pratik açısından yeni zaman algılarının (*perception of time*) ortaya çıkışını değerlendirmiştir. Bu anlamda Enformasyon Çağı olarak adlandırılan bu dönemde yerlerin uzamı (*space of places*) ile akışların uzamı (*space of flows*) arasındaki ayrıma dayanan bir şehircilik teorisi önerilmektedir. Akışlar uzamı ve yerler uzamı arasındaki gerilimi ve eklemlenmeyi içeren mekân formundaki değişim ve dönüşüm dönemin en önemli özelliğidir. Kentler, akışlar uzamı ile yerler uzamının yarışan mantığı tarafından eşzamanlı olarak yeniden yapılandırılır.

Castells'e (2010) göre mekân deneyim temelinde inşa edilir. Bu nedenle kentler; komuta ve kontrol, koordinasyon, mal ve hizmet alışverişi, çeşitli ve etkileşimli sosyal yaşam işlevlerinin yoğunlaşmasından doğmuştur. Aslında kentler, başlangıçlarından itibaren iletişim sistemleridir ve fiziksel bitişiklik yoluyla iletişim şansını artırırılar. Bu yüzden Castells, somut olan 'yerler mekânına' bitişiklik mekânı (*space of contiguity*) demektedir. Öte yandan, mikroelektronik tabanlı dijital iletişimin, gelişmiş telekomünikasyon ağlarının, bilgi sistemlerinin ve bilgisayarın

gelişmesi, iletişim sürecine dahil olan aktörlerin coğrafi konumlarından bağımsız olarak sosyal uygulamalarda eşzamanlı hale gelmesi sosyal etkileşimin mekânsallığını dönüştürmüştür. Bu yeni mekânsallık biçimi de “akışlar mekânı” olarak adlandırılmaktadır. Akış alanı; farklı coğrafi mekânlardaki etkinlikleri ve insanları birbirine bağlayan etkileşimli bir ağda sanal olarak bir arada bulunmadır. Kentler sanal ağlarda kaybolmaz; ancak, elektronik iletişim ve fiziksel etkileşim arasındaki arayüz tarafından ağlar ve mekânların kombinasyonuyla dönüştürülürler (Castells, 2002: 13-14).

21. yüzyılın başlarında yaşanan ağ toplumunun kent biçimi tarihsel olarak geçmiş deneyimlerden farklıdır. Bu hızlı kentleşme sürecinin en önemli karakteristiği büyük metropol bölgeleri ve bunların etki alanlarını birbirine bağlayan, küresel ağlardan oluşan yeni bir mekânsal mimarinin oluşumudur. Castells (2010) bu durumu vurgulamak için metropoliten alanın bir üst seviyesi olan “metropoliten bölge” tanımlaması yapar. Bu bölgelerin baskın kent merkezleri yoktur; bu nedenle bu kentsel biçim, merkez kentler ve banliyö ikiliğindeki geleneksel ayrıma uymayan çok merkezli bir metropoldür. Baskın bir kentsel biçim olarak konut-banliyö yayılımı kavramının modası geçmiştir. Günümüzde dağıtık bir merkezilik ve çok işlevli bir mekânsal yerleşme süreci gözlemlenmektedir. Ana özellik, metropoliten bölgedeki nüfusun ve faaliyetlerin dağılması ve ağ oluşturmaları ile uzmanlaşmış işlevler hiyerarşisine göre birbirine bağlı farklı merkezlerin büyümesidir. Örneğin, San Francisco Körfez Bölgesi’ndeki en büyük kent San Francisco değil, Silikon Vadisi’nin başkenti San José’dir. Yine de San Francisco, gelişmiş hizmetler için kilit konum olmaya devam ederken, East Bay’de büyük bir üniversite (Berkeley) ve küresel bir biyoteknoloji merkezi (Emeryville) bulunmaktadır. Her durumda, metropoliten bölge, çok merkezli bir yapıdan (merkezler arasında farklı hiyerarşilere sahip), karma arazi kullanımlarına sahip faaliyetlerin, konutların ve hizmetlerin ademi merkezileştirilmesinden ve bu isimsiz kentin topraklarını genişleten tanımlanmamış bir işlevsellik sınırından oluşur.

Ağ toplumunun temel mekânsal özelliği, yerel ve küresel arasındaki ağ bağlantısıdır. Küresel ağların küresel mimarisi, ağ için göreceli değerlerine göre yerleri seçerek birbirine bağlar. Bazı kentler ve / veya bölgeler; küresel değer yaratma ağları, finansal işlemler ve yönetim işlevleri gibi unsurlarla dünya genelindeki diğer yerlerle bağlantılıdır. Bu bağlantılar, kentleri küresel ağların önemli düğüm noktaları haline

getirir. Bu düğüm noktaları, gelişmiş hizmetler aracılığıyla kendi metropol bölgelerinin ekonomik ve altyapısal temelini genişletir. Ağların küresel mimarisindeki bağlantı noktaları, zenginlik, güç, kültür, yenilik ve çeşitli insan gruplarını bu kentlere çeken unsurlar olarak görülür (Castells, 2010).

Küresel ağların düğüm noktaları olarak işlev gören yerlerin, bu rolü yerine getirebilmek için çok yönlü ve kapsamlı bir bağlantı altyapısına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlantı altyapısı, hava, kara ve deniz yoluyla çok modlu ulaşım; telekomünikasyon ve bilgisayar ağları; gelişmiş bilgi sistemleri; ve bu düğüm noktalarının işleyişini destekleyen çeşitli yan hizmetler (muhasabe, güvenlik, otelcilik ve eğlence gibi) üzerine kuruludur. Bu altyapıların her biri, ihtiyaçlarına yönelik hizmetler sunacak yüksek vasıflı personel tarafından desteklenmelidir. Bu unsurlar, bir metropoliten bölgenin büyümesinin temel bileşenlerini oluşturur (Castells, 2010). Endüstriyel ekonominin coğrafi yapısını doğal kaynaklar ve güç dağıtım ağları belirlerken, bilgi ekonomisinde ise bilgi merkezleri ve iletişim ağları önemli mekânsal çekicilik faktörleri olarak öne çıkar. Bu çekicilik, bilgi ve iletişim odaklı ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, yenilik ve gelişimin merkezleri haline gelen kent ve bölgelerin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, küresel ağların düğüm noktaları hem fiziksel hem de dijital altyapıların entegrasyonu ve bu altyapılara yönelik uzmanlık gerektiren hizmetlerle desteklenen, kapsamlı bir yapıya sahiptir (Castells, 2010).

Bu yeni dönemde kentlerin konumunu sorgulayan Castells'e (2008: 526-527) göre; bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler; çalışma, alışveriş, eğlence, sağlık, eğitim, kamu hizmetleri gibi gündelik hayattaki fonksiyonların e-ticaret, e-devlet, uzaktan çalışma, uzaktan öğrenme gibi uygulamalarla esnekleşerek mekândan ve zamandan bağımsızlaşmasına neden olmaktadır. Kişiler, mekânlar arasında daha rahat yer değiştirebildiğinden mekânlar da giderek tekilleşmektedir. Bu çerçevede yeni bilgi teknolojileriyle mevcut toplumsal değişim süreçleri arasındaki etkileşimin kentsel mekânlar üzerinde, değişim ve dönüşüm bağlamında ciddi etkileri bulunmaktadır.

“Kentlerin Sonu mu Geldi?” başlıklı yazısında Castells (2008: 526) fütürologların işlevsel açıdan gerekliliğini yitirdiğinde kentin ya da şimdiye kadar bildiğimiz biçimiyle kentlerin silinip gideceği yönünde tahminler yaptıklarını yazmıştır. Özellikle, uzaktan çalışmanın yaygınlaşması bu tahminleri destekleyen bir trend olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca teorisyen günümüz toplumunu, dünya sisteminin küresel yapısının bir akış, bağlantı, ağlar ve düğümler mantığına dayandığı

enformasyonel bir küresel ekonomi olarak tanımlamaktadır. Küresel ekonominin temel faaliyetleri gerçek zamanlı olarak birbirine bağlıdır ve günlük çalışma programı artık gezegen ölçeğindedir. Küresel kentler artık şirket merkezlerinin varlığıyla değil, bir akışlar alanıyla tanımlanmaktadır.

Bu söylemlere rağmen Castells (2010) daha sonraki yazısında kent fütüristlerinin tahminlerinin aksine, 21. yüzyılın şimdiye kadar görülmemiş bir kentleşme dalgasının etkisi altında şekillendiğini özellikle vurgular. Bu dönemde, dünya nüfusunun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamaya başlamıştır. Bu durum, ileri teknoloji koşullarının insanların ve faaliyetlerin mekânsal olarak yoğunlaşmasını gereksiz kılacağı ve sonuç olarak kentlerin önemini yitireceği şeklindeki öngörülerin aksine insanlık tarihinin kentlerde olacağının göstergesidir. Çünkü Castells'e (2010) göre her şey akışlar mekânında gerçekleşmez. Finansal ve / veya siyasi anlaşmalar yapmak için yüz yüze görüşmek, özellikle de rekabet avantajı sağlayan kararlar söz konusu olduğunda yan yana olmak hala vazgeçilmezdir. Yenilik ve karar verme süreçleri yüz yüze temaslarda gerçekleşir ve bunlar akışlar uzamına entegre edilmiş, iyi bir şekilde bağlanmış ortak yerler uzamını gerektirir. Küresel çapta bir elektronik makro ağ olarak işlev gören karar uygulama ağına karşın karar verme, inisiyatif alma, fikir ve yenilik üretimi süreçleri, belirli yerlerde yoğunlaşarak yüz yüze iletişim ile yönlendirilen daha mikro ölçekli bir ağıdır.

Değer yaratma yeteneğine sahip yerel alanlar, geniş fırsatlar ve üstün hizmetler sunarak yetenekli ve yenilikçi profesyonelleri kendilerine çekerler. Bu bölgelerde, ekonomik faaliyetlerin canlılığı, bir yandan daha iyi kültürel imkânlar, eğitim tesisleri ve sağlık hizmetleri sunarken diğer yandan da gelişen bir pazarın oluşumuna zemin hazırlar. Bu durum, iş piyasasının canlılığını destekleyerek kentsel büyümenin ana itici gücü haline gelir. Yani, değer yaratan bu yerel alanlar; ekonomik, kültürel ve sosyal yönleriyle kentsel büyüme ve gelişim için temel bir kaynak işlevi görürler. Bu, önceki kentleşme biçimlerinde olduğu gibi ölçek ekonomilerini ve günümüzde en önemli olan sinerji ekonomilerini yaratır. Mekânsal sinerji ekonomileri, değerli ortaklarla potansiyel bir etkileşim yerinde olmanın, bu etkileşimin ürettiği inovasyonun bir sonucu olarak değer katması anlamına gelir (Castells, 2010).

Castells'e (2002: 14) göre; günümüz kentleri, hem akışların (elektronik iletişim, veri ve bilgi akışları gibi) hem de fiziksel mekânların (gerçek dünya etkileşimleri ve yerleşimler gibi) arasındaki etkileşimlerin birleşiminden oluşan

karmaşık bir yapıya sahiptir. Akışlar mekânı, farklı coğrafi bileşimlerdeki faaliyetleri ve insanları birbirine bağlayan etkileşimli bir ağda elektronik olarak ayrı konumları birbirine bağlar. Yerlerin mekânı, deneyim ve faaliyetleri yerelliğin sınırları etrafında organize eder. Enformasyonel kentler, elektronik iletişim ve fiziksel etkileşimin bir arayüzü olarak işlev gören, ağlar ve yerlerin entegrasyonu ile şekillenir. Akışlar uzamının yapısal mantığı mekânsız olduğu halde sürecin işlemesi fiziksel mekânların varlığına bağlıdır bu yüzden fiziksel mekânlar henüz işlevlerini yitirmemiştir.

Mevcut durumda, kent sosyolojisinin yeni çağın gerekliliklerine uyum sağlayabilmesi için hem teorik hem de metodolojik açıdan yenilenmesi ve yeni araçlar, yeni tanımlar, yeni kavramlar geliştirmesi zorunludur. Kent sosyolojisi, ağ toplumunun meydan okumalarına karşılık vermek ve yeni mekânsal biçimler ile süreçlerin ortaya çıkışını teorik olarak entegre edebilmek adına yeniden yapılandırılmalıdır. Bu, disiplinin yeni dönemin dinamiklerine ve değişen sosyal yapılarına uyum sağlaması ve etkili bir şekilde yanıt verebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu anlamda Castells (2002: 18) öncelikle kent sosyolojisinin post-modernist tuzaklara düşmeden kökenlerine dönmesi gerektiğini ve mekân ve toplum arasındaki yeni ilişkileri araştırmak için yeni alet kutuları (tool box) bulması gerektiğini vurgular:

“Kent sosyolojisi, postmodernist kuramlaştırmanın sözel oyunlarının içine hapsolmuş nafîle yapıbozum ve yeniden inşa egzersizlerini terk etmeli ve kökenlerine, saha araştırmalarına, yeni bilgi üretimine, toplumun gizli alanlarının keşfine ve tüm cazibesi ve sefaletiyle kent yaşamına duyulan hayranlığa geri dönmelidir. Yeni kentsel ideolojilere ya da iyi niyetli ütopyalara ihtiyacımız yok. 21. yüzyılın kent sosyologlarının asıl ihtiyacı olan şey, mekân ve toplum arasındaki yeni ilişkileri araştırmak ve anlamak için gerekli olan yeni alet kutularını bulmaktır” (Castells, 2002: 18).

Bu anlamda yeni metropoliten merkezîyetçilik, kamusal alan pratiği ve sanal topluluklardan doğan yeni iletişim kalıpları arasındaki çelişkili ve/veya tamamlayıcı ilişkiler, yeni bir kent sosyolojisi türünün, “siborg kentler” (cyborg cities) sosyolojisinin ya da akışlar ve yerler mekânlarının iç içe geçmesinden oluşan “hibrit kentlerin” temellerini atabilir, sanal toplulukların sosyolojisi (virtual communities) de yeni kent sosyolojisinin araştırma nesnesi haline gelebilir (Castells, 2002. 16).

Castells (2002: 18) yeni kent sosyolojisinin odaklanması gereken kavramlar arasında “ağlar, akışlar, yerler, yerel ve küresel dinamikler, fiziksel ve sanal

topluluklar, yüz yüze etkileşimler, kentsel sosyal değişim aktörleri, mobil mekânlar, cinsiyetsizleştirilmiş evler ve kentler, dönüştürülmüş yerellik, global (hem global hem lokal) sosyal hareketler, zaman-mekân rejimleri, metropoliten bölgeler ve çok düğümlü merkezilik” gibi kavramları sayar. Bu terimler, kent sosyolojisinin yeni çağın karmaşıklıklarını ve dinamiklerini anlamada kilit role sahip kavramlar olarak öne çıkmaktadır.

Castells’e (2002: 19) göre; kent sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıların yeni yöntemlere de ihtiyacı olacaktır. İnternet sadece bir araştırma nesnesi değil aynı zamanda bir araştırma aracıdır. Yeni bilgi işlem gücü ve bunun her yere yayılması, nihayet simülasyon modellemesinin, nitel materyal temelinde hipotezlerin resmileştirilmesi ve doğrulanması için bir araç olarak kullanılmasına izin verecektir. Hızlı bilgisayar işlemlerinden güç alan yeni karmaşıklık matematiği; istatistiksel analizi doğrusallığın kısıtlamalarından kurtararak, tanım gereği doğrusal olmayan bir sosyal gerçekliği anlamaya yönelik büyük bir adım olacaktır. Etnografik saha çalışması, kent sosyologlarının temel ve ayırt edici aracı olmaya devam edecek ancak burada da yeni teknolojik araçlar, araştırmacıların gözlemlerini gerçek zamanlı olarak veri tabanlarına kaydetmelerini, kontrol etmelerini ve analiz etmelerini sağlayacaktır.

3.3.6. İnovasyon Kompleksi Olarak Kent: Sharon Zukin

David Halle’ye göre, kentsel bölgelerin merkezsizleşmesi ve parçalanmasına odaklanan Los Angeles Okulu’nun tersine 1950’lerden itibaren New York’un kent merkezinin potansiyeline ve önemine odaklanan yeni bir New York Okulu ortaya çıkmıştır. Jane Jacobs, William H. Whyte, Richard Sennett, Richard Florida ve Sharon Zukin gibi düşünürleri bu ekolün temsilcileri olarak gösteren Halle, New York Okulu’nun kent merkezine odaklanışını, Los Angeles Okulu’nun kentsel parçalanma ve kent çeperiyle ilgilenmesiyle net bir şekilde karşılaştırır. O’na göre, bu iki ekol kendi metropol alanlarını doğru bir şekilde yansıtır: Bir yanda çok katmanlı ekonomik ve sosyal faaliyetlerin bulunduğu bir yer olarak Los Angeles; diğer yanda çalışılacak ve yaşanacak bir yer olarak kent merkezine yönelik yenilenen ilgiyi temsil eden New York Okulu bulunmaktadır (akt. Judd, 2011: 9-10).

20. yüzyılın son çeyreğinde gelişen New York Okulu; Manhattan başta olmak üzere kent merkezine güçlü bir ilgi, kent yaşamını iyileştirme kararlılığı, kent

merkezinin zenginler, orta sınıf, işçi sınıfı ve yoksulların bir arada yaşayabileceğine ve yaşaması gerektiğine dair ütöpik bir inanç ve kent yaşamının banliyö yaşamına üstünlüğü olmak üzere 4 ana özelliği ile karakterize edilmektedir. New York Okulu'nun farklı zaman dilimlerinden ve çeşitli disiplinlerden gelen üyeleri, genel olarak bu etiketi reddetse de Sharon Zukin'in kent merkezinin soylulaştırılmasına yönelik çalışmalarında bu özellikler bariz bir şekilde kendini gösterir (Halle ve Beveridge, 2011: 139).

Brooklyn College ve New York Şehir Üniversitesi (*City University of New York*) Graduate Center'da emekli profesör olarak görev yapan Sharon Zukin; kent yaşamı, kent kültürü, soylulaştırma, tüketim kültürü, dijital ekonomi konusunda uzmanlaşmış Amerikalı bir sosyoloji profesörüdür. Aynı zamanda Amerikan Sosyoloji Derneği Tüketiciler ve Tüketim Bölümü'nün başkanlığını yapmaktadır (Zukin, 2012). Akademik hayatına siyaset sosyolojisi alanında başlayan Zukin'in kent sosyolojisine geçişi, Aşağı Manhattan'daki (SoHo) çatı katlarında çalışan üreticilerin zorla tahliye edilmesine dair bir gazete yazısı okumasıyla başlar. Bu konuda derinlemesine saha araştırmaları yapan Zukin, "Loft Living: Culture and Capital in Urban Change" (*Loft Yaşam: Kentsel Değişimde Kültür ve Sermaye*) isimli ilk kitabını 1982 yılında yayımlar. Bu eser, kentsel mekânların sosyoekonomik dönüşümlerini inceler ve bu dönüşümlerin kültürel ve ekonomik boyutlarını ele alır. Zukin (1982) bu çalışmasında New York'un SoHo bölgesinde gerçekleşen soylulaşma sürecini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Araştırma, kent merkezinde bulunan ve önceleri endüstriyel işlevlere hizmet eden dökme demir çatı katlarının zaman içerisinde nasıl değişim geçirdiğini inceler. Bu yapıların, başlangıçta sanatçılar tarafından hem yaşam alanı hem de çalışma stüdyoları olarak kullanıldığını ancak sonrasında lüks emlak ürünlerine dönüştürüldüğünü belirtir. Zukin, bu dönüşümün SoHo mahallesinin sanatsal atmosferini olumsuz yönde etkileyen ve mahallenin kültürel dokusunu zayıflatan bir süreç olduğunu vurgular.

Kent sosyolojisi alanında önemli bir yerde olan bu kitaptan sonra soylulaştırma üstüne yazmaya devam eden Zukin (1987) "Gentrification: Culture and Capital In The Urban Core" (*Soylulaştırma: Kentsel Çekirdekte Kültür ve Sermaye*) başlıklı makalesi ile sosyal açıdan marjinal olanlara ve işçi sınıfına ait kentsel alanların orta sınıfın hâkim olduğu yerlere dönüşmesine odaklanır. Daha varlıklı sakinlerin akınıyla kentsel mahallelerin dönüşümünü ifade eden soylulaştırmanın sosyolojik ve ekonomik

inceliklerini derinlemesine inceler. Kent merkezinde artan mülk değerlerinin bölgenin karakterinde ve kültüründe değişikliklere yol açtığını açıklar.

Zukin (1987: 130-131) soylulaştırmanın çok yönlü doğasına dikkat çekerek sürece duyulan ilk hayranlığın ötesine geçmeyi ve temellerini, sonuçlarını ve tam olarak anlaşılmasını engelleyen Marksist, neo-Weberci ve diğer ana akım analistler arasındaki teorik çıkmazları eleştirel bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda kentsel sosyolojik değişimlerin karmaşıklığına ışık tutarak, ekonomik ve kültürel analizi bütünleştiren bir bakış açısı sunmaya çalışır. Soylulaştırma süreci, üretim, tüketim ve kentsel orta sınıfın sosyal yeniden üretimi gibi ekonomik paradigmalara iç içe geçmiştir. Bu alanda ortaya çıkmakta olan bir sentez, ekonomik ve kültürel analizin bütünleştirilmesinin önemini kabul etmektedir.

Kentsel sanat ve emlak piyasaları arasındaki karşılıklı değerlenme sürecine odaklanarak gelişmiş bir hizmet ekonomisinin, üst sosyal sınıfların kültürel yapılarını nasıl şekillendirdiği üzerine vurgu yapar. Soylulaştırma, daha geniş ekonomik değişimleri, özellikle de metropol çekirdeklerindeki kurumsal yatırımların yeniden merkezileşmesini yansıtmakta, yeni mekânsal formlara ve kentin kurumsal ve hizmet sektörü ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeniden yapılandırılmasına yol açmaktadır (Zukin, 1987: 142).

Bununla birlikte makalenin özgün yanlarından biri de tarihi korumanın da soylulaştırmada önemli bir rol oynadığının ve soylulaştırıcı olarak yeni orta sınıfların farklı kültürel tüketim kalıpları oluşturmaya hizmet ettiğinin vurgulanmasıdır. Soylulaştırma süreci genellikle, yükselen kiralar, mülk değerleri ve düşük gelirli sakinlerin yerinden edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu yerinden edilme, kentsel peyzajları ve toplulukları yeniden şekillendiren ekonomik, sosyal ve kültürel güçlerin karmaşık bir etkileşimini yansıtmaktadır (Zukin, 1987: 134). Zukin, kentsel soylulaştırma ve tüketim kültürüne dair çalışmalarında, Walter Benjamin'in "Paris, Capital of the Nineteenth Century" (*Paris 19. Yüzyılın Başkenti*) adlı makalesinden ve antropolog Sidney Mintz'in tarihsel çalışması "Sweetness and Power" (*Tatlılık ve Güç*) adlı kitabının tarihsel ve toplumsal analizlerinden beslenir (Cole, 2014).

Zukin, New York'tan Amsterdam'a ve Şanghay'a kadar altı büyük uluslararası kentte yerel alışveriş caddeleri üzerine, kentsel tüketim alanlarının küreselleşmeyi nasıl temelden inşa ettiğini inceleyen ulusötesi bir araştırma projesini koordine eder.

Bu çalışma, kentsel tüketim alanlarının küreselleşme sürecinde nasıl kritik bir rol oynadığını ele alarak, küresel dinamiklerle yerel özellikler arasındaki etkileşimi incelemektedir. Araştırma; soylulaştırma, küreselleşme, piyasa dinamikleri, göç politikaları, gayrimenkul düzenlemeleri, yerel yönetimin kentsel dönüşümdeki rolü ve tüketim pratikleri gibi çeşitli boyutlara odaklanır (Aygün, 2018: 203). Altı farklı vaka çalışması üzerinden yürütülen bu etnografik çalışma, “Global Cities, Local Streets: Everyday Diversity from New York to Shanghai” (*Küresel Kentler, Yerel Sokaklar: New York’tan Şanhgay’a Gündelik Çeşitlilik*) adlı eserde toplanmıştır (Zukin, Kasinitz ve Chen, 2015). Kitap, yerel alışveriş caddelerini, kentlerin küresel kimlik kazanmasında hayati birer unsur olarak tanımlar ve bu sokakların küresel kültürel ekosisteme katkılarını vurgular. Yerel alışveriş caddelerini, mal ve hizmet alım satımının ötesinde gündelik çeşitliliğin ve kültürel etkileşimin deneyimlendiği mekânlar olarak tanımlar. Bu çerçevede içerisinde yazarlar, soylulaştırma ve küreselleşme süreçlerinin New York, Şangay, Amsterdam, Berlin, Toronto ve Tokyo gibi metropollerin yerel sokakları üzerindeki etkilerini incelerler. Araştırma, bu kentlerdeki sokakların ve bu sokaklarda yaşayan insanların, küresel ve yerel dinamiklerin kesişme noktasında nasıl bir dönüşüm geçirdiklerine dair derinlemesine bir analiz sunar. Zukin ve arkadaşları (2015: 221) soylulaştırma ve küreselleşmenin, kent manzaralarını ve sakinlerinin günlük yaşam pratiklerini nasıl şekillendirdiğine ilişkin ayrıntılı bir görünüm ortaya koyarlar.

Zukin (2009:1), “Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places” (*Çıplak Kent: Otantik Kentsel Mekânların Ölümü ve Yaşamı*) adlı kitabında, yerinden edilme ve soylulaştırma süreçlerinin New York’un 21. yüzyılın başlarında “ruhunun” kaybolmasına yol açtığını iddia eder. Çünkü “yerinde kalma hakkını” savunan Zukin’e (2009: 31) göre; kente ruhunu veren sadece binaların ve kullanımların çeşitliliği değil aynı zamanda sosyal çeşitliliktir. Bu yüzden Zukin’e (2009: 244) göre, özgünlük (authenticity) yeniden tanımlanmalı ve kavramın kökenine geri dönmelidir. Bu yeniden tanımlama, bir mekânın sadece tüketilecek bir deneyim olmaktan çıkıp, orada yaşamanın bir hak olarak kabul edilmesini desteklemek için kullanılmalıdır. Bu bağlamda, Lefebvre ve Harvey’in “kent hakkı” kavramına atıfta bulunarak özgünlüğün, uzun süreli ikamet, kullanım ve alışkanlık yoluyla geliştirilen bir tür kent hakkı, hatta bir insan hakkı olarak sunulabileceğini öne sürer.

Soylulaştırma ve tüketim kültürü üstüne olan çalışmalarından sonra sanat ve dijital endüstriler ile gayrimenkulün birbirine nasıl entegre olduğunu görmek için New York'taki yaratıcı ekosisteme yüzünü dönen Zukin, ilk kitabında üstünde durduğu loft yaşamın yıkımın ilk aşaması olduğunu ve artık yeni ekonomik modelin yaratılarak yeni işçi sınıfının ve yeni bir kültürün oluştuğunu vurgular (Zukin, 2015).

“Loft Living kitabımın sonunda öngördüğüm gibi, sanatçılar 21. yüzyıl ekonomisinin işçi sınıfıdır. Bilgisayar mühendisleri, video oyun tasarımcıları, görsel sanatçılar, heykeltıraşlar, reklam yaratıcıları da öyle. Şu anda oluşmakta olan büyük bir işgücü var. 1980’lerde sadece bir öngörü olarak hayal meyal görülebilen işgücünün artık gerçekten oluşmakta olduğunu görebilirsiniz” (Zukin, 2015).

Nitekim bu tezde güncel kent kuramcısı olarak ele alınan Zukin’in asıl üstünde durulan ve ayrıntılı olarak incelenen son kitabı “The Innovation Complex: Cities, Tech, and the New Economy” (*İnovasyon Kompleksi: Kentler, Teknoloji ve Yeni Ekonomi*) (2020a) adlı eseridir. Bu eserden sonra Zukin (2020b, 2020c, Zukin ve Torpey, 2020) aynı konuyla ilgili pek çok makale yazmıştır. Teorisyen özellikle 2008 finansal krizden sonra dijital teknolojilerle kendini yeniden üretmeye çalışan kapitalizmi ve etki ettiği kentsel mekân tezahürlerini, New York kent merkezi üstünden incelemeye başlar:

“Benim çıkış hikayem şu: Ben bir uzman değilim, bir şehir planlamacısı değilim, sadece birkaç yıl önce kapitalizmin yeni dijital üretim biçimlerini entegre ederek kendini nasıl yenilemeye çalıştığını anlamaya çok ilgi duyan bir sosyoloğum” (Zukin, 2021).

Dolayısıyla Zukin’in yeni kitabını yazarken ki çıkış noktası kapitalizmin yeni biçimlerinin nasıl geliştiği ve kapitalizmin kendini nasıl yeniden ürettiği sorgusudur. Bu anlamda Zukin (2021) kapitalizmin bu yeni biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını, belirli kentlere nasıl yerleştiğini ve etraflarındaki kenti nasıl yeniden şekillendirdiğini anlamaya çalışır. Bu anlamlandırma yolculuğunda teknoloji firmalarına yapılan sermaye yatırımlarına, startup kurucularını neyin harekete geçirdiğine ve bilgisayar konusunda bilgili insanlardan oluşan yeni bir işgücünün nasıl oluştuğuna bakar. 2015 yılında bu konulara ilgi duymaya başladığı sırada dijital teknoloji üretiminin “kentsel hale” geldiğini fark eden Zukin; New York, San Francisco, Londra, Şanghay gibi pek çok uluslararası kente yayılmış olduğunu gözlemler. Hükümetten, kültürden ve

finansal ve yasal düzenlemelerden bağımsız olarak her kentte hemen hemen aynı olan küresel bir inovasyon kompleksi olduğunu fark eder.

Öncelikle Zukin'in "İnovasyon Kompleksi" adlı başlığındaki "inovasyon"⁶¹ teriminden bahsetmek gerekir. Zukin'e (2020a: 4-5) göre eğer inovasyon kavramı dijital teknolojiye dayalı yeni işler ve çalışma biçimleri anlamına gelecek şekilde kullanılıyorsa bu kavramın köklerini 20. yüzyılın ortalarına, Kaliforniya'daki Silikon Vadisi'ne ve Boston'daki Route 128 gibi araştırma ve elektronik üretim merkezlerine dayandırmak gerekir. Ancak günümüzdeki "platform kapitalizmi" çağı anlamlandırılmak isteniyorsa, inovasyonun izlerini San Francisco, New York, Londra ve Şanghay gibi dünyanın her büyük kentindeki yeni yazılım geliştirme merkezlerine bakılmalıdır.

İnovasyon sürecine bakış açısı ahlaki kaygılarla da şekillenmektedir. Bir yanda yeni ekonomiyi eleştirenler, güvencesiz çalışma ve dijital gözetim konusunda endişelerini dile getirirken öte tarafta teknoloji topluluğunda yer alanlar "yenilikçilik ve girişimcilik" gibi kavramları benimseyerek daha olumlu bir söylem geliştirmeyi tercih etmektedirler. Ancak Zukin'e (2020a: 6) göre, bu zıt görüşlere rağmen, kesin olan bir şey varsa o da kentlerin yeni ekonominin temelini oluşturan toprak, emek, kültür ve sermayenin güçlü bir etkileşim alanı olan "inovasyon kompleksi"nin hem yaratıldığı hem de direnişinin merkezi olduğu çok önemli yerler olarak varlığını koruduğu ve hatta güçlendirdiğidir.

Zukin'in (2021); "İnovasyon Kompleksi" kitabında ikinci kelime olarak "kompleks" kelimesini tercih etmesinin sebebi oluşan yeni ekonominin hem maddi hem de sembolik boyutu olmak üzere iki sac ayağına oturduğunu vurgulamak istemesidir. Buna göre; maddi boyutta, bir inovasyon kompleksi, genellikle belirli bölgelerde yoğunlaşan şirketlerin ve insanların bir araya gelerek her kent yönetiminin/yöneticisinin yapmak istediği inovasyonun gerçekleşmesi için çok sayıda site ya da bina "kompleksi" inşa edilmesidir. Sembolik boyutta ise psikolojik bir "kompleks" ya da gücü kaybetmeden inovasyonu kontrol etme konusunda kültürel bir

⁶¹ İnovasyon terimi 1940'larda ekonomi tarihçisi Joseph Schumpeter tarafından girişimcilerin yeni bir teknolojiye ya da üretimi yeniden düzenlemek için yeni koşullardan faydalanma konusundaki esrarengiz yeteneklerini tanımlamak için kullanıldığında popüler hale gelmiştir. Ancak o zamandan bu yana anlamı değişmiştir. Kültür tarihçisi John Patrick Leary, 21. yüzyılın başlarında bu terimin sadece "kapitalist pazarın dinamik türbülansının" tanınması değil, aynı zamanda bu türbülansa teslim olunması anlamına geldiğini de belirtmektedir (Zukin, 2020a: 4).

kaygı anlamına gelir. Bu bağlamda inovasyon kompleksi aynı zamanda aşağılık kompleksi gibi daha psikolojik bir anlama da gelmektedir. Çünkü artık her kent geleceğin sanayisine yetişememekten ve ekonomik büyüme açısından diğer kentlerin gerisinde kalmaktan korkmaktadır.

Son araştırmalarını dijital teknolojilerin nasıl kentli olduğu ya da teknolojinin nasıl yeniden kente dönüştüğü temelinde yapan Zukin’e (2020b: 942); göre 1990’larda yeni gelişen “World Wide Web” için içerik üreten yeni bir tür teknoloji şirketi ortaya çıktığında, kentler teknoloji anlatısında kısa bir süreliğine ön plana çıkmıştır. Bu “dot-com” girişimleri ve onlar için çalışan “yeni medya üreticileri” başta New York ve San Francisco olmak üzere güçlü reklam, yayıncılık ve pazarlama endüstrileriyle bağlantılı oldukları kentlerde toplanmışlardır. Ancak 2001 yılına gelindiğinde dot-com hisse senedi değerlerindeki ciddi düşüş, teknoloji endüstrisinin asla kent ekonomisine güç verecek kadar sağlam kalamayacağını ortaya koymuştur. Bu dönemde kentler, teknoloji üretmek için tasarlanmamıştır. Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan 11 Eylül saldırısı ve sonrasındaki ekonomik durgunluk dönemi, teknoloji şirketlerinin rekabet gücünü önemli ölçüde azaltmış ve yatırımcıların güvenini sarsmıştır. Bu süreç, 2010’lara kadar dijital teknolojinin kentlerle olan bağının zayıf olmasına neden olmuştur. Dijital teknolojinin kentlere olan ilgisinin henüz başlangıç aşamasında olduğu bu dönemde sadece Silikon Vadisi, teknoloji alanında küresel bir etki yaratmış ve Amerikan bilgisayar endüstrisinin sürekli büyümesini desteklemiştir (Zukin, 2020c: 4).

Başlangıç döneminden sonra Zukin’in (2020b: 943) analizine göre, 2000’lerin başında akıllı telefonların yaygınlaşması ile dijital teknoloji alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde, uygulamaların ve yazılım geliştirme kitlerinin oluşturulması yeni ekonomik yapının üretim araçlarına olan erişimi genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bu süreç hem işletmelerin hem de tüketicilerin, giderek artan bir “uygulama” çeşitliliği ile yenilikçi ve girişimci faaliyetlere yönelmelerine olanak tanımıştır. Ayrıca, kent sakinlerinin de dijital platformlarda içerik üretmeye ve sanal topluluklarla her zaman, her yerden bağlantı kurmaya yönelik ilgileri olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte 2000’li yılların başında, özellikle kentsel alanlarda ortaya çıkan ihtiyaç ve talepleri karşılayan platformlar geliştirilmiştir. Uber gibi platformlar, kent içi hareketliliği yeniden şekillendirirken; Google Maps ve Airbnb, kentlerdeki navigasyonu ve konaklamayı “yerel bir deneyim” gibi sunarak

kolaylaştırmıştır. Yüksek hizmet ve konaklama talebi, ekonomik zorluklar yaşayan kent sakinlerini TaskRabbit gibi platformları kullanarak ek iş olanakları aramaya ve dairelerini Airbnb üzerinden kısa dönemli olarak kiralarak gelir elde etmeye yöneltmiştir (Semi ve Tonetta, 2020).

Ayrıca IBM, Cisco ve Siemens gibi büyük elektronik firmaları, iklim değişikliği etkileri altında büyüyen kentsel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla eski ve yetersiz finanse edilen altyapıyı geliştirmek için geniş bir “akıllı kent” ekipmanı pazarının varlığını fark etmiş ve bu altyapıyı geliştirmek, satın almak ve finanse etmek için yerel yönetimleri ikna etme potansiyelini görmüştür (Clark, 2020’den akt. Zukin, 2020b: 943). Bu süreç, kentlerle ilgili içerik ve erişim için dijital platformlar aracılığıyla artan bir talep yaratmıştır. Bu yüzden Zukin’e (2020a: 6) göre; teknolojik inovasyonun ve ticari uygulamaların coğrafyası genişlemiştir. Yazılım üretimi Silikon Vadisi’nin dışına San Francisco, Londra ve New York gibi finans ve medya ile bağlantılı kentlerin eski püskü sanayi bölgelerindeki ucuz, az kullanılan alanlara taşınmıştır. Tasarım merkezleri olarak bu kentler uygulama geliştiricilerini cezbetmiştir.

Bununla birlikte dijital teknolojilerin kentleşmesinde en büyük dönüm noktası 2008 finansal ekonomik krizi olmuştur. Çünkü bu dönem finans sektörünün kentsel ekonomik büyümeyi desteklemeye devam edebileceği beklentileri sarsılmıştır. Finans ekosisteminin hâkim olduğu global kentler, New York gibi, alternatif stratejiler arayışına girmiştir. Bu bağlamda, finans endüstrisine olan bağımlılığı azaltmak amacıyla yerel yönetimler, inovasyonu teşvik etmeye yönelmiştir. Zukin’in (2020a: 8) belirttiği gibi inovasyon ekonomisinin; New York’un küresel liderlik pozisyonunu pekiştirmesi, kent sakinlerine kaliteli iş imkânları sunması ve giderek daha da belirsiz bir hal alan finans sektörüne olan bağımlılığı minimize etmesi öngörülmekteydi. Bu amaçlar, Manhattan’ın Silikon Vadisi’nde, dot-com döneminde kariyerlerine başlamış olan şirketler ve bireyler tarafından hırslı topluluklar inşa etme çabalarıyla desteklenmiştir.

Bununla birlikte Zukin’e (2020b: 944) göre teknolojinin kentleşmesindeki en önemli unsurlardan biri de insan sermayesindeki dolayısıyla hayat tarzı seçimlerindeki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimlerdir. 2008 mali krizi sonrasında bankalar ve diğer kurumlar, iş gücünü azaltmaya yönlendirildi. Bu dönemde, birçok üniversite mezunu, yatırım bankacılığı yerine yazılım mühendisliği veya uygulama geliştiriciliği

gibi alanlara yönelmeye başladı. Akıllı telefonlar ve yazılım geliştirme setleri gibi yeni üretim araçlarının mobilitesi, veri depolama için bulut tabanlı hizmetlere erişim kolaylığı, bu bireylerin Silikon Vadisi dışında, San Francisco, New York gibi kentlerde yaşama olanaklarını artırdı. Bu durum, genç yetişkinlerin, teknoloji odaklı işler bulabilecekleri, meslektaşlarıyla iş birliği yapabilecekleri ve sosyal etkileşimde bulunabilecekleri kentlerde yaşamayı tercih etmelerine yol açtı. Tıpkı Birleşmiş Milletler'in Dünya Kentleri Raporu'nda belirtildiği gibi (UN-Habitat, 2022) “genç, yaratıcı yetenekler” için 2012 yılı itibarıyla hem yeni kurulan hem de eskiden var olan teknoloji şirketleri yaşamının, çalışmanın ve eğlenmenin bir arada mümkün olabileceği kentlerde kurulmaya başlandı ya da bu kentlere taşındı.

Bu yeni ekonomik yapı; bir yandan az sayıda, yüksek nitelikli profesyonellere yönelik yüksek ücretli iş pozisyonlarını belirli süperstar kentlerde merkezileştirirken diğer yandan pazarlanabilir ürünler ve fikirler üreten kuruluşlar arasında gayri resmi sosyal ağların oluşumuna katkı sağladı. Genç, mobil ve eğitilmiş iş gücünün kentlerde yaşama ve çalışma tercihleri, inovasyon ekosistemiyle özdeşleşen yemek salonları, kafeler, bisiklet yolları, ortak çalışma alanları gibi kültürel yapıların yanı sıra Google, Facebook, IBM Watson, Amazon, Apple gibi büyük şirketlerin New York kentinde şube açmalarına ve geniş kentsel yapılarına olan talebi artırdı (Zukin, 2020a). Zukin'in (2021, 2020a, 2020b, 2020c) New York'ta yaptığı gözlemler, Harvey ve Molotch gibi teorisyenlerin vurguladığı üzere, ekonomik sermayenin kentsel gelişim üzerindeki etkisini onaylar niteliktedir. Bu ekonomik sermaye özellikle belirli kentlerde, sermayenin eşitsiz dağılımına ve kaynakların belli yerlerde yoğunlaştırılmasından dolayı arazilerin değerlendirilmesine ve kentlerin bu doğrultuda şekillenmesine neden olmuştur. Ancak, Zukin bu teorisyenlerden farklı olarak yapısal çevredeki dönüşümde ekonomik sermayenin ötesinde, “startup ekosistemi”nde yer alan çeşitli aktörler ve kuruluşlar arasındaki bağları kuran sosyal sermayeyi ve inovasyon ekosisteminin unsurları olan üniversiteler, kuluçka merkezleri (*incubator*), hızlandırıcılar (*acceleator*), kodlama okulları tarafından sağlanan mentorluk ve ağ oluşturma yoluyla yatırımcılar, girişimciler ve teknoloji çalışanları arasında aktarılan kültürel sermayeyi de sürece dahil etmiştir. Bu bakış açısı, kentteki dönüşümü sadece ekonomik faktörlerle sınırlı tutmamakta, aynı zamanda sosyal ve kültürel dinamiklerin bu süreçteki önemini de vurgulamaktadır.

İnovasyon bölgeleri, ortak çalışma alanları, kuluçka merkezleri ve hızlandırıcılar; kentlerin fiziksel yapısını yeniden düzenlemenin ötesinde birbirine bağlı işletmeler, etkinlikler ve eğitim programlarından oluşan yeni ekonominin gelişimini destekleyen bir ekosistem oluşturur. Bu alanlar, en temel anlamıyla, dijital teknoloji uygulamalarının tasarlanması, dağıtılması ve üretimi için zemin sağlar; bu da onları hem yeni ekonominin üretim tesisleri ve ofisleri hem de sosyal etkileşim ve dinlenme alanları olarak tanımlar. Topyekûn bir şekilde kentin kendisi yeni bir tür işgücünün sosyalleşmesi, sinerjinin sağlanması için bir habitus yaratmış olur.

Zukin'in (2020a, 2020b, 2020c, 2021) belirttiği üzere bu habitus, işbirliğini ve yeniliği teşvik etmek amacıyla tasarlanmış yapıları çevrelerde kendisini gösterir. Bu çevreler, açık zeminler, çıplak tuğla duvarlar ve ironik sloganlarla süslenmiş olup hem startup kurucularını hem de çalışanlarını, günümüzün belirsiz ekonomisinde çalışmanın hem anlamlı hem de keyifli olduğuna ikna eden bir atmosfer yaratır. Bu tür alanların yaygınlaşması, 2000'li yılların başından itibaren sermayenin yeniden yapılandırılmasına ve özellikle Amazon, Apple, Facebook ve Google gibi az sayıda ancak yüksek değerli büyük teknoloji şirketlerinin genişlemesine bir maske niteliğinde görülmekte aynı zamanda kent yönetimlerinin istihdam yaratma sözlerini tuttuklarına işaret etmektedir.

Zukin'in yukarıda açıklanan görüşlerini özetlemek gerekirse hem maddi kaynakların harekete geçirilmesini sağlayan hem de sembolik bir güç olarak bu kaynakların temelini yaratan kentler, inovasyonun merkez üssü olarak öne çıkar. Kentler inovasyon ekonomisinin sadece maddi merkezi değil aynı zamanda kültürel ve sembolik odağı olarak da işlev görmektedir. Kentlerin bu çift katmanlı rolü, teknoloji ve inovasyonun sadece yapıları çevre aracılığıyla değil, aynı zamanda kültürel anlatılar ve sosyal ilişkiler aracılığıyla da nasıl yayıldığını göstermektedir.

Teknolojinin kentleşmesi sürecinde, ulusal ve/veya küresel sermaye⁶² ile iş birliği içinde olan yerel yönetimler merkezi bir rol oynamaktadır. Kent yönetimleri,

⁶² Zukin (2020a), yerel yönetimlerin inovasyon direktörlüğü gibi yüksek ve kilit rolde bulunan yüksek yöneticilerin aynı zamanda Dünya Ekonomik Formu, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarda da benzer görevlerde bulunmasının tesadüf olmadığını vurgular. Yerel yaşamların ve yerel ekonominin ayrılmaz bir şekilde küresel sermayeye bağlı olduğunu dile getirir. New York gibi, yeni ekonomik düzenin öncüsü olan ve "süperstar kent" olarak adlandırılan büyük kentler, bu fenomenin en çarpıcı örneklerini sunar. Bu metropollerde, yenilikçi girişimler sürekli olarak ortaya çıkmakta, geleceğin meslekleri şekillenmekte ve dijital teknoloji konusunda eğitim almış bir meritokrasi geniş sermaye kaynaklarına erişimi olan yatırımcıların desteğiyle yeni bir teknoloji finans eliti oluşmaktadır. The Grid

teknoloji odaklı şirketlerin ve startup'ların büyümesini desteklemek, inovasyon bölgeleri oluşturmak ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak adına çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Kent yönetimleri 2008 finansal krizinin ardından, özellikle finans sektörünün istikrarsızlaştığı ve merkezi hükümetin bütçe kısıtlamaları uyguladığı bir dönemde, teknoloji endüstrisini yeni bir büyüme modeli olarak benimsemişlerdir. İnovasyon, bu durumda, kentsel istihdam ve ekonomik sürdürülebilirlik için bir anahtar haline gelmiştir. Yeni kentsel mekânsal form olan inovasyon kompleksi, yakınlığın işbirliğini beslediği ve bunun da pazarlanabilir inovasyona yol açtığı düşüncesiyle büyük kentlerde, bilgisayar araştırma laboratuvarları, teknoloji ve yaratıcı ofisleri, ortak çalışma alanları, kuluçka merkezleri ve Ar-Ge tesislerinden oluşan yapısal bir çerçeve; teknoloji şirketleri, üniversiteler ve ekonomik kalkınma ajansları arasında işbirliği ile oluşturulan örgütsel bir ağ; ve “yenilikçilik ve girişimcilik” söylemleriyle bir araya gelmiştir. Bu durum gayrimenkul sektörü için de yeni ve kârlı bir ürün olmuştur (Zukin, 2020a: 220).

Zukin'e (2020c: 7) göre; New York Kenti Ekonomik Kalkınma Kurumu'nun (*New York City Economic Development Corporation*) (NYCEDC) gerçekleştirdiği The Grid⁶³ gibi girişimler, bu yeni ekonomik yapılanmanın bir parçasıdır. NYCEDC teknoloji şirketlerinin istihdam yaratmasını teşvik etmek için iş yatırımlarını ve uzmanlık eğitimini sübvans eder, gayrimenkul geliştiricileri için teknoloji merkezleri ve inovasyon bölgeleri kurar, vergi indirimleri yapar, hızlandırılmış inşaat onayları verip altyapı iyileştirme vaatlerinde bulunur. Zukin'e (2020a) göre bu program, belediye başkanının kim olduğuna ya da baskın siyasi parti veya ideolojiye bakılmaksızın tüm kent yönetimleri tarafından paylaşılmaktadır.

Günümüz kent vizyonları ve yöneticileri, teknolojinin sunduğu yeni dijital platformlar ve pazarlanabilir ürünler aracılığıyla özellikle istihdam sağlayan bir yenilikçilik ortamını tasavvur etmektedirler. Bu vizyonun, sanayi devrimine benzer bir kentsel rönesansı tetikleyeceği umulmaktadır. Modern ekonomik büyüme öyküsü, tıpkı geçmişte olduğu gibi, devlet destekleriyle yeni fikirlerin yeşermesi, işletmelerin

gibi kamu-özel kâr amacı gütmeyen ortaklıklar, yeni bir küresel sermaye çağı için kentleri yeniden inşa eden bir teknoloji-finance hükümeti eliti ve buna bağlı meritokrasi tarafından işletilmektedir.

⁶³ The Grid, Şubat 2019'da CIV:LAB ve NYCEDC arasında bir ortaklık olarak kurulan New York'ta teknolojinin gelişmesini sağlayacak tüm temel bileşenleri bir arada tutan bir oluşumdur. Özel sektör teknoloji şirketleri, kent yönetimindeki teknoloji ekipleri, yerel üniversiteler, ekonomik kalkınma şirketleri ve iş geliştirme bölgeleri gibi çok çeşitli kuruluşların bilgi paylaşımında bulunduğu ve inovasyonu geliştirmek için bir araya geldiği bir çalışma ilişkisi kurar (Grid, 2024).

yatırım yapması ve iş imkânlarının artırılması temeline dayanmaktadır. Bu idealist beklentiler, kent yönetimlerini ve Edward Glaeser (2011) gibi kent ekonomistlerini, herkesin refah seviyesinin arttığı bir inovasyon ekosistemi hayal etmeye teşvik etmektedir.

Ancak Zukin'e (2020a, 2020b, 2020c) göre gerçek, bu hayalden daha riskli ve karmaşıktır. İnovasyon kompleksinin başarılı olmasıyla birlikte kentlerin yaşanabilirliğinin azalabileceğine, arazi fiyatlarının artması ile yerinden edilmelerin, mülksüzleştirilmenin, soylulaştırmanın artacağına dikkat çeker. Büyük ölçüde özel yatırımcılar tarafından toplanan ödüller, yerel işgücünün artan mülk değerlerini karşılamakta zorlandığı bir kent konut piyasasına neden olabilir. Zukin, teknoloji devlerinin oluşturduğu zenginlik ile çalışanların ekonomik güvensizliği ve sosyal medya platformlarının gücü ile kullanıcıların maruz kaldığı riskler arasındaki dikotomiye de dikkat çeker. İnovasyon kompleksinin karanlık yüzünün aynı zamanda toplumsal direnişi körüklediğini ve kent sakinleri ile aktivistlerin birlikte teknoloji şirketlerinin planlarına karşı eylem yapmasını sağlamaktadır.

3.3.7. Kentleşmiş Bilgi Kapitalizmi: Richard Florida

Richard Florida, Amerikalı bir ekonomist ve kent çalışmaları alanında tanınmış bir teorisyendir. 1957 yılında kütüphaneler, sanat galerileri ve müzeler gibi orta sınıfın yoğun olduğu, hareketli bir merkeze sahip Newark/New Jersey'de doğmuştur. Günümüzde Florida, Toronto Üniversitesi'nde Rotman Yönetim Okulu bünyesinde profesörlük yapmakta aynı zamanda New York Üniversitesi Profesyonel Çalışmalar Okulu'nda seçkin bir araştırmacı olarak görevini sürdürmektedir (Alphonso ve Smith, 2007).

Florida henüz on yaşındayken, 14 Temmuz 1967'de Newark'ta yaşanan siyahi ayaklanmaya ve sonrasındaki çatışmalara tanık olmuştur. Bu olaylar sırasında, özellikle orta sınıfın kent merkezinden banliyölere yönelik kitlesel göçünü, ırkçılığın derinleşmesini ve etnik kökenler arasındaki çatışmaları bizzat gözlemlemiştir. Lise eğitimine 1970'lerin başında başladığında, Florida Newark'ın bir zamanlar canlı olan merkezinin ekonomik çöküşüne, fabrikaların kapanmasına, artan işsizlik ve yoksulluğa, suç ve şiddet olaylarının yükselişine ve ırkçılığın artmasına tanıklık etmiştir. Newark'ta meydana gelen bu kentsel kriz, Florida'nın kentlerin nasıl hızla

çökebileceği, bireylerin ve şirketlerin terk etmesiyle nasıl köhneleşebileceği üzerine düşünmesini tetiklemiş ve bu konularda akademik eğitim almasına ilham vermiştir (Florida, 2018: 13-15).

“Şimdi geriye dönüp baktığımda, Newark’ın iç burkan kentsel çatışmaları ve babamın fabrikasının trajik düşüşü gibi iki güçlü kişisel deneyimin kesişmesinin, ekonomik dönüşüm ve mekân ilişkisi konusundaki kişisel ilgimin habercisi olduğunu fark ediyorum” (Florida, 2005: 11).

1979 yılında Rutgers College’den Siyaset Bilimi lisans derecesiyle mezun olan Florida daha sonra MIT’de Siyaset Bilimi ve Şehir Planlama okuduktan sonra doktorasını Columbia Üniversitesi Şehir Planlama alanında yapar. Florida, 1987’den 2005’e kadar Pittsburgh’daki Carnegie Mellon Üniversitesi Heinz Koleji’nde öğretim üyeliği yapmıştır. Daha sonra George Mason Üniversitesi Kamu Politikası Okulu’na geçerek burada da iki yıl boyunca ders vermiştir (Premiere Speakers Bureau, 2024) .

Bu süre zarfında sanayi döneminin önemli fabrikalarına ev sahipliği yapan Pittsburg’un sanayi üretiminin ülke dışına kaymasıyla kent ekonomisinin düşüşe geçişini ve dolayısıyla kentin sanayisizleşerek harap oluşunu gözlemlemiştir. Bununla birlikte kentin en modern araştırma ve inovasyon potansiyeline karşın üniversitedeki yetenekleri tutamaması ve özellikle bilgisayar ve mühendislik alanlarındaki insan sermayesinin ve teknoloji firmalarının Silikon Vadisi, Austin gibi yüksek teknoloji merkezlerine veya Boston gibi MIT ve Harvard üniversiteleriyle ünlü yerlere gitmek için kenti terk etmesi Florida’nın kent teorisine yön vermiş, “yaratıcı orta sınıf”, “yaratıcı endüstri”, “yaratıcı kent” gibi kavramların üstüne düşünmesine neden olmuştur. Buradan yola çıkarak bireylerin işleri ve firmaları takip ettiğine dair geleneksel düşüncenin geride kaldığını ve yerel yönetimlerin sübvasyon ve vergi muafiyetleri, kongre merkezleri ile bu yeni doğan yaratıcı sınıfı ve yaratıcı endüstrileri çekemeyeceğini ortaya koymuştur (Florida, 2018: 15-16).

Florida 1988 yılı gibi çok erken bir dönemde Martin Kenney ile “risk sermayesi, yüksek teknoloji ve bölgesel kalkınma” arasındaki ilişkiyi inceler. Risk sermayesi firmalarının; finans kurumlarının ve teknoloji yoğun işletmelerin yoğun olduğu bölgelerde kümелendiğini belirtir⁶⁴. Florida ve Kenney’e (1988) göre; risk

⁶⁴ Risk sermayesi, yüksek teknoloji ve kentsel ekonomi üçgenini inceleyen Florida’yı destekler nitelikte Zukin (2020a) de inovasyon kompleksinin önemli bir bileşeni olan risk sermayedarlarının kentteki stratejilerini inceler. Buna göre günümüzde dijital teknolojideki ilerlemeler bir teknoloji şirketi kurmanın maliyetini düşürse de, yüksek borsa değerleri bu şirketlere yatırım yapmayı daha pahalı hale

sermayesi yatırımları ağırlıklı olarak Silikon Vadisi ve Boston-Route 128 gibi yerleşik yüksek teknoloji alanlarına doğru akmaktadır. Bu sektör, yatırım sürecinin bilgi yoğun doğası ve risk sermayesi ağlarının yatırımların yerini belirlemedeki, kaynakları harekete geçirmedeki ve iş kurma sürecindeki önemi nedeniyle yüksek düzeyde bir yığılma göstermektedir. Teknoloji tabanlı bölgelerde iyi gelişmiş risk sermayesi ağlarının varlığı, bu bölgelerdeki teknolojik yenilik ve ekonomik kalkınma hızını önemli ölçüde artırmaktadır.

Florida'nın 2002 yılında yazdığı "The Rise of Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life" (*Yaratıcı Sınıfın Yükselişi*) adlı ilk ünlü kitabı hem uluslararası anlamda büyük bir yankı uyandırır hem de pek çok açıdan eleştirilmesine neden olur. Ayrıca bu kitap kentsel politika yapımcılar arasında en çok okunan ve dikkate alınan eserler arasında yer almaktadır. Florida'nın ana argümanı, 21. yüzyılda ekonominin önemli bir dönüşüm sürecinden geçtiğidir. Bu dönüşüm çerçevesinde, Florida, 18. yüzyılda tarımsal becerilerin ve özellikle saban sürme yeteneğinin sahip olduğu kritik öneme benzer bir şekilde, 21. yüzyılda yaratıcılığın ekonomik gelişim ve inovasyon için olağanüstü bir öneme sahip olacağını öne sürmektedir (Glaeser, 2005: 593).

Florida'ya (2019: 9) göre, "yaratıcı sınıfın" ekonomik işlevi; yeni, dijital fikirler ve yaratıcı içerikler üretmektir. Bu sınıfın çekirdeğini bilim, mühendislik, mimarlık, tasarım, eğitim, sanat, müzik ve eğlence alanlarında çalışanlar oluşturur. Ayrıca iş ve finans, hukuk, sağlık hizmetleri gibi alanlarda faaliyet gösteren daha geniş yaratıcı profesyoneller grubu da bu sınıfa dahildir. Yaratıcı sınıf üyeleri, genellikle yüksek düzeyde eğitim gerektiren, bağımsız düşünmeyi ve karmaşık sorunları çözmeyi içeren işlerde çalışırlar.

Sanatçıdan mühendise, müzisyenden yazılımcıya, yazardan girişimciye kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan bu sınıfın ortak özelliği yaratıcılık, bireysellik, çeşitliliğe ve liyakate verdikleri önemdir. Ek olarak bu kişiler dünya çapında özgürce seyahat edebilen, küresel iş piyasasında aktif bireylerdir. Yaratıcı sınıf ile diğer sınıflar

getirmektedir. Risk sermayedarları en iyi girişimleri ayıklamak için daha kolay, daha ucuz ve daha hızlı bir yol olarak inovasyon kompleksinin diğer bileşenleri kuluçka merkezlerine, hızlandırıcılara ve Ar-Ge kuruluşlarına giderler. Gelecek vaat eden girişimleri az sayıda yerde toplarlar ve yatırımcılarla girişimcilere yakın çalışma fırsatı sunarlar Risk sermayesi, inovasyon hayalini bir startup kültürü manzarasına dönüştürmek için bu gibi alanları kullanır. Dolayısıyla günümüzde yapılı-çevre oluşumunda risk sermayesinin payı büyüktür.

arasındaki ana fark, üyelerine yapılan ödemelerin niteliğindedir. İşçi ve hizmet sınıfı üyeleri, genellikle rutin ve fiziksel işler için ödeme alırken yaratıcı sınıf üyeleri, bilişsel ve sosyal becerilerini kullanmaları ve anlamlı yeni fikirler üretmeleri karşılığında ödeme alırlar. Yaratıcı mesleklerin artması, firmaların kendilerini bu yetenekleri çekecek şekilde konumlandırmalarına ve çalışanlarını daha fazla ilham almaları için teşvik etmelerine neden olur (Florida, 2019: 10).

Bu amaçla Florida (2002a: 239), bir bölgenin yaratıcılık potansiyelini değerlendirmek için çeşitli kriterleri kullanmaktadır. Bunlar arasında “Gay, Bohem, Yenilikçi” endeksleri gibi ölçütler bulunmaktadır. Florida’nın (2002a, 2002b, 2005; Lee vd., 2004) çalışmalarına göre, yaratıcı kentler sanatçılar, müzisyenler ve yazarlar gibi nostalji kültürüne de önem veren bohem bireyleri kucaklayan kentlerdir. İnovasyon endeksi de kentlerin, çeşitli ve farklı geçmişlere, kültürel altyapılara, kimliklere sahip bireylere verdiği değerin bu kentlere yaratıcılık açısından bir avantaj sağladığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çeşitliliği benimseyen ve destekleyen kentler, yaratıcı sınıfın tercih ettiği yerler arasında öne çıkmaktadır.

Florida (2002b: 747) bu hipotezini “The Economic Geography of Talent” (*Yeteneğin Ekonomik Coğrafyası*) adlı makalesinde de sunar. Bu endekslere ek olarak çeşitlilik endeksi (*diversity index*) olarak adlandırılan ve etnik, dini, kültürel çeşitliliğin yanı sıra bir bölgedeki eşcinsel hanelerin oranı olarak ölçülen yeni bir çeşitlilik ölçütü de ortaya koyar. O’na göre yeteneğin dağılımı, ekonomik coğrafyada önemli bir faktördür. Bu anlamda Florida (2002b: 743-744) yeteneğin yönlendirilmesinde çeşitlilik (*diversity*) ve açıklık (*openness*) unsurlarının kritik önem taşıdığını öne sürer. Açıklık; yetenekli ve yenilikçi bireylerin bir ülkeye kolaylıkla giriş yapabilmeleri için sınır ve göç politikalarının esnek ve engellerin düşük olmasını vurgular. Bu iki unsurun birleşimi, enerji ve yenilikçi insan sermayesinin akışkanlığını sağlayarak, bir toplumun veya ekonominin dinamizmini ve rekabet gücünü artırmaktadır.

Ayrıca, bu makalesinde kültürel aktiviteler (sanat galerisi, müze) ve gece hayatı (bar, gece kulübü) olanaklarının yeni bir ölçütü olan havalılık endeksinin (*coolness index*) yanı sıra iklim, çevre, iş imkânı gibi geleneksel olanaklar endeksi ile yüksek teknoloji endüstrisi ve bölgesel gelir ölçütlerini de kullanmaktadır. Florida (2002b: 748) makalesinde bu konuları incelemek için mülakat ve odak gruplarından elde edilen bulgularla desteklenen istatistiksel araştırmalar kullanmıştır. Florida,

kentin sunduğu iklim, eğlence ve kültürel olanakların ve kent büyümesi üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalara ek olarak yeteneğin; “çeşitliliğe” daha fazla ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır. O’na göre yetenek, çeşitlilik endeksi ile ilişkilidir. Ayrıca yetenek ve yüksek teknoloji endüstrisi, bölgesel ekonomilerin gelişiminde kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda yetenekli iş gücü özellikle yüksek teknoloji sektörlerini bölgeye çekerek ekonomik büyümeyi teşvik eder ve bu bölgede daha yüksek gelir seviyelerinin oluşturulmasını sağlar.

Bu anlamda Florida (2005) “Cities and Creative Class” (*Kentler ve Yaratıcı Sınıf*) adlı ikinci ünlü çalışmasını kaleme alır. Kitaba göre kentsel başarının anahtarı yalnızca firmaları kente çekmek; dev stadyumlar, ikonik binalar ve alışveriş merkezleri gibi projelere tek başına odaklanmak değil yüksek kaliteli yetenekleri çekmek ve elde tutmaktır. Bu anlamda bir yanda yüksek katma değerli şirketlerin ve sanayinin kümelenmesi öte yandan yetenekli, hırslı, yaratıcı insanların kümelenme gücü kentlerin ekonomik olarak kalkınmalarını sağlamaktadır. Yaratıcı sınıfı oluşturan yetenekli bilgi işçileri, teknoloji uzmanları ile sanatçılar ve kültür alanındaki diğer yaratıcılar çok sayıda yüksek ücretli işlerle ve diğer insanlarla sosyalleşebilecekleri büyük restoranların, kaldırım kahvelerinin, müzik sahnelerinin ve diğer kültürel aktivitelerin bulunduğu yerlere yerleşmektedir (Florida, 2018: 16).

Bu anlamda ekonomik açıdan en başarılı kentlerin ve metropollerin teknoloji, yetenek (talent) ve toleransta yani ekonominin 3T’sinde başarı gösterdiğini ileri süren Florida (2005: 37) kazanan kentlerin cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsel yönelim bakmaksızın yeteneği kendilerine çekmeye çalışan açık fikirli ve toleranslı olmaları gerektiğini belirtir. Florida’nın bu kentsel çalışmaları Pittsburgh, Cincinnati, Iowa, Denver, Michigan ve Austin gibi kentlerde kentsel politikalara ilham verecek kadar etki kazanır. Katkıları, bu alanları yeniden canlandırmak için yaratıcı endüstrinin kent merkezlerinde kurulmasını teşvik eder ve ilgili kentlerin “Floridalaşması” olarak adlandırılan bir fenomen haline gelir (Vergara-Perucich, 2019: 647).

Florida’nın yalnızca yaratıcı sınıfın tüketim kalıplarına ve gündelik hayat pratiklerine odaklanan tüketim kenti oluşturma fikri; Edward Glaeser (2005) gibi liberal kent ekonomistlerini, yerel yöneticileri, emlak sektörünü heyecanlandırırsa da hem sağ hem de sol cepheden pek çok eleştiri almıştır. Florida’nın teorisini eşcinsel cemaatleri destekleyerek geleneksel aile değerlerinin altını oymakla; bohemlik övgüsüyle hipster kültürünü yaymakla eleştiren muhafazakar kesime göre kentsel

ekonomiyi ileri götüren yaratıcı sınıflar, bireyler değil şirketler ve yarattıkları iş olanaklarıdır (Florida, 2004).

Öte yandan yaratıcı sınıf teorisi, çağdaş toplumdaki sınıflı yapının ve hiyerarşinin güzellemesini yaptığı ve bu süreçte yaratıcı sınıfın dışında kalan mavi yakalı işçiler ile hizmet sektörü çalışanlarının durumlarına, yaşam pratiklerine yeterince önem vermediği gerekçesiyle elitist olmakla da eleştirilir. Eleştirilere göre, bir kentin daha fazla yeteneği kendisine nasıl çekebileceğine odaklanan Florida, bu sınıfları “detay” olarak görerek yaratıcı kentlerden dışlanmasına neden olacak bir teori kaleme almıştır. Bununla birlikte teoride yaratıcılık kavramı belirsiz bir şekilde kullanılarak, toplumsal sınıfların keyfi bir şekilde tanımlanmasına ve günümüz kapitalizminde öne çıkan meslek gruplarının kendilerini idealleştirmesine neden olmuştur (Stefan, 2010: 836). Nitekim teorisyenin kendisi de teorinin karanlık yüzüyle karşılaştığını belirterek yaratıcı sınıfı ve sermayeyi çeken çok az sayıda mahallenin, kentin, bölgenin olduğunu itraf etmiş görece çok az süperstar şehir ve az sayıda mahalle bu ekonomiden yarar sağlarken diğer pek çok kent inişe geçmiş, köhneleşmiş ve eşitsiz bir kentleşme modeli ortaya çıkmıştır (Florida, 2018: 20). Aynı zamanda yaratıcı sınıfı oluşturan bilgi işçileri, profesyoneller ne barınma ne de lüks tüketim anlamında bir sorun yaşamıyorken Amerikan nüfusunun %66’sı gibi bir oranla büyük bir kısmını oluşturan dezavantajlı yoksul kesimin durumu daha da kötüleşerek barınmalarını dahi karşılayamayacak hale gelmişlerdir (Florida, 2013).

Florida’nın teorisine yapılan eleştirilerden biri de, teorinin sadece kentlerin açıklık ve hoşgörü gibi sosyo-kültürel çekicilik faktörlerine odaklanmasının ötesinde, aynı zamanda neo-liberal toplum modeli içerisinde belirli elit grupların çıkarlarına hizmet eden, kent merkezlerinin soylulaştırılmasını ve gayrimenkul gelişimine dayalı rant odaklı kentsel yeniden yapılanma projelerini teşvik eden teorik bir dayanak sunmasıdır. Bu eleştiri, Florida’nın teorisinin, bu tür projelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan yüksek maliyetli konut piyasasını dolaylı olarak desteklediği yönündedir (Krätke, 2010; Dorling, 2017). Bu durum Brenner ve Theodore’un (2002) tam da işaret ettiği gibi sosyal olarak seçici bir yaklaşımla kent merkezlerinin çekiciliğini artırırken aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri pekiştirir ve kentsel ayrışmayı körükler.

Yaratıcı ekonominin getirdiği faydaların ve kent merkezlerinin canlılığının büyük ölçüde sadece %1’lik üst tabaka tarafından deneyimlenmesi, orta sınıfın küçülmesi ve mavi yakalı işçiler ile hizmet sektörü çalışanlarının ihmal edilmesi

popülizmin canlanmasına ve küreselleşme, kentleşme ve yaratıcılık karşıtı siyasetçilerin ve politikaların⁶⁵ yükselişine yol açmıştır. Bu durum, Florida'nın düşüncelerini yeniden değerlendirmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim teorisyen "The New Urban Crisis" (*Yeni Kentsel Kriz*) adlı son kitabıyla teorisini revize ederek hem getirilen eleştirilere cevap vermiş hem de kitabında "süperstar kentler", "kazanan her şeyi alır şehirciliği", "yamalıbohça metropol", "herkes için kentleşme" gibi güncel kentsel tanımlara, krizlere ve çözüm önerilerine yer vermiştir. Kitabın amacı, kentsel krizin çağımızın temel krizi olduğu savını destekleyecek ampirik kanıtlar sunmaktır. Florida, daha kapsayıcı bir şehircilik üretmeye hizmet edebilecek stratejilerin ana hatlarını çizerek krizin kritik boyutlarını göstermektedir. Teorisyen (2018: 18) kitabın önsözünde yaratıcı sınıfın kendiliğinden kentleri bir bütün olarak canlandıracağına inanırken aşırı iyimser olduğunu, kentsel gelişim süreçlerinde Adam Smith'in görünmez elinin var olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu itiraf eder ve önceki çalışmalarının eleştirel bir değerlendirmesini yaparak kitaba başlar.

Florida'ya (2018: 27) göre günümüz kentsel çalışmaları "kent iyimserleri" ve "kent kötümserleri" olmak üzere iki entelektüel kampa bölünmüş durumdadır. Glaeser, Brutz Katz, Benjamin Barber gibi kent iyimserleri insanların koşullarını iyileştirmede kentleşmenin gücüne inanmaktadır. Onlara göre kentler bugüne dek olmadığı kadar zengin, güvenli, temiz ve sağlıklıdır ve kentleşme iyileşmenin vaz geçilmez bir kaynağıdır. Öte yandan Harvey, Mike Davis, Neil Brenner gibi kent kötümserleri ise yeni nesil kent merkezlerini; süper zenginlerin tüketimlerine ayrılmış, gösterişli ve fiilen kapalı alanlar ile hemen yanındaki kitleler için geniş yoksulluk ve dezavantaj alanları halinde parçalanmış görmektedir. Ayrıca bu teorisyenlere göre; kentsel merkezlerin canlanması, bazı mahallelerin yeniden inşası kâr peşinde koşan sermaye tarafından yürütülmektedir. Küresel kentleşme neo-liberal düzenin dayatması olarak ilerleme ve ekonomik kalkınmayı değil gecekondularla beraber ekonomik, insani, ekolojik krizi beraberinde getirmektedir.

Florida (2018: 28) teorisini revize ettikten sonra kentleşmeye diyalektik bakarak hem kent iyimserlerinin hem de kent kötümserlerinin önemli katkılarını

⁶⁵ Kuzey Amerika'daki en büyük nüfus çeşitliliğine, uyumlu dokuya sahip Toronto'da gelmiş geçmiş en kent karşıtı belediye başkanı olan Rob Ford'un seçilmesi bununla birlikte Donald Trump'ın zaferi ve İngiltere'nin Brexit ile AB'den ayrılması Florida'yı (2018: 21-22) derinden etkileyen önemli örneklerdir.

biraraya getirip sentezlemeye çalışır. Bu çerçevede eleştirileri dikkate alan yaklaşımıyla, kentsel eşitsizlik, ekonomik bölünme, soylulaştırma süreçlerinin sebepleri ve etkileri, küresel ölçekte zenginlerin yaşadığı kentler, yüksek teknoloji şirketlerinin yükselişinin getirdiği zorluklar ve orta sınıfın kent merkezlerinde yaşayamama sorunları gibi konularda veri toplar ve analiz eder. Bu verileri bir araya getirerek “yeni kentsel krizin” ne olduğunu ve bu krizin çeşitli boyutlarını açıklamaya çalışır.

Florida’ya (2017a) göre yeni kentsel kriz 1960-1970’li yıllardaki kentsel krizlerden farklıdır. O zamanki kentsel kriz sanayisizleşmeye bağlı olarak beyaz yakaların kent merkezini terk etmesi ve kent merkezlerinin içlerinin boşalması, köhneleşmesi ve yoksulluk bölgeleri haline gelmesi olarak ifade edilmekteydi. Oysa bugün yaşanan yeni kentsel krizin 5 unsuru bulunmaktadır (Florida, 2018: 30-32): Öncelikle, New York, Londra, Tokyo, Hong Kong, Paris⁶⁶ gibi az sayıdaki süperstar kentlerin yanı sıra San Francisco Körfez Bölgesi, Washington DC, Boston, Seattle gibi önde gelen teknoloji ve bilgi merkezleri ile dünyadaki diğer kentler kıyaslandığında arada derin ve giderek büyüyen bir uçurum olduğu görülmektedir. “Süperstar kentler” olarak adlandırılan bu metropoller yüksek düzeylerde yenilikçilik kapasitesine sahiptir. Küresel sermaye ve yatırım akışlarını büyük ölçüde kendilerine çekmekte ve bu kaynakları etkin bir şekilde yönetmektedirler. Bu kentler modern finans, medya, eğlence ve yüksek teknoloji endüstrilerinde faaliyet gösteren en gelişmiş şirketlere ev sahipliği yapmakla kalmayıp aynı zamanda dünya çapında en üst düzeydeki yeteneklerin orantısız bir bölümünü de bünyelerinde barındırmaktadır⁶⁷. Bu durum, söz konusu kentlerin hem ekonomik hem de teknolojik anlamda önemli bir konumda olmalarını sağlamakta ve küresel ekonomideki liderlik rollerini pekiştirmektedir.

Florida (2018: 40-42) bu durumu “kazanan her şeyi alır şehirciliği” olarak adlandırmaktadır. Kazananın her şeyi aldığı şehircilik modelinde, yeni yaratıcı sınıfa ve bu sınıfın insan sermayesine sahip kentler büyük ölçüde başarıya ulaşırken, geride

⁶⁶ Florida (2018: 41) süperstar kentler endeksi için “ekonomik güç”, “finansal güç”, “küresel kentler rekabet gücü”, “küresel rekabet gücü” ve “BM kent refahı endeksine dayalı yaşam kalitesi gücü” olmak üzere beş ölçüm kullanır ve bu ölçümlerden alınan puanlara göre kentler sıralamaya sokulur. Burada ilk beş süperstar kente yer verilmiştir, Florida ise kitabında ilk 24 süperstar kenti ortaya koyar.

⁶⁷ Florida ve Ring’in (2016) yaptığı araştırmaya göre San Francisco Körfez Bölgesi, New York, Boston, Washington DC, Londra, San Diego bütün dünyadaki ileri teknoloji risk sermayesi yatırımlarının yaklaşık olarak yarısını kendisine çekmektedir. Aynı şekilde bugün, en büyük 50 süperstar metropoliten alan dünya nüfusunun sadece %7’sine ev sahipliği yaparken ekonomik büyümenin ise %40’ını üretmektedir (Florida, 2017b).

kalanlar Pas Kuşağı⁶⁸ olarak bilinen eski sanayi kentleri gibi küreselleşmenin ve sanayisizleşmenin etkisiyle ekonomik temellerini yitirerek daha da geri kalmaktadır. Bu durum, başarılı ve başarısız kentler arasındaki uçurumu giderek derinleştirmektedir.

Kazanan kentler, en hırslı ve en yetenekli insanların yalnızca bulunmak istedikleri yerler değil aynı zamanda bulunmaları da gereken yerler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kentlerin genişleyen ekonomileri daha fazla ve daha kaliteli restoranlar, tiyatrolar, galeriler ve diğer imkânlar için artan bir talep yaratmaktadır. Başarılı iş insanları ve girişimciler kendi müzelerini, konser salonlarını, özel okullarını ve üniversitelerini bağışlayarak bu bölgelerin kültürel ve eğitim altyapısını şekillendirirler. Artan vergi gelirleri yeni ve daha iyi okullar, daha fazla toplu taşıma, daha iyi kütüphaneler, daha verimli parklar gibi kendilerini daha çok güçlendirecek ve çıkarlarını kalıcılaştıracak yatırımlara dönüştürülür. Bu durum, kendini besleyen bir döngü oluşturmakta ve söz konusu bölgelerin sürekli gelişimini teşvik etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yaratıcı sınıfın yoğun olduğu kentler ekonomik açıdan gelişirken, bu özellikleri taşımayan diğer kentler ekonomik olarak gerilemekte ve böylece kentsel alanlar arasında önemli bir eşitsizlik oluşmaktadır.

Florida (2018: 30) ikinci kentsel krizin süperstar kentleri cilalayan başarı krizinden dolayı ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Kazanan süperstar kentlerdeki başarı krizi karşılanmayacak şekilde yüksek konut fiyatlarını ortaya çıkarmaktadır. En canlı ve yenilikçi mahalleler yaşanacak yerler olmanın tam tersine küresel %1'lik süper zenginlerin en lüks konutlara⁶⁹ yatırım yaptıkları yerler haline gelmektedir. Bu dönemde soylulaştırma boyut atlayarak saf soylulaştırmaya “plütokratikleşme” ya da “oligarfikasyon” düzeyine evrilmiştir. Bu perspektife göre, kent merkezlerinden dışlananlar sadece müzisyenler, sanatçılar gibi bohemler ya da yoksullar ve işçi sınıfı ile sınırlı değildir. Ekonomik olarak daha avantajlı pozisyonlarda bulunan bilgi işçileri, yerel elitler ve üst-orta sınıf dahi uluslararası sermayenin baskısı altında giderek kent merkezlerinden dışlanmaktadır (Kuper, 2013).

⁶⁸ Pas kuşağı kentleri Chicago, Detroit, Michigan, Pittsburg, Cleveland vb. sanayi döneminde yükselişe geçen ve altın çağını yaşayan fakat daha sonra sanayisizleşmeyle beraber hayalet şehirlere dönen ve nüfusu yoksullaşan kentlerdir.

⁶⁹ Florida'ya (2018: 68) göre; süperstar kentlerde alım yapanlar yalnızca zengin plütokratlar değil aynı zamanda dev şirketler, emlak yatırımcıları, serbest fonlar ve hatta devlet fonları da gayrimenkule büyük yatırım yapmaktadır. Bu konutlar gerçekte yaşamak ve kullanmak için değil yatırım amacıyla satın alınmaktadır.

Öte yandan, yoksullar ve dezavantajlı gruplar yanında mavi yakalı işçiler ve hizmet sınıfı üyeleri de süperstar kentlerin dışına itilerek, en ağır ekonomik sonuçlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kesimler, ekonomik fırsatlardan, kaliteli hizmetlerden ve sosyal desteklerden yeterince yararlanamamakta, bu durum onların daha da zor koşullarda yaşamalarına yol açmaktadır (Florida, 2018: 31). Çünkü süperstar kentlerin ekonomileri ne kadar yenilikçi ve üretkense en avantajlı olan kesim kazançlarını artırırken az avantajlı işçi sınıfı ve hizmet sınıfı yükselen konut fiyatlarına, tüketim alışkanlıklarına ayak uyduramamaktadır (Florida, 2018: 61).

Yeni kentsel krizin üçüncü ve önemli bir boyutu, Florida (2017a) tarafından “ortadan kalkan orta sınıfın etkisi” olarak ifade edilmiştir. Bu durum, mahallelerin geniş dezavantajlı bölgeleri ile daha küçük zenginlik alanlarına ayrılmasına yol açmaktadır. 1960-70’li yıllarda yoksul kent merkezleri ile zengin banliyöler arasında net bir ayrım mevcuttu. Ancak şimdi, bu ayrım yerini daha karmaşık bir yapıya “Yamalı Bohça Metropol’e” (*Patchwork Metropolis*) bırakmıştır. Bu yeni yapıda hem kent merkezlerinde hem de banliyölerde, küçük ayrıcalıklı bölgeler ile daha geniş alanlara yayılan dezavantajlı mahalleler birbiriyle iç içe geçmektedir. Bu durum, kentlerin sosyo-ekonomik dokusunda belirgin bir dönüşümü işaret etmekte ve geleneksel kentsel sınıflandırmaların ötesine geçen yeni bir kentsel gerçekliğe işaret etmektedir (Florida, 2018: 162).

Yeni kentsel krizin dördüncü boyutu, kent merkezlerinden zorunlu olarak ayrılmış yoksul ailelerin banliyölere yönelmeleri ve burada ekonomik zorluk ile ırksal ayrışmanın derinleşmesi sonucu ortaya çıkan krizdir. Banliyölerde yoksulluk, güvensizlik ve suç oranları artmakta, böylece ekonomik ve sosyal bölünmeler daha belirgin hale gelmektedir. Geçmişte orta sınıfa ait olan banliyöler, iş kayıpları ve yükselen konut fiyatları nedeniyle giderek yoksullaşmakta; bir zamanlar zengin olarak tanımlanan bu alanlar artan eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, kentsel yaşam kalitesi üzerinde derin etkiler bırakmaktadır (Florida, 2018: 32).

Beşinci ve son boyutta ise gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme krizi yer almaktadır. Florida’ya göre gelişmekte olan ülkeler de hızlı kentleşme dalgasıyla karşı karşıyadır. Fakat gelişmiş ülkelerdeki gibi bu bölgelerde kentleşme ve yaşam standardının iyileşmesi arasında bir bağlantı yoktur. Buna göre hızla kentleşmeye başlayan gelişmekte olan ülkelerde sınıflar arası ayrım ve gecekondualarda kötü koşullarda yaşayan insan sayısı artmaktadır (Florida, 2018: 210-211).

Florida (2018: 34-35), çağdaş kapitalizmi bilgi temelli kapitalizm yerine “kentleşmiş bilgi kapitalizmi” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama, günümüzde ‘yer’ ve ‘sınıf’ kavramlarının sosyo-ekonomik avantajları güçlendirmek ve yeniden üretmek için nasıl bir araya geldiğini vurgulamak için kullanılmıştır. Toplumun en üst kesimi, en iyi okullara, hizmetlere ve ekonomik kaynaklara erişim sağlayan bölgelere yerleşirken, diğer kesimler daha az imkân sunan ve sınıf atlamaya pek fırsat vermeyen mahallelere yönelmek zorunda kalmaktadır.

20. yüzyılın ilk yarısında, 1950’ler ve 1960’larda, tüketim odaklı kapitalizm hâkimdi. Kapitalist ekonomiler, banliyölerin yükselişi ve kara yolları sistemi ile konut yatırımlarına dayalı büyümeyi desteklemekteydi. Bu dönemde banliyölerde yaşayan pek çok mavi yakalı, fabrikaların ürettiği otomobilleri ve dayanıklı tüketim mallarını satın alabiliyordu. Ancak 1970’li yıllarda, sanayisizleşme ve kent merkezlerinin ekonomik olarak terk edilmesi ile başlayan kentsel kriz, beyaz yakalıların şehir merkezlerinden ayrılmasına ve “halkanın içindeki delik” olarak tanımlanan boşalan kent merkezlerine yol açmıştı. Günümüzün kentsel krizi ise, orta sınıfın daralmasıyla karakterize edilmektedir. Bu daralma, orta sınıfın ya yoksulluk sınıfına katılmasıyla ya da çok varlıklı sınıfa yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç, eski yoksul şehir merkezlerinin yerini alan zengin banliyölerin değişimini tetiklemiş ve “yamalı bohça metropoller” olarak tanımlanan hem kent merkezlerinde hem de banliyölerde küçük ayrıcalıklı alanlar ile geniş yoksul alanların iç içe geçtiği yeni bir kentsel yapıyı ortaya çıkarmıştır (Florida, 2018: 35).

Florida’ya (2018: 230) göre genişleyen banliyöler günümüzde inovasyona ve ekonomik büyümeyi güçlendiren yaratıcı endüstrinin ve yaratıcı sınıfın kümelenmesine giderek aykırı hale gelmektedir. Ürettikleri bütün zorluklara ve gerilimlere karşın kentler dünyanın bugüne kadar gördüğü en güçlü ekonomik motordur. Karşı karşıya kalınan kriz kente dairse çözümü de kenttedir. Bu nedenle teorisyene göre yeni kentsel krizlerden çıkış yolu daha az değil “daha çok kentleşme”dir. Sadece günümüzde tam ve adaletli bir kentleşme için yeni çereçevlere ve stratejilere ihtiyaç vardır. Florida bu ihtiyacı “herkes için kentleşme” olarak adlandırdığı yeni, iyi ve çok daha kapsayıcı bir şehircilik modeliyle karşılamayı düşünmektedir. Herkes için kentleşme modelinin özellikleri yedi ana maddede toplanabilir (Florida, 2018: 36):

İlk olarak teorisyen kümelenen gücün optimize edilmesi gerektiğini öne sürer. İmar ve bina yapım mevzuatlarının serbestleştirilmesi ve vergi politikalarında yapılacak reformlar, kümelenmiş gücün toplumun genel yararına hizmet etmesini sağlamak için gerekli olacaktır. Fakat Florida'ya (2018: 239) göre; imar ve bina yapım mevzuatlarının serbestleştirilmesi Hong Kong veya Singapur'daki gökdelen bölgeleri gibi olmamalıdır. New York, Londra, San Francisco gibi kent merkezlerinin ve mahallelerin insana uygun, yürüyüşe elverişli ve erişilebilir olması gerekir. Yani Florida sokakların, kaldırımların, meydanların ve diğer kamusal alanların insanların rahatça yürüyebilecekleri, etkileşimde bulunabilecekleri ve günlük ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri şekilde tasarlanmasını ön görür. Bununla birlikte emlak vergisi yerine arazi değer vergisinin düşünülmesi gerektiğini öne sürer.

İkinci olarak altyapı yatırımları ile yüksek katma değerli şirketlerin ve yaratıcı sınıfın kümelenmesini teşvik etmelidir. Teorisyene (2018: 242) göre altyapı yatırımları gelişigüzel projelere, otobanlara, köprülere yatırım yapmak değildir. Onun yerine bireyleri bir araya getirecek, yakınlaştıracak ve ekonomik büyümeye neden olacak yoğunlaşmayı pekiştiren stratejik yatırımlardır. Bu anlamda altyapı yatırımlarının yönü yollardan, otobanlardan insanları ve ekonomileri birbirine yakınlaştıracak toplu taşımaya yönlendirilmelidir. Üçüncü olarak, özellikle kent merkezlerinde daha uygun fiyatlı kiralık konutların inşası şeklinde bütün sınıflara hitap edecek bir konut politikası önemlidir.

Dördüncü olarak Florida orta sınıfın genişletilmesi konusunda önerilerde bulunur. O'na (2018: 249) göre; yoğunluğu artırmak, toplu taşımaya yatırım yapmak, daha ucuz konutlar inşa etmek yeni kentsel krizin tüm boyutlarıyla mücadelede yeterli faktörler değildir. Bu nedenle tüm bunlarla birlikte orta sınıfın genişlemesine katkıda bulunacak politikalara da ihtiyaç vardır. Bunlardan biri de düşük ücretli hizmet işlerinin aileyi destekleyecek işlere dönüştürülmesidir.

Beşinci olarak “yere” ve “insana” olan yatırımların artırılması, politikaların oluşturulması gerekmektedir. Yeni kentsel krizin en sorunlu tarafı kalıcı ve yoğun yoksulluğun hem kent merkezlerine hem de banliyölere yayılmasıdır. Krizin üstesinden gelmek için yoksul ailelere kaynak sağlayan veya onları yeni ve daha iyi mahallelere taşımayı hedefleyen “insan temelli” yaklaşımlar ile dezavantajlı mahallelerin koşullarını okullara yatırım yaparak, sosyal hizmetler sunarak, suç ve

şiddeti azaltarak iyileştirmeye yardımcı olan “yer temelli” politikalar geliştirilmelidir (Florida, 2018: 254).

Altıncı olarak; gelişmekte olan ülkelerin hızla kentleşen bölümlerinde daha güçlü kentler inşa etmek için küresel bir çabanın başlatılması gerekmektedir. Son olarak da kendi ekonomilerini sağlamlaştırmak ve yeni kentsel krizin zorluklarıyla baş edebilmek için toplulukların güçlendirilmesi ve yerel liderlere olanak sağlanması önemlidir.

Covid-19 pandemisi sırasında fiziksel temasın azalması ve insanların yoğun kent merkezlerinden banliyölere, kent çeperlerine ve kırsal alanlara yönelmesi, ulaşım ve telekomünikasyon kapasitesindeki artış ve aynı zamanda eğitim, iş ve alışveriş gibi günlük yaşam pratiklerinin büyük ölçüde sanal ortamlara taşınması kentlerin konumunun teorisyen tarafından sorgulanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Florida ve arkadaşları (2021) pandeminin kentlerin geleceği üzerindeki potansiyel etkilerini analiz etmiştir. Bu anlamda, kentsel alanların işlevselliği ve kentlerin pandemi sonrası dönemde nasıl bir konum kazanacağı tartışılmıştır. Florida’ya (akt. Gunts, 2021) göre “kentlerin sonu” söylemi distopik bir film karesinden ibarettir. Geçmişte yaşanan salgınlar büyük yıkımlara yol açmış ve önemli kültürel, siyasi ve kentsel tasarım değişikliklerini etkilemiş olsa da hiçbir büyük kentlerin toplumdaki rolünü azaltmamıştır. Hiçbir salgın, doğal afet ya da savaş uzun vadede kentlerin büyümelerini ve üstünlüklerini engellemeyi başaramamıştır. Önceki krizlere, salgınlara kıyasla Covid-19 pandemisinden sonra kentler ve kent merkezleri daha güçlü bir şekilde krizlerden ders alarak yeniden yapılandırılmış ve daha kapsayıcı bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Bu yüzden pandemiyle birlikte başlayan köye ve çeperlere kaçış geçici bir reflektir (Florida, Rodrigez-Pose ve Storper, 2021: 2).

3.4. Güncel Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi ve Tartışma

20. yüzyılın ikinci yarısında neo-Marksist teorisyenler, kentleşmenin kapitalist karakterini analiz etmek amacıyla yeni kategoriler ve metodolojiler geliştirmişler; Chicago Okulu'na ve dolayısıyla kentsel ekolojik yaklaşıma alternatif bir yaklaşım sunmuşlardır. Bu yaklaşımlar, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi gibi kapitalist üretim tarzıyla bağlantılı sosyal süreçlerin, kentlerde mekânsal olarak nasıl somutlaştığını incelemiştir. Ancak günümüz kentleşmesinin küresel parametrelerini sorgulamaktan ziyade, bu teorisyenler kentlerin tanımının ve anlaşılmasının, kapitalizmin sürekli evrim geçiren gelişimi ve mekânsal genişlemesi üzerinden yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu kuramcıların kent yapısını politik-ekonomik açıdan yapısal bir perspektifle ele almalarına yönelik eleştiriler, büyük çoğunlukla analizin yöntemine ilişkindir. Eleştiriler analizin indirgemeci, mekanik, soyut kategorilere dayanması; aktörleri dışarıda bırakması ve en önemlisi güncel kapitalizmin politik-ekonomisini ve kentler üzerindeki etkisini açıklamada yetersiz kalması gibi noktalarda yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda neo-Marksist teorinin kenti iktisadi çelişkiler ve üretim ilişkileri üzerinden anlatma çabasına 21. yüzyılda ağırlığını hissettirmeye başlayan kültürel analizler de eklenmiştir.

Günümüzde, özellikle Endüstri 4.0 ile yaşanan teknolojik ilerlemeler, kentlerin yapısını, işlevini, anlamını önemli ölçüde etkilemiştir. Çapraz teknolojilerin yükselişi, siber-fiziksel sistemlerin entegrasyonu, ikincil döngüdeki sermaye birikim krizi, 2008 finansal krizinin etkileri ve neo-liberalizme olan güvenin sarsılması gibi faktörler, kentlerin yalnızca politik-ekonomi perspektifiyle analiz edilmesinin yetersiz kalacağı bir karmaşıklıkla beraberinde getirmiştir. Castells gibi neo-Marksist kuramcıların dahi fikirlerinin evrildiği ve değiştiği (Yarım-Altunay, 2023) bu yeni dönemde mevcut durum, kentlerin çok boyutlu dinamiklerini ve bireylerin gündelik hayat pratiklerindeki yerini anlamak için sürecin her yönüyle analiz edilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü kentler sadece kapitalist yeniden yapılandırmanın üretilip, sermayenin çıkarına bağlı olarak uygun projelerin uygulandığı pasif alanlar değildir.

Bu nedenle tezin üçüncü bölümünde 21. yüzyıl değişim dinamikleri, dönemin sosyo-ekonomik, kültürel konjonktürü çerçevesinde güncel kent kuramcılarının teorilerine yer verilmiş, yeni eğilimler analiz edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümün genel

değerlendirme kısmı tezin giriş bölümünde ifade edilen üç ana soruyu cevaplayacak şekilde sonuçların daha net görülebilmesi için alt başlıklara ayrılarak cevaplanmıştır. Öncelikle üçüncü bölümde “yeni” ve “güncel” olarak adlandırılan bu dönemi yeni ve güncel yapan, 21. yüzyılı 20. yüzyıldan ayıran değişim dinamikleri tek tek incelenmiştir. Daha sonra 21. yüzyılın ilk on yılı ve ikinci on yılı ayrı ayrı analiz edilmiş; 2008 finansal kriziyle gelen sermayenin birikim krizi kırılma noktası olarak seçilmiştir. Bu kapsamda, genel değerlendirme bölümünün ilk alt başlığında güncel kent kuramcılarının genel bir analizi gerçekleştirilmiş ve yeni eğilimler ışığında bu teorisyenlerin hem ortak özellikleri hem de farklılaşan yönleri özetlenmiştir. Tezin önemli sorularından biri olan, güncel kuramcıların günümüzün değişen koşullarına ne ölçüde yanıt verebildikleri meselesi incelenmiştir. Bu bağlamda kent teorisi alanındaki yeni yaklaşımların yeniden üretim sorunu/sorunsuzluğu tartışılmıştır.

Ayrıca 21. yüzyılın değişim dinamiklerinin kentleri nasıl etkilediği ve günümüz kentlerinin özelliklerine yönelik detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Son olarak 21. yüzyıl kentlerine dair güncel kent kuramcılarının görüşleri ve uluslararası kuruluşların raporları temel alınarak, tezin ana sorusuna odaklanılmıştır. Bu soru, kentlerin kapitalizm için stratejik ve işlevsel bir araç olarak değerini koruyup korumadığı, dijital devrimin kentsel mekân ihtiyacını sürdürüp sürdürmediği ve kentlerin dijital altyapının bir bileşeni olarak rolünü devam ettirip ettiremediği üzerinedir. Ayrıca, bu dönüşüm sürecinde fiziksel mekânın ve kentlerin geleceği sorgulanarak, “kentlerin sonu” mu sorusu tartışılmıştır.

3.4.1. Güncel Kent Kuramcılarının Değerlendirilmesi

Neo-Marksist teorisyenler kentsel süreci ve büyümeyi, özellikle kolektif yeniden üretim, sermaye dolaşımı ve birikimi ve mekânsal üretim gibi kavramlar üzerinden analiz ederken, sermaye ve sınıf çatışmasının temelini oluşturan özel bir müteahhit sınıfının, emlak şirketlerinin, yatırımcıların ve finans kapitalin büyümeyi nasıl kontrol ettiğini vurgulamışlardır. Bu metodolojiye ve kavramsal haritaya ekonomik, siyasi ve kültürel faktörlerin dahil edilmesi gerekliliği, güncel kent kuramcılarının öncüllerinden ayrıldıkları ilk temel nokta olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım değişikliği, kentsel analiz ve teoriye çok boyutlu bir perspektif kazandırmış ve kentlerin anlaşılmasında post-modernist yeni yollar sunmuştur. Bu yaklaşım,

kentlerin sadece ekonomik ve politik yönlerine odaklanmanın ötesine geçerek, kültürel dinamikler ve sosyal yapılar üzerinden de anlaşılması gerekliliğini savunmuştur. Modernist ve yapısalcı görüşlere alternatif olarak kentleri kültürel dinamikler ve simgesel anlamlar açısından değerlendirme gerekliliğine işaret etmişlerdir.

İkinci olarak özellikle 2008 finansal krizinin ardından, sermayenin ikinci döngü kriziyle birlikte küresel ekonomide, teknolojiye, kentlerde önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Bu anlamda güncel kent kuramcılarının öne sürdükleri teorileri daha iyi anlamlandırabilmek için tezin üçüncü bölümünde dönemin sosyo-ekonomik, kültürel, toplumsal dinamiklerine yer verilmiş ve önceki kuramcılardan ayrıldıkları ikinci temel nokta vurgulanmıştır. Günümüzde ilk defa, dünya nüfusunun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamakta ve bu oranın yakın gelecekte %70'lere ulaşması beklenmektedir. Dolayısıyla bugün bahsedilen dünya kentsel bir dünyadır. Bu, özellikle kentleşme oranlarının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde kentsel büyümenin hızlanmasına ve kır-kent dikotomisinin kent lehine çözülmesine yol açmıştır. Aynı zamanda bu döneme damgasını vuran en önemli parametrelerden biri de sanayileşmeyle başlayan ve tüketim toplumunun neden olduğu çevresel sorunların katlanarak artmasıyla iklim krizinin eşliğinde karbon kısıtlı bir dünyanın sınırlarının zorlanıyor olmasıdır.

Bir diğer önemli dönüm noktası, Endüstri 4.0 olarak bilinen dönemdir. Bu dönem, uygulamalı yapay zekâ, veri analizi ve bulut bilişim gibi teknolojilerin sağlık, finans, imalat ve ulaşım gibi çeşitli sektörlerde kullanımını kapsayan bir dönüşümü ifade etmektedir. Endüstri 4.0, bilgi ve iletişim teknolojilerinin siber alan ve fiziksel alanla entegrasyonu sayesinde yeni değerlerin yaratılmasını temel alır ve bu süreç kentlerin gelişimini derinden etkiler. Bu yeni teknolojik altyapı, akıllı sensör ağları gibi teknolojiler aracılığıyla kullanıcıların çevresiyle etkileşimini kişiselleştirerek, siber ve fiziksel mekânların eş zamanlı olarak deneyimlenmesini sağlar. Konum tabanlı medya, giyilebilir teknolojiler ve artırılmış gerçeklik gibi araçlar kullanıcıları sürekli çevrimiçi tutar.

Bu anlamda Endüstri 3.0'ın getirdiği bilgi toplumu miadını doldurarak yerini süper akıllı topluma bırakmıştır. Bu yeni ekonomik ve toplumsal yapı, hayal gücünü ve yaratıcılığı kilit kavramlar olarak benimseyerek, çeşitli disiplinlerden insanların iş birliği ve koordinasyonu ile değer yaratılmasını vurgular. Teknolojik gelişmeler, insanların kısıtlılıklarından kurtulabileceği ve inovasyonun temel olduğu bir toplumu

mümkün kılar. Bu dönem, aynı zamanda, kişiselleştirilmiş tüketim ve esnek üretim modelleriyle rekabet yerine iş birliği ve uyarlabilirliğin öne çıktığı, verimlilik yerine yaratıcılığın ve inovasyonun vurgulandığı yeni bir çağın başlangıcını işaret eder. Finans kapitalizm ve makro çokuluslu şirketlerin hakimiyetinden, dijital ve yaratıcı ekonomiye geçiş süreci, start-up kültürünün yükselişi ile birlikte mikro çokuluslu şirketlere doğru bir seyri ifade eder. Bu dönüşüm, inovasyon ekonomisine odaklanan bir yaklaşım ile tekrar yenilenen kapitalizmin bir sonraki perdesidir.

Bu konjonktür içinde tezin üçüncü bölümünde Sassen küresel kent teorisiyle; Soja post-modernist kent ile; Gottdiener sosyo-mekânsal kent teorisiyle; Wacquant kentsel marjinallik ile; Castells akışlar ve yerler uzamıyla; Zukin inovasyon kompleksiyle; Florida kentleşmiş bilgi kapitalizmi teorisiyle güncel kent kuramcıları kategorisinde yer almıştır. Bu kuramcılar, tezin kapsamındaki sınırlılıklar göz önünde bulundurularak giriş bölümünde belirlenen sorulara yanıt verecek şekilde seçilmişlerdir. Bu seçim, özellikle neo-Marksist teorisyenlerin ele almadıkları konulara odaklanan ve günümüz kent dinamiklerini daha kapsamlı bir biçimde analiz etme imkânı sunan teorileri geliştiren kuramcıları içermektedir. Bu kuramcılar, 21. yüzyıl kentlerinin karmaşık yapısını ve değişen dinamiklerini daha geniş bir perspektiften incelemeye imkân tanıdıkları için tercih edilmişlerdir.

Güncel kuramcılar ve son dönemde ortaya koydukları eserler 2008 finansal kriz baz alınarak Tablo 5 ve Tablo 6 olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Buna göre 21. yüzyılın ilk on yılında, kentsel temalar, konular ve sorunlar üzerine yapılan analizlerde, neo-Marksist teorisyenlerin dinamiklerine paralel bir yaklaşım izlenmiş, ancak feminist ve çevreci hareketlerin yanı sıra kültürel çalışmaların etkisiyle “eylem” ve “aktör” nosyonları da dikkate alınmıştır. Bu dönemde, küreselleşme ve post-modernist perspektifleri benimseyen Sassen, Soja, Wacquant, Gottdiener gibi teorisyenlerin çalışmaları, analizlerde önemli bir yer tutmuştur, bu da Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 6’da ise 2008 yılından sonra değişen sosyo-kültürel, toplumsal, ekonomik dinamiklerle yenilenen teorilere, yeni kent tanımlarına ve kavramlara yer veren Soja, Castells, Zukin, Florida gibi kuramcılar yer almıştır. Soja’nın iki tabloya da eklenmesinin sebebi çalışmalarının her iki kategoriye de dahil edilebilmesidir. Bu tablolar son bölümü daha iyi özetleyebilmek ve sonuçları net olarak ortaya koyabilmek için işlevsel olarak oluşturulmuştur.

Tablo 5.
21. Yüzyılın İlk On Yılı ve Güncel Kent Kuramcılar

Dönemleme	Tema	Kuramcı	Metodoloji	Ayrıntılar / Açıklaması	Kuramın dinamikleri
21. YY. İlk On Yılı	Bilgi Toplumu Gösteri Toplumu Göstergebilim Disneyland Kentler Vitrin Kentler Marka Kentler Kenar Kent Dağıtık Merkezilik Soylulaştırma Tüketim Kompleksi	Saskia Sassen	Politik-ekonomi Ampirik Veriler Asamblaj Yöntemi Eyleme odaklanma Aktör	Küresel Kent Teorisi Küresel/yerel birlikteliği Uluslararası İşgücü Göçü Emek piyasasında ikili yapı Kentsel Özneler	Küreselleşme Yerelleşme Neo-liberalizm Post-fordizm Finans Kapital Çokuluslu Şirketler Sanayisizleşme Post-modernizm Çokkültürlülük Bilginin yayılması Otomasyon İnternet Akıllı Telefon
		Edward Soja	Post-modern Kültürel Yaklaşım Bireysel Anlatı Kentsel Göstergebilim	Post-metropolis Paradigmatik kent olarak Los Angeles Çoklu Kentsel Çekirdek Dış Kent Kenar Kent Fraktal Kent Esneklik Kenti Tüketim Toplumu Hapishane Toplumu	
		Mark Gottdiener	Politik-ekonomi Kültürel Yaklaşım Yapısalcı-İnşacı Yapı+Aktör	Sosyo-Mekânsal Teori Çok Merkezli Metropol Bölge Gayrimenkul Sektörü Yerel Yönetim Aktörleri	
		Loic Wacquant	Yapısalcı-İnşacı Yapı+Aktör Etnografik Gözlem Teori+Pratik	Devletin Sağ Eli Neo-liberal Ceza Devleti Sembolik İktidar Kentsel Marjinallik Bölgesel Damgalama	

Tablo 6.
2008'den Günümüze ve Güncel Kent Kuramcıları

Dönemleme	Tema	Kuramcı	Metodoloji	Ayrıntılar / Açıklaması	Dönemin Dinamikleri
2008'den Günümüze	Süper Akıllı Toplum Ağ Toplumu Kentsel Dünya Süperstar Kent Yaratıcı Kent Ürketici Kent Dirençli Kent Akıllı Kent Paylaşımçı Kent Hibrit Kent	Edward Soja		Benzeşim Kenti (simulakrum) Simülasyon Hibrit Mekân	Dijital Küreselleşme 4. Endüstri Devrimi Finansal Kriz Dijital Kapitalizm Risk Sermayesi Startup Şirketleri İklim Krizi Çapraz Teknolojiler Yapay Zekâ Artırılmış Gerçeklik Siber-fiziksel Sistemler Trans-hümanizm Hayal gücü Yaratıcılık Bilişsel Kültürel Ekonomi Veri Analizi Bulut Bilişim
		Manuel Castells	Teknolojik Determinizm Yapısal Bakış Açısı	Ağ Toplumu Akışlar Uzamı Yerler Uzamı Çalışma alanları ve özel alanların birleşmesi Dağıtık merkezilik Çok İşlevli Mekânsal Yerelleşme Sinerji Ekonomisi Hibrit Kentler	
		Sharon Zukin	Politik-Ekonomi Kültürel Çalışma Kentsel Göstergebilim Yapısalcı-İnşacı	İnovasyon Kompleksi Platform Kapitalizmi Startup Ekosistemi Silikon Vadisinin Kentleşmesi Kent Merkezi Tüketim Kültürü Ekonomik, Kültürel, Sosyal Soylulaştırma	

		Richard Florida	Ampirik Veriler Nicel Araştırma Yöntemi Teknolojik Determinizm	Yaratıcı Endüstri Kentleşmiş Bilgi Kapitalizmi Yaratıcı Sınıf Yaratıcı Kent Süperstar Kentler Çeşitlilik Kümelenme Gücü Kazanan Her Şeyi Alır Şehirciliği Saf Soylulaşma (plütokratikleş me) Yamalı Bohça Metropol Herkes İçin Kentleşme	

2008 finansal krizine kadar olan süreçte neo-liberal serbest piyasa egemenliğinin ağırlığını hissettirmesi ve kentteki mekânsal tezahürleri ile ortaya çıkan sosyal kutuplaşma, mekânsal ayrımlar ile post-modernizm etkisi Tablo 5'teki güncel kuramcılarını etkilemiştir. Buradaki güncel kuramcılarının ortak özellikleri öncüllerini sermaye-sınıf ikiliğinden kurtararak analizlere kültürel çalışmaları, kenar kentleri, banliyöleri ve kentsel öznelere dahil etmeleridir.

Kamusal alanlar; spontane karşılaşmaların, iletişimin ve etkileşimin mekânları olarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda, kentlerin sosyal ve kültürel boyutları ön plana çıkarılmıştır. Etnik, cinsiyet ve ırk temelli tanımlanmış yaşam tarzları, yapı-çevre içerisinde kendilerini ifade etme olanağı bulmuştur. Bu perspektif ile güncel kent kuramcılarının kamusal alanların, çeşitliliği ve farklılıkları barındıran sosyal dokunun bir yansıması olarak kent yaşamının zenginleşmesine katkı sağladığını vurgulamışlardır.

Özellikle Sassen kentsel özne bakış açısıyla, Soja post-modernist teoriyle, Gottdiener sosyo-mekânsal kent kuramıyla, Wacquant yapısalci-inşacı bakış açısıyla kent çalışmalarında bireysel anlatıyı, deneyimleri, kişisel çıkarları ön plana çıkaran yeni bir durumu dile getirmiş, bireylerin sosyal konumları analizlere tekrar dahil

edilmiştir. Bu dönemde kentsel göstergebilimin de yaygınlaşmasıyla binalar, işaretler, semboller, meydanlar ve parklar analize konu olmuştur.

Bununla birlikte Pierre Bourdieu gibi yapısalcı-inşacı, aktörle yapıyı bir arada ele alan kuramcıların çalışmaları Wacquant ve Gottdiener gibi kuramcıları etkilemiştir. Gottdiener öncülüğündeki sosyo-mekânsal kent kuramında mekânların sembolik doğası; sınıf, ırk, cinsiyet, yaş ve sosyal statü gibi sosyal davranışı oluşturan daha geleneksel faktörlerle bütünleştirilmiştir. Bununla birlikte neo-Marksist öncüllerinin devleti yekpare şekilde ele alıp kapitalist çıkarların doğrudan aracısı olarak görmelerini eleştirmişlerdir. Hükümet yetkililerinin sadece sermayenin ihtiyaçlarına hizmet etmekle sınırlı kalmayıp, sosyal değişimi teşvik etmek için kendi çıkarlarını da dikkate alarak hareket eden görece özerk aktörler olduklarını ortaya koymuşlardır.

Soja, post-modern kent kuramında kent merkezinin gücünü yitirdiğini ve güncel kentsel gelişimini karakterize eden heterojen mekânsal mantıkların dışardan içeriye doğru geliştiğini vurgular. Kent her türlü bütünlüğünden koparılmış, her parçanın kendi özgünlüğünde anlamı olan parçalı bir birimdir. Merkezsizdir, yayılmış kentsel yığılmalara dönüşmüştür. Soja kent merkezinin dışında gelişen yeni kentsel alanlara çevre kente, banliyölere odaklanırken sosyo-mekânsal teoriyle Gottdiener ise hem kent merkezini hem de çeperi bütüncül olarak inceleyen bir bakış açısına sahiptir.

Tablo 6’da incelenen güncel kent kuramcılarını diğerlerinden ayıran temel özellik, teknolojik dönüşümler ve 2008 finansal krizi sonrasında sermayenin birikiminde yaşanan krizlerin etkisiyle kentsel yapılı-çevredeki ve kentsel deneyimdeki değişiklikleri detaylı bir şekilde analiz etmeleridir. Bu kuramcılar, neo-Marksist yaklaşımların aksine çağdaş kapitalizmin ve bu bağlamda etkilenen çağdaş kentin karakteristiklerini açıklama konusunda yeni perspektifler sunmuşlardır. Bu yaklaşım, kentsel alanların anlaşılmasında ve güncel kent yaşamının dinamiklerinin incelenmesinde önemli bir paradigma kaymasına işaret eder.

Bu anlamda Soja’nın Tablo 6’da da yer almasının sebebi fiziksel ve sanal alanların entegrasyonu ile oluşan hibrit mekânlar üzerine yaptığı kavramsallaştırmalar, benzeşim kentleri ve hiper-gerçeklik gibi kavramlar aracılığıyla geleneksel kent yapılarına ve modernist kent planlamasına meydan okumasıdır. Bu yaklaşım, kentlerin

yalnızca somut, fiziksel mekânlar olarak değil aynı zamanda dijital deneyimlerin de yaşandığı alanlar olarak anlaşılması gerektiğini savunur.

Castells'in kendisi neo-Marksist teoriler arasında gösterilmesine neden olan erken dönem çalışmalarının miadının çoktan dolduğunu ve çağdaş gerçekleri ortaya koyacak yeni kentsel teorilerin gerekliliğini vurgulamıştır. Nitekim Castells son dönem çalışmalarının temelini yeni bilgi sistemleri ve teknoloji üzerine inşa ederek; küresel ekonominin birbirine bağlandığı akışlar uzamı ve düğümlere bağlı bir ağ toplumu tasarımı ortaya koymuştur. Çağdaş kapitalizmde zaman ve mekânı sıkıştıran yeni teknolojilerle "siber mekân" diye adlandırılan yeni mekânlardan bahsetmiştir. Bununla birlikte uluslararası firmaların, finans merkezlerinin kontrol ve komuta merkezleri olarak somut mekâna da ihtiyaç vardır. Bu anlamda kent aynı zamanda bitişiklik mekânı olarak da adlandırılan farklı işlevlerin yoğunlaştırıldığı, sinerji ekonomilerinin oluşabildiği yan yanalıktan da oluşur. Bu yüzden 21. yüzyılda kentler akışlar alanı ve yerler alanının rekabet eden mantıkları tarafından eş zamanlı olarak yapılandırılır ve yıkılır.

Yaratıcı kent ve kentleşmiş bilgi kapitalizmi tanımlamalarıyla Florida; inovasyon kompleksi olarak kent tanımlamasıyla da Zukin, 2008 finansal krizinden sonra ortaya çıkan değişim dinamiklerini ve parametreleri ortaya koyarak günümüz kentlerindeki değişimleri ve dönüşümleri ele alan iki güncel teorisyendir. Bununla birlikte Los Angeles Okulu'nun temsilcisi Soja'nın kentsel parçalanma ve kent çeperiyle ilgilenmesinin aksine Zukin ve Florida çalışılacak, yaşanacak ve eğlenilecek bir yer olarak New York kent merkezine yönelik yenilenen ilgiyi temsil ederler. Halle ve Beveridge'e (2011) göre, Zukin ve Florida gibi kent kuramcılarını, New York Ekolü çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Çünkü; kent merkezlerine yönelik derin bir ilgi, kentsel yaşamın iyileştirilmesine yönelik istek, zenginlerden yoksullara, orta ve işçi sınıfına kadar farklı sosyal katmanların kent merkezinde uyum içinde yaşayabileceği ve yaşaması gerektiğine dair ütöpik bir görüş ve kentsel yaşamın banliyö yaşamına kıyasla üstün olduğu düşüncesi olmak üzere iki teorisyenin de ortak olarak benimsedikleri dört temel özellik vardır.

Zukin'in analizleri, politik ekonomi yaklaşımını ve kültürel unsurları bir araya getirerek, yerel düzeyde gündelik yaşam pratikleri, sokaklar ve mahalleler üzerine odaklanmanın önemine vurgu yapar. Bu bağlamda, Sassen ile benzer bir şekilde özellikle erken dönem çalışmalarında kentlerin küreselleşme sürecindeki rolünü

detaylı bir şekilde incelemiştir. Yerel sokakları, alışveriş alanlarını mal ve hizmet alım satımının ötesinde gündelik çeşitliliğin ve kültürel etkileşimin deneyimlendiği mekânlar olarak tanımlar ve küresel kentlerdeki rolünü ve önemini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmayı amaçlar. Bununla birlikte son kitabıyla Zukin, 2008 finansal krizinden sonra dijital teknolojilerle kendini yeniden üretmeye çalışan güncel kapitalizmi ve etki ettiği kentsel mekân tezahürlerini, New York kent merkezindeki dönüşüm üstünden anlatır. Silikon Vadisi'nin kentleşmekte olduğunu ortaya koyan Zukin için bunun itici güçlerinden bir tanesi de yaratıcı endüstri için gerekli olan insan sermayesindeki dolayısıyla hayat tarzı seçimlerindeki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimlerdir.

Zukin, belirli kentlerde sermayenin eşitsiz dağılımı ve kaynakların belirli alanlarda yoğunlaştırılması sonucu arazi değerlerinin artışı ve kentlerin bu yönde şekillenmesi argümanıya, neo-Marksist kent teorilerine benzer bir söylem üretse de önemli bir farklılık gösterir. O, ekonomik sermayenin yanı sıra, startup ekosisteminde yer alan aktörler ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri inşa eden sosyal sermaye ile üniversiteler, kuluçka merkezleri ve kodlama okullarının sunduğu mentorluk ve ağ oluşturma faaliyetleri aracılığıyla oluşan kültürel sermayeyi de dikkate alır. Bu yaklaşım, yapı-çevredeki dönüşümü yalnızca ekonomik değişkenlerle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerin de etkilediği çok boyutlu bir süreç olarak ele alır ve bu sürecin anlaşılmasında bu dinamiklerin rolünün altını çizer. Teknolojinin kentleşmesi sürecinde, küresel sermaye ile iş birliği içinde olan yerel yönetimlere de dikkat çeker. Zukin yerel yönetimlerin Dünya Ekonomik Formu, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla organik bağlar kurarak teknoloji-finance hükümeti elitler grubu ve buna bağlı bir meritokrasi yarattıklarını öne sürer.

Florida, Zukin ile benzer görüşleri paylaşarak 21. yüzyılda ekonominin önemli bir dönüşüm sürecinden geçtiğini ve bu noktada yaratıcılığın olağanüstü bir öneme sahip olduğunu vurgular. Yüksek düzeyde eğitim gerektiren, bağımsız düşünmeyi ve karmaşık sorunları çözmeyi içeren işlerde bulunan, çeşitliliğe (farklı etnik köken, milliyet, cinsiyet) sahip yaratıcı sınıfın ekonomik işlevi; yeni, dijital fikirler ve yaratıcı içerikler üretmektir. Kentsel başarının anahtarı yalnızca uluslararası firmaları kente çekmek; dev stadyumlar, ikonik binalar ve alışveriş merkezleri gibi 2000'lerin başında popüler olan projelere tek başına odaklanmak değil yüksek kaliteli yetenekleri kente çekmek ve elde tutmaktır. Bu bağlamda Florida, Zukin ve Castells kentlerin

kümelenme gücüne vurgu yaparak günümüz kentlerinin ekonomik gelişiminde bir yandan yüksek katma değer üreten şirketlerin ve sanayilerin yoğunlaşmasının, diğer yandan yetenekli, hırslı ve yaratıcı bireylerin toplanma eğiliminin etkili olduğunu belirtirler. Florida çağdaş kapitalizmi “kentleşmiş bilgi kapitalizmi” olarak tanımlayarak, ‘yer’ ve ‘sınıf’ kavramlarının sosyo-ekonomik avantajları güçlendirmek ve yeniden üretmek için bir araya geldiğini belirterek fiziksel kentsel mekânın önemini ve bireylere olan etkisini vurgular.

Florida’ya göre bugünkü kentsel kriz de 1970-80’lerde ortaya çıkan kentsel krizden farklıdır. Sanayisizleşmeye bağlı olarak kent merkezlerinin köhneleşmesi, yoksullaşması olarak ifade edilen o zamanki kentsel kriz bugün orta sınıfın daralmasıyla karakterize edilmektedir. Bu süreç, eski yoksul kent merkezlerinin yerini alan zengin banliyölerin de değişmesine neden olmuş “yamalı bohça metropoller” olarak tanımlanmıştır. Buna göre günümüzde hem kent merkezlerinde hem de banliyölerde küçük ayrıcalıklı alanlar ile geniş yoksulluk alanlarının iç içe geçtiği yeni bir kentsel yapı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bugünün “kazanan her şeyi alır şehirciliğinde” kazanan süperstar kentlerdeki başarı krizinin öncekilere oranla karşılanmayacak şekilde yüksek konut fiyatlarını ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Bu dönemde soylulaştırma ölçek değiştirerek saf soylulaştırmaya, plütokratikleşme düzeyine evrilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde yer alan güncel kent kuramcılarının hemfikir olduğu konu günümüzdeki kentleşme sürecinin, geniş coğrafi bölgeler üzerinde dağınık ve birden fazla merkeze sahip bir yapıya büründüğüdür. Bu yapısal özellik, metropol alanlarının ağlarla; hem işlevsel olarak birbirine bağlı olmasına hem de sosyal ve kültürel açıdan farklılık gösteren bölgelerin oluşmasına yol açmaktadır. Yani, kentler artık geleneksel görüşteki tek bir merkez etrafında toplanmış homojen yapılar olmak yerine, birçok farklı merkezi ve çeşitli toplumsal grupları içeren, geniş alanlara yayılmış karmaşık yapılardır. Bu değişim, kentlerin gelişimindeki en belirgin trendlerden biri olarak kabul edilmektedir. Soja, postmodern kent kuramında, Castells metropoliten bölge kavramsallaştırmasında, Gottdiener sosyo-mekânsal kent kuramında bugünkü küresel kentleşme süreci, büyük metropol bölgeleri ve bunların etkileşim alanlarını birbirine bağlayan küresel ağlar tarafından oluşturulan yeni bir mekânsal mimari ile karakterize edilmektedir. Dijital küreselleşme, kentsel formda

dağınık merkezilik ve çok işlevli mekânsal yerelleşme süreci şeklinde somutlaşmaktadır.

Güncel kent kuramcılarının üzerinde fikir birliğine vardığı bir başka önemli nokta, 19. yüzyıldan günümüze aktarılan kentsel sorunların sadece çözilememiş olması değil, aynı zamanda bu sorunların katlanarak artmasıdır. Dijital ekonomik model, yaratıcı sınıfın ve yaratıcı endüstrilerin kümelenmesi için kentlerin rekabeti artırmasına ve çeşitli sektörlerden yetenekleri çekmek amacıyla daha fazla yatırım yapmasına yol açmaktadır. Bu süreç, küresel nüfusun yalnızca küçük bir kısmını oluşturan yaratıcı sınıfın günlük yaşam pratiklerine ve tüketim alışkanlıklarına uygun olarak şekillenen kentlerin ortaya çıkmasına neden olmakta, böylece kentlerin soylulaşmasını daha da ileri bir seviyeye taşımaktadır.

Florida'nın öne sürdüğü “kazanan her şeyi alır şehircilik” anlayışında hem kentler arası hem de kentlerin içindeki ekonomik, kültürel ve sosyal eşitsizlikler derinleşmiştir. Zenginlik ve bolluk içinde yoksulluk ve açlık daha da belirginleşmiştir. Dijital teknolojinin ve yaratıcı elit sınıfın tüketim alışkanlıklarının değiştirdiği parlak kent manzaralarının arkasında toplumsal ve ekonomik sorunlar, yoksulluk, sınıf ve ırk ayrımcılığı gibi meseleler, mülksüzleştirme, güvenlik ve denetim odaklı mimari yapılar, saf soylulaştırma geçmişe kıyasla daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Yoksullar ve dezavantajlı gruplar, hizmet sektörü çalışanları, süperstar kentlerin kenarına itilmiş ve en ağır ekonomik koşullarla, Wacquant'ın öne sürdüğü gibi kentsel damgalama ve neo-liberal ceza devletiyle baş başa bırakılmıştır.

Öte yandan madalyonun diğer yüzünde kentler hala Sassen'in öne sürdüğü gibi güçsüzlerin tarih yazabildiği, politika yapabildiği; Zukin'in vurguladığı gibi inovasyon kompleksinin karanlık yüzüne karşı protestoların organize edilebildiği; Castells'in belirttiği gibi de yeni çevrimiçi toplumsal hareketlerin kök salabildiği direnişin yani “umudun mekânı” olmaya da devam etmektedir.

3.4.2. 21. Yüzyıl Kentlerinin Biçimi, Anlamı ve İşlevi: Kentlerin ve Kent Sosyolojisinin Sonu Mu?

Son dönemlerde, kentlerin geleceği üzerine iki zıt görüş ön plana çıkmaktadır. Bir yanda, kentleri endüstri döneminin birer ürünü olarak gören ve dijitalleşmeyle beraber mekânsal ihtiyaçların azalması nedeniyle bu kentlerin varoluşsal bir kriz

içinde olduğunu öne süren kent kötümserleri (Virilio, 1991; Mitchell, 1996; Moss ve Townsend, 2000) diğer yanda ise, kentleri dijital dönüşümün birer aracı olarak değerlendiren ve kentlerin mevcut krizleri aşarak evrileceğini savunan kent iyimserleri yer almaktadır. Bu ikinci görüşe göre, kentler hibrit mekânlar ve siborg kentler gibi yeni kavramlarla donanarak daha güçlü bir yapıya bürünecek ve böylece varlıklarını sürdürebileceklerdir.

Teknolojik dönüşümün hem kentsel yapılı-çevrede hem de kentsel deneyimde önemli etkilere neden olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Öncelikle bu teknolojik devrim; mobil cihazlarla, uygulamalarla, giyilebilir teknoloji ile insan faaliyetlerinin her alanına entegre olan, her an deneyimlenebilen yaygınlığı ile karakterize edilmektedir. İkinci olarak çağdaş mekânda hareketliliğin artan hızı, bireye özgü kişiselleştirilmiş ürünlerin artması, sürekli çevrimiçi olma hali gündelik hayat pratiklerini değiştirerek geleneksel biçimlerden farklı yaşam, çalışma, konut biçimleri yaratmaktadır. Yapay zekâ, artırılmış gerçeklik teknolojileri, bulut bilişim gibi teknolojiler daha önce benzeri görülmemiş bir hız ve kapsamda genişleyen bir ağ oluştururken, bu ağın kullanıcılarını izole etmekte ancak aynı zamanda ekranlar ve sanal dünya vasıtasıyla birbirleriyle bağlantılı bireysel düğümler olarak yeniden şekillenmektedir.

Virilio'ya (1991) göre, küresel bilgi teknolojisinin ön plana çıkardığı ana unsur, artık mekân değil, “hızlandırılmış zaman”dır. Virilio, hızın insanların doğal ve fiziksel-mekânsal varoluşa dair algılarını nasıl daralttığını ve yeni gerçeklik duyumlarını nasıl şekillendirdiğini vurgular. Ayrıca Virilio (1991: 13) teknolojinin ilerlemesiyle birlikte fiziksel mekânın sınırlarının aşılabileceğini ve “yakın ile uzağın arasındaki ayrımın artık anlamsız hale geleceğini” öne sürer. Bu bağlamda teknoloji mekân algısında radikal bir dönüşüm yarattığı için bu yeni durum, mekânsal varoluşun temellerini sorgulatır. Bu anlamda Mitchell (1996) eserinde geleneksel mimari yapıların ötesine geçerek holografik yapılar ve birbirine entegre dijital arayüzlerle karakterize edilen, bağlantı ve bant genişliği gibi teknolojik sınırlamalar tarafından şekillendirilen bir kent tasavvur eder.

Bununla birlikte teknoloji aracılığıyla bireylerin aynı anda birden fazla yerde temsil edilmesi ve/veya algılanan bir “yer” olmaksızın kimliksiz mekânların varlığı bir yerin yerelliğinden giderek daha fazla kopulmasına ve bu da “mekânsızlaşmaya” neden olmaktadır (Castells, 2010; Swank, 2019). Ayrıca bazılarına (Souci ve Kılınçaslan, 2005; Sınmaz, 2015) göre bireylerin alternatif sanal dünyada hareket

kabiliyeti geliştikçe her mekân bir toplanma ve sosyal etkileşim mekânı olabilmekte, böylece geleneksel sokak, meydan, park vb. mekânların kullanım biçimi değişirken anlamsal değeri azalmaktadır. Nitekim Gilder'in (akt. Moss ve Townsend, 2000: 31) belirttiği gibi "kentlerin yok oluşunun henüz başındayız zira kentler endüstriyel çağın deposu olduğu bir dönemi temsil etmekteydi". Bu anlamda Gilder, günümüz kentinde aidiyet duygusunun kaybolduğunu, korku ve güvensizliğin günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini vurgular.

Bu anlamda kent kötümserleri geleceğin kentini kendi sosyalliği, karakteri ve kendi hakları olan bir varlıklar çokluğu olarak önümüzdeki dönemi parçalanma çağı olarak görürler. Teknolojinin yaşam tarzlarına giderek entegre olması ve insanların çevrelerini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmesi, geleceğin kentlerinin bireylerin gönüllü olarak izole edildiği kapsüllerden oluşacağı iddialarını gündeme getirmektedir. Kaotik, güvensiz ve kontrol edilemez bir dış dünya karşısında, özelleştirilmiş kamusal alanların sunduğu içsel bir sığınak yaratılmakta ve dış dünyadan kendini izole etmeye çalışan bireyler gönüllü mahkumlar haline gelmektedir (Virilio, 1991; Swank, 2019). Kentin bu yönde tanımlanışı mekânsal konumun, coğrafi önemin ortadan kalktığı ve toplumsal süreçlerin; kentlerin, banliyölerin incelenmesinde özel bir temeli olmayacağı anlamına geldiğinden kent sosyolojisinin bir disiplin olarak öneminin azalmasına neden olmaktadır.

Öte yandan kentsel geleceğe ilişkin kıyamet görüşü elbette yeni değildir. Tarihin sonunun, ideolojinin sonunun, hümanist insanın sonunun, yerelin sonunun (Tek, 2009) ilan edildiği gibi kentlerin sonu da ister depremle, ister nükleer bir savaşıla, ister sanayinin kentleri terk etmesiyle istensin kentler her dönemde daha da güçlenerek ayakta kalmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi kent kötümserleri yeni iletişim teknolojileri nedeniyle kentin yok olacağına dair söylemlerle bu kasvetli vizyona katkıda bulunmuşlardır. Oysa tezin üçüncü bölümünde yer alan güncel kent kuramcılarını incelendiğinde günümüzde pek çok geleneksel mekân ve uygulama işlevini yitirerek dijital ortamlara, sanal mekânlara taşınsa da ağ toplumunun yeni mekânı akışlar uzamı olsa da 21. yüzyıl şimdiye kadar görülmemiş bir kentleşme dalgası altındadır. Diğer yüzyıllara kıyasla artık kentsel bir dünyada yaşamaktayız.

Sassen'e göre küreselleşme; küresel finans piyasalarını, uluslararası faaliyetleri, geniş çaplı dijital ağları ve ulus devletlerden bağımsız hareket eden uluslararası kuruluşları ön plana çıkarmış olmasına rağmen, bu unsurlar fiziksel olarak

yerel ve ulusal düzeylerde somutlaşmak, mekânsallaşmak zorundadır. Küreselleşmenin ulusal ve yereli dışlamadığı bilakis güçlendirdiği gibi dijital teknolojilerin yükselişi, ağ toplumu da fiziksel mekânların öneminin kaybolmasına neden olmaz aksine eş zamanlı olarak entegre çalışır.

Castells'e göre her şey akışlar uzamında gerçekleşmez. Akışlar uzamının yapısal mantığı mekânsız olduğu halde sürecin işlemesi birtakım fiziksel mekânların varlığına bağlıdır. Akışlar uzamında, örgütlenmeler mekânları ortadan kaldırmaz; ancak mekânların anlamları ağlar tarafından değiştirilir. Başka bir ifadeyle, akışlar uzamında mekânsal pratiklerin “mekânsız” kaldığı söylenemez. Mekânlar, ağ ile hem birbirlerine hem de enformasyon akışına bağlıdır. Bu nedenle, her ne kadar akış tarafından örgütlenmekte olan sistemin sanal (dolayısıyla da yersiz) olacağı düşünülse de toplumsal pratikler dijital ağlara bağlı olduğu durumda dahi mekâna ihtiyaç duymaya devam etmektedir. Gordon ve De Souza e Silva (2011), “Why Location Matters in a Networked World” (*Ağa Bağlı Bir Dünyada Mekân Neden Önemlidir?*) adlı makalelerinde mobil teknolojiler aracılığıyla fiziksel konumun, birey ve enformasyon arasında köprü haline geldiğini; dolayısıyla fiziksel mekânla kurulan ilişkiyi yeniden düzenlediğini savunur. Mekânda dolaşımı kısıtlamadan kullanılabilen teknolojiler, mekâna kattıkları dinamiklerle mekânı yeniden tanımlamaktadırlar. Günümüz kentleri elektronik iletişim, veri ve bilgi akışları gibi akışlar uzamının hem de fiziksel mekânların arasındaki etkileşimlerin birleşiminden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir.

Gottdiener'a göre de kentlerin sonu söylemi distopik bir kehanettir. İnternet sınırsız bir alanda var olsa da, araştırma-geliştirme ve üretim; kaynakların yoğunlaşmasını gerektirir ve bu hizmetler ve üretim düğümleri farklı ülkelerde farklı metropolitan bölgeye dağılmış olsa da, yine de fiziksel alana dayanır. Soja'ya göre dijital teknolojilerin kentsel mekânlara entegrasyonu, bu mekânların öneminin azalmasından ziyade işlevde ve algıda bir değişime yol açmaktadır. Kentler fiziksel mekânlardan daha fazlası haline gelerek dijital ve fiziksel gerçekliklerin entegre edildiği ve birbirlerini şekillendirdiği merkezlere dönüşmektedir. Dolayısıyla kentsel mekânlar önemini kaybetmemekte aksine dönüşerek güçlenmektedir. Bu mekânların fiziksel yönü önemini korumakla birlikte, dijital teknolojilerin entegrasyonu sayesinde insanların bu mekânlarla nasıl etkileşim kurduğu ve kentsel deneyimleri değişmektedir.

Florida'ya (akt. Gunts, 2021) göre “kentlerin sonu” söylemi distopik bir film karesinden ibarettir. Çünkü güncel ekonominin gerektirdiği yenilik, yaratıcılık ve büyüme; yetenek ve yaratıcı sermayenin kümelenmesini, yüz yüze etkileşimi, iletişimi, farklılığı, çeşitliliği ve sadece kentlerin sağlayabileceği enerjik, genç, yaratıcı sınıfı gerektirir. Bu anlamda kentleşmiş bilgi kapitalizminin; yere, mekâna dolayısıyla kente ihtiyacı vardır ve krizlerden çıkmanın yolu da daha az kentleşmeden ziyade daha çok kentleşmedir.

Zukin'e göre kentin inovasyon kompleksi, küresel kapitalizmin bir sonraki perdesidir. Bu dönem dijital çağ olarak adlandırılrsa da bir zaman dilimini betimlemekle beraber bir mekân birimini, organizasyonlar, söylemler ve fiziksel mekânlar imparatorluğunu yansıtmaktadır. Bugün Silikon Vadisi'nin kültürel hegemonyası hem kentleşmiş hem de küreselleşmiştir. Tıpkı daha öncenin sanayi kapitalizmi modern kentlerin tren istasyonlarını, metro hatlarını, kanalizasyonlarını inşa etmesi gibi, bugünün inovasyon kompleksi de dünyanın dört bir yanındaki kentlerde tuğla tuğla ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla aslında bugün geline nokta kentsel mekâna tezahür eden yapılı-çevrede dönüşümlerin olduğu görülmektedir. Örneğin hem teknolojinin dönüşümü hem de pandemi gibi bireylerin fiziksel temasını etkileyen bir salgından sonra ortaya çıkan esnek ve hibrit çalışma modelleri geleneksel ofislerin yerini farklı meslek gruplarından oluşan insanların bir arada bulunabilecekleri, ortak çalışabilecekleri esnek çalışma modeline uygun, iş birliğini mümkün kılan, yaratıcılığı destekleyen kentsel mekânlara, co-working alanlarına dönüşmüştür. Bununla birlikte en önemli neo-liberal yapılı-çevrelerden biri olan AVM'lerin de miadını doldurduğu; e-ticaretin, dijital alışveriş uygulamalarının depoları haline geldiği görülmektedir. Ayrıca nasıl ki sanayi döneminin fabrikaları, depoları AVM'lere dönüştüyse bugün de AVM'ler yerlerini yaratıcı sınıfın tüketim alışkanlıklarına uygun şekilde sanat galerilerine, gece kulüplerine, eğlence merkezlerine bırakmaktadır.

Kentsel yapılı-çevrenin yanında belki de bugün en önemli değişim kentsel deneyimde yaşanmaktadır. Şüphesiz dijital çağda bireylerin deneyimlediği mekân sanayi döneminden farklıdır. Mitchell'in (1996) de belirttiği gibi, kentsel yaşam dokumuz bir e-topya, kasıtlı ya da otomatik olarak, giderek artan bir şekilde kablosuz modda çevrimiçi bilgi sistemleriyle sürekli etkileşim içinde olduğumuz yeni bir kentsel form haline gelmektedir. Fiziksel ve sanal mekânları birbirine bağlayan,

bireylerin çevrimiçi olmalarını sağlayan teknolojiler bireylerin bu iki dünya arasında sorunsuz bir şekilde hareket etmelerine, eş zamanlı olarak deneyimlemelerine olanak tanır. Bu durum hem sosyal etkileşimleri hem de ekonomik faaliyetleri yeniden şekillendirmekte, bireylerin kentle etkileşim şeklini değiştirmekte, fiziksel ve sanal mekânların bir arada olduğu hibrit mekânları yaratmaktadır.

Çevrimiçi ve yüz yüze deneyimler, kendilerine özgü özelliklerini korumaya devam ederken, bu iki deneyim biçiminin uyum içinde birleştirilmesi önemli bir konu haline gelmiştir. Kent sosyolojisi, ağ toplumunun ortaya koyduğu zorluklara cevap vermek ve yeni mekânsal yapılar ile süreçlerin gelişimine uyum sağlamak amacıyla teorik bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda hayal gücü toplumunun trans-hümanizmine -insan 2.0 modeline- uygun artırılmış mekân⁷⁰, siber mekân, hibrit mekân gibi yeni mekân kavramlarına ihtiyaç vardır.

Bu anlamda fiziksel mekânda devam eden yaşantının mobil uygulamalar, giyilebilir teknoloji gibi bilişim teknolojilerinin sağladığı sürekli bağlantı sayesinde siber mekânın imkânlarıyla bir araya gelmesi ve geleneksel sınırların bulanıklaşması sonucu hibrit mekânlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kent önemini kaybetmek yerine dönüşmektedir. Çünkü fiziksel mekânların önemi devam etmekle birlikte dijital teknolojilerin entegrasyonu, insanların kentsel alanları daha zengin ve katmanlı bir biçimde deneyimlemelerini sağlamaktadır (De Souza e Silva, 2006). Bu deneyim, kentsel mekânların öneminde bir azalmadan ziyade, bu mekânların algılanma, kullanılma ve değerlendirilme biçiminde bir değişimi temsil etmektedir.

Bu yüzden Endüstri 4.0'da ve yeni dijital ekonomide verinin önemi ve etkisi daha da artmaktadır. Bu anlamda “akıllı kent” ile tarif edilen nesnelerin interneti, sensörler ve veri analitiği ile trafik yönetimi, enerji tüketimi, su yönetimi ve atık yönetimi gibi konularda kentsel altyapılar optimize edilirken bir yandan da veri akışları kentsel mekânlarda üretilip işlenmektedir.

Bu radikal değişimler 21. yüzyıl kentlerine çok önemli işlevler yüklemektedir. Öncelikle kentler verilerin sağlanması ve dijital dönüşümün gerçekleşebilmesi için ulaşım sistemleri, elektronik ağlar, iletişim ağları, iklim sensörleri, küresel montaj hatları gibi temel altyapı sistemlerinin ve hizmetlerin oluşumuna fırsat verir ve

⁷⁰ Fiziksel alanların, kameralar, sürekli bilgi ve reklam sunan dijital ekranlar, kayıt toplayıcı cihazlar ve sensörler gibi araçlarla zenginleştirilerek bilgi bulutu ile entegre edilmesi, artırılmış mekân kavramını oluşturur (Iavarone, 2019: 25).

bunların mekânsal olarak dağıtılabılır ve koordine edilebilir olmasını sağlar. Bununla birlikte kentler, siber mekânların ihtiyacı olan verilerin üretildiği ve sensörler sayesinde analiz edilip, işlendiği ve tüketildiği üretici mekânlar, üretici kentlerdir⁷¹.

İkinci olarak kentler, her an yenilenen ve gelişen bu teknolojileri üreten teknoloji yeteneklerinin (genç, mobil, eğitimli işgücünün), yeni çağın yeni yaratıcı sınıfının yaratıcılığını teşvik edecek ortamı sağlar. Zukin'in (2020a) vurguladığı gibi startup ekosistemindeki farklı aktörleri ve kuruluşları, üniversiteleri, Ar-Ge şirketlerini, yatırımcıları, girişimcileri bir araya getirerek inovasyon kompleksine ev sahipliği yapar. Bu durumu sinerji ekonomisi olarak adlandıran Castells'e (2010) göre; kişilerarası etkileşimin mekânsal yoğunlaşmasını kentsel alanlar üstlenir. Dolayısıyla uluslararası raporlarda da üstünde durulduğu gibi kentlerin sonunu öngören kötümser senaryoların aksine, kentler kalıcıdır ve insanlığın geleceği şüphesiz kentlerdedir. 21. yüzyıl kentleri “yaşa, çalış ve eğlen” paradigmasına uygun olarak dinamik, esnek ve canlı ekosistemler olacaktır. Dolayısıyla günümüzün arzulanan 21. yüzyıl kent tanımı değişime uyum sağlama becerisini vurgulayan, esneklik kapasitesini artırmaya yönelik bir girişim olan ve sanal mekânla entegre çalışan dirençli hibrit kentlerdir.

⁷¹ Alvin Toffler'in (2008) “prosumer” (üretici) kavramından yararlanarak mekânların da hem verilerin üretildiği hem de tüketildiği alanlar olmasından dolayı ‘üretici kent’ terimi bu tezde ortaya atılmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kentler, ekonomik ve toplumsal gereksinimlere yanıt verecek biçimde gelişirler ve değişirler
(Haris ve Ullman, 2002: 55)

Farklı zaman dilimlerinde ve mekânlarda kentleri şekillendiren dinamikler ekonomik, sosyal, kültürel ve idari gibi çeşitli boyutlara sahiptir. Bu dinamiklerden bazıları belirli dönemlerde öne çıkarak daha etkili hale gelmiştir. Tarihsel olarak tarım ve sanayi devrimleri, insan yerleşimlerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Günümüzde ise bu devrimlerle kıyaslanabilecek derecede önemli bir etki yaratan bilişim devrimi, kentler üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmakla birlikte etkisini giderek artan bir yaygınlık ve yoğunlukla sürdürmektedir.

Bu çalışma, 19. yüzyıl klasik kent kuramcılarından Chicago Okulu'na, eleştirel neo-Marksist teorisyenlerden güncel kent kuramcılarına kadar kent kuramlarının geniş bir zaman dilimi içerisindeki evrimini ele alırken hem tarihsel perspektifleri hem de güncel yaklaşımları kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Tezde, 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar farklı dönemler arasında meydana gelen kırılmalar, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin detaylı bir şekilde incelenmesi ve bu değişimlerin kentsel yapı üzerindeki etkilerinin açıklanması özellikle önemsenmiştir.

Bu geçen süre içinde sanayi devriminin etkileri, kapitalist üretim ilişkilerinin kent mekânına yansımaları, son dönemde ortaya çıkan teknolojinin, değişen ekonomik modelin kentler üzerindeki dönüştürücü gücü detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Çalışma, kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerle şekillendiğini ve bu dinamiklerin sürekli değişim içinde olduğunu vurgulayarak kent teorilerinin bu değişimlere yanıt verme kapasitesinin önemine işaret etmiştir. Bunun yanında dönemin konjonktürü kadar kuramcılarının kişisel hayat hikayelerinin, eğitim geçmişlerinin ve yaşam alanlarının da geliştirdikleri kuramlar üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

Kentler birçok farklı işlevin yoğunlaştığı, bir arada bulunduğu ve bu farklı işlevlerin toplumsal yeniden üretimi kolaylaştıracak şekilde birlikte çalıştığı; bireyin ötekisiyle karşılaştığı ve kolektif mekânlarda bir araya gelip toplumsallaştığı, yaşayan aktif mekânlardır. Tez bağlamında kuramcılarının kenti ele alış biçimlerine bakıldığında,

dönemin ihtiyaçlarına, sorunlarına, değişim dinamiklerine göre birbirinden oldukça ayrışan kent tanımları olduğu görölmüştür.

Ayrıntılı olarak tartışılan kent kuramlarının ilgi odağı ve vizyonu kadar epistemolojik, metodolojik ve terminolojik temellerde farklı kabullerden kaynaklı ayrışmaları ve farklılaşmaları da göze çarpmaktadır. Bu farklılaşmalarda sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan ideolojik ayrışmanın önemli etkisi olduğu açıktır. Pozitivizm, Sosyal Darwinizm, yapı-aktör çatışması, neo-liberalizm, post-modernizm, trans-hümanizm vb akım ve eğilimlerin de söz konusu farklılaşmalarda etkileri görölmektedir.

19. yüzyıl sanayi devrimiyle üretimin, fabrikaların ve sanayinin mekânı haline gelen kent ve ortaya çıkan kent/kır dikotomisi bugün artık kentin kıyı yutmasıyla kendini tek kazanan olarak ilan etmiştir. 19. yüzyılda sanayi devriminin, fabrikaların, kentli kültürünün, paranın, özgürlüğün mekânı olarak kent aynı zamanda fabrika etraflarındaki işçi sınıfı konutlarının, salgın hastalıkların, yoksulluğun mekânı olarak da karşımıza çıkmıştır. Bu dönemdeki kent kuramcıları her ne kadar bu değişiklikleri açıklamak için belli bir kent teorisi geliştirmenin yararlı ve gerekli olduğunu düşünmeseler de Chicago Okulu'ndan neo-Marksist kuramcılara ve güncel kuramcılara kadar kendilerinden sonraki pek çok teorisyen üzerinde derin etki bırakmışlardır.

20. yüzyılın ilk yarısı sanayi devriminin büyüme ve olgunlaşma safhalarına tanıklık ederken, kent çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönem, klasik kuramcıların mirası üzerine inşa edilen yeni çalışmalarla, Chicago Okulu'nun sosyologları tarafından kentler, sosyal bilimlerin araştırma nesnesi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bugün oldukça eleştirilseler de Chicago Okulu kenti bir biyotik topluluk olarak ele alarak bu yaklaşım çerçevesinde “Kentsel Ekolojik Teori” ve “Kentleşme Teorisi” olarak adlandırılan iki temel düşünce etrafında kent problemlerini sistematik bir şekilde incelenmişlerdir. Sanayileşme ve kentleşme dinamiklerinin yükselişle birlikte insan yerleşimlerinin biçimini ve sürecini sosyal seçim ve rekabet konularına bağlayarak mekânsal modelleme örnekleri oluşturmuş ve toplumsal süreçleri mekânsal kategorilere oturtmuşlardır. Bu anlamda kent çalışmalarına yöntemsel olarak bir zemin kazandırmışlardır.

Sanayi kentinin miadını doldurmasıyla ve kentsel mekânın kendisinin bir meta haline gelmesiyle beraber Chicago Okulu'nun öne sürdüğü tezler oldukça yetersiz kalmış ve yeni kuramlar ortaya konmuştur. 1960'larda Lefebvre'yle başlayan neo-Marksist dönem Harvey'in ve Castells'in erken dönem çalışmalarıyla daha da zenginleşmiştir. Chicago Okulu'nun ardından gelen bu teorisyenler, kentsel mekânı politik ekonomi perspektifle açıklamışlar ve önceki teorilere radikal bir eleştiri getirmişlerdir.

Bu yeni, eleştirel neo-Marksist kuramcılar; Chicago Okulu'nun statik mekân anlayışını, kentsel mekândaki eşitsizlikleri ve ayrımları doğal gören yaklaşımlarını eleştirmişlerdir. Temelde Chicago Okulu'ndan ayrılmalarının sebebi, Okul'un teorisyenlerinin sanayi periyodunun ve dolayısıyla sanayi kentinin teorisyenleri olmalarıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yeni bir dönem; Lefebvre'nin adlandırmasıyla "Kentleşme Periyodu" başlamıştır. Kapitalizm sanayi döneminden farklı olarak metaların mekânda üretilmesinden mekânın kendisini bir meta olarak üreterek krizden kurtulmuş ve varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısında kentler meta-kentlere dönüşmüş sermaye birikiminin yegâne aracı olmuşlardır. Bu anlamda kentsel mekân, sermaye-sınıf ikiliğinde politik-ekonomi yönüyle ele alınarak toplumsal yeniden üretimi kolaylaştıracak şekilde kaynakların yoğunlaştığı yerler olmuştur.

2000'lerin başında ise küresel kent ve küreselleşme kentsel düzlemde büyük sosyo-mekânsal değişimler ve yapıları çevrede dönüşümler yaratmış; post-modernizmin etkileriyle de yeni teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Metropoller, özellikle 2000'li yılların başlarında uluslararası sermayenin odak noktası haline gelerek büyük altyapı projelerine, ticari merkezlere ve tüketim komplekslerine ev sahipliği yapmışlardır. Son dönemde ise 2008 finansal krizinin ardından ortaya çıkan ikincil döngüdeki sermaye birikim krizlerinden sonra Endüstri 4.0 tarafından sağlanan teknolojik ilerlemeler, siber-fiziksel sistemlerin entegrasyonu ve yeni yaratıcı ekonomik modellerin öncülük ettiği toplumsal yapı değişiklikleri gibi faktörler kentlerin yapı, anlam ve işlevlerinde farklılıklara yol açmıştır. Bu unsurlar, kentlerin anlaşılması ve incelenmesinde yeni yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

"Küresel kent" teorisiyle Sassen, "post-modern" kent ile Soja, "sosyo-mekânsal kent" kuramıyla Gottdiener, "kentsel marjinalite" ile Wacquant, "akışlar ve yerler uzamı" ile Castells, "inovasyon kompleksi" kuramıyla Zukin ve "yaratıcı

endüstri ve yaratıcı kent” tanımlamasıyla Florida kentlerin sadece politik-ekonomi yaklaşımıyla incelenmesinin yetersiz kalacağı bir karmaşıklıkta ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, güncel kent kuramcıları 21. yüzyıl kentlerinin özelliklerini açıklama konusunda yeni perspektifler sunmuşlar ve bu tezde derinlemesine analiz edilmişlerdir.

Tezde incelenen kuramların tanımlanması, analiz edilmesi ve karşılaştırılması giderek zorlaşmaktadır. Kuramcıları belirli kategoriler altında gruplamak ve değerlendirmek de zamanla daha karmaşık hale gelmiştir. Son dönemlerde kuramcıların kendi eserleri arasında dahi farklılaşmalar arttığı için, tek bir kuramcının nasıl değerlendirilmesi gerektiği dahi sorunsallaşmaktadır. Kentlerin değişim hızı arttıkça, kentsel teoriler de bu değişime ayak uydurmak için hızla evrilmektedir. Ancak bu süreçte, teorilerin eksiklikleri ve hataları belirginleşmekte, beklenen hizmetleri yerine getiremedikleri ya da amaçlarına uygun olmadıkları için terk edildikleri gözlemlenmektedir (Yarım Altunay, 2023).

Küresel toplum artık bir kent toplumdur. Güç merkezleri olarak kentler; önce sanayinin fabrikalarında sonra 2000’li yıllarla gökdelenlerde, iş merkezlerinde, plazalarda ve şimdi ise yeni yaratıcı sınıfın üretim merkezlerinde, ortak çalışma alanlarında sanal mekânlarla iç içe üretimi organize etmenin yeni yollarını tam anlamıyla uygulamaya koymakta ve buna göre tekrar tanımlanmaktadır. Fiziksel mekânların bilgi işlem teknolojileriyle zenginleştirilmesi, artırılmış gerçeklik teknolojisi aracılığıyla sanal mekânla entegrasyonunun sağlanması yeni bir dönüşüm sürecini başlatmaktadır. Bu süreç, fiziksel ve sanal unsurların birleşiminden oluşan hibrit mekânların ortaya çıkmasına olanak tanır.

Bugün artık hem verilerin üretildiği hem de tüketildiği bir mekân olan üretici kent her anlamda yeni yaratıcı/dijital/inovasyon ekonomisine ev sahipliği yapmaktadır. Kentsel deneyimin yanı sıra kentsel yapı-çevrede de değişimler yaşanmaktadır. Geçmişin kullanılmayan, terk edilmiş fabrika ve depoları, günümüzde yaratıcı sınıfın tüketim alışkanlıklarına uygun bir şekilde yeniden değerlendirilerek, konutlar, mağazalar, sanat galerileri, gece kulüpleri ve eğlence merkezleri gibi yeni işlevlerle donatılmıştır. Disneyland kentler yaratıcı kentlere; iş merkezleri, plazalar co-working alanlarına; AVM’ler e-ticaretin depolarına, finans merkezleri inovasyon kompleksine dönüşmüştür. Silikon Vadisinin kentleştiği dolayısıyla dijital özel sektörün yapı-çevre ve kentsel deneyim ile mekânları ele geçirdiği bu dönemde

“yaşa, çalış, eğlen” dinamikleri doğrultusunda kentler yalnızca ekonomik sermayenin yoğunlaştığı alanlar değil aynı zamanda kültürel sermayenin ve sosyal sermayenin de bir arada, iş birliği içinde olduğu alanlardır.

Kent kuramları da bu köklü değişim sürecini kavrayabilecek değişim ve dönüşümü anlama ve açıklama gayreti içindedir. Son dönem güncel kuramcılarının çabalarını bu yönde yorumlamak mümkündür. Sanal dünyanın, sanal ilişki ve iletişim biçimlerinin ağırlık kazanmasıyla genelde sosyolojinin özelde kent sosyolojisinin bir değişim sergilemesi kaçınılmaz olacaktır. Kent sosyolojisinin varlığını koruması ortaya çıkan ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilecek yanıtlar çerçevesinde şekillenecektir. Tez süresince incelenen kuramlardaki genel eğilim, büyük ölçekli kuramlardan orta ölçekli ve daha sonra daha küçük, sınırlı kuramlara doğru bir geçişe işaret etmektedir. Son dönem kuramlara doğru teoriler arasındaki sabitlik ve devamlılık azalmakta ve kuramların geçerlilik süreleri kısalmaktadır. Kentler değiştikçe, bu kentleri anlamaya ve açıklamaya yönelik kuramlar da değişmek zorunda kalacaktır.

21 yüzyılın distopik filmlerinde (Black Mirror, Blade Runner, Ready for Player One), kent fütürologlarının metinlerinde mekânların olmadığı, insanların aşırı bireyselleştiği, kapsüllerde yaşadığı bir dünya hayal edilmekte ve kentler ortadan kalmaktadır. Oysa bugünün dinamiklerine, kent kuramcılarının söylemlerine ve Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların McKinsey gibi özel enstitülerin raporlarına bakıldığında bu yüzyılın, kentlerin yüzyılı olduğu ve küreselin ulusalı dışlamadığı aksine güçlendirdiği gibi siber mekânların da kentleri dışlamadığı bilakis güçlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla şu anki durumda hibrit mekânlardan söz etmek daha reel ve olası görülmektedir. Mekân henüz ayrıcalıklı konumunu yitirmediği için fiziksel olarak kentlerin ve dolayısıyla kent sosyolojisinin ortadan kalkacağını söylemek için henüz çok erkendir.

Elbette trans-hümanizmin gelecek tahayyüllerinde olan, insanın zihin dışındaki biyolojik ihtiyaçlarından tamamen arındırıldığı, doğa koşullarından bağımsız bir varoluşa kavuştuğu insan 2.0 olarak adlandırılan yeni varlık türü ortaya çıktığında ve bu tür tamamen sanal bir dünyada yaşamaya uygun hale geldiğinde bildiğimiz anlamdaki maddesel dünyanın da sonu gelecektir. İnsanlığın transhümanizm evresine geçişiyle birlikte, trans/siborg kentlerin varlığından da söz etmeye başlayabiliriz.

Ancak, yaklaşık 5.500 yıl önce ilk kentlerin oluşma nedenlerinde olduğu gibi, insan bugün de sosyal bir varlık olma özelliğini korumaktadır. Kamusal alanlar ve kolektif yapılar oluşturma, iletişim kurma ve diğer bireylerle etkileşime geçme ihtiyacı, insanın hala en temel özelliklerinden biridir. Bu nedenle bireyler, ötekiyle karşılaşmak ve sosyal ilişkilerini sürdürebilmek için kurumlara ve mekânlara ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ilk kentlerin oluşumunu tetikleyen bu faktörlerin etkisini yitirdiği, insanların kolektif ihtiyaçlarının ortadan kalktığı ve kentlerin kapitalizm için işlevsel bir araç olmadığı durumda fiziksel mekânlardan bahsedemeyeceğimiz bir noktaya gelmiş olacağız. Bu evrede, hibrit mekânların ötesine geçerek maddesel olmayan sanal mekânlara odaklanmamız gerekecektir. Dolayısıyla, bu durum kentin bildiğimiz anlamdaki sonuna işaret edecektir.

Bugün metaverse gibi sanal kent mimarisine ya da artırılmış gerçeklik mekânlarına, aktivitelerine, hareket alanlarına baktığımızda kentlerin hibrit formundan, veri üretme işlevinden ancak yine aynı kentsel sorunlardan bahsetmekteyiz. 19. yüzyıldan itibaren kent kuramcıları dönemin sorunlarını ortadan kaldırmak için teoriler inşa etmişlerdir. Fakat o yüzyıldan bugüne bakıldığında aynı sorunların farklı tanımlar ve kavramlarla karşımıza çıktığını ve sadece teknolojinin değiştiğini gözlemliyoruz. 19. yüzyıldaki eşitsizlikler, yoksulluklar, barınma ve hijyen sorunları gibi kentsel sorunlar bugün daha da derinleşmekte; sorunların ve/veya çözümlerin yalnızca kavramları değişmektedir. Dünün ıslahlaştırma kavramı kentsel dönüşüme oradan da dirençliliğe dönüşmekte ama sosyo-mekânsal eşitsizlik hala karşımızda çok önemli bir sorun olarak durmaktadır. Teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak sanal mekânların demokrasi ve eşitlik algısı oluşturma çabalarına rağmen bu araçlar artan gözetim, güvenlik önlemleri ve mahremiyet sömürüsü ile daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Teknolojiyle güçlenen yaratıcı sınıfın varlığı, tüketim alışkanlıklarına göre kentsel mekânı biçimlendirmesi eskiye nazaran mekânsal eşitsizlikleri, yoksulluğu, barınma sorunlarını, teknolojiye ulaşanlar ve ulaşamayanlar arasındaki hiyerarşiyi ve dolayısıyla kutuplaşmayı, soylulaştırmayı, suçu derinleştireceğinden yüzyıllar boyunca değişmeyen tek şeyin “kentsel sorunların” baki kalacağı ortadadır. Buradaki asıl soru(n) teknoloji aracılığıyla biyolojik olarak da güçlenmiş ve toplumsal hiyerarşinin en üst sıralarına yerleşmiş bir toplumsal sınıf ile güncellemeleri karşılayamayan ya da teknolojik araçlara hiçbir şekilde erişemeyen dezavantajlı

sınıflar arasındaki eşitsizlikler ve yeni yoksulluk biçimleri karşısında sosyal bilimlerin nasıl bir pozisyon alması gerektiğidir. Kent hakkı gibi kavramlar yüz yüze kalınacak olan kentsel sorunların bir üst versiyonu olan “kentsel sorunlar 2.0’ın” üstesinden gelebilecek midir?

Her ne kadar insanlık ortak bir takvim kullanıyor olsa da, insanlık tarihinin gelişimi coğrafyadan coğrafyaya büyük farklılıklar göstermektedir. Yerleşik hayata geçiş, tarım devrimi, sanayi ve bilişim devrimleri gibi önemli dönemler dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda etkili olmuştur. Özellikle, bilişim devrimi Batı ve Uzak Doğu’da bazı öncü kentlerde yoğunlaşmıştır. Sanayi faaliyetleri ise gelişmiş Batı kentlerinden gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere doğru kaymaktadır. Bu durum, sanayi toplumu özellikleri göstermeyen sayısız ülke ve kenti de etkilemektedir. Ayrıca medeniyetle henüz tanışmamış, avcı-toplayıcı yaşam tarzını sürdüren kabilelere de nadiren rastlanmaktadır. Birbirinden farklı tarihî aşamalarda yaşayan bu topluluklar, gelecekte de varlıklarını sürdüreceklerdir. Bilişim devriminin etkileri, öncü kentlerde yoğunlaşarak bu kentlerin diğerlerinden ayrışmasına ve hiyerarşiye neden olacaktır.

Bununla birlikte az gelişmiş ülkeler sanayileştikçe ve kalkınma için gelişmiş ülkelerdeki kaynakların aynısını gerektiren yeni kentsel altyapılar oluştuğunda çevre sorunları daha da artacaktır. Küresel iklim krizi, dünya çapındaki üretimde ve hava koşullarında büyük değişikliklere yol açarak yeni gıda ve su kıtlıklarına neden olacaktır. Kente bağlı bu kadar sorun varken ve eşitsizlikler daha da derinleşmişken hiçbir çalışma alanı bu değişimleri anlamak için kent sosyolojisinden daha önemli olmayacaktır. Bu yüzden bu sorunları ortaya koyacak olan kent sosyolojisine her daim ihtiyaç olacağı aşîkârdır.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. (2013). Neoliberalism is dead, long live neoliberalism!. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1083-1090.
- Abbott, A. (1997). Of time and space: The contemporary relevance of the Chicago School. *Social Forces*, 75(4), 1149-1182.
- Akyos, C. ve Danış, D. (2011). Küreselleşme ve kent. Ö. Adadağ ve C. Yıldızcan (Yay. haz.). *Küreselleşme ve Demokrasi: Küreselleşmenin Farklı Yüzleri* içinde (s. 88-131). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Alpay, Y. (2019). Post-hümanizmin soykütüğü ve gelecek projeksiyonu. *Varlık Dergisi*, (1336), 6-12.
- Alphonso, C. ve Smith, J. (2007). ‘Stars aligned’ for urban guru’s move. *The Globe and Mail*. 15.09.2023 tarihinde <https://www.theglobeandmail.com/news/national/stars-aligned-for-urban-gurus-move/article689287/> adresinden alındı.
- Al-Rebholz, A. (2017). Kent kuramları: klasikler ve çağdaşlar. M. Talas ve E. Yiğit (Yay. haz.). *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 135-164). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Althusser, L. (2005). *Yeniden üretim üzerine*. A. Ergüden (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınevi.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. A. Tümertekin (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altıntaş, H. (2002). *Küreselleşme ve küresel kent kavramı: Newyork, Londra, İstanbul kentlerindeki ekonomik-sosyal transformasyon sürecinin analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Altman, S. ve Bastian, C. (2022). *DHL global connectedness index 2022*. NewYork: DHL Group.
- Ampuja , M. ve Koivisto, J. (2015). Post endüstriyel toplumdan ağ toplumuna. *Ayrıntı Dergisi*. 19.06.2023 tarihinde <https://ayrintidergi.com.tr/post-endustriyel->

toplumdan-ag-toplumuna-gecis-ve-otesi-enformasyon-toplumu-teorisinin-siyasi-baglami-ve-mevcut-krizi/ adresinden alındı.

- Arlı, A. (2012). Şehir sosyolojisi: 1970 öncesi tartışmalar hakkında bir yeniden değerlendirme. A. Köksal (Yay. haz.). *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 107-150). Ankara: Hece Yayınları.
- Arlı, A. (2020). Takdim: yüzyıl sonra “şehir”i okuma denemesi. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Düşünceler*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Arlı, A. ve Göker, E. (2014). Kent sosyolojisini Bourdieu ve Wacquant ile düşünmek. *Cogito Dergisi*, (76), 121-138.
- Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Aydın, Ş. ve Şentürk, M. (2022). Asamblaj kavramı ile aktör-ağ teorisi arasındaki bağlantıların incelenmesi: asamblaj kentçiliği. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 289-315.
- Aygün, M. (2018). Global cities, local streets: everyday diversity from New York to Shanghai. *İnsan ve Toplum*, 8(4), 203-206.
- Ayman Güler, B. (2016). *Yeni sağ ve devletin değişimi: yapısal uyarlanma politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Bahçeci, H. I. (2013). Marksizmde kent sorunsalı: David Harvey ve Manuel Castells örnekleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Bahçeci, H. I. ve Öktem, M. (2019). Küreselleşme sürecinde kentselliğin dönüşümü: toplumsal, teknolojik ve mekânsal süreçler üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, (2), 284-300.
- Bal, H. (2018). *Kent sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Barnes, T. (2006). Between deduction and dialectics: David Harvey on knowledge. N. Castree ve D. Gregory (Yay. haz.). *David Harvey: A Critical Reader* içinde (s. 26-46). Cambridge: Blackwell Publishing.
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve simülasyon*. O. Adanır (Çev.). İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

- Bell, D. (1974). *The coming of post-industrial society*. Londra: Heinemann.
- Bernié-Boissard, C. (1994). Henri Lefebvre, sociologue du quotidien, philosophe de la modernité. *Espaces et Sociétés*, (76), 13-30.
- Best, S. ve Kellner, D. (2016). *Postmodern teori*. M. Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bıçk, D. (2006). Harvey ve Castells’de kent sorunsalı: politik ekonomi vizyonu ve sınırlılıkları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 111-130.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu [UNFPA]. (2002). Dünya nüfusu 15 Kasım 2022’de 8 milyar nüfusa ulaşacak. *UNFPA Türkiye*. 23.08.2023 tarihinde <https://turkiye.unfpa.org/tr/dunya-nufus-gunu-2022-bb> adresinden alındı.
- Bourdieu, P. (2002). *Question de sociologie*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (2014). *Seçilmiş metinler*. L. Ünsaldı (Çev.). İstanbul: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Devlet üzerine: College de France dersleri (1989-1992)*. A. Sümer (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Karşı ateşler-I: neoliberal istilaya karşı direnişe hizmet edecek sözler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2014). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyer, M. (1992). The imaginary real world of cybercities. *MIT Press*, (18), 114-127.
- Bradley, C., Seong, J., Smit, S. ve Woetzel, J. (2022). *On the cusp of a new era?* New York: McKinsey Global Institute.
- Brenner, N. (2009). What is critical urban theory?. *City*, (13), 198-207.
- Brenner, N. ve Keil, R. (2013). Küresel kentlerden kentselliğin küreselleşmesine. *The City Reader*. 12.04.2022 tarihinde <https://www.birikimdergisi.com/guncel/590/kuresel-kentlerden-kentselligin-kuresellesmesine> adresinden alındı.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of “actually existing neoliberalism”. *Blackwell Publishers*, 349-379.

- Brenner, N., Madden, D. ve Wachsmuth, D. (2011). Assemblage urbanism and the challenges of critical urban theory. *City*, (15), 225-240.
- Bumin, K. (2019). *Demokrasi arayışında kent*. (4. Baskı). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Burgess, E. (2020). Şehrin büyümesi: araştırmaya giriş. R. Park ve E. Burgess (Yay. haz.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde (s. 89-104). P. Karababa Kayalığıl (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Burkhard, B. (2000). *French Marxism between the wars: Henri Lefebvre and the philosophies*. Humanity Books: New York.
- Calhoun, C. (2007). Sociology in America: an introduction. C. Calhoun (Yay. haz.). *Sociology in America: A History* içinde (s. 1-38). Chicago: ASA Centennial Publication.
- Castells, M. (1968). Y a-t-il une sociologie urbaine?. *Sociologie du Travail*, 72-90.
- Castells, M. (1969). Théorie et idéologie en sociologie urbaine. *Sociologie et Sociétés*, 1(2), 171-191.
- Castells, M. (1970). Les nouvelles frontières de la méthodologie sociologique. *Théorie et Méthodes*, 9(6), 79-108.
- Castells, M. (1977). *The Urban question: a Marxist approach*. A. Sheridan (Çev.). Londra: Edward Arnold.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements*. California: University of California Press.
- Castells, M. (1989). *Informational city: information technology, economic restructuring and the urban-regional process*. Cambridge: Blackwell.
- Castells, M. (1991). *The informational city: economic restructuring and urban development*. New York: John Wiley & Sons.
- Castells, M. (1997). Citizen movements, information and analysis: an interview with Manuel Castells. *City*, 2(7), 140-155.
- Castells, M. (2000). Materials for an exploratory theory of the network society. *British Journal of Sociology*, 1(51), 5-24.

- Castells, M. (2002). Urban sociology in the twenty-first century. *Cidades-Comunidades e Territórios*, (5), 9-19.
- Castells, M. (2004). *The network society: a cross-cultural perspective*. Birleşik Krallık: Edward Elgar Publishing.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür: ağ toplumunun yükselişi*. (Cilt 1). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). Interview with Manuel Castells. *Chinese Journal of Communication*, 1(1), 3-6.
- Castells, M. (2010). *Preface to the 2010 edition of the rise of the network society*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (2017). *Kent sınıf iktidar*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Castells, M. (2019). *Rupture: crisis of liberal democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M. (2020). *İnternet galaksisi*. T. Asrak Hasdemir (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Castells, M. ve Godard, F. (1974). *Monopolville: l'Entreprise, l'état, l'urbain*. Paris: Mouton.
- Castells, M. ve Ince, M. (2006). *Manuel Castells'le söyleşiler*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M., Cherki, E. ve Mehl, D. (1977). *Crises des transports, politiques d'Etat et revendications des usagers*. Paris: E.H.E.S.S.
- Castells, M., Cherki, E., Godard, F. ve Mehl, D. (1978). *Crise du logement et mouvements sociaux urbains*. Paris: Ecoles des Hautes Etudes en Science Sociale.
- Castree, N. (2007). David Harvey: Marxism, capitalism and the geographical imagination. *New Political Economy*, 12(1), 97-115.
- Cole, N. (2014). Sociologist Sharon Zukin discusses her love/hate relationship with consumer culture. *21st Century Nomad*. 15.08.2023 tarihinde <https://nickilisacole.wordpress.com/2014/01/06/sociologist-sharon-zukin-discusses-her-lovehate-relationship-with-consumer-culture/> adresinden alındı.
- De Souza e Silva, A. (2006). From cyber to hybrid. *Space and Culture*, 9(3), 261-278.

- Dear, M. ve Dahmann, N. (2011). Urban politics and the Los Angeles School of urbanism. D. Judd ve D. Simpson (Yay. haz.). *The City, Revisited: Urban Theory from Chicago, Los Angeles, and New York* içinde (s. 65-78). Londra: University of Minnesota Press.
- Dieuaide, P. (1994). Méthodologie et hétérodoxie en économie: retours sur Henri Lefebvre. *Espaces et Société*, 69-98.
- Dijk, J. V. (2016). *Ağ toplumu*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Doğan, A. E. (2002). *Birikimin hamalları*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Donovan, P. (2010). UB's Gottdiener called one of the most Important urban sociologists in U.S. *University of Buffalo*. 10.09.2023 tarihinde <https://www.buffalo.edu/news/releases/2010/09/11794.html> adresinden alındı.
- Dorling, D. (2017). The new urban crisis by Richard Florida review: "flawed and elitist ideas". *The Guardian*. 10.10.2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/books/2017/sep/26/richard-florida-new-urban-crisis-review-flawed-elitist-ideas> adresinden alındı.
- Dukes, A. (2019). An evolution of malls: past, present, future. C. Gilde (Yay. haz.). *The Demallification of the US* içinde (s. 1-20). Londra: Routledge.
- Duncan, J. ve Ley, D. (1982). Structural Marxism and human geography: a critical assessment. *Annals of the Association of American Geographers*, 72(1), 30-59.
- Durkheim, E. (2002). *İntihar: toplumbilimsel inceleme*. Ö. Ozankaya (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin yöntem kuralları*. Ö. Ozankaya (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal işbölümü*. Ö. Ozankaya (Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002). Giriş: 20. yüzyılda kent ve kentsel düşünce. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 7-26). Ankara: İmge Yayınevi.
- Edgeworth, F. (1899). The growth of cities in the nineteenth century-a study in statistics. *The Economic Journal*, 9(36), 558-560.
- Engels, F. (2013a). *İngiltere'de emekçi sınıfın durumu*. O. Emre (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Engels, F. (2013b). *Konut sorunu*. T. Genç (Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Ergun, C. (2009). Engels konutu günümüzde sorun edinseydi. *Toplum ve Demokrasi*, 221-226.
- Ergun, C., Gül, H. ve Sallan Gül, S. (2013). Neoliberal küreselleşme ve küresel kent. C. Ergun, M. Güneş ve A. Dericioğulları Ergun (Yay. haz.). *Kent Üzerine Özgür Yazılar* içinde (s. 40-69). Ankara: Bağlam Yayınları.
- Erman, T. (2010). Kent çalışmalarının geçmişi ve bugünü: hakim paradigmlar ve yeni sorunsallar. *İdealkent*, (1), 32-43.
- Faris, E. (1944). Robert E. Park 1864-1944. *American Review*, 320-324.
- Farmer Hinton, R. (2002). Understanding the consequences of urban processes on school capacity. *The Journal of Negro Education*, 71(4), 313-330.
- Flanagan, W. (2010). *Urban sociology*. United Kingdom: Rowman & Littlefield Publishers.
- Foucault, M. (1966). *Kelimeler ve şeyler*. M. A. Kılıçbay (Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Florida, R. (2002a). *The rise of creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2002b). The economic geography of talent. *Annals of the Association of American Geographers*, 92(4), 743-755.
- Florida, R. (2004). In defense of the 'creative class'. *Montana Associated Technology Roundtables*. 23.11.2024 tarihinde <https://matr.net/news/in-defense-of-the-creative-class---author-richard-florida-responds-to-criticisms-of-the-rise-of-the-creative-class/> adresinden alındı.
- Florida, R. (2005). *Cities and creative class*. New York: Routledge.
- Florida, R. (2012). *The rise of creative class, revisited*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2013). More losers than winners in America's new economic geography. *Bloomberg*. 23.11.2024 tarihinde <https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/26/gentrification-richard-florida-interview-creative-class-new-urban-crisis> adresinden alındı.

- Florida, R. (2017a). Confronting the new urban crisis. *Bloomberg*. 24.11.2024 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-11/richard-florida-introduces-the-new-urban-crisis> adresinden alındı.
- Florida, R. (2017b). ‘Everything is gentrification now’: but Richard Florida isn’t sorry. O. Wainwright (Röportaj). *The Guardian*. 23.11.2024 tarihinde <https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/26/gentrification-richard-florida-interview-creative-class-new-urban-crisis> adresinden alındı.
- Florida, R. (2018). *Soylulaştırma, eşitsizlik ve seçkinler şehri ile gelen yeni kentsel kriz*. D. N. Özer (Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Florida, R. ve Kenney, M. (1988). Venture capital, high technology and regional development. *Regional Studies*, 22, 33-48.
- Florida, R. ve King, K. (2016). Rise of the global startup city: the geography of venture capital investment. *Toronto: Martin Prosperity Institute*. 18.11.2023 tarihinde <https://www-2.rotman.utoronto.ca/mpi/wp-content/uploads/2016/01/Rise-of-the-Global-Startup-City.pdf> adresinden alındı.
- Florida, R., Rodrigez-Pose, A. ve Storper, M. (2021). Cities in a post-covid world. *Urban Studies*, 1-21.
- Forbes. (2010). *Life after Moore’s law*. 15.11.2022 tarihinde <https://www.forbes.com/2010/04/29/moores-law-computing-processing-opinions-contributors-bill-dally.html?sh=684242fb2a86> adresinden alındı.
- Fuchs, C. (2012). Google capitalism. *Triple-C*, 10(1), 42-48.
- Fuchs, C. (2018). Industry 4.0: the digital German ideology. *Triple-C*, 16(1), 280-289.
- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: aiming for a new human-centered society. *Japan Spotlight*, 47-50.
- Gans, H. (2009). Some problems of and futures for urban sociology: toward a sociology of settlements. *City and Community*, 8(3), 211-219.
- Garnier, J. P. (2014). Le droit à la ville de Henri Lefebvre à David Harvey. *L’homme et Societe*, (191), 59-70.
- Geniş, Ş. (2009). Neo-liberal kentleşmenin mekânda yansımaları: İstanbul’da güvenli siteleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 121-153.

- Gerçek, D. (2021). 21. yüzyıl ve dirençli kentler. *Mimarlık Dergisi*, (417), 39-42.
- GFDRR. (2023). *City resilience: enabling cities to save lives, reduce losses, and unlock economic and social potential*. 13.05.2023 tarihinde <https://www.gfdr.org/en/crp> adresinden alındı.
- Giddens, A. (2020). *Modernliğin sonuçları*. E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Glaeser, E. (2005). Review of Richard Florida's the rise of the creative class. *Regional Science and Urban Economics*, 35(5), 593-596.
- Glaeser, E. (2011). *Triumph of the city: how our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier*. Londra: Penguin Group.
- Glaeser, E. ve Cutler, D. (2021). *Survival of the city: living and thriving in an age of isolation*. New York: Penguin Press.
- Goetzmann, W. ve Newman, F. (2010). *Securitization in the 1920's*. Cambridge: Nber Working Paper Series.
- Goist, P. D. (1971). City and "community": the urban theory of Robert Park. *The Johns Hopkins University Press*, 23(1), 46-59.
- Gordon, E. ve de Souza e Silva, A. (2011). *Net locality: why location matters in a networked world*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Gottodiener, M. (1984). The social production of urban space. M. Smith (Yay. haz.). *Cities in Transformation* içinde (s. 199-218). New Delhi: Sage Publication.
- Gottodiener, M. (1994). *The social production of space*. Austin: University of Texas Press.
- Gottodiener, M. (2001). Mekân kuramı üzerine tartışma: kentsel praksise doğru. *Praksis*, 248-269.
- Gottodiener, M. (2018). Who owns Lefebvre? the forgotten sociological contribution to the new urban sociology. *Contemporary Sociology*, 47(3), 266-271.
- Gottodiener, M. ve Feagin, J. (1988). The paradigm shift in urban sociology. *Urban Affairs Quarterly*, 24(2), 163-187.
- Gottodiener, M. ve Hutchison, R. (2011). *The new urban sociology*. ABD: Westview Press.

- Grid. (2024). *Urban tech*. 12.11.2023 tarihinde <https://www.gridnyc.org/about> adresinden alındı.
- Gunts, E. (2021). Building back?: Richard Florida outlines his vision for a ‘post-pandemic city’. *Archdaily*. 14.09.2023 tarihinde <https://www.archdaily.com/961337/building-back-richard-florida-outlines-his-vision-for-a-post-pandemic-city> adresinden alındı.
- Gutman, R. (1958). Cooley: a perspective. *American Sociological Review*, 23(3), 251-256.
- Gül, H. ve Ergun, C. (2012). Kent ve göç sosyolojisi. M. Tuna (Yay. haz.). *Sosyolojiye Giriş-Sosyolojinin Temel Tartışmaları* içinde (s. 278-298). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güllüpcinar, F. (2013). Kent kuramları. F. Güneş (Yay. haz.). *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 50-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Habitat, U. (2022). *World cities report 2022: envisaging the future of cities*. Nairobi-Kenya: UN-Habitat.
- Hall, P. Ve Kathryn, P. (2006). *The polycentric metropolis*. Londra: Gutenberg Press.
- Halle, D. ve Beveridge, A. (2011). The rise and decline of the L. A. and New York Schools. D. Judd ve D. Simpson (Yay. haz.). *The City, Revisited: Urban Theory from Chicago, Los Angeles, and New York* içinde (s. 137-168). Londra: University of Minnesota Press.
- Harris, C. ve Ullman, E. (2002). Kentin doğası. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). 20. *Yüzyıl Kenti* içinde (s. 55-76). Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvard Business Review. (2023). *Esnek çalışma rehberi*. Türkiye.
- Harvey, D. (1969). *Explanation in geography*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1972). Revolutionary and counter-revolutionary theory in geography and the problem of ghetto formation. *Antipode*, 4(2), 1-13.
- Harvey, D. (1975). The geography of capitalist accumulation: a reconstruction of the Marxian theory. *Antipode*, 7(2), 9-21.
- Harvey, D. (1976). Labor, capital, and class struggle around the built environment in advanced capitalist societies. *Politics Society*, 6(3), 265-295.

- Harvey, D. (1982). Land rent and the transition to the capitalist mode of production. *Antipode*, 14(3), 17-25.
- Harvey, D. (1985a). *The urbanization of capital: studies in the history and theory of capitalist urbanization*. The Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1985b). *Consciousness and the urban experience*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1987a). Flexible accumulation through urbanization: reflections on American city 'post-modernism' in the American city. *Antipode*, 19(3), 260-286.
- Harvey, D. (1987b). Three myths in search of reality in urban studies. *Environment and Planning*, 5, 367-376.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature & the geography of difference*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. S. Savran (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 147-172). Ankara: İmge Yayınevi.
- Harvey, D. (2004). *Conversations with David Harvey*. H. Kreisler (Röportaj) 10.11.2022 tarihinde <http://globetrotter.berkeley.edu/people4/Harvey/harvey-con0.html> adresinden alındı.
- Harvey, D. (2007a). Neoliberalism as creative destruction. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 22-44.
- Harvey, D. (2007b). *Reading Marx's capital with David Harvey*. Class 01/Vol-I, N. Smith (Röportaj) 10.11.2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=gBazR59SZXk&list=PL0A7FFF28B99C1303> adresinden alındı.
- Harvey, D. (2008). *Umut mekânları*. Z. Gambetti (Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012a). Coğrafyayı yeni baştan icat etmek: new left review editörleriyle röportaj. D. Harvey (Yay. haz.). *Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru* içinde (s. 14-17). B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar ve S. Yüksel (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Harvey, D. (2012b). *Sermayenin sınırları*. U. Balaban (Çev.). Ankara: Tan Kitabevi.
- Harvey, D. (2013). *Paris modernitenin başkenti*. B. Kılınçer (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015a). *Neo-liberalizmin kısa tarihi*. A. Onacak (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). The power of ideas: a discussion with David Harvey. *İngiltere: London School of Economics and Political Science*. 16.11.2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=hFNZqbbeLiU> adresinden alındı.
- Harvey, D. (2016a). *Sosyal adalet ve şehir*. M. Moralı (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2016b). *The ways of the world*. Londra: Profil Books.
- Harvey, D. (2019). Sonsöz. H. Lefebvre (Yay. haz.). *Mekânın Üretimi* içinde (s. 419-426). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2020). *Kent deneyimi*. E. Soğancılar (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. ve Chatterjee, L. (1974). Absolute rent and the structuring of space by governmental and financial institutions. *Antipode*, 6(1), 22-36.
- Hatt, P. ve Reiss, A. (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 27-35). Ankara: İmge Yayınevi.
- Hayes, A. (2023). Investopedia. *Venture Capital: What Is VC and How Does It Work?*. 08.12.2023 tarihinde <https://www.investopedia.com/terms/v/venturecapital.asp> adresinden alındı.
- Heimans, J. ve Timms, H. (2018). *New power: how power works in our hyperconnected world-and how to make it work for you*. New York: Doubleday.
- Hess, A. (2001). *Concepts of social stratification: European and American models*. London: Palgrave Macmillan.
- Hess, R. (2015). Henri Lefebvre'i Tekrar Okumak. H. Lefebvre (Yay. Haz.). *Şehir Hakkı* içinde (I. Ergüden, Çev., s. 7-18). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hess, R. (2019). Henri Lefebvre ve Mekân Düşüncesi. H. Lefebvre (Yay. Haz.) *Mekânın Üretimi* içinde (I. Ergüden, Çev., s. 9-19). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Holton, R. (1999). *Kentler, kapitalizm ve uygarlık*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Horwitz, J. (1950). *An analysis of selected sociological writings of Robert Ezra Park*. (Master thesis). Faculty of the Department of Sociology The University of Southern California, ABD.
- Iavarone, A. H. (2019). *Ağ toplumunda kent gezgini*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- International Monetary Fund [IMF]. (2023). *Gross domestic product (GDP), current prices*. 17.05.2023 tarihinde <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/IND/GBR> adresinden alındı.
- İslam, T. (2006). Merkezin dışında: İstanbul'da soylulaştırma. D. Behar ve T. İslam (Yay. haz.). *İstanbul'da Soylulaştırma* içinde (s. 43-58). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İslam, T. (2009). *Devlet eksenli soylulaştırma ve yerel halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.
- Jourdain, A. ve Naulin, S. (2016), *Pierre Bourdieu'nün kuramı ve sosyolojik kullanımları*. Ö. Elitez (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Judd, D. (2011). Theorizing the city. D. Judd ve D. Simpson (Yay. haz.). *The City, Revisited: Urban Theory from Chicago, Los Angeles, and New York* içinde (s. 3-20). Londra: University of Minnesota Press.
- Kahraman, A. (2021). Geleneksel, modern ve postmodern devlet teorilerine 21. yüzyıldan bakış. *Düşünbil Dergisi*, (101), 14-17.
- Katznelson, I. (2016). Önsöz. D. Harvey. *Sosyal Adalet ve Şehir* içinde (s. 9-14). M. Morali (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaya, T. (2011). Chicago Okulu: Chicago'ya özgü bir perspektif. *Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 367-383.
- Kaya, T. (2017). Yerleşim evleri ve göçmenden vatandaşa: Hull House örneği. *İnsan Hakları Yıllığı*, 35, 79-95.

- Kaygalak, S. (2007). Kır, kent ve kapitalizme geçiş: Bursa rneği. *Praksis Dergisi*, (17), 15-32.
- Kayhan Müldür, S. (2020). Postmodern kentleşme ve yaratıcı ekonomi: İstanbul’da medya endüstrileri. *İdealkent Dergisi*, 11, 1023-1049.
- Keidanren. (2016). *Toward realization of the new economy and society*. Tokyo: Japan Business Federation.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Koyuncu, A. (2011). Sosyoloji kuramlarında kent. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 31-56.
- Köroğlu, V. ve Koç, M. (2017). Stratejik yönetim açısından Taylorizm prensiplerinin zamanımıza yansımaları. *ağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-18.
- Kuper, S. (2013). Priced out of Paris. *Financial Times*. 16.10.2023 tarihinde <https://www.ft.com/content/a096d1d0-d2ec-11e2-aac2-00144feab7de> adresinden alındı.
- Kuran, H. (2019). *Neoliberal kentler ve şehir hakkı mücadeleleri*. (Yayınlanmamış doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kurtuluş, H. (2005). *İstanbul’da kentsel ayrışma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kurtuluş, H. (2010). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye. . Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. şiriner (Yay. haz.). *Kent Sosyolojisi alışmaları* içinde (s. 177-226). İstanbul: rgn Yayınevi.
- Lacroix, B. (1973). Rgulation et anomie selon Durkheim. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 55, 265-292.
- Le Galès, P. (1999). Is political economy still relevant to study the culturalization of cities?. *European Urban and Regional Studies*, 6(4), 293-302.
- Lee, S., Florida, R. ve Acs, Z. (2004). Creativity and entrepreneurship: a regional analysis of new firm formation. *Regional Studies*, 38(8), 879-891.
- Lefebvre, H. (1953). Perspectives de la sociologie rurale. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 14, 122-140.

- Lefebvre, H. (1965). *La proclamation de la commune*. Paris: Gallimard.
- Lefebvre, H. (1972). Entretien avec Henri Lefebvre. D. Villaverde (Röportaj), 08.04.2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=0kyLooKv6mU> adresinden alındı.
- Lefebvre, H. (1974). *The production of space*. Cambridge: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H. (1976a). Reflections on the politics of space. M. J. Enders (Çev.). *Antipode*, 8(2), 30-37.
- Lefebvre, H. (1976b). *The survival of capitalism*. F. Bryant (Çev.). Newyork: Allison & Busby.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir hakkı*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019a). *Kentsel devrim*. S. Sezer (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019b). *Mekânın üretimi*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lilley, S. (2013). *Transhumanism and society: the social debate over human enhancement*. Newyork: Springer.
- Martindale, D. (2000). Şehir kuramı. A. Aydoğan (Yay. haz.). *Şehir ve Cemiyet* içinde (s. 35-100). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Marx, K. (2011). *Kapital ekonomi politiğin eleştirisi: sermayenin üretim süreci*. I. Cilt. M. S. Satlıgan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013a). *Komünist manifesto*. İstanbul: Can Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013b). *Alman ideolojisi*. T. O. Geridönmez (Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- McKenzie, R. (2020). İnsan topluluklarının çalışılmasında ekolojik yaklaşım. R. Park ve E. Burgess (Yay. haz.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde (s. 107-124), P. Karababa Kayalığı (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- McKinsey Global Institute. (2016). *Digital globalization: the new era of global flows*. New York: McKinsey Company.

- Menon, G. (2017). Getting Singaporeans to embrace a car-lite society. *Today Online*: 22.11.2023 tarihinde <https://www.todayonline.com/singapore/getting-singaporeans-embrace-car-lite-society> adresinden alındı.
- Merrifield, A. (2017). *Yeni kent sorunu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Merrifield, A. (2019). *Metromarksizim: şehrin Marksist bir hikayesi*. B. Ersöz (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Merrifield, A. (2021). Lefebvre in the age of covid: lessons from the urban revolution and Paris commune. *Mronline*. 14.04.2022 tarihinde <https://mronline.org/2021/03/28/lefebvre-in-the-age-of-covid/> adresinden alındı.
- Mitchell, W. (1996). *Space, place and the infobahn: city of bits*. Cambridge: MIT Press.
- Moll, I. (2022). The fourth industrial revolution: a new ideology. *Triple-C*, 20(1), 45-61.
- Moore, R. (2013). The death of the American mall and the rebirth of public. *The International*. 13.07.2023 tarihinde https://www.academia.edu/2650284/The_Death_of_the_American_Mall_and_the_Rebirth_of_Public_Space adresinden alındı.
- Moss, M. ve Townsend, A. (2000). How telecommunications systems are transforming urban spaces. J. Wheeler, Y. Aoyama ve B. Warf (Yay. haz.). *Cities in the Telecommunications Age: The Fracturing of Geographies* içinde (s. 1-9). Londra: Routledge.
- Mumford, L. (2019). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği*. G. K. Tosun (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Müller, N. (2010). *Media evolution*. Hamburg.
- New Netherland Institute. (2024). Saskia Sassen (1947). *New Netherland Institute*. 24.01.2024 tarihinde https://www.newnetherlandinstitute.org/history-and-heritage/dutch_americans/saskia-sassen adresinden alındı.
- Owens, B. (2012). Mapping the city: innovation and continuity in the Chicago School of sociology, 1920-1934. *The American Sociologist*, 43(3), 264-293.

- Öktem, B. (2010). Küresel/dünya kenti. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şiriner (Yay. haz.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde (s. 103-138). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Önver, M. Ş. (2016). *Konut ve konut politikası*. İstanbul: Ijopec Publication.
- Özdemir, E. (2010). Kentin tanımlanmasında sosyolojik yaklaşımlar: toplumsal süreç ve/veya mekânın çözümlenmesi. *İdealkent Dergisi*, 44-77.
- Özdemir, Ö. (2019). Protestoların son 10 yılı: ekonomik kriz sonrası kitlesel eylemler dünyayı nasıl etkiledi?. *BBC Türkçe*. 12.12.2022 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46686118> adresinden alındı.
- Özer, M. (2005). *Yeni kamu yönetimi: teoriden uygulamaya*. Ankara: Platin Yayınları.
- Özsöz, C. (2014). Pierre Bourdieu: simgesel şiddet, eğitim, iktidar, *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, (76), 290-311.
- Park, R. (1936). Human ecology. *American Journal of Sociology*, 1-15.
- Park, R. (2020a). Topluluğun örgütlenmesi ve çocuk suçları. R. Park ve E. Burgess (Yay. haz.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde (s. 145-160). P. Karababa Kayalığıl (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Park, R. (2020b). Şehir: kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler. R. Park ve E. Burgess (Yay. haz.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde (s. 37-88). P. Karababa Kayalığıl (Çev.). Ankara: Heretik Yayınevi.
- Park, R. E. ve Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the science of sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Parry, M. (2014). *Saskia Sassen 's missing chapter*. *The Chronicle Review*. 11.10.2023 tarihinde <https://www.chronicle.com/article/saskia-sassens-missing-chapter/> adresinden alındı.
- Penpecioglu, M. (2011). Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: yapıli çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler. *Birikim*, (270), 62-73.

- Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A. ve Şiriner, M. (2010). Kent kuramları. Ö. Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şiriner (Yay. haz.) *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde (s. 71-102). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ kentleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, Y. (2013). Küreselleşme sürecinde yeni bir kentsel iç mekân örgütlenmesi. II. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset* içinde (s. 1245-1263).
- Premiere Speakers Bureau. (2024). *Biography of Richard Florida*. 20.01.2024 tarihinde <https://premierespeakers.com/richard-florida> adresinden alındı.
- Querrien, A. (2007). Gérardine pfliger, de la ville aux réseaux/dialogues avec Manuel Castells. *Kitap Kritiği* (103), 215-217. Les Annales de la Recherche Urbaine.
- Rantanen, T. (2006). Digging the global mine: an interview with Saskia Sassen. *Global Media and Communication*, 2(2), 142-159.
- Rigby, D. (2011). The future of shopping. *Harvard Business Review*. 21.11.2023 tarihinde <https://hbr.org/2011/12/the-future-of-shopping> adresinden alındı.
- Rioux, S. (2014). David Harvey. J. Martineau (Yay. haz.). *Marxisme Anglo-Saxon: Figures Contemporaines* içinde (s. 103-133). Kanada: Lux.
- Rossi, U. (2019). Critical urban theory. A. Orum (Yay. haz.) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies* içinde, Torino: John Wiley & Sons Published.
- Saracel, N. ve Aksoy, I. (2020). Toplum 5.0: süper akıllı toplum. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 26-34.
- Sartre, J. (1985). *Varoluşçuluk*. A. Bezirci (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1996). *Losing control: sovereignty in an age of globalization*. New York: Columbia University Press.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: essays on the new mobility of people and money*. New York: New Press.
- Sassen, S. (1999). *Guests and aliens*. New York: New Press.

- Sassen, S. (2000a). Digital networks and the state: some governance questions. *Theory, Culture & Society*, 17(4), 19-33.
- Saskia, S. (2000b). The global city: strategic site/new frontier. *American Studies*, 41(2/3), 79-95.
- Sassen, S. (2002). *Global networks/linked cities*. New York: Routledge.
- Sassen, S. (2004). Local actors in global politics. *Current Sociology*, 52(4), 649-670.
- Sassen, S. (2005). Always a foreigner, always at home. A. Sica ve S. Turner (Yay. haz.). *The Disobedient Generation: Social Theorists in the Sixties* içinde (s. 221-251). Chicago: The University of Chicago Press.
- Sassen, S. (2006). *Cities in a world economy (3rd Ed.)*. USA: Sage Publication.
- Sassen, S. (2007). Going digging in the shadow of master categories. M. Deflem (Yay. haz.). *Sociologists in a Global Age: Biographical Perspectives* içinde (s. 85-98). Aldershot: Ashgate.
- Sassen, S. (2008). *Territory, authority, rights. from medieval to global assemblages*. (2nd Edition). Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2011). The global street: making the political. *Globalizations*, 8(5), 573-579.
- Sassen, S. (2014). *Expulsions: brutality and complexity in the global economy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sassen, S. (2017). 'Relocating global assemblages': an interview with Saskia Sassen. A. Aneesh (Röportaj). *Science, Technology & Society*, 128-134.
- Sassen-Koob, S. (1982). Recomposition and peripheralization at the core. *Contemporary Marxism*, 5, 88-100.
- Sassen-Koob, S. (1984). The new labor demand in global cities. M. Smith (Yay. haz.). *Cities in Transformation* içinde (s. 139-172). Beverly Hills: Sage Publication.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal teori: kentsel sosyoloji*. İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Saunders, P. ve Williams, P. (1986). The new conservatism: some thoughts on recent and future developments in urban studies. *Society and Space*, 4, 393-399.

- Savage, M. (2011). The lost urban sociology of Pierre Bourdieu. G. Bridge ve S. Watson (Yay. haz). *The New Blackwell Companion to the City* içinde (s. 511-520). ABD: Blackwell Publishing.
- Savage, M. ve Warde, A. (1993). *Urban sociology, capitalism and modernity*. US: Diane Publishing Company.
- Schweizer, B. (2014). *Videogame city in motion*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Georgia Institute of Technology, Georgia/USA.
- Scott, A. (2011). Emerging cities of the third wave. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 15(3-4), 289-321.
- Scott, A. ve Storper, M. (2014). The nature of cities: the scope and limits of urban theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1-15.
- Semi, G. ve Tonetta, M. (2020). Marginal hosts: short-term rental suppliers in Turin, Italy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 1-22.
- Serter, G. (2013). Şikago Okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram. *Planlama Dergisi*, 23(2), 67-76.
- Shils, E. (1991). Teaching: Robert E. Park 1864-1944. *The American Scholar*, 60(1), 120-127.
- Simmel, G. (2009). Metropol ve zihinsel hayat. G. Simmel (Yay. haz.). *Bireysellik ve Kültür* içinde (s. 317-329). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sınmaz, S. (2015). Gelişen iletişim teknolojilerinin kentsel yaşam ve kamusal mekânlar üzerindeki yansımaları. *Tasarım ve Kuram* (20), 63-75.
- Slater, T. (2019). Loic Wacquant: Karşılaştırmalı bir kent sosyolojisinin ana hatları. A. Akçaoğlu (Yay. Haz.). *Loic Wacquant ve kent sosyolojisi* içinde. 10(26), 20-27. Ankara: İdealkent Dergisi.
- Slingo, J. (2022). İklim değişikliği. J. Al-Khalli (Yay. haz.). *Gelecek Nasıl Gelecek: Bilim Geleceğimiz Hakkında Ne Biliyor?* içinde (s. 21-32). T. Uyar (Çev.). İstanbul: Domingo.
- Smit, S., Tyreman, M., Mischke, J., Ernst, P., Hazan, E., Novak, J. ve Dagorret, G. (2022). *Securing Europe's competitiveness: addressing its technology gap*. New York: McKinsey Global Institute.

- Smith, N. (1979). Toward a theory of gentrification a back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, (45), 538-548.
- Smith, N. (2006). Yeni küresellik, yeni şehircilik: küresel kentsel strateji olarak soylulaştırma. *Planlama Dergisi*, 13-27.
- Soja, E. (2000). *Postmetropolis: critical studies of cities and regions*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Soja, E. (2002). Postmetropolis üzerine altı söylem. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 285-306). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Soja, E. (2019). *Postmodern coğrafyalar*. Y. Çetin (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Souici, B. ve Kılınçaslan, T. (2005). İletişim teknolojisindeki değişimin kent açık mekânına etkisi. *İTÜ Dergisi*, 4(1), 97-106.
- Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın yeni biçimleriyle yerinden edilmeyi yeniden düşünmek. *Planlama Dergisi*, 42-53.
- Standing, G. (2014). *Precariat : the new dangerous class* . New York: Bloomsbury
- Statista. (2023a). *Number of internet users worldwide from 2005 to 2022*. 01.09.2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/> adresinden alındı.
- Statista. (2023b). *eCommerce: market data & analysis*. 01.09.2023 tarihinde <https://www.statista.com/study/42335/ecommerce-report/> adresinden alındı.
- Stefan, K. (2010). ‘Creative cities’ and the rise of the dealer class: a critique of Richard florida’s approach to urban theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(4), 835-853.
- Stiegler, B. (2018). *The neganthropocene*. D. Ross (Çev.). Londra: Open Humanities Press.
- Stiglitz , J. (2019). *The end of neoliberalism and the rebirth of history*. *Social Europe*. 02.12.2023 tarihinde <https://www.socialeurope.eu/the-end-of-neoliberalism-and-the-rebirth-of-history> adresinden alındı.
- Suda, E. (2019). Engels’in kent sosyolojisine katkısı. *Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi*, 333-343.

- Swank, D. (2019). *Voluntarily imprisoned: prototype the future city*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Delft University of Technology, Hollanda.
- Swyngedouw, E. (2006). Introduction to David Harvey. R. Scholar (Yay. haz.). *Divided Cities* içinde (s. 79-82). New York: Oxford University Press.
- Şahin, S. Z. (2023). *Kitle bilgeliliğinden deprem dayanışmasına: yeni iktidarın yol haritası*. Perspektif. 01.09.2023 tarihinde <https://www.perspektif.online/kitle-bilgeliginden-deprem-dayanismasina-yeni-iktidarın-yol-haritasi/> adresinden alındı.
- Şen, B. (2005). Soylulaştırma: kentsel mekânda yeni bir ayrışma biçimi. H. Kurtuluş (Yay. haz.). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde (s. 127-159). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Şengül, H. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekanı. *Praksis Dergisi*, (2), 9-31.
- Şengül, T. (2003). Yerel devlet sorunu ve yerel devletin dönüşümünde yerel eğilimler. *Praksis*, (9), 183-220.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tek, M. (2009). Yerelin sonu mu? Bir tartışma önerisi. N. Akyıldız, S. Aydın, A. Erençin, S. Güzelsarı ve N. Sağıroğlu (Yay. haz.). *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla kadar Kamu Yönetiminde Reform* içinde (s. 353-366). Ankara: TODAİE.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2020). Dünyanın salgınlar ve kentler sarmalında geldiği nokta; covid-19. Ö. F. Çolak (Yay. haz.). *Salgın Ekonomisi* içinde (s. 19-53). İstanbul: Efil Yayınevi.
- Tekkanat, S. ve Türkmen, S. (2018). Tarih boyunca kent formlarının biçimlenişi üzerine bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 107-124.
- Thorns, D. (2002). *The transformation of cities*. New York: Palgrave Macmillan.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*. S. Yeniçeri (Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.

- Touraine, A. (2005). *Un nouveau paradigme pour comprendre le monde d'aujourd'hui*. Paris: Fayard.
- Tuna, K. (2017). *Toplum açıklama girişimi olarak şehir teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Turner, J., Beeghley, L. ve Powers, C. (2012). *The emergence of sociological theory*. Los Angeles: Sage Publications.
- Turut, H. ve Özgür, M. (2018). Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 1-19.
- Türk, S. M. (2015). 20. yüzyıl kent kuramları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41-59.
- UK Department for Digital, Culture, Media & Sports. (2016). *Creative industries: 2016 focus on employment*. 05.05.2023 tarihinde <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-2016-focus-on> adresinden alındı.
- Uncu, B. (2019). *İklim için kentler: yerel yönetimlerde iklim eylem planı*. İstanbul: 350.org.
- UN-Habitat. (2022). *World cities report 2022: envisaging the future of cities*. Kenya.
- UNHCR. (2022). *Küresel yerinden edilme, on yıldır artan eğilimi aşarak başka bir rekor kırdı*. 06.10.2022 tarihinde <https://www.unhcr.org/tr/35627-forced-displacement-hit-record-high-in-2021-with-too-few-able-to-go-home.html> adresinden alındı.
- United Nations. [UN]. (2022). *General assembly overwhelmingly adopts resolution demanding Russian Federation immediately end illegal use of force in Ukraine, withdraw all troops*. 06.10.2022 tarihinde <https://press.un.org/en/2022/ga12407.doc.htm> adresinden alındı.
- Uslu, A. (2017). *Dijital kapitalizm*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uysal, Ü. E. (2006). Soylulaştırma kuramlarının İstanbul'da uygulanabilirliği: Cihangir örneği. *Planlama Dergisi*, 77-92.

- Van Bronkhorst, B. (2022). Investing in cities today is the key for a resilient future. *World Bank Blogs*. 06.10.2023 tarihinde <https://blogs.worldbank.org/sustainablecities/investing-cities-today-key-resilient-future> adresinden alındı.
- Vergara-Perucich, F. (2019). Reviewed work(s): the new urban crisis: how our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class- and what we can do about it by Richard Florida. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34(2), 647-649.
- Virilio, P. (1991). The overexposed city. P. Virilio (Yay. haz.). *The Lost Dimension* içinde (s. 9-28). New York: Semiotexte Publishing.
- Wacquant, L. (2007). Loic Wacqaunt ile söyleşi: Bourdieu ile devleti düşünmek. C. Özden, V. Bozçalı, S. Aydın (Röportaj), A. Şaşmaz (Çev.). *Birikim Dergisi*. 06.06.2020 tarihinde <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-219-temmuz-2007/2402/loic-wacquant-ile-soylesi-bourdieu-ile-devleti-dusunmek/6076> adresinden alındı.
- Wacquant, L. (2014a). Marginality, ethnicity and penalty in the neo-liberal city: an analytic cartography. *Ethnic and Racial Studies*, 37(10), 1687-1711.
- Wacquant, L. (2014b). Pierre Bourdieu: hayatı, eserleri, entelektüel gelişimi. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Yay. haz.). *Ocak ve Zanaat* içinde (s. 53-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wacquant, L. (2015). *Kent paryaları*. M. Doğan (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Wacquant, L. (2019). Kentsel marjinalite ve devletin sağ eli. A. Akçaoğlu (Yay. haz.). *Loic Wacquant ve kent sosyolojisi* içinde (s. 11-19). Ankara: İdealkent Yayınevi.
- Walker, M. (2022). Transhümanizm. J. Al-Khalili (Yay. haz.). *Gelecek Nasıl Gelecek* içinde (s. 80-92). T. Uyar (Çev.). İstanbul: Domingo Yayınları.
- Weber, J. (2021). *American civil war: United States history*. *Britannica*. 10.12.2023 tarihinde <https://www.britannica.com/event/American-Civil-War> adresinden alındı.

- Weber, M. (2010). *Şehir: modern kentin doğuşu*. D. Martindale ve G. Neuwirth (Yay. haz.). M. Ceylan (Çev.). İstanbul: Yarınl Yayınları.
- Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum*. (Cilt 1). İstanbul: Yarınl Yayınları.
- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum*. (Cilt 2). İstanbul: Yarınl Yayınları.
- Welsch, W. (2017). Postmodernism-posthumanism-evolutionary anthropology. *Journal of Posthuman Studies*, 1(1), 75-86.
- Wirth, L. (1927). The ghetto. *American Journal of Sociology*, 33(1), 57-71.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentlileşme. B. Duru ve A. Alkan (Yay. haz.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 77-106). Ankara: İmge Yayınevi.
- Woetzel, J., Rajadhyaksha, V. ve Frem, J. (2018). *Thriving amid turbulence: imagining the cities of the future*. New York: McKinsey&Company.
- World Bank. [WB]. (2022). *Individuals using the internet*. 20.07.2023 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS> adresinden alındı.
- World Trade Organization. [WTO]. (2023). *Regional trade agreements*. 20.07.2023 tarihinde https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm adresinden alındı.
- WWF. (2021). *Paris İklim Anlaşması hakkında doğru bilinen yanlışlar*. 20.07.2023 tarihinde <https://www.wwf.org.tr/?10741/10-Soruda-Paris-Anlasmasi> adresinden alındı.
- Yarım Altunay, U. S. (2023). Kent kuramlarında sınıflandırma sorunsalı: Manuel Castells'in eserleri üstünden bir çözümleme. *JOPEM Dergisi*, 6(2), 65-82.
- Yarım Altunay, U. S. (2022). Aktör-yapı ikiliğinde Lefebvre, Castells ve Harvey'in metodolojisi: karşılaştırmalı bir yöntem. N. Sarıgözel (Yay. haz.). *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIX* içinde (s. 317-334). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Yarım Altunay, U. S. (2021). *Pierre Bourdieu düşünümseelliği ve tahakküm*. Ankara: Sobil Yayınevi.

- Yarım Altunay, U. S. ve Beyazıt, E. (2022). Soylulaşmadan soylulaştırmaya: kentsel mekânda soylulaştırma aktörü olarak devlet. E. Kuzugüdenli (Yay. haz.). *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar* içinde (s. 183-202). İstanbul: Artikel Akademi.
- Yarım, U. S., Beyazıt, E. ve Güneş, M. (2020). Bourdieu perspektifiyle bürokratik çatışma alanı ve konut: Fransa’da yeni konut politikasının inşası. *İdealkent Dergisi*, 11(31), 1069-1091.
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin kentler üzerindeki etkisi: İstanbul örneği. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 331-356.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2018). Mekânın üretimi ve Lefebvre’in mekânsal üçlü kavramsallaştırmasının görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı örneği. *Planlama Dergisi*, 28(3), 302-314.
- Zukin, S. (1982). *Loft living: culture and capital in urban change*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Zukin, S. (1987). Gentrification: culture and capital in the urban core. *Annual Reviews Sociology*, 13, 129-147.
- Zukin, S. (2009). *Naked city: the death and life of authentic urban places*. Cambridge: Oxford University Press.
- Zukin, S. (2012). *Naked city: on authenticity and urban citizenship*. R. Williams (Röportaj). 25.09.2023 tarihinde <https://www.citsee.eu/interview/naked-city-authenticity-and-urban-citizenship-interview-sharon-zukin> adresinden alındı.
- Zukin, S. (2015). *Sharon Zukin: built for humans*. B. Bauer (Röportaj). 25.09.2023 tarihinde <https://www.guernicamag.com/built-for-humans/> adresinden alındı.
- Zukin, S. (2020a). *The innovation complex: cities, tech, and the new economy*. Oxford University Press: Newyork.
- Zukin, S. (2020b). Seeing like a city: how tech became urban. *Theory and Society*, (49), 941-964.
- Zukin, S. (2020c). Planetary Silicon Valley: deconstructing New York’s innovation complex. *Urban Studies*, 1-33.

- Zukin, S. (2021). The urban innovation complex. *The Adams Institute*. 25.09.2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=neNgUtvhj0> adresinden alındı.
- Zukin, S. ve Torpey, J. (2020). Editors' introduction to the special issue on the sociology of digital technology. *Theory and Society*, 1-4.
- Zukin, S., Kasinitz, P. ve Chen, X. (2015). *Global cities, local streets: everyday diversity from New York to Shanghai*. London: Routledge.

